

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ЖИЕНБАЕВА С.Н., АДАМОВА М.Е., САГАЛИЕВА Ж.К., ЕРМАНОВА М.Н

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

АСТАНА, 2025

Монография Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті 2023-2025 жылдары жүргізілетін АР19677736 «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың ғылыми педагогикалық негіздері» ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобаларды гранттық қаржыландыру шеңберінде дайындалды.

Пікір берушілер:

Манкеш А.Е.. - педагогика ғылымдарының докторы, профессор

(Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті)

Жумабаева З.Е.- педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

(Астана Халықаралық университеті)

Жұмабекова Ф.Н. - педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

(Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті)

УДК 373.2

ББК 74.100

М41

Жиенбаева С.Н., Адамова М.Е., Сағалиева Ж.К., Ерманова М.Н. «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен практикасы»/ -Астана, «Бика» баспасы, 2025. – 308б.

ISBN 978-601-7075-60-6

Бұл монографияда мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен әдістемесі берілген. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың негізгі бағыттарының әр жастағы қалыптасу ерекшеліктері, мазмұны, әдістемесі және эксперимент жұмысының нәтижелері қарастырылған. Монография мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілеріне, дайындық сынып педагогтеріне, болашақ маман дайындайтын колледждер мен университеттерге, ата-аналар қауымына арналған.

*Жиенбаева С.Н., Адамова М.Е., Сағалиева Ж.К., Ерманова М.Н. ©
«Бика» баспасы©*

КІРІСПЕ

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілдің функционалдық маңыздылығын жаңғырту проблемасына ерекше назар аударылуда. Сондықтан онтолингвистика саласындағы ғылыми зерттеулердің мәселелерін кеңейту және баланың ана тілін меңгеру процесін зерттеу әдістерін жетілдіру қажеттілігі туындады. Қазақ тілді балалардың сөйлеу онтогенезі барысында тіл жүйесінің құрамдас бөліктерінің қалыптасу заңдылықтары мен ерекшеліктерін зерделеу проблемасының маңыздылығы сөйлеудің онтогенезін – ерте және мектеп жасына дейінгі балалардың ана тілін меңгеру процесін зерделеу мен түсіндірудің тиімді жолдарын іздеуде жатыр. Мәселенің ерте және мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың заманауи теориясы мен практикасы үшін өзектілігі, баланың ана тілін меңгеру аспектілерінің жеткіліксіз ғылыми дамуы, әдістемелік материалдардың болмауы және оны терең зерттеуге негіз болды. Осы жағдайды ескере отырып, зерттеу жүргізілді, оның мақсаты ерте және мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу онтогенезі барысында ана тілінің тілдік жүйесін қалыптастыру мәселесін зерттеу болды. Ана тілін қоршаған әлеммен қарым-қатынас және таным құралы ретінде меңгеру-бұл мектепке дейінгі жастағы баланың маңызды игерімдерінің бірі. Бұл кезең дәстүрлі түрде балалардың бірқатар психологиялық ерекшеліктеріне байланысты тілді меңгеруге сезімталдық, тез қағып алу, есте сақтау, сөйлеу әрекетінің оң мотивациясын қалыптастырудың қолайлы кезеңі болып табылады. Осы тұрғыдан *"Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен практикасы"* монография «Мектепке дейінгі балалардың тілін дамытудың әдіснамалық және теориялық негіздері», «Балалар сөйлеуін зерттейтін ғылым – онтолингвистика ғылымы», «Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен практикасының тарихы», «Мектепке дейінгі ұйымда тіл дамыту бойынша жұмыс бағыттары», «Мектепке дейінгі ұйымда тіл дамыту бойынша» эксперименттік жұмыс нәтижелері» берілген.

1 БӨЛІМ. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕСІНЕ КІРІСПЕ

1.1 Мектепке дейінгі балалардың тілін дамытудың әдіснамалық және теориялық негіздері

Тіл мен сөйлеу құбылыстарының табиғаты күрделі және көп қырлы. Бұл сөйлеуді дамыту және ана тілін оқыту әдістемесінің ғылыми негіздемесінің көп қырлылығын түсіндіреді. Әдістеменің теориялық және әдіснамалық негіздеудеріне психофизиология, социолінгвистика, психология, әлеуметтік психология, психолингвистика, педагогика іргелес ғылымдардағы тіл, сөйлеу, сөйлеу әрекеті, таным, педагогикалық үдерістер, таным, логика, тіл білімі туралы теориялар негіз бола алады. Аталған ғылымдардың деректері балалардың сөйлеуін дамытудың маңыздылығын, мақсатары мен міндеттерін, принциптерін, мазмұны мен әдістемесін анықтауға мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесіне тіл қоғамдық-тарихи дамудың өнімі, адамдардың өзара қарым-қатынасы мен әлеуметтік өзара әрекеттесуінің маңызды құралы, тілдің ойлаумен байланысы туралы теориялар іргесін қалайды. Соның ішінде ең мәнді қағидалардың бірі тіл-қоғамдық тарихи дамудың өнімі ретінде қарастырылуы аталған әдістеме үшін маңызды. Онда әрбір халықтың тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрі, әлеуметтік қатынастары бейнеленеді. Тіл мәдениетің бөліктеріне, элементтеріне жатады. Тіл мен қоғамның диалектикалық байланысы тарихи қажеттілік, сондықтан тіл қоғамның қойған талаптарына жауап береді және даму жағдайын көрсетеді. Әр тіл белгілі бір мәдениетті білдіру құралы болып табылады. Тіл оны иеленетіндерге белгілі бір мәдениеттің болуын, оның тірі дамуын, ұрпақтан-ұрпаққа ұйымдастырылған әрекеттестігін білдіреді. Тілдің өз ортасы бар. Ондағы сөйлейтін адамдар қандай да бір нәсілге (немесе бірнеше нәсілге) жатады, яғни физикалық қасиеттерімен басқа топтардан ерекшеленетін адамзаттың осындай тобына жатады. Тіл мәдениеттен тыс, өмір салтын сипаттайтын практикалық дағдылар мен идеялардың әлеуметтік мұраланған жиынтығынан тыс өмір сүрмейді. *Сол себептен тіл дегеніміз әрбір елдің қоғамдық-тарихи дамуының өнімі.* Тіл және сөйлеу кез келген әрекетте туындайды және адамзаттың өмір сүру тіршілігінің басты шарттарының бірі, әрекетінде іске асады. Сонда тіл дегеніміз әрекеттің нәтижесі ретінде шартын, мазмұнын, соңғы нәтижесін білдіреді. *Бұл тұжырым мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесінің ұстанымын анықтайды: яғни балалардың бастапқы тілдік формаларды меңгеруі; балалардың сөйлеу және қарым-қатынас дағдылары әрекет арқылы дамиды, әрекет процесінде туындайтын қарым-қатынас қажеттілігі оның қозғаушы күші болып саналады.* Әдістемеде тілді адами

қарым-қатынастың, әлеуметтік өзара әрекеттесудің маңызды құралы ретінде қарастыру екінші әдіснамалық негізі. Айналадағы адамдармен қарым-қатынас, әлеуметтік орта сөйлеу дамуын анықтайтын факторлар болып табылады. Қарым-қатынас процесінде бала ересек адамның сөйлеу үлгілерін пассивті қабылдамайды, бірақ сөйлеуді жалпы адамзат тәжірибесінің бөлігі ретінде белсенді түрде тағайындайды. Тілдің адами қарым-қатынас құралы ретіндегі сипаттамасы оның коммуникативті қызметін көрсетеді және мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесіне коммуникативті тәсілдемесін анықтайды. Әдістемеде дамытушы әлеуметтік ортаның, айналадағы адамдармен қарым-қатынастың, "тіл атмосферасының" рөліне ерекше назар аударылады; ерте жастан бастап қарым-қатынас құралы ретінде сөйлеуді дамыту қарастырылған, сөйлеу қарым-қатынасын ұйымдастыру әдістері ұсынылған.

Философиялық, физиологиялық, психологиялық зерттеу нәтижелерінде тіл, сөз ойдың бейнесі екендігі, тілмен ойдың байланысы мен бірлігіне қатысты туралы теориялар тілдің үшінші әдіснамалық негіздемесе бола алады. Тіл ойлағанды жеткізу құралы болса, сөйлеу әрекеті тіл арқылы ойлағанды тұжырымдау тәсілі. Логикалық ойлау, таным құралы тіл болғандықтан баланың ойлау қабілетінің дамуы тілді меңгерумен байланысты. Бұл зияткерлік әрекетті жоспарлауға мүмкіндік береді, ойды, ойлағанды білдіру құралы ретінде әрекет етеді. Тілде нақты адам – жалпыланған – шындықтың көрінісі тікелей көрінеді және бекітіледі. Бұл әдістеменің бастапқы, әдіснамалық принциптерін, сондай-ақ сөйлеуді дамытудың жалпы бағытын, мақсаттары мен принциптерін және сөйлеу дағдыларын анықтайтын тіл мен сөйлеудің ең маңызды философиялық сипаттамалары болып табылады.

Әдістеменің жаратылыстану-ғылыми негізі И. П. Павловтың сөйлеуді қалыптастыру механизмдерін түсіндіретін адамның жоғары жүйке қызметінің екі сигналдық жүйесі туралы ілімі болып табылады. И. П. Павлов сөйлеуді, ең алдымен, сөйлеу мүшелерінен ми қыртысына түсетін кинестетикалық импульстар ретінде қарастырды. Ол бұл кинестетикалық сезімдерді екінші сигналдық жүйенің негізгі базальды компоненті деп атады. Сөйлеуді меңгеру процесі сыртқы әлемнің тікелей және сөйлеу рефлексиясының өзара әрекеттесуіне, тікелей және сөйлеу реакцияларының өзара әрекеттесу процесіне негізделген. А. Г. Иванов-Смоленск, жас эволюциясы тұрғысынан мидағы уақытша байланыстарды қарастыра отырып, оларды осындай ретпен орналастырды:

- тікелей тітіркендіргіш пен тікелей жауаптар арасындағы байланыстар (Т-Т);
- ауызша әсер ету мен тікелей реакция арасындағы байланыстар (бала сөйлеуді ертерек түсіне бастайды) (С-Т);
- тікелей тітіркендіргіш пен ауызша жауап (Т-С) арасындағы байланыстар;

- ауызша әсерлер мен ауызша жауаптар арасындағы байланыс (С – С). .

М. М. Кольцова бұл сөз бала үшін өмірінің 8-9 – айында шартты тітіркендіргіш рөлін алатынын атап өтті.

А. Г.Иванов-Смоленский, Н. И. Красногорский, М. М. Кольцова және басқалардың зерттеулері балалардағы екінші сигналдық жүйенің даму процесін оның бірінші сигналдық жүйемен бірлігінде түсінуге көмектеседі. Алғашқы сатыларда шындықтың тікелей сигналдары басым болады. Жасы ұлғайған сайын мінез-құлықты реттеудегі ауызша белгілердің рөлі артады. Бұл *көрнекілік ұстанымын*, яғни тілді дамыту жұмысындағы көрнекілік пен сөздің арақатынасын түсіндіреді (ескерту: Кольцова М. М. Моторлы ми қызметінің белсенділігі және дамуы. - М., 1973; Кольцова М. М. бала сөйлеуді үйренеді. – М., 1973). М.М.Кольцова балалардың моторлық әрекеті, ми қызметінің дамуын зерттей отырып, моторлы сөйлеудің қалыптасуы тек қарым-қатынасқа ғана емес, баланың қимыл-қозғалысына, қолдың ұсақ бұлшықеттері саусақтардың нәзік қимылдарына байланысты деп тұжырымдады.

Әдістеменің психологиялық негізі тіл және сөйлеу әрекетінің теориясы, психологияда сөйлеу дегеніміз – әрекет. Белгілі бір мақсатқа жету үшін әрекет мақсаты, бірлігі, бағыты арқылы топтасқан процестердің күрделі жиынтығы. Сөйлеу, тілдік материалдары арқылы жүзеге асырылады және тілдік заң-ережелерге, тілдік нормаға бағынады. Тіл мен сөйлеу бір-бірінен ажырамас бірлікте. Сөйлеу әрекеті сөйлеу мүшелерінің артикуляциялары арқылы пайда болып, ауа толқыны арқылы құлаққа естіледі. Сөйлеу әрекеті сөйлеу, есту, ұғыну деген үш бөлімнен тұрады. Сөйлеушінің айтқандары артикуляциялық жиынтық болады да, тыңдаушының еститіндері, қабылдайтындары акустикалық жиынтық болады. Сөйлеуші мен тыңдаушы бір-бірін түсіну үшін екі жиынтық берік бірлікте болуы шарт. Сөйлеу дегеніміз – тілді қатынас процесінде, өз ойын басқаларға білдіру, басқаның ойын білкі мақсатында қолдану деген сөз.

Сөйлеу әрекеті - бұл белсенді, мақсатты процесс және жағдайға байланысты қабылдау процесі, хабарламаларды беру тілдік жүйе арқылы жүзеге асырылады (И. А. Зимняя). А. Н. Леонтьев сөйлеудің психологиялық табиғатын, танымдық-психикалық даму процесінде сөйлеу орталық орын алады, сөйлеу мен ойлаудың және жалпы сананың дамуымен ішкі байланысты; сөйлеу көпфункционалды, көпморфты әрекет; сөйлеудің физикалық сыртқы жағын, формасын, семантикалық жағын ажырату керек; сөздің объективті байланысы мен мағынасы жалпылаудың тасымалдаушысы; сөйлеуді дамытуда сөздің ассоциативті байланыстарын кеңейтуден сандық өзгерістер сапалық өзгерістерге, секірулерге өтеді. Әдістеме үшін тілдік қабілетті анықтау өте маңызды. Балалардың сөйлеуіне әсер ету сипаты оны түсінуге байланысты.

Л. С. Выготскийдің психологиялық мектебі тілдік қабілетті сөйлеушінің санасындағы тіл жүйесінің көрінісі ретінде қарастырады. Тілдік қабілет - бұл туа біткен алғышарттар негізінде қалыптасқан сөйлеу дағдылары мен біліктілігінің жиынтығы. Сөйлеу дағдысы - бұл сөйлеу әрекетінің даму деңгейіне жеткен, белгілі бір операцияны оңтайлы орындау мүмкіндігі. Сөйлеу біліктілігі - тілдік дағдыларын дамыту нәтижесінде мүмкін болатын адамның ерекше қабілеті. Дағдылар жаңа жағдайларға, жаңа тілдік бірліктерге және олардың комбинацияларына ауысуға төзімділік пен қабілетке ие, яғни сөйлеу дағдылары тілдік бірліктерді біріктіруді, кез-келген қарым-қатынас жағдайында соңғысын қолдануды білдіреді. Сөйлеудегі біліктілік төрт түрге бөлінеді: 1) *сөйлеудегі* өз ойын ауызша түрде жеткізе білу біліктілігі; 2) тыңдаудағы біліктілік, яғни сөйлеудің дыбыстық құрылымын түсінуі; 3) өз ойын жазбаша түрдегі сөйлеуінде жеткізе білу біліктілігі; 4) оқудағы біліктілігі, яғни сөйлеудің графикалық бейнесін түсінуі. Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі мектепке дейінгі балалық шақтың әртүрлі кезеңдеріндегі балалардың психикалық және сөйлеу дамуының заңдылықтары мен ерекшеліктерін, сөйлеудің қызметтері мен формаларын игеру мүмкіндіктерін зерттейтін балалар психологиясының мәліметтеріне де сүйенеді. Сөйлеудің дамуы мен нәрестенің психологиялық дамуы арасындағы жұқа сызық

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуі және тілдік қарым-қатынастарын дамытудың психологиялық, педагогикалық мәселелерін зерттеген Л. С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А. Р. Лурия, А. Н. Леонтьев, Н. Х. Швачкин, Д. Б. Элконин, М. И. Лисина, Ф. А. Сохин, Ж.Т.Шерязданова, Б.Б.Баймұратова және басқалардың еңбектерінде ашылды. Әдістемеге психология мен лингвистиканың тоғысында дамитын жаңа психоллингвистика ғылымы көбірек әсер етеді. Психоллингвистика сөйлеуді адам қызметінің жалпы жүйесіне кіретін әрекет ретінде анықтайды. Кез-келген әрекет сияқты, сөйлеу белгілі бір мотивпен, мақсатпен сипатталады және дәйекті әрекеттерден тұрады.

Тіл дамыту әдістемесінің лингвистикалық негіздеріне белгі жүйесі ретінде тіл туралы ілім жатады. Тіл білімі оның барлық деңгейлерінің фонетикалық, лексикалық, сөзжасамдық, морфологиялық, синтаксистік бірлігіндегі жүйе ретінде қарастырады.

XIX ғасырда В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Шухардт сөйлеу мен тілді екі бөлек мәселе ретінде қарауды ғылыми тұрғыдан жүйелі түрде дәлелдейтін теория ұсынды. Бірақ Ф. Д. Соссюрдің ішкі және сыртқы лингвистика, тілдің диахронды және синхронды сипаты т.б. теориялары сөйлеу мен тілді екі бөліп қарау идеясынан қалыптасуымен шығарылды. Соссюр өзі тілдің екі жағын синхронды (бір кезеңде) және диахронды (уақыт ішінде) сипаттауға тән болды. Ол тілдің бірінші жағын синхронды дайындалу теориясымен қарағанда, ол әдептілік, грамматика, фонология және лексикалық

жиынтықтардың сақталуымен айырмашылықтарын іздейді. Соссюрдің сыртқы лингвистика теориясы диахронды тіл тарихы мен ерекшеліктері меніңсеу, оның жетістік пішіндегі дамуы мен әртүрлі дәрежелерін талдауға арналған. Осы құнылыстар тілдің келесі қадамдарын салыстырады және синхронды (бір кезеңде) және диахронды (уақыт ішінде) алмастыруда пайда болады. Ф.Д. Соссюр бойынша, тіл – бұл элементтер жүйесі, яғни түрлі қабаттардың бірліктері мен осы элементтердің қызмет ету ережелерінің жүйесі, сондай-ақ осы тілді тұтынушылардың барлығына бірыңғай әлеуметтік құбылыс. Соссюр тілді тұтынушылардың өзара қатарлық қарым-қатынасының жетілдігін белгілейді. Сөйлеу – бұл тілдің өмір сүру формасы, тіл тікелей сөйлеуде қызмет етеді. Сөйлеуден, сөйлеу актісінен және мәтіннен тыс тұрғанда тіл - абстрактілі құбылыс. Сөйтіп, тіл - идеалды, абстрактілі, шартты, статикалық, қоғамдық құбылыс; ал сөйлеу – материалды, нақты, динамикалық, индивидуалдық құбылыс.

Лингвистикалық циклдің әртүрлі ғылыми салалары – фразеология, лексикология, фонетика, грамматика жұмыстың негізгі бағыттарын, сөйлеу дағдыларының құрамын және оларды қалыптастыру әдістерін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, фонетика сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу және сауаттылыққа дайындалу әдістемесін жасауға негіз болады; мәтіннің лингвистикасы байланыстырып сөйлеуге үйретуді дұрыс ұйымдастыру үшін қажет; лексикологияны білу сөздік жұмысына, грамматиканы білуге – морфологиялық, сөзжасамдық және синтаксистік дағдыларды қалыптастыру әдістемесіне негізделген.

Мәтіннің лингвистикасына сүйене отырып, мәтіннің категориялық белгілері, айтылымның функционалды-семантикалық типтерінің теориясы тұрғысынан байланыстырып сөйлеуге үйрету әдістемесі нақтыланды және әзірленді. Ана тілінде сөйлеуге үйретудің маңызды ұстанымы кешенділік болып саналады, яғни байланыстырып сөйлеудің жетекші рөлімен қарым-қатынас пен өзара әрекеттестікте сөйлеуді дамытудың барлық мәселелерін шешу. Тіл мен сөйлеудің лингвистикалық табиғатына тереңірек ену балалармен кешенді ұйымдастырылған әрекетін дамытуға басқаша көзқараспен қарауға мүмкіндік берді. Тілдің барлық тараптарын меңгеру жөніндегі жұмыста келісілген байланыстырып сөйлеуін дамыту үшін бірінші кезектегі маңызы бар басым бағыттар бөлінді. Сөйлеуді дамыту мәселелерін практикалық шешу көбінесе тіл мен сөйлеудің арақатынасын түсінуге байланысты. Тіл-бұл тұжырымдамалық мазмұн мен типтік дыбысты байланыстыратын объективті қолданыстағы, әлеуметтік бекітілген белгілер жүйесі, сондай-ақ оларды қолдану және біріктіру ережелері жүйесі.

Сөйлеу-бұл психофизиологиялық процесс, бұл тек сөйлеу арқылы өзінің коммуникативті мақсатын орындайтын тілді жүзеге асыру. Тіл – қарым-қатынас құралы, ал сөйлеу-қарым-қатынас процесінің өзі. Тіл абстрактілі және

қайталанатын, сөйлеушіге объективті. Сөйлеу нақты және ерекше, материалдық, сезімдермен қабылданатын артикуляциялық белгілерден тұрады, динамикалық, субъективті, жеке тұлғаның еркін шығармашылық іс-әрекетінің бір түрі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі мектепке дейінгі педагогикамен тығыз байланысты. Олардың ортақ зерттеу объектісі мектепке дейінгі ұйымдағы білім беру-тәрбиелеу процесі. Жеке дидактика бола отырып, әдістеме мектепке дейінгі дидактиканың негізгі ұғымдары мен терминдерін (оқыту мақсаттары, міндеттері, әдістері мен әдістері, олардың жіктелуі, дидактикалық материал және т.б.), сондай-ақ оның заңдылықтарға, принциптерге, құралдарға, әдістерге қатысты ережелерін қолданады.

Сөйлеуді дамыту әдістемесі ана тілін бастауыш оқыту әдістемесімен тығыз байланысты. Олардың арасындағы байланыс әсіресе сауаттылыққа дайындық саласында, мектепке дейінгі ұйым мен мектепте балалардың сөйлеуін дамытуда ұйымдастырылған әрекеттестік орнатуда көрінеді. Әдістеме сөйлеу органдарының құрылымы туралы анатомия деректерін қолданады. Олар әсіресе сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу, артикуляциялық органдардың жұмысын жақсарту жолдарын анықтау мәселелерін шешуде маңызды. Осылайша, сөйлеуді дамыту әдістемесі үшін басқа ғылымдардан алынған мәліметтерді пайдалану оның қолданбалы педагогикалық ғылымның ерекшелігіне байланысты. Қазіргі уақытта бұл мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың лингвистикалық, психофизиологиялық, психолингвистикалық және дидактикалық негіздерін қарастыратын интегративті пән.

Сөйлеу - адамның ең маңызды психикалық қызметі. Сөйлеуді игере отырып, бала тұжырымдамалық ойлау қабілетіне ие болады, қоршаған шындықты жалпылама түрде бейнелейді, өзінің ниеті мен іс-әрекетін жүзеге асырады, жоспарлайды және реттейді [26, 3]. Левина, Р.Е. Основы теории и практики логопедии / Р.Е. Левина. – М.: Просвещение, 2007. – 277 с.

Тілдің үшінші әдіснамалық сипаттамасы оның өзара байланысы мен бірлігіне қатысты. Тіл-ойлау құралы және таным. Тілдің көмегімен зияткерлік қызметті жоспарлау жүзеге асырылады. Тіл-ойды білдіру (қалыптастыру және өмір сүру) құралы. Сөйлеу тіл арқылы ойды тұжырымдау тәсілі ретінде әрекет етеді. Бұл екі ұғым да күрделі диалектикалық бірлікті құрайды, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар. Ойлау-объективті шындықты белсенді түрде көрсетудің ең жоғары формасы. Тілде және белгілі бір адам — жалпыланған — шындықтың көрінісі тікелей көрінеді және бекітіледі. Тіл мен ойлаудың өзара байланысын анықтау және сипаттау мектепке дейінгі ұйымға береді. Сөйлеу мен ойлауды дамытудың неғұрлым мақсатты және дәл әдістерін анықтауға болады. Ана тілін оқыту қарастырылуда ақыл-ой тәрбиесінің маңызды құралы ретінде. Тек сөйлеуді дамыту әдісі тиімді деп

танылады, ол бір уақытта ойлауды дамытады. Сөйлеуді дамытуда бірінші кезекте оның мазмұнын жинақтау.

Сөйлеудің мазмұны тілді меңгеру процесінің қоршаған әлемді тану процесімен байланысы арқылы қамтамасыз етіледі. Тіл-логикалық таным құралы, баланың ойлау қабілетінің дамуы тілді меңгерумен байланысты. Екінші жағынан, тіл ойлауға негізделген. Бұл үлгіні тіл жүйесінің барлық деңгейлерін (фонетикалық, лексикалық, грамматикалық) игеру мысалдарынан байқауға болады. Бала сөйлеуді, сөйлем түрінде өз ойын білдіру қабілетін игере отырып, ойдың негізгі логикалық формаларын — алдымен пайымдаулар мен түсініктерді, содан кейін меңгереді және қорытындылар.

Сөйлеу-динамикалық құбылыс. Тіл бір орында тұрмайды, бірақ шарттар мен шындықтарға бейімделеді. Балалар бұл жаңалықтарды бізден жақсы сезінеді. Мектепке дейінгі кезең қарқынды сөйлеу дамуымен анықталады. Балалардың сөздік қорын молайту. Сөйлеу нақты, мағыналы болды. Мектеп жасына дейінгі баланың сөздігі 3-4 мың сөзге жетеді. Осы кезеңде балаларда "тіл сезімі "дамиды Жас" лингвист " тілдік норманы интуитивті түрде сезінеді. Бала іс-әрекеттің түсініктемелерімен бірге жүреді. Айтады: Мен қазір не істеп жатырмын? Мектеп жасына дейінгі баланың өсіп келе жатқан қажеттіліктері тілді меңгеруге түрткі болады. Сөйлеуді реттеу функциясы дамиды, бұл әрекет пен мінез-құлықты бақылауға көмектеседі. Қызметтің барлық түрлері сөйлеуге байланысты. Мектеп жасына дейінгі баланың жаңа міндеттері бар және құрдастары мен ересектер арасындағы қарым-қатынас шеңбері кеңейеді. Балаға әңгімелесушілердің түсінуі маңызды. "Кішкентай адам" адамдардың сөздерін тыңдайды, сізге ұнайтын сөз тіркестері мен сөз тіркестерін көшіреді.

«Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту әдістемесі» педагогика ғылымдарының құрамына кіреді. Ол сонымен бірге қазақ тілі мен мектепке дейінгі дидактика әдістемесінің саласы болып табылады және қолданбалы ғылымдарға жатады, өйткені ол балаларды дамыту мен тәрбиелеудің практикалық міндеттерін шешеді. Оның зерттеу пәні-мақсатты педагогикалық педагогикалық әсер ету жағдайында балалардың ана тілін және сөйлеу дағдыларын игеру процесі. Мектеп жасына дейінгі балаларда ауызша сөйлеу мен сөйлеу қарым-қатынасын қалыптастыруға бағытталған педагогикалық қызмет жаңалықтарының заңдылықтарын; тәрбие мен оқытудың әсерінен сөйлеу дамуының ерекшеліктерін; жас ерекшеліктеріне сәйкес сөйлеуді дамытудың ең тиімді формаларын, құралдарын, әдістері мен әдістерін зерттейді. Қолданбалы және теориялық міндеттерді шешу көзделеді:

- 1) балалардың ана тілін, сөйлеуді, сөйлеу қарым-қатынасын меңгеру процестерін зерттеу;
- 2) ана тілін оқыту заңдылықтарын зерделеу;

3) сөйлеуді дамыту принциптерін анықтау, құралдары мен әдістерін негіздеу. Бұл материал екі бағытта қолданылады:

- 1) әдістеме өзінің теориялық негіздерін, өзінің теориялық базасын жасайды;
- 2) осы негіздерді балалардың сөйлеу және сөйлеу қарым-қатынасын дамыту жүйесін практикалық дамыту үшін пайдаланады.

XX ғасырдың 30-жылдарында қоғамдық қажеттіліктер мен сұраныстарына қарай мектепке дейінгі педагогика ғылымының бір саласы ретінде «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі» дербес педагогикалық ғылымға айналды. Ең басты мақсаты: қоғамдық мектепке дейінгі тәрбие жағдайында балалардың сөйлеу дамуының теориялық негізделген шешімін қамтамасыз ету көзделеді. Ол алдымен балалармен практикалық жұмысқа негізделген эмпирикалық пән ретінде дамыды.

Қазақстанда мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту бірнеше теориялық негіздерді қамтитын кешенді тәсілге негізделеді:

Психолингвистикалық тәсіл: бұл тәсіл тіл мен баланың психикалық процестері арасындағы байланысты зерттеуге негізделген. Ол балалардың тілді қалай меңгеретінін, сөздік қорын, грамматика ережелері мен байланыс механизмдерін қалыптастыратынын зерттейді.

Әлеуметтік-мәдени тәсіл: ол өсіп келе жатқан әлеуметтік-мәдени орта контекстінде баланың сөйлеу әрекетін зерттеуге бағытталған. Бұл тәсіл тілдік дағдыларды қалыптастырудағы басқалармен және мәдени үлгілермен қарым-қатынастың рөлін көрсетеді.

Нейропсихологиялық тәсіл: бұл тәсіл мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің дамуы мен мидың жұмысы арасындағы байланысты зерттейді. Бұл мидың қай аймақтары тіл дамуының әртүрлі аспектілеріне жауап беретінін және сол аймақтарды ынталандыру сөйлеудің тиімдірек дамуына қалай ықпал ететінін түсінуге көмектеседі.

Дифференциалды психологиялық тәсіл: ол әр баланың жеке ерекшеліктерін, оның даму қарқынын, сөйлеудің әртүрлі аспектілерінің қалыптасу дәрежесін және оқу қабілетін ескереді.

Интерактивті тәсіл: бұл тәсіл сөйлеуді үйрену және дамыту процесінде ересектер мен балалардың өзара әрекеттесуіне назар аударады. Ол тілдік дағдыларды қалыптастыруда ойын әдістерінің, диалогтық қарым-қатынастың және бала мен ересек арасындағы өзара түсіністіктің маңыздылығын атап көрсетеді. Осы теориялық тәсілдердің барлығы ұлттық ерекшеліктерді де, білім беру және балаларды дамыту саласындағы қазіргі заманғы үрдістерді де ескере отырып, Қазақстанда мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту бойынша кешенді бағдарламалар мен әдістемелерді әзірлеуге көмектеседі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту пәнінің негізгі ұғымдары

Негізгі ұғымдары	Анықтамасы
Тіл	система знаков, служащая средством осуществления общения, мышления человека
Сөйлеу	адамдардың қарым-қатынасының тарихи қалыптасқан түрі
Тілінің дамуы	1) баланың ана тілін меңгеру процесі; 2) балалардың сөйлеуін дамытуға ықпал ететін мақсатты педагогикалық процесс
Сөйлеуге үйрету	балалардың сөйлеу дағдылары мен дағдыларының белгілі бір шеңберін игеруіне ықпал ететін арнайы ұйымдастырылған, мақсатты процесс
Сөйлеу қызметі	адамның әлеуметтік және жеке тарихи өміріндегі сөйлеудің рөлі
Сөйлеу дағдысы	кемелдік дәрежесіне жеткен сөйлеу әрекеті, осы немесе басқа операцияны жүзеге асыру мүмкіндігі
Сөйлеу біліктілігі	сөйлеу дағдыларын дамыту нәтижесінде мүмкін болатын адамның ерекше қабілеті
Сөйлеу қабілеті	(Л. С. Выготскийдің айтуы бойынша) - бұл туа біткен Дағдылар мен дағдылар негізінде қалыптасқан реакциялар жиынтығы. алғышарттар (балалардың тіл заңдылықтарын білмеуі ретінде анықталған тілдік сезім немесе тіл сезімі). Мектеп жасына дейінгі балаларда тіл сезімі өте дамыған.
Теория	
Технология	Технология кез-келген бизнесте, шеберлікте, өнерде қолданылатын әдістердің жиынтығы (түсіндірме сөздік).1
Педагогикалық технология	формалардың, әдістердің, әдістердің, оқыту әдістерінің, тәрбие құралдарының арнайы жиынтығы мен орналасуын анықтайтын психологиялық-педагогикалық көзқарастардың жиынтығы; бұл педагогикалық процестің ұйымдастырушылық-әдістемелік құралы (Б.Т. Лихачев).2

1.2 Балалар сөйлеуін зерттейтін ғылым – онтолингвистика ғылымы

Тіл-бұл идеялармен, ақпаратпен, эмоциялармен және сенімдермен алмасуға болатын адами қарым-қатынастың көрінісі. Әдетте дамушы балалар бүлдіршін-мектепке дейінгі дәуірде тіл мен сөйлеу негіздерін меңгереді. Тілдік және сөйлеу дағдылары әлеуметтік қатынастарды оқыту мен қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Популяцияда жиі кездесетін тілдік және сөйлеу дағдыларының ерте дамуындағы кідірістер бірнеше қызмет салаларына әсер етуі мүмкін.

«Балалар тілі» терминінің мағынасы әртүрлі. Ең алдымен, бұл баланың жасына және интеллектуалдық даму деңгейіне байланысты сөйлеу ерекшеліктерінің жиынтығы. Балалардың сөйлеу ерекшеліктері дыбыстық (белгілі бір дыбыстардың және олардың тіркесімдерінің нақты айтылуы),

грамматикалық (грамматикалық құрылымдардың нақты қолданылуы, балалар жаңалықтары және т.б.) және семантикалық (сөздерді нақты таңдау және қолдану, ұғымдарды меңгеру) болуы мүмкін. Балалардың ана тілін меңгеру процесін зерттейтін ғылыми пәнді балалар сөйлеу тіл білімі немесе онтолингвистика деп атайды. Онтолингвистика мына сұрақтарға жауап береді: • нақты сөйлеу дағдылары қалай игеріледі – айтылу, лексикалық, туынды, грамматикалық; • әртүрлі жас деңгейіндегі балалардың сөйлеу дағдысын қандай белгілер сипаттайды; • сөйлеуді қалыптастыру процесін перспективаға қалай қоюға болады?

Ресейдің жетекші зерттеушісі С.Н. Цейтлин бала сөйлеуіндегі тілдік құбылыстарды зерттеудің екі тәсілін анықтайды. Біріншісі – «тік» деп аталатын тәсіл: ол ересек адамның тілдік жүйесі тұрғысынан баланың сөйлеуін «жоғарыдан» қарауға, балалар сөйлеуінің бірліктері мен категорияларын бірліктермен салыстыруға негізделген. ересектер тілінің категориялары. Бұл баланың сөйлеуіндегі дұрыс пен қатені ажыратуға, сөйлеудегі жаңашылдықты көрсетуге мүмкіндік береді. Екінші тәсіл шартты түрде «көлденең» деп аталады. Балалардың тіл жүйесі белгілі бір дәрежеде автономды объект ретінде қарастырылады, онда көптеген сөздердің мағыналары нақты, сөз формаларының жасалу ережелері «ересек» тілге қарағанда қарапайым және т.б. Баланың сөйлеуінің дамуын уақытша тілдік жүйелердің біртіндеп өзгеруі ретінде көрсетуге болады, олардың әрқайсысы баланың өзіндік, сонымен қатар уақытша, когнитивтік жүйесін көрсетеді. Зерттеушілер екі тәсілді біріктіру ғана балалардың сөйлеу құбылысын толық зерттеуге мүмкіндік беретінін мойындайды. Зерттеушілер екі тәсілдің бірігуі ғана балалардың сөйлеу құбылысын толық зерттеуге мүмкіндік беретінін мойындайды. Балалар сөйлеуін зерттеудің ең кең тараған әдістері табиғи (бақылау) және эксперимент болып табылады. Бақылау – баланың сөйлеуін әдейі, мақсатты және жүйелі түрде қабылдау, әдетте, ұзақ мерзімді (бойлық). Бақылау нәтижелері күнделіктерге жазылады (көбінесе ата-аналар), және сонымен қатар заманауи цифрлық ақпарат құралдарының көмегімен. Баланың сөйлеуінің дамуын бақылау күнделіктері тілдің белгілі бір құралдарын меңгеру реттілігін көрсетеді және екі түрге бөлінеді: а) баланың тіл жүйесінің барлық құрылымдық деңгейлерін (фонетикалық, лексико-семантикалық, морфемалық және синтаксистік) меңгеруін көрсететін жалпы типтегі күнделіктер; б) тіл қабілетінің кез келген бір құрамдас бөлігінің дамуын сипаттайтын таңдамалы бекіту күнделіктері (мысалы, дыбыстың айтылуының дамуы). Психоллингвистикалық эксперименттің кейбір түрлері онтолингвистикада да қолданылады: Ассоциативті эксперимент. Ол баланың сөздердің мағынасын түсінуін және олардың бір-бірімен байланысын зерттеу үшін қолданылады. Сөздерді түсіндіру әдісі – сөйлеушілердің сөздердің мағыналарын түсіну ерекшеліктерін көруге мүмкіндік береді. Толықтыру

техникасы – когерентті мәтінді құру механизмдерін қадағалауға мүмкіндік береді. Бұл балаға жеке сөздер жетіспейтін мәтінді қалпына келтіруге шақыру фактісінен тұрады. Жіктеу әдістемесі – бала ұсынылған тілдік материалды жіктеуді жүзеге асырады. Мысалы, балаға ұшатын (жүзетін, жүгіретін) тіршілік иелері бейнеленген суреттерді бір жаққа қою ұсынылады; үш-төрт суреттің арасынан «қосымша» табу (мысалы, үш жануар мен бір құс) т.б. Бұл әдіс баланың объектінің маңызды белгілерін көрсету операциясын, сондай-ақ жалпылау, талдау және синтездеу операцияларын қалай орындайтынын көрсетеді. Бүгінгі таңда балалар мәтіндерін компьютерде өңдеу және жазу әдістері кеңінен қолданылады (мысалы, CHILDES бағдарламасы). Эксперименттік зерттеулер барысында алынған нәтижелерді белгілі бір баланың жасымен байланыстыру әрқашан мағынасы жоқ, өйткені әр адамның ана тіліне жеке жолы бар. Тілді меңгеру процесін сипаттайтын белгілі бір белгілердің пайда болу реттілігіне мән беру маңыздырақ.

Қазіргі уақытта онтолингвистикалық зерттеулердің кем дегенде үш бағыты бар:

- 1) белгілі бір баланың ана тілін меңгеруін зерттеу;
- 2) әр түрлі балалардың ана тілін меңгеруінің жалпы заңдылықтарын зерттеу;
- 3) әртүрлі тілдегі әртүрлі балалардың ассимиляциясының жалпы заңдылықтарын анықтау. Барлық үш бағыт тікелей байланысты, келесілердің әрқайсысының шешімі әйтеуір алдыңғылардың шешіміне негізделген

2. Онтолингвистика біршама жас ғылым болғанымен, оның тамыры тереңде жатыр. Баланың сөйлеуіне ең бірінші назар аударғандар оның ерекшеліктерін өз шығармаларында бейнелеген жазушылар (С. Т. Аксаков, Л. Н. Толстой, Н. А. Некрасов, К. Д. Ушинский, А. П. Чехов, Якуб Колас, Максим Горький, В. Витка, А. Барто және т.б.). Олардың өнер туындылары баланың дамуының жалпы көрінісін көрсетті (оның ойлауы, сөйлеуі, тұлғасының дамуы). Сонымен бірге балалардың сөйлеу тілі бұрыннан келе жатқан ғылыми зерттеу нысаны болып табылады. Ерте және мектепке дейінгі жастағы баланың дамуы туралы үлкен деректі материалды ата-аналар - ата-аналар өздерінің балаларын бақылау нәтижесінде жинады. 18 ғасырдың аяғында (1787) неміс тілін жүйелі түрде шолу ұлының сөйлеуінің дамуы туралы бақылауларын жариялаған ғалым Д. Тидеманн. Психологияда балалардың сөйлеу деректерін зерттеу баланың танымдық қабілетінің дамуын зерттеуге байланысты басталды. Тарихшы-психолог И. Теннің «Бала тілінің дамуы туралы бақылаулар» (1876), В. Прейердің «Баланың жаны» (1882) еңбектері өз дәуірі үшін ең маңызды болып табылады. Адамның пайда болуы теориясының атақты авторы, ағылшын ғалымы К. Дарвин де бұл мәселені айналып өтпеді, ол өз ұлының сөйлеген сөздерінің жазбаларын жариялады (1877). Одан кейін балаларының тілді меңгеру ерекшеліктерін көрсететін К. және В. Штерннің «6 жасқа дейінгі ерте балалық шақ психологиясы» атты күнделік жазбалары болды. (Ресейде

олар 1922 жылы жарық көрді) 30-40 жж. 20 ғасыр В.Леопольдтың «Қос тілді баланың сөйлеуін дамыту» атты еңбегі жарық көрді – қызының сөйлеген сөзінің күнделік жазбалары. К.Бюлер, Ж.Пиаже сияқты белгілі шетелдік психологтар да балалардың сөйлеу тілін зерттеудің бастапқы кезеңінде-ақ зерттеуге үлес қосты. Осылайша, белгілі швейцариялық психолог Ж.Пиаже баланың эгоцентрлік сөйлеуі (яғни, ересек адамға емес, өзі үшін сөйлеу) туралы белгілі ілімді дамытты. Ресейде балалардың сөйлеуі проблемасы бойынша алғашқы баспа жұмыстары 80-жылдары пайда болды. 19 ғасыр А.С. Симонович 1861 жылдан бастап баланың туғаннан 17 жасқа дейінгі сөйлеуінің дамуына жүйелі бақылау жүргізді. Балалар сөйлеу сөздігін құрастырды, «Балалар тілі туралы» (1880) еңбегін жазды. Варшавада «Русский филология бюллетенінде» жарияланған екі үлкен мақала зерттеушілердің назарын аударды. Бірінші мақаласында (1883 ж.) А.Александров ерте жасты – үш жасқа дейін айтады. Баланың сөйлеу дыбыстарын ересек адамның фонетикасымен салыстырып, бала сөйлеуіндегі дыбыстардың даму тарихын, сөздердің қолданылу ерекшеліктерін және сөз тіркестерінің жасалуын көрсетті. В.Благовещенский (1886) жазған екінші мақаласында сөйлеуді дамыту қарастырылады (лексика, семантика) жеті жасқа дейінгі баланың. Екі мақала да сипаттамалық сипатта болғанымен, бала сөйлеуінің даму заңдылықтарын ашпағанымен, олардың сыртқы көрінісі ғылымда жаңа бағыт ашты. 20-ғасырдың басынан бастап баланың сөйлеу қабілеті өте белсенді түрде зерттелді, нәтижесінде психологтар, лингвистер, жазушылар балалардың сөйлеуінің сыртқы түрі мен дамуын бақылауды сипаттайтын көптеген еңбектер жасады, көбінесе олардың ұлдары мен қыздары. Революцияға дейінгі кезеңдегі зерттеулердің ішінде А.Ф. Левоневский «Менің балам» (1914), В.П. Вахтеров «Жаңа педагогика негіздері» (1915). А.Ф. Левоневский алғашқылардың бірі болып өз бақылауларын сипаттап қана қоймай, олардың нәтижелерін өңделген түрде берді. В.П. Вахтеров бірінші болып баланың сөйлеудің әртүрлі бөліктерін қолдану жиілігін анықтауға тырысты. Оның қызының дамуын бақылау материалдары басқа авторлардың бақылауларымен салыстырғанда көбірек қамтиды, жас кезеңі: туғаннан 13 жасқа дейін. Балалардың сөйлеу тілін ғылым ретінде дамытуға елеулі үлес қосқан атақты педагог әрі дәрігер Е.А. Аркин «Бір жастан төрт жасқа дейінгі бала» (1931 ж.) монографиясында, сондай-ақ бірқатар мақалаларында балалар сөйлеуінің сөздік қоры мен грамматикалық формаларының өзгеруін қадағалайды. Сол жылы И.А. Сикорский «Баланың жаны», өз баласының сөйлеуінің дамуын бақылау негізінде жасалған.

1.3 Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен практикасының тарихы

1.3.1 Шетелдік педагогикадағы балалардың сөйлеуін дамыту мәселелері

Сөйлеуді дамыту мәселелеріне біз ежелгі грек философтарының – Платонның, Аристотельдің, Сократтың, римдік ағартушы Квинтилианның еңбектерінен назар аударамыз, онда балалардың сөйлеуін дамыту қажеттілігі туралы айтылады және кейбір практикалық кеңестер беріледі. Чех гуманистік педагогы Ян Амос Коменский (1592-1672) ғылыми педагогиканың атасы деп аталатын балалардың сөйлеуін дамытуға көп көңіл бөлді. Ол әлемдегі алғашқы мектепке дейінгі тәрбие нұсқаулығын – "ана мектебі немесе алғашқы алты жылдағы жастарды қамқорлықпен тәрбиелеу туралы" әзірледі, онда ол бала тәрбиесінің міндеттерін, мазмұны мен әдістемесін ашты. Онда сөйлеуді дамытуға арналған бүкіл тарау (сегізінші). Я.А.Коменский адамның ақыл-ойы табиғи түрде Ирек деп жазды, бұл оның жануардан айырмашылығы. Адамның ақыл-ойы мен тілін дамыту керек. Айта кету керек, Я.А. Коменский алғашқы алты жыл ішінде балалардың даму ерекшеліктеріне сүйене отырып, сөйлеуді қалыптастыру бойынша ұсыныстар береді. Үш жасқа дейін ол дұрыс айтылуға, төртінші, бесінші және алтыншы жылдары – заттарды қабылдау негізінде – сөйлеуді байытуға, баланың көргенін сөзбен атауға баса назар аударады. Я.А.Коменский үш жасқа дейінгі баламен қарым-қатынасты ерекше сипаттайды. Коменский үш жасқа дейінгі баламен қарым-қатынасты ерекше сипаттайды, қимылдарды, мимиканы негізгі іс-әрекет ретінде түсінуге үйретуді қарастырады. Сөйлеуді дамыту құралы ретінде Коменский сонымен қатар ритақты әзілдерді, өлеңдерді қолдануды, балалардың назарын қарапайым сөйлеу мен поэзия арасындағы айырмашылықтарға аударуды ұсынады, бейнелі сөйлеуді түсінуге, өлеңдерді жаттауға, балалармен жұмыста көркем әңгімелерді, ертегілерді, жануарлар туралы ертегілерді қолдануды ұсынады. Балаларға жасына сәйкес таныстыру керек заттардың шеңберін береді. Коменский материалдың күрделенуінің айқындылығына, дәйектілігіне және біртіндеп болуына көп көңіл бөледі. Оның пікірінше, сөйлеуді дамыту объектілерді нақты дұрыс атаудан басталады: оларды білдіретін сөздерді емес, заттарды өздері үйрету керек. Бұл принциптер балаларға латын тілін үйретуге арналған оқу кітаптарының негізін қалады: "суреттердегі сезімтал заттар әлемі", "тілдердің ашық есігі". Коменскийдің оқыту мазмұны мен әдістемелік ұсынымдары бойынша жақын еңбектері швейцариялық педагог Иоганн Генрих Песталоццидің (1746– 1827) еңбектері болып табылады. Ол ана тілінің әлеуметтік, мәдени және жалпы педагогикалық маңыздылығын ашты.

"Тіл балаға мыңжылдықтар ішінде табиғаттан алған нәрсені қысқа сәтте береді". Тіл - адамзат баласы меңгерген үлкен өнер. Ана тілін оқытуда ол үш негізгі тапсырманы алға тартты: дыбысты оқыту немесе сөйлеу мүшелерін дамыту құралы; сөзді оқыту немесе танысу құралы жеке пәндер бойынша; сөйлеуді үйрету немесе сөйлеуді нақты айтуды үйрену құралы пәндер.

"Гертруда балаларына қалай ұйымдастырылған әрекеттер береді" кітабында (жетінші хат) Песталоцци егжей-тегжейлі оқыту әдістемесін ұсынады: балаларды дыбыстарды, буындарды айтуға үйрету, бұл жұмысты оқуды үйренумен байланыстыру. Сөзді оқытудың негізі-көрнекілік принципі. Түрлер мен жалпы ұғымдарды білдіретін сөздерді оқыту алдымен заттарды, содан кейін суреттерді қабылдау негізінде құрылады. Когерентті сөйлеуді оқытуда Песталоцци келесі дәйектілікті орнатты: заттардың сыртқы түрін, қабылдау негізінде оның айрықша белгілерін білу, тақырыпты сипаттау үшін бірқатар сөздерді таңдау, сөздер мен заттарды жіктеу, сөйлемдерді құрастыру және тарату, сөздердің мағыналарын түсіндіру, когерентті мәтіндерді құрастыру. Песталоцци жасаған жаттығулар бір уақытта танымдық қабілеттерін дамытты. Баланың бәрін жақсы көруі және педагогнің оған қажетті сөздік беруі маңызды. Сөзбен тек заттардың өздері ғана емес, сонымен қатар олардың қасиеттері, қасиеттері, заттардың бір-біріне қатынасы белгіленуі керек. Фребель сөйлеудің дамуын бақылау мен ойнаумен тығыз байланыстырды. Сөйлеу мазмұнының жинақталуына ықпал еткен сыйлықтар деп аталатын дидактикалық материалды қолдана отырып, балаларды сенсорлық тәрбиелеу ұйымдастырылған әрекеттері кеңінен танымал. Сонымен бірге, бұл ұйымдастырылған әрекеттер ерекше дидактизммен, төтенше реттеумен, құрғақтықпен, монотондылықпен ерекшеленді.

Мария Монтессори әдісі (1870-1952), итальяндық тәрбиеші, ол балалар үйлеріне арнап жасаған. Еркін тәрбиенің жақтаушысы ретінде Монтессори негізгі міндеттер болуы керек деп есептеді

бұлшықеттерді, сезімдерді тәрбиелеу және тілді дамыту. Соңғысы номенклатурадағы жаттығуларды, сөйлеу ақауларын түзетуді, сауаттылықты оқытуды қамтиды. Әдістің артықшылығы (оның сөйлеу дамуына әсері тұрғысынан) жасанды дидактикалық материалмен (цилиндрлер, текшелер, баспалдақтар, қойындылар, қақпақтар мен катушкалар және т.б.) жаттығулар кезінде сөйлеу үшін сенсорлық негізді қамтамасыз етуден тұрады. Монтессори ұсынған жаттығуларға мыналар кірді:

1. Затты және оның белгілерін сенсорлық қабылдау.
2. Тақырыпты атауы бойынша тану.
3. Тақырып атауларын есте сақтау. Затты және оның белгілерін сенсорлық қабылдау.

Тақырыпты атауы бойынша тану. Тақырып атауларын есте сақтау (ескерту: Мария Монтессори – Киевтің ғылыми педагогика әдісі, 1993 – 107-108 беттер). Скиннер: Оперантты кондиционерлеу

Б. Ф. Скиннер балалар тілді оперантты кондиционерлеу арқылы үйренеді деп сенді; басқаша айтқанда, балалар тілді функционалды қолданғаны үшін "сыйақы" алады. Мысалы, бала ішкісі келгенде "ішу" сөзін айтуды үйренеді; олар ішуге болатын нәрсені алады, бұл сусынға арналған сөзді қолдануды

күшейтеді және осылайша олар мұны жалғастырады. Бұл Скиннер тілдің дамуының негізі деп санайтын төрт мүшелі кездейсоқтықтан туындайды: мотивациялық операциялар, дискриминациялық тітіркендіргіштер, реакция және күшейтетін тітіркендіргіштер. Скиннер сонымен қатар балалар тілді басқаларға еліктеу, кеңестер мен қалыптастыру арқылы үйренеді деп ұсынды.

Ноам Хомский өз жұмысында тілдің биологиялық негіздерін талқылайды және балалардың тіл үйренуге туа біткен қабілеті бар екенін айтады. Хомский бұл туа біткен қабілетті "тілді меңгеру құралы" деп атайды. Оның пайымдауынша, балалар инстинктивті түрде тілді ешқандай ресми нұсқауларсыз үйренеді. Ол сондай-ақ балалардың тілді қолданудың табиғи қажеттілігі бар және ресми тіл болмаған жағдайда балалар өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін байланыс жүйесін дамытады деп санайды. Ол барлық балалар оқытылатын тілге қарамастан тілдік қателіктердің бірдей түрін жасайтынын байқады. Хомский сонымен қатар барлық адам тілдеріне ортақ белгілі бір грамматикалық ережелер бар деп мәлімдейтін "әмбебап грамматиканың" бар екеніне сенеді. Дегенмен, зерттеу мидың аймақтарын немесе адамның тілге туа біткен қабілетін қамтамасыз ететін генетикалық негізді анықтаған жоқ.

Жан Пиаженің тілді дамыту теориясында балалар тілді үйрену үшін ассимиляцияны да, аккомодацияны да қолданады деп болжайды. Ассимиляция-бұл ақпаратты бұрыннан бар схемаға (немесе идеяға) орналастыру мақсатында қоршаған ортаны өзгерту процесі. Орналастыру-бұл жаңа ортаға бейімделу үшін схеманы өзгерту процесі. Пиаже балалар тілді меңгермес бұрын алдымен ақыл-ой қабілеттерін дамыту керек деп есептеді. Пиаженің айтуы бойынша, балалар алдымен ақыл-ой құрылымдарын жасайды (схемалар) және осы схемалардан сөйлеу дамиды. Л. с. Выготский: жақын даму аймағы Л. С. Выготскийдің тілдік даму теориясы әлеуметтік оқытуға және жақын даму аймағына (ПДТ) бағытталған.

Сөйлеуді меңгерумен, барлық сөйлеу процестерін дамытумен және жетілдірумен байланысты проблемалар шетелдік зерттеушілер мен психологтарды да қызықтырды. Сонымен, зерттеушілердің назарын сұрақ аударды: грамматикалық формалардың қайсысы-зат есім немесе етістік бұрын балалар сөйлеуінде пайда болады. Логика тұрғысынан алдымен зат есім сөздері пайда болуы керек деп есептелді, өйткені олар етістіктерден айырмашылығы шындықтың тұрақты құбылыстарына жатады. Алайда Бейтс өзінің кросс-лингвистикалық зерттеулерінде бұл тезистің ақталмайтынын анықтады.

Мектепке дейінгі балалық шақта сөйлеудің қалыптасуы психикалық даму үшін маңызды болып табылады. Балалардың психикалық даму кезеңдерін зерттей отырып, Штерн алғаш рет сөйлеудің қалыптасуына жүйелі бақылау

жүргізді. Осы процесте бірнеше кезеңдерді бөліп көрсете отырып, ол олардың ішіндегі ең маңыздысы балалардың сөздің мағынасын ашумен байланысты екенін, әр заттың өз атауы бар екенін атап өтті (бала мұндай жаңалықты шамамен бір жарым жаста жасайды). Штерн алғаш рет айтқан бұл кезең осы мәселемен айналысқан барлық дерлік ғалымдардың сөйлеуін зерттеудің бастапқы нүктесі болды. Балалардағы сөйлеу дамуының бес негізгі кезеңін бөліп көрсете отырып, Штерн оларды егжей-тегжейлі сипаттады, іс жүзінде 5 жасқа дейінгі балаларда сөйлеуді дамытудың алғашқы стандарттарын жасады. Ол сондай-ақ осы дамуды анықтайтын негізгі тенденцияларды атап өтті, олардың негізгілері пассивтен белсенді сөйлеуге және сөзден сөйлемге ауысу болып табылады. Бейтс өз мақаласында әртүрлі тілдерде лексикалық формалардың дамуының басқа түрлерінің болу фактілері туралы хабарлайды. Сонымен, Батыс Гренландияда балалар ересектерде 10-12 флекциялық элементтерді қолданатын күрделі сөздердің бөліктерін қолданудан бастайды. Дамудың келесі қадамы-флексияны қолдану, содан кейін ғана сөз тізбегін қолдану. Сол сияқты түрік тілінде лексикалық формалардың даму процесі жүріп жатыр. Осылайша, грамматиканың қалыптасуының басталуы балада сөздерді біріктіруді ғана емес, сонымен қатар сөздер мен сөз элементтерінің категорияларының ішкі жүйесін құрумен байланысты.

Бір қызығы, егер алғашқы балалар сөздері әдетте баланың өмірі мен дамуының 12-13 айынан кейін пайда болса, онда салыстырмалы және кейде одан да көп уақыт қажет, бұл сөздердің байланысын, байланысын, яғни тұжырымдамалық категориялар мен грамматикалық қатынастардың қалыптасуының алғашқы белгілерін көрсетеді. Тағы бір танымал шетелдік психолог Дж.Брунер грамматиканың дамуының когнитивті алғышарттарымен айналысты. Оның жұмысының негізгі идеясы сөйлеуді дамыту когнитивті дамудан кейін болды. Тіл өз кезегінде когнитивті процестердің өнімін кодтайды. Брунер осы процестерге нақты талдау жасайды. Брунердің пікірінше, тілдің негізгі аспектісі-тиімді ниет. Тиісінше, тілді оқыту іс-әрекеттің құрылымы туралы алдын-ала түсініктер негізінде жүзеге асырылады. Мұндай тілдік презентация көбінесе балаға күтім жасайтын ересектермен, әсіресе әртүрлі ойын жағдайларында бірлескен әрекеттер нәтижесінде қалыптасады. Брунер аналардың балаларымен қарым-қатынаста жиі қолданатын сөйлеу әрекеттері мен операцияларын бақылау үшін эмпирикалық зерттеу жүргізді. Мұндай байқаудың мақсаты бірлескен іс-әрекет формаларының дамуын анықтау және олардың балаларда пайда болатын тілмен байланысын қадағалау болды.

Сипатталған зерттеудің нәтижелері көрсеткендей, аналардың іс-әрекеттері, шын мәнінде, нәрестенің агент, әрекет, объект, реципиент туралы тілге дейінгі түсінігін қалыптастыруға ықпал етті. Нәтижелер Брунердің бала

бастапқыда тілге дейінгі деңгейде бірлескен іс-әрекеттің мағынасын түсінеді, әрекеттерді құрамдас элементтерге бөлуді үйренеді, нәтижесінде мәлімдеменің функциясын біле бастайды деген идеясын растады. Бұл жағдайда грамматикалық ережелер іс-әрекет ережелеріне және ересектерге бағытталған назарға ұқсас түрде үйренеді.

Д.Фельдман сөйлеуді дамыту мерзімдері туралы айта отырып, сөйлеу қабілетінің тек ерте көріністеріне мысалдар келтіреді. Оның сипаттамасына сәйкес, зерттеуші 3, 5 жасында байқай бастаған баланың (оның аты Адам) оқиғасы ерекше таң қалдырды. Осы жаста бала жаза және оқи алды. Ол сондай-ақ математиканы оқыды, гитараға музыка жазды. Ата-аналардың айтуынша, Адам 3 айлық жасында сөйлеп, жеке сөздермен бірге сөйлемдерді қолдана бастаған. 6 айда ол басқалармен сәтті қарым-қатынаста болды, 1 жасында қарапайым балалар кітаптарын оқыды .

Баланың дамуының мұндай ерекше ерте кезеңдері ішінара оның ерте физиологиялық жетілуіне байланысты. Фельдманның жұмысында адамның дамуына қолайлы отбасылық жағдайлар туралы да айтылады. Бала тілінің грамматикасының дамуы сыртқы жағынан баланың өз сөзінің объектілерін атау қабілетін дамытып, оған іс-әрекетті белгілеу үшін етістікті қосып, объект пен оның белгілерін білдіретін сөздерді жақындастыруды үйреніп, сөздердің өзгермелі формаларын қолданатындығымен көрінеді. Д. Слобин когнитивті негіздерді талдады, оның негізінде жас баланың грамматикалық тұрғыдан жасалған сөздік қолданыстары қалыптасады. Зерттеушінің жұмысының орталық тезисі-баланың тілі оның перцептивті және когнитивті салаларының дамуы негізінде екінші рет дамиды, бұл Пиаженің ұстанымына сәйкес келеді. Осыған байланысты балалардың әртүрлі тілдерде белгілі бір грамматикалық формалардың пайда болу мерзімдері талданады. Автордың пайымдауынша, бастапқыда балада белгілі бір ұғым қалыптасады, ол тілдің қарапайым форманы ұсынатындығына байланысты тілдік өрнек алады, оны бала басқалардың сөйлеуінде оңай алады. .Мысал ретінде Слобин балаға қол жетімді алғашқы ұғымдардың бірі айналасындағыларға жүгіну екенін көрсетеді.

Слобин өзінің деректері негізінде лингвистикалық формалардың пайда болуымен салыстырғанда танымдық процестердің дамуының басталуы туралы тезисті дәлелдейді. Бала шын мәнінде мағыналық мағынаны тиісті Тілдік формалар пайда болғанға дейін білдіре бастайды. Жаңа тілдік формалардың пайда болуы көбінесе жаңа коммуникативті ниеттердің пайда болуымен байланысты. Бала, Слобиннің пікірінше, іштей емес, өз ниетін білдірудің жаңа құралдарын "ашады".

Баланың сөйлеуінің дамуының гендерлік факторға тәуелділігі мәселелерімен ф. Шахтер бірлескен авторлармен айналысты. Олар балалық шақта ұлдар мен қыздар арасында (соңғысының пайдасына) сөздік қорында, сөйлеу

белсенділігінде және сөйлеудің анықтығында айырмашылықтар бар екенін анықтады. Қыздар сөйлемдерді ұлдарға қарағанда ертерек қолдана бастайды және құрылымында ұзағырақ және жетілген сөйлемдерге бейімділік танытады. Олар оқуды үйренуде тезірек алға жылжиды.

Реджио Эмилия педагогикасы - Эмилия-Романья қаласындағы (Италия) бүкіл әлемде танылған аймақтық педагогикалық жүйесі. Жүйенің негізін қалаушы болып саналады Лорис Малагуцци (1920-1994), ол ата-анасының белсенді қатысуымен біріншісін ашты Эмилия Романья мектепке дейінгі ұйым. Бала өзінің бай ішкі әлемі, мәдениеті бар Құзыретті жаратылыс ретінде қарастырылады. Бірақ өзінің ішкі энергиясын және әлемге деген зерттеу қатынасын жүзеге асыру үшін балаға қоршаған ортамен белсенді өзара әрекеттесу қажет, құрметпен жәнәсенім қатынасы ересек. Сәйкестендірудің маңызды құралы ретінде, біріншіден, кішігірім және ауырсынудағы коммуникативті жағдайларды ұйымдастыру қарастырыладышой топтарда (сөйлеу, тыңдау, өзін және басқаларды түсіну). Екіншіден, балаларды көптеген байланыс құралдарының әлеміне арнайы енгізу (мысалы, суреттер, сызбалар, коллаждар, мүсіндер және т.б.), әртүрлі материалдарды (саз, сым, қағаз, қалдық материал) пайдалану, жобалау, өз денесін иелену (қозғалыстар, мимика, қимылдар). Үшіншіден, жеке тұлғаны табудың таптырмас құралы-шағылысу, көбейту, перспективаны өзгерту және т. б. әсерлерін тудыратын айна.) Әлеуметтік және пәндік ортамен белсенді өзара әрекеттесудің тәуелсіз құралы ретінде театрландырылған іс-әрекет, киім ауыстыру, әртүрлі ойындарға қатысу және т. б. шеңберіндегі әртүрлі рөлдермен тәжірибе жасау болып табылады. Педагог педагогикалық процесте бақылаушы ретінде орындайды, бірақ ол құжаттаманы жүзеге асыратын бекіту функциясын орындайдыбалалардың жетістіктерін титрлеу, сондай-ақ оларға әртүрлі уақытша, кеңістіктік, пәндік, интеллектуалдық ресурстарды беру, ынталандыру арқылы балаларды белсенді сүйемелдеу функциясы коммуникация, бірлескен рефлексия, жоспарлау, қызмет нәтижелерін ресімдеу.

1.3.2 Ресейдегі мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен практикасының қалыптасу тарихы

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту педагогика мен психологияның ең өзекті және маңызды мәселелерінің бірі болды және болып қала береді. Бұл мәселенің маңыздылығы мен маңыздылығы баланың дамуының жалпы заңдылықтары туралы түсінік беріп қана қоймай, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының қалыптасу ерекшеліктерімен таныстырады.

XIX ғасырдың II жартысында прогрессивтік бағыттағы педагогтің бірі – К.Д.Ушинский мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Оның философиялық көзқарасы материалистік бағытта еді. Ушинский баланың тіл қалыптасуындағы ана тілінің рөлін ерекше атап өтті. Оның тіл дамыту мен ойлау бір-бірімен тығыз байланыста болады деген пікірі күні бүгінгі дейін құнын жойған жоқ. Сонымен қатар оқыту мен тәрбиелеуде: халық ауыз әдебиетінің басты роль атқаратындығын айта келіп, баланың жас ерекшелігіне қарай таңдап алынған ертегі, жұмбақ, мақал-мәтел, жаңылтпаштар балаларға адамгершілік тәрбиесін беруде қайнар көзі болып табылады деп дәлелдеді. К. Д. Ушинский сөйлеуді дамыту әдістемесінің дамуына сөзсіз үлес қосты, ол жасаған ұлт идеясы өз әсерін тапты. Соның ішінде балаларды халықтың ұлттық мәдениетімен таныстыру идеясы өзекті болып қала берді. Оның кең мұрасында Ана тілі туралы ілім орталық болып табылады. К. Д. Ушинский адамның қалыптасуындағы ана тілінің рөліне қатысты негізгі теориялық ережелерді "Ана сөзі", "Балалар әлемі", "адам тәрбие пәні ретінде" кітаптарында келтірді. Оның пікірінше, тіл-адамға объективті әлемге және адамның оған деген көзқарасына әсер етудің нәтижесі; Тіл халықтың рухани өмірінің ғасырлар бойғы тәжірибесін (білім тәжірибесі, халықтың адамгершілік өмірінің тәжірибесі, оның эстетикалық көзқарастарының тәжірибесі) көрсетеді, ол тіл арқылы кейінгі ұрпаққа беріледі. Осы және басқа ережелер оның педагогикалық тұжырымдамасының өзегі болып табылады және ол жасаған ана тілін оқыту әдістемесін анықтайды.. К.Д.Ушинский өзінің көзқарасын “Балалар әлемі және хрестоматиясы” (1861), “Ана тілі” (1864) деген еңбектері арқылы халыққа шығарды. К.Д.Ушинскийдің бұл еңбектеріндегі ең құнды пікірлерінің бірі мектепке баратын балаларды дайындап оқытудың қажеттігі туралы еді. Ушинскийдің идеясын оның ізбасарлары одан әрі жалғастырды. Оның шәкірттерінің бірі – А.С.Семенович. Ол Петербургте, Тбилисиде мектепке дейінгі ұйымда тіл дамыту жұмысы бойынша тәжірибелер жүргізді. Оның әдістемелік теориясының негізінде “Отантану” деген еңбегі және жекелеген пәндік ұйымдастырылған әрекеттер өткізу керектігі жөніндегі ұйымдастырылған әрекет балаларды қызықтыратын ойын түрлері арқылы өткізу керектігін айтты.

Е.И. Тихеева айтарлықтай үлес қосты, оның авторлығымен ерте және мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту бойынша отандық жұмыс жүйесі жасалды. Дәл осы е. и. Тихеева мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту қажеттілігін негіздеді, осы бөлім бойынша мектепке дейінгі ұйым жұмысының мақсатын қалыптастырды, Әдістеменің теориялық негіздерін, сөйлеуді дамыту бойынша жұмыстың негізгі бағыттарын анықтады, әдістеменің маңызды бөлімдерін әзірледі: баланың өмірінің алғашқы жылдарында сөйлеуді дамыту, балалардың сөздігі, тірі сөз ұйымдастырылған

әрекеттері. Ол грамматикалық құрылымды, баланың сөйлеу мәдениетін, сауаттылықты дамыту қажеттілігі туралы проблемалық сұрақтар қойды.

Әдістеменің маңызды теориялық ережелері қарым-қатынас пен іс-әрекеттегі сөйлеуді дамытуды қарастырады, ересек адамның мектеп жасына дейінгі баланың сөйлеуін дамытуға әсер ету қажеттілігі және сөйлеуді дамыту бағдарламасын құру мүмкіндігі туралы ойларға келеді. Е. И. Тихеева әзірлеген бағдарлама сөйлеуді дамытуға лингвистикалық көзқарас негізінде құрылды: дыбыстан сөзге, сөзден когерентті сөйлеуге. Осылайша, келісілген сөйлеу мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың соңғы кезеңі болды, ал сөздік оны дамыту құралы ретінде қарастырылды.

Осы идеяларды дамытуда Е. И. Тихеева И. Г. Песталоццидің идеяларына оралады. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын дамыту басты міндетке айналады. Бір қызығы, Е. И. Тихеева ұсынған сөздік жұмысының теориялық негіздері, сөздікті дамыту бойынша ұйымдастырылған әрекеттер циклі (экскурсиялар, ойыншықтармен ойындар-ұйымдастырылған әрекеттер, заттарды тексеру, жаттығулар), дидактикалық материалдар мен ойындар (дидактикалық суреттер, суреттер және т. б.), ойын және еңбек процесінде сөздікті дамыту шарттары – осының бәрі болды мектепке дейінгі білім берудің практикалық қызметкерлерінің кейінгі ұрпақтары үшін іс-қимылға басшылық ету.

Е. И. Тихееваның сөздік жұмысы мәселесі бойынша ұсынған ережелерінің өзектілігі мен маңыздылығын атап өту қажет: сөздікті дамытудың көрнекі, сезімтал негізі; баланың белсенді іс-әрекеті; балалардың қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін ескеру; балалардың ұйымдастырылған әрекетте және тұрмыстық қарым-қатынаста сөйлеуін белсендіру қажеттілігі; арнайы ұйымдастырылған жағдай жасау, балалармен мазмұнды қарым-қатынастың болуы; оқыту қажеттілігі балалардың сөйлеуін дамытудағы ересек адамның ұстанымы; мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеу үшін педагогның арнайы кәсіби дайындығының маңыздылығы.

Е. И. Тихеева мектепке дейінгі балалар ұйымдары үшін кадрлар даярлау мәселелеріне үлкен көңіл бөледі. Ол мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісін даярлауға қойылатын талаптарды анықтады, мысалы: жоғары педагогикалық білімнің болуы, мектеп жасына дейінгі баланың психологиясын білу, оны оқи білу, мектепке дейінгі ұйым жұмысын теорияға жақындата білу, тәрбиешінің сауатты және дұрыс сөйлеуіне қойылатын талаптар.

Е. И. Тихеева мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту бағдарламасын құру идеясына жатады, ол тек ширек ғасырдан кейін бағаланды және жүзеге асырылды; ұғымдарды игеру және оларды мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінде көрсету мүмкіндігі туралы идея; сөйлеуді дамыту бойынша жұмысты жоспарлау идеясы; тілді мақсатты игеру үшін баламен күнделікті қарым-қатынасты үйлестіру идеясы; тілді үнемі

меңгеру қажеттілігі туралы идея педагогикалық процестегі баланың сөйлеу жетістіктерін сүйемелдеу және бағалау.

Е. И. Тихеева мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың ана тілін оқытудың өзіндік жүйесін құрды, оның жетекші принциптері:

- сөйлеуді дамытуға белсенді көзқарас-сөйлеу іс-әрекетте, ең алдымен ойында, ойын арқылы, жұмыста дамиды;
- сөйлеу дамуының баланың жеке басын тәрбиелеудің басқа жақтарымен байланысы (ақыл-ой, сенсорлық, әлеуметтік, эстетикалық, дене тәрбиесі);
- оқытудағы көрнекілік-баланың тілі көрнекі түрде дамиды, тек заттай әлем арасында әрбір жаңа сөз болады нақты нақты ұсынуға байланысты баланың меншігіне айналады;
- біртіндеп және қайталану. Е. И. Тихеева заттардың санын біртіндеп көбейтуге кеңес берді;; заттарды санаудан объектілердің белгілері мен қасиеттерін санауға, жеке әңгімелерден ұжымдық әңгімелерге, бейтаныс заттарды қабылдаудан таныс, бірақ қазіргі уақытта байқалмайтын заттарға және т. б. біртіндеп көшу.

Е.К.Водовозова – шәкірті. 1871 жылы оның педагогикалық тәжірибесінің негізінде “Бір жастан сегіз жасқа дейінгілердің ақыл-ойының дамуы” деген еңбегін жазды. Ол да Ушинский сияқты отбасында және мектепке дейінгі ұйымда балаларды тәрбиелеудің басты құралы – халық ауыз әдебиеті деп түсінді, және мектеп жасына дейінгі балаларды қоршаған орта, табиғатпен таныстырудың маңыздылығын дәлелдеді. Бұлардан кейін тіл дамыту әдістемесі бойынша пікір айтқандардың бірі - Е.И Тихеева. К. Ушинский секілді ана тілін игерудің мектепке дейінгі ұйымдағы және мектептегі оқыту мен тәрбиелеудің негізі деп қарады. Е.Тихеева жүргізген тәжірибесінің негізінде бақшада ұйымдастырылған әрекеттер жүргізу үшін ұйымдастырылған әрекеттер жоспары, программасы болу керектігін айтты. Өзі басшылық еткен мектепке дейінгі ұйым мен Ленинград пединститутында тіл дамыту әдістемесінің оқыту тәжірибесін жинақтап “Мектеп жасына дейінгі бала тілін дамыту” деген еңбегін жазды. Бұл еңбегінде мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын дамыту, байланыстырып сөйлеуге үйрету мәселелеріне көбірек көңіл бөлді. Оның еңбегіндегі практикалық нұсқаулар әлі күнге дейін өз құндылығын жойған жоқ.

1924 жылы мектепке дейінгі ұйымға арналған әдебиеттер бойынша комиссия құрылып, оған Е.А.Флерица басшылық етті. Комиссия балаларға коммунистік тәрбие беретін жаңа әдебиеттер жазу керектігін айтты. Осы кездегі мектепке дейінгі ұйым жөніндегі бір теріс пікір ертегіні оқытуға тиым салумен байланысты еді. Бұл қателік 1934 жылы жазушылар съезінен кейін түзетілді. Еліміздегі мектепке дейінгі ұйым жұмысының жақсаруы орталық комитеттің жаңа шыққан қаулыларымен байланысты болды.

Советтік мектепке дейінгі тәрбиенің қалыптасуында Н.К.Крупскаяның қосқан үлесі мол. Оның педагогикалық еңбектерінде балалар тілін қалыптастыру мәселесіне ерекше көңіл бөлінді. Ол сөзді ақыл-ой тәрбиесінің негізі деп қарады. Ал, балалардың сөздік қоры олардың айналадағы заттар, құбылыстар туралы қаншалықты білімдері, түсініктері бар екендігін көрсетеді деп есептеді. Сондықтан ол 1932ж. жазған “Мектепке дейінгі ұйымға арналған программа жобасына ескертпелер” деген мақаласында балаларды тыңдай білуге олардың сөздік қорын жаңа сөздермен толықтырып отыруға үнемі көңіл бөлу керектігін айтты. Крупскаяның пікірлеріне сай 1934ж шыққан мектепке дейінгі ұйымға арналған программада балалар тілін дамыту, кітаппен және суретпен жұмыс деген арнайы бөлімдер берді:

1938 жылы “Мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісіне басшылық” деген атпен жаңа бағдарламалық әдістемелік құжат жарық көрді. Бұл басшылықтың тіл дамыту әдістемесіне балалардың мәнерлеп сөйлеуіне, қалыптасуына ерекше көңіл бөлді. Бірақ бұл басшылықта да қателік болды. Яғни, бала тілінің дыбыстық жағын байланыстырып сөйлеуіне көңіл бөлінбеді.

1945 жылы шыққан “Тәрбиешіге басшылықтың жаңа басылымында” ана тілін үйрету және айналадағы қоршаған ортамен таныстыру мәселелеріне тереңірек көңіл бөлінді және осы кезеңде мектепке дейінгі мекемелерге арналған алғашқы ғылыми еңбектер шыға бастады. 1940 жылы еліміздің көптеген қалалары мен облыстарында мектепке дейінгі мекемелердің қызметіне арналған ғылыми практикалық конференциялар өткізілді. Бұл конференцияда мектепке дейінгі ұйымға арналған ғылыми еңбектерге талдау жасалынып қол жеткен табыстар және алда тұрған міндеттер сөз болды. Сондай-ақ осы конференцияда жеке адамдардың тәжірибелері ортаға салынды. Мысалы, Е.И.Радинаның “Мектепке дейінгі ұйымда тіл дамыту” ұйымдастырылған әрекеттерінде әңгіме әдісін қалай пайдалану керектігі жөніндегі баяндамасы өте сәтті шықты.

Е.А. Флерина сөйлеуді дамыту әдістемесінің дамуына айтарлықтай әсер етті. Ол ана тілін оқытуды отандық әдістеме дәстүрлері аясында қарастырды. Е. А. Флерина сөйлеудің мазмұнын бірінші орынға қойды. Ол сөйлеу мазмұнын байыту үшін баланың жеткілікті жеке тәжірибесі, Е.А. Флеринаның пікірінше, тәжірибе жинақтаудың ең өнімді әдістері - бақылау, ойын, еңбек, эксперимент қажет деп есептеді. Тәжірибе неғұрлым нақты, нақты және эмоционалды түрде жинақталса, соғұрлым сәтті және үлкен қызығушылықпен балалар оған әңгімелер мен әңгімелерде сүйенеді.

Айта кету керек, Е.А. Флерина сөйлеу тапсырмаларының ішінде лексиканы кеңейтуді, сөйлеу құрылымын байытуды, таза айтылыммен, сөйлеу мәдениетімен, оның экспрессивтілігімен жұмыс істеуді, көркем әдебиетпен танысуды, балалардың ауызша шығармашылығын дамытуды, тірі сөздің әртүрлі формаларын игеруді атап өтті. Ол әлеуметтік ортаны және мектепке

дейінгі балалар ұйымындағы даму ортасын ұйымдастыруды сөйлеу дамуының маңызды факторлары деп санады.

Е. А. Флерина мектеп жасына дейінгі балаларды көркем әдебиетпен таныстыру, сөз өнерімен таныстыру бойынша жұмыс жүйесін құру еңбегіне ие. Ол мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудегі көркем әдебиеттің маңыздылығын анықтады, әдеби шығармаларды қабылдау ерекшеліктерін анықтады, шығармаларды таңдау критерийлерін анықтады, балалар кітаптарының тақырыптық принципі бойынша жіктелуін берді, балалардың жасына байланысты Көркем оқу мен әңгімелеу әдістемесін егжей-тегжейлі жасады.

Әдістеменің теориялық ұстанымдарын дамытудағы маңызды жетістік С. Л. Рубинштейннің жетекшілігімен А. М. Леушинаның зерттеуі болды. Педагогикалық әсер ету жағдайында мектеп жасына дейінгі балалардың біртұтас сөйлеуін зерттеуге бағытталған психолог пен педагогның бұл ынтымақтастығы тұтастай алғанда біртұтас сөйлеудің генезисін, сондай-ақ баланың сөйлеу дамуының шынайы мүмкіндіктерін ашуға, осы дамудың педагогикалық жағдайларын көрсетуге мүмкіндік берді.

Баланы зерттеу және оның дұрыс болуы үшін не қажет екенін анықтау өте маңызды деп саналды. Балалардың сөйлеуін зерттеуге 20-30 жылдары үлкен қызығушылық пайда болды. Я. А. Рыбниковтың "қазақ баласының сөздігі" (1926), "баланың тілі" (1926) және оның редакциясымен шыққан бірқатар жинақтар ("балалар сөзі", 1927, "спектакльдер шеңбері

1930 және т.б.), күнделік деректерін талдау, эксперимент, балаларды тестілеу, шетелдік ғалымдардың деректерін талдау және жалпылау негізінде (Штерн, Мейер, Шлаг, Салисбури) балалардың сөйлеуінің әртүрлі аспектілері сипатталады. Бұл жұмыстардың негізгі бағыты: А) әр түрлі жас кезеңдеріндегі ауызша реакциялардың қорын; б) ауызша реакциялардың жиілігін; в) баланы белгілі бір ауызша реакциямен байланыстыратын мағынаны анықтауға бағытталған (қараңыз: Рыбников н. а. қазақ баласының сөздігі. - М.; Л, 1926.)

А. М. Леушина мен С. Л. Рубинштейннің еңбектерінде алғаш рет біртұтас сөйлеу ұғымы баланың ойлауымен байланысты, психикалық функциялардың дамуымен байланысты. Бұл әдістеменің семантикалық өзегі туралы жаңа түсінік берді, сөйлеуді ғылым ретінде дамыту әдістемесінің пәнін нақтылау. А. М. Леушинаның психологиялық-педагогикалық теориялық-эксперименттік зерттеуі "Тіл" және "сөйлеу" сияқты ұғымдарды сәйкестендірудің заңсыздығын көрсетті. Дәл осы сөйлеу бірлігін анықтау мектепке дейінгі ұйымда сөйлеуді дамыту жөніндегі жұмыстың мақсатын қайта қарауға және басым міндеттерді белгілеуге мүмкіндік берді. Мектепке дейінгі жастағы сөйлеудің жетекші коммуникативті функциясына сүйене отырып, негізгі мақсат баланың айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жасаудың әмбебап құралы ретінде сөйлеуді дамыту болды. Осы мақсатты жүзеге асыру

үшін бірқатар міндеттерді шешу қажет, олардың бастысы мектеп жасына дейінгі балалардың үйлесімді сөйлеуін қалыптастыру. Қалған сөйлеу мәселелерін шешу (сөздікті, грамматикалық құрылымды, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін дамыту) баланың жетілуіне қарай үйлесімді сөйлеуді жетілдіруге бағытталған.

Баланың ситуациялық сөйлеу мәнмәтінін біртіндеп өзгерту шарттарын әзірлей отырып, А. М. Леушина ересек адамның рөлін ерекше атап көрсетеді. А. М. Леушинаның еңбектеріндегі сөзсіз өзекті мәселе оның қайта айтудың жаңа теориясын жасағаны болды, бұл сөйлеу тапсырмасының осы түріне деген көзқарасты түбегейлі қайта қарауға мәжбүр етті. Бұл жаңалық мәтінді таңдаудан бастап, құрылымы жағынан маңызды емес, нақты нұсқаулық әдістемесіне дейінгі қайта айту әдістемесіне жаңа талаптар қойды. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту мәселелеріне қатысты осы өзекті ережелер А.И. Сорокина, А. Ф. Успенская, В. Р. Беспалова және басқалардың зерттеулерінде кең таралды және одан әрі жетілдірілді.

Осылайша, балалардың сөйлеуін дамытудың әдістемелік мәселелерін шешуде оқыту әдістері көбірек орын ала бастағанын, ал балалармен жұмыс формаларында ұйымдастырылған әрекеттер басым болатындығын атап өтуге болады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту әдістемесі. Л.Федоренко, Г. А., Фомичева, в. К. лотарева, тарихшы теорияда балалардың ерте жастан (2 апта) және жеті жасқа дейінгі сөйлеу дамуы туралы білуге мүмкіндік береді, сонымен қатар педагогдерге арналған практикалық кеңестерден тұрады. Бұл нұсқаулық тек техникке ғана емес, кез-келген мүдделі ата-анаға да пайдалы болуы мүмкін. Кітап "Оакова О. С., Струнина Е. М." мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту әдістемесі " – тәрбиешілерге арналған нұсқаулық. Мұнда сыныптың дамуын ескере отырып, мектеп жасына дейінгі жастағы балалардың сөйлеу дамуының аспектілері кеңінен ашылады. Алексеева М.М., Яшина В.И. , Г. Ушакова және т.б. ғалымдардың мектеп жасына дейінгі бала тілінің дамуына қосқан үлестері мол.

1.3.3 Қазақстандағы мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту теориясы мен практикасының даму тарихы және мәселелері

Еліміздегі зерттеушілер Андросова, Н.Құлжанова, Б. Б. Баймуратова, А.К.Меңжанова, Р.К.Аралбаева, А. Б. Бакраденова, К. М. Метербаева, К. К. Өмірбекова, г. С. Оразаева, Г. Б. Ибатова, г. н. Төлебиева мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту туралы еңбектерін зерттелді.

Ахмет Байтұрсынов қазақ тілінің ұғымдары мен лингвистикалық атауларын анықтап, оның грамматикасына лингвистикалық негізде жаңа түсініктер

қосты. «Тіл жұмсарту» еңбегі арқылы тұңғыш қазақ тілінің негізгі ұғымдарын ашықтап берді. Тіл – адамдықтың көзі, өзге белгісі. Ол жасаушылықтың бір құны, сөйлеушілердің қуаты. Оңтүстіктен, адамдар тілінен алып тасталса, сөйлеудің қорғалуына қатысты күйге түседі. Жазудан бас тартқанда, адамдар жазушылықтан айырылып, сөзді жаза алмайды. Бұл кезде, жазу жағынан адамдар алыс болып қалады. Сонымен қатар, жазу заманы – сөйлеу ауызынан жазудың артығы кезінде жиі екенін мәлімдейді. Ахмет Байтұрсынов: "Сөз-дыбыстың мағынасы бар. Сөздерді айту – бұл ауыз арқылы санау. Сөздерді жазу – бұл қағаз бетіндегі дыбыстардың белгілерін тізімдеу. Оқушылар сөйлескенде, сөздердің қалай айтылуы керек, дыбыстарды тізіп жазу қажет емес. Осылайша, фонематикалық қабылдау, дыбыстарды талдау әдістерін игеру басталады. Сөздің және арнайы тапсырмалардың мысалдарын үнемі орындаудың арқасында сөздік қоры толықтырылып, сөйлеу мен ойлау дами бастайды.

Ахмет Байтұрсынұлы дыбыстық әдіске үлкен мән береді. Шынында да, дыбыстық әдісті қолдану негізінде оқушылар әр дыбысты ана тілінде дұрыс айта алады, сөздер мен сөз тіркестерін, сөйлемдерді дұрыс және анық айта алады, қазақ тілінің тегіс ритағын біртіндеп игере алады, содан кейін ойынның интонациялық мәнерлілігіне назар аударады. Дыбыстық әдісті қолдану студенттерді бірінші күннен бастап сауаттылықты тез меңгеру жолына қояды. Бұл сөйлеу кезінде дұрыс тыныс алуды жаттықтырады, артикуляциялық және дыбыс шығаратын аппараттардың жұмысын жақсартады. Дыбыстық әдісті қолданудың ізі біртіндеп сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға әкелетіні белгілі. Осылайша, Ахмет Байтұрсынов қолданатын "дыбыстық әдіс" жүйесі қазақ тілінде дыбыстарды дұрыс және сауатты айтуды үйретіп қана қоймай, жалпы дыбыстық сөйлеудің жақсы және мәнерлі, мазмұнды және мағыналы болуына негіз қалайды. Өзі: "сөз-дыбыстардың мағыналы жиынтығы. Сөзді айту дегеніміз-дыбысты аузыңызбен сызу. Сөз жазу дегеніміз-қағазға дыбыстық белгі қою. Сөйлеуді білсе де, дыбыстарды тізіп, сөздерді жаза алмаса да, жаттығуға келген балалар. Өйткені олар сөздің дыбыспен жазылғанын білмейді. Дыбыспен жаттығу көп уақытты қажет етпейді және оның пайдасы көп. Ақыр соңында, егер сіз дыбыстарды тізімдеуді үйренсеңіз, онда дыбыстарды тізімдеуді үйрену қиын болмайды. Егер сіз сөзде қанша дыбыс бар екенін білмесеңіз, оларды ауыстыру қиын болмайды." Өйткені олар сөздің дыбыстан тұратынын білмейді." деген. аластың қайталанатын трюктерімен сандырақ сияқты ойнап, есте сақтау қабілеті қалыптаса бастайды. Осылайша фонематикалық қабылдау, дыбыстарды талдау әдістерін игеру басталады.

Төртіншіден, сөздердің және арнайы тапсырмалардың мысалдарын үнемі орындаудың арқасында сөздік қоры толықтырылып, сөйлеу мен ойлау дами бастайды. Ахмет Байтұрсынұлы дыбыстық әдіске үлкен мән береді. Шынында

да, дыбыстық әдісті қолдану негізінде оқушылар әр дыбысты ана тілінде дұрыс айта алады, сөздер мен сөз тіркестерін, сөйлемдерді дұрыс және анық айта алады, қазақ тілінің тегіс ритағын біртіндеп игере алады, содан кейін ойынның интонациялық мәнерлілігіне назар аударады. Дыбыстық әдісті қолдану студенттерді бірінші күннен бастап сауаттылықты тез меңгеру жолына қояды. Бұл сөйлеу кезінде дұрыс тыныс алуды жаттықтырады, артикуляциялық және дыбыс шығаратын аппараттардың жұмысын жақсартады. Дыбыстық әдісті қолданудың ізі біртіндеп сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға әкелетіні белгілі. Осылайша, Ахмет Байтұрсынов қолданатын "дыбыстық әдіс" жүйесі қазақ тілінде дыбыстарды дұрыс және сауатты айтуды үйретіп қана қоймай, жалпы дыбыстық сөйлеудің жақсы және мәнерлі, мазмұнды және мағыналы болуына негіз қалайды.

Ахмет Байтұрсынұлының өзі: "сөз-дыбыстардың мағыналы жиынтығы. Сөзді айту дегеніміз-дыбысты аузыңызбен сызу. Сөз жазу дегеніміз-қағазға дыбыстық белгі қою. Сөйлеуді білсе де, дыбыстарды тізіп, сөздерді жаза алмаса да, жаттығуға келген балалар. Өйткені олар сөздің дыбыспен жазылғанын білмейді. Дыбыспен жаттығу көп уақытты қажет етпейді және оның пайдасы көп. Ақыр соңында, егер сіз дыбыстарды тізімдеуді үйренсеңіз, онда дыбыстарды тізімдеуді үйрену қиын болмайды. Егер сіз сөзде қанша дыбыс бар екенін білмесеңіз, оларды ауыстыру қиын болмайды."

Мағжан Жұмабаев өзінің педагогика атты еңбегінде мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың бағыттарын арнайы зерттемесе де, негізге алатын тұрстары мол. Балаланың психологиялық даму ерекшелігіне тоқталып, фонетикалық естуін дамытудағы есту түйсіну, әсерлену, дыбыстау мәдениетін қалыптастыруда педагогтардың ескеретін жағдайларды атайды. Осы еңбегіндегі «баланы есту әсерленуі» деген тақырыпбында баланың фонетикалық естуін былай сипатайды «есту сезімі екінші, үшінші жетіде біліне бастайды. Төртінші жетіде бала күшті дыбысқа селт етпесе де, оның мылқау болғаны дейді. Ғұламаның пікірінше, үшінші, төртінші айында бесік жырын тыңдап, дыбыстың жұмсақ, қоңыр, қатты айыра алады. Тіпті 4-5 айында дыбыстың қайдан шыққанын біліп, дыбыс шыққан жаққа басын бұрып іздейтіндігін айтады. 6 айында дыбысты ұзақ тыңдайды, іздейді, бір жаста дыбыстарды түгел ажыратып, сөздерді ұғады, сөздың ырғағын түсінеді. Мәселен, ашулы, жылы сөздерді айыра алады. 2 жасқа келгенде бала сөздердегі дыбыстарды дұрыс айта алады деген. Балаланың фонетикалық естуін дамытуда табиғаттағы жансыз заттардан шығатын шуды, шөптің сыбырын, төрт-түлік малдың дауысын естіп, оны қайталатын есту түйіну мүшесін жетілдіреді деген құнды ойларын айтқан.

Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін дамытуда суреттеуі бойынша әңгілеуді былай дейді «баланың затты сипаттауы әсерленуіне байланысты. Баланың әсерленуі әлсіз. Бала дұрыс сипаттау үшін

тәрбиеші баланы көп заттан әсерлендірген соң, дұрыс әсерленуге ыждағат ету керек» дейді.

Сөздік қорын мөлайтуда ескеретін балаланың психологиялық ерекшелігі туралы есте сақтауы тұрақсыз, тез ұмыстып қалады, «бала ұмытып қалады, бір нәрсенің атын қайта-қайта сұрай береді» деп тұжырымдайды. Баланың қиялымен әңгімелету үшін тұрмысты көзбе-көз таныссын, жан-жануар өмірін көбірек бақыласын деп ұсыныс айтады. Бұл балаланың қиялының өткірлігі, қырағылығына әсер ететіндігін сипаттайды.

Назипа Құлжанова "Мектептен бұрынғы тәрбие" атты еңбегі арқылы мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуде шетел тәжірибелеріне қатысты анықтамалар берді. Ол арқылы қазақ халқының ұлттық тәрбиелеу ерекшелігіне сәйкес, баланың "бала тілінің шеберлену" тақырыбында сөйлеуге арналған әдістемелік нұсқаулар көрсетті. Қазақ баласының психологиялық ерекшелігіне өзара қарым-қатынасына айрықша мән берілді. Оқушылардың сөйлеу әдістемелігінде автор, "Балаға сусындайың керегінің бір-сөйлеуің. Түрлі білімнің түбірі-баланның сөйлеуі, білуге құмарлығы" деген құқықты мәтін атады. Ол, бала ойынды таңу, білім құмарлығымен ұштасуға ерінетіндігін белгіледі. Баланың білім деңгейіне сәйкес, сөйлеу, сұрақтар қою және осының барлық жауаптарын қабылдамауы керек. Қазақтардың баламен қарым-қатынас өте маңызды. Сондықтан, олардың сөйлеу мәдениеті толық дамымға енген жоқ, себебі олар баланың табиғатта тәрбиелеудің маңызына үнем жеткізді. Бүгінде балалардың сөздік қоры аз және сөздерді анық айтады. Ата-аналар баласымен бірге әңгімелер, ертегілер айтпайды.

Вера Никифоровна Андросова мектепке дейінгі ұйым жағдайында мектеп жасына дейінгі ересек балаларда поэзияға деген қызығушылықты дамыту» диссертациялық жұмысында Мектеп жасына дейінгі балалардың поэтикалық шығармалардың мазмұны мен формасын қабылдау ерекшеліктері. Мектепке дейінгі ұйымда поэтикалық шығармаларды іріктеуге қойылатын талаптар, мектепке дейінгі ұйымда поэтикалық шығармаларды жаттау әдістемесі, өлеңдерді мәнерлеп оқуды оқыту әдістерін ұсынды.

Қазақ мектепке дейінгі ұйымдарына арнап еңбектер жазған, ғылыми зерттеулер жүргізген ғалымдардың бірі педагогика ғылымдарының кандидаты Башен Баймұратованың "Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеу тілін дамыту", "Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы", "Балаларды мектепке даярлау", "Біздің кітап" т.б. еңбектерін атап өтуге болады. "Байланыстырып сөйлеу тілін дамыту" деген еңбегінде бақшаға арнаған бағдарлама бойынша тіл дамыту ұйымдастырылған әрекеттерін жоспарлау және мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу ерекшеліктерімен дағдыларын қалыптастыру, сондай-ақ балалардың байланыстырып сөйлеу тілін дамытудың тәсілдерімен әдістеріне

тоқталады және осы еңбектің соңында жоғары топтарда өтілетін кейбір ұйымдастырылған әрекет жоспарын берген. Байланыстырып сөйлеуге үйретудің негізгі әдістері мен тәсілдеріне: сөздік жұмысын жүргізу, дидактикалық ойындар ойнату, түрлі заттардың атын айтқызып салыстыруды ұсынды.

«Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеу тілін дамыту» атты еңбекке бағдарлама бойынша тіл дамыту ұйымдастырылған әрекеттерін жоспарлау және мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу ерекшеліктерімен дағдыларын қалыптастыру, сондай-ақ балалардың байланыстырып сөйлеу тілін дамытудың тәсілдерімен әдістеріне тоқталады және осы еңбектің соңында ересек, мектепалды даярлық топтарда өтілетін кейбір ұйымдастырылған әрекет жоспарын берген.

А. К. Менжанова өз зерттеулерінде мектепке дейінгі тәрбие мәселелеріне жүгінеді, оның маңыздылығы мен баланың жеке басының қалыптасуына әсерін атап көрсетеді. Оның жұмысында келесі аспектілер қарастырылады:

Педагогикалық тәсілдер мен әдістемелер: А. К. Менжанова мектепке дейінгі тәрбиенің әртүрлі тәсілдері мен әдістерін, соның ішінде ойын әдістерін, әр балаға жеке көзқарасты, дамытушылық ұйымдастырылған әрекеттерді және басқаларын зерттейді. Ата-аналар мен педагогдердің рөлі: ол мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу және оқыту процесінде ата-аналар мен педагогдердің өзара әрекеттесу мәселелеріне жүгінеді, олардың арасындағы серіктестіктің маңыздылығына назар аударады.

Баланың жеке басын қалыптастыру: А. К. Менжанованың еңбектерінде мектеп жасына дейінгі баланың жеке басын қалыптастыру, оның ақыл-ойының, эмоционалдық саласының, әлеуметтік дағдыларының және т. б. дамуы туралы айтылады. Тәрбиенің өзекті мәселелері: ол заманауи технологиялардың балалардың дамуына әсері, көпмәдениетті қоғамдағы тәрбие мәселелері және т.б. сияқты заманауи мектепке дейінгі тәрбиенің өзекті мәселелерін қозғайды. ғылыми зерттеулер мен практикалық ұсыныстар: өз жұмысында ол ғылыми зерттеулердің нәтижелеріне жүгінеді және мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту процесін жақсарту бойынша практикалық ұсыныстар ұсынады. Осылайша, А. К. Менжанова педагогдер мен ата-аналарға осы жастағы балалардың дамуына тиімді әсер етуге көмектесетін мектепке дейінгі тәрбие теориясы мен практикасының дамуына айтарлықтай үлес қосады.

Р. К. Аралбаева ересектердің еңбегімен танысу арқылы балалардың сөйлеуін дамыту әдістерін зерттейді. Оның жұмысы келесі аспектілерге назар аударады: Танысу әдістері: балаларды ересектердің еңбегімен таныстырудың әртүрлі әдістері мен тәсілдерін сипаттайды, мысалы, кітап оқу, мамандықтарды талқылау, күнделікті істерді бақылау және т. б. Сөздік қорын дамыту: ересектердің еңбегімен танысу балалардың сөздік қорын кеңейтуге

ықпал етеді, өйткені олар белгілі бір кәсіптерге немесе күнделікті жағдайларға байланысты жаңа сөздер мен терминдерді үйретеді. Танымдық қабілеттерін дамыту: балалар әртүрлі еңбек түрлерімен байланысты процестерді талдауға және түсінуге үйренеді, бұл олардың танымдық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Қарым-қатынас дағдыларын дамыту: баламен ересектердің жұмысын талқылау оның қарым-қатынас дағдыларын ынталандырады, өйткені олар өз ойларын білдіреді, сұрақтар қояды және осы тақырып бойынша пікір алмасады. Еңбекке деген қызығушылықты тәрбиелеу және мамандықтарды құрметтеу: ересектердің еңбегімен танысу арқылы балалар әртүрлі кәсіптерге деген қызығушылықты дамыта алады және ересектердің еңбегі мен күш-жігерін құрметтей алады. Осылайша, Р. К. Аралбаеваның зерттеулері ересектердің еңбегімен танысу сөйлеуді дамытудың және балалардың жалпы дамуының маңызды және тиімді әдісі екенін көрсетеді.

Х. Т. Наубаева өз зерттеулерінде бірлескен қызметте мектеп жасына дейінгі балалар арасындағы қарым-қатынасты ізгілендіру мәселесіне жүгінеді. Оның жұмысы келесі аспектілерді қамтиды. Мектепке дейінгі білім берудегі ізгілендіру ұғымы: Наубаева ізгілендіру ұғымын анықтайды және оның мектепке дейінгі білім беруде қолданылуын талдайды. Ол ізгілендіру балалар арасындағы оң қарым-қатынастың дамуына қалай ықпал ететінін қарастырады. Эмпатия мен түсінушілікті қалыптастыру: Х.Т. Наубаеваның зерттеуі мектеп жасына дейінгі балалардың бірлескен іс-әрекетінде эмпатия мен басқалардың түсінігін дамытуға бағытталған. Ол балалардың басқалардың сезімдері мен қажеттіліктерін құрметтеуге ықпал ететін әдістер мен тәсілдерді зерттейді. Ынтымақтастық және көмек дағдыларын дамыту: Автор мектепке дейінгі топтардағы бірлескен іс-әрекеттің балалар арасындағы ынтымақтастық, өзара көмек және өзара түсіністік дағдыларын дамытуға қалай ықпал ететінін зерттейді.

Ересек басшының әсері: Наубаева ересек басшының мектеп жасына дейінгі балалар арасындағы ізгілендірілген қарым-қатынасты қалыптастырудағы рөлін талдайды. Ол ересек адамға топта қолайлы атмосфера құруға көмектесетін әдістер мен стратегияларды бөліп көрсетеді.

Практикалық ұсыныстар: өз зерттеулерінде Х. Т. Наубаева педагогдер мен ата-аналарға мектепке дейінгі ортадағы балалар арасындағы ізгілендірілген қарым-қатынасты дамыту бойынша практикалық ұсыныстар ұсынады. Осылайша, Х.Т. Наубаеваның мектеп жасына дейінгі балалардың бірлескен іс-әрекеттегі қарым-қатынасын ізгілендіру саласындағы жұмысы мектепке дейінгі білім беру саласындағы педагогтар мен мамандар үшін маңызды, қолдау көрсететін және эмоционалды қолайлы білім беру ортасын құруға көмектеседі.

Н. Н. Ханина өз зерттеулерінде үлкен мектеп жасына дейінгі балаларда дұрыс сөйлеуді қалыптастыру мәселелеріне назар аударады. Оның жұмысы келесі аспектілерді қамтиды:

Сөйлеу дағдыларын дамыту: Н.Н.Ханина үлкен мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу дағдыларын дамыту процесін зерттейді және олардың қалыптасу кезеңдерін анықтайды. Сөйлеу бұзылыстарын түзету: Мектеп жасына дейінгі балалардағы сөйлеу бұзылыстарын түзету әдістері мен әдістерін зерттейді, мысалы, әр түрлі ақаулармен (дыбыстық, лексикалық, грамматикалық және т.б.) сараланған жұмыс.

Қолайлы сөйлеу ортасын құру: Н.Н.Ханина балаларда сөйлеудің белсенді және тиімді қалыптасуына ықпал ететін мектепке дейінгі мекемелерде қолайлы сөйлеу ортасын құрудың маңыздылығына назар аударады.

Коммуникативтік дағдыларды дамыту: өз зерттеулерінде Н. Н. Ханина егде жастағы мектеп жасына дейінгі балаларда коммуникативтік дағдыларды дамыту әдістерін, соның ішінде өз ойын білдіру, әңгімелесушіні тыңдау, диалогты қолдау және т. б.

Педагог мен ата-ананың рөлі: ол сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балаларда дұрыс сөйлеуді қалыптастыру процесінде педагог мен ата-ананың рөлін қарастырады және осы жастағы балалармен тиімді қарым-қатынас жасау бойынша ұсыныстар ұсынады. Осылайша, Н.Н. Ханинаның мектеп жасына дейінгі балаларда дұрыс сөйлеуді қалыптастыру саласындағы зерттеулері мектепке дейінгі білім беру саласындағы педагогдер мен мамандар үшін маңызды, оларға осы жас тобындағы балалармен жұмыс істеудің тиімді әдістерін жасауға және қолдануға көмектеседі.

Қ. Меңдаяхова мектепалды даярлық тобы мен 1-сыныпта байланыстырып сөйлеуге үйрету арқылы қазақ тілін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздерін зерттегендер. Ол баланың тілін дамытуда сөздік қордың алатын орнын, сөзді анық, таза айтуға үйрету, грамматикалық тұлғаларды дұрыс қолдануды қалыптастыру жолдарын, қоршаған ортаның әсеріне сәйкес баланы байланыстырып сөйлеуге үйретудің амал-тәсілдерін, рөлдік ойындар арқылы балаларды диалогтік, монологтік сөйлеуге үйретудің жолдары мен баланың тілін дамытуда қолданылатын көрнекіліктердің түрлерін талдаған. Ол қазақ тілінің фонетикалық және фонологиялық дыбыстық құралдары байланыстыра сөйлеуде бір мезгілде пайдаланылатындығын көрсетіп, баланы байланыстырып сөйлеуге үйретуде әр сөзді дұрыс айтуына мән беру қажеттігін байқады.

К.М.Метербаева зерттеген қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуінің негіздерін қалыптастыруды (5–7 жас) ұсынды. Оның зерттеуі балалардың ақыл ойынын дамы деңгейін анықтайтын критерийлерді көрсетіп, байланыстырып сөйлеу процесінің баланың ойлау, қабылдау, зейін және қиялдық көрсету қабілеттерін қалыптастырудағы

мақсатын айқындады. Ол баланың сөз байлығын, тілдің грамматикалық құрылымын, тілдік нормаларын қаншалықты меңгергенін дәлелдейді.

Қ. Ж. Атыманованың мектеп жасына дейінгі балаларда коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру туралы зерттеулерінде мынадай негізгі аспектілер қарастырылады: Педагогикалық тәсілдер: Атыманова мектеп жасына дейінгі балаларда коммуникативтік дағдыларды дамытуға ықпал ететін әртүрлі педагогикалық тәсілдер мен әдістемелерді талдайды. Бұған ойын әдістері, ситуациялық тапсырмалар, топтық ұйымдастырылған әрекеттер және т. б. кіруі мүмкін.

Мектепке дейінгі білім берудегі қарым-қатынастың рөлі: ол мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту және тәрбиелеу процесінде қарым-қатынас пен қарым-қатынастың маңыздылығын зерттейді, сонымен қатар Табысты коммуникативті ортаны қалыптастыруға ықпал ететін педагогикалық жағдайларды анықтайды.

Қолайлы атмосфераны құру: Автор үлкен мектеп жасына дейінгі балаларда қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру үшін қандай жағдайлар мен орталар қолайлы жағдай туғызатынын қарастырады. Бұл мектепке дейінгі ұйымдағы немесе отбасындағы физикалық және эмоционалды ортаны қамтиды.

Ойын әдістерін қолдану: Ж.Атыманова коммуникативті дағдыларды дамытуда ойын әдістерін қолданудың тиімділігін зерттейді. Ойын жағдайлары балаларға қарым-қатынас, рөлдік ойындар, ұжымдық тапсырмалар және өзара әрекеттесудің басқа түрлерімен айналысуға мүмкіндік береді.

Ата-аналарды тарту: ол сондай-ақ үлкен мектеп жасына дейінгі балаларда қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру процесіне ата-аналарды тартудың маңыздылығын қарастырады және отбасы мен мектепке дейінгі мекеменің бірлескен жұмысы бойынша ұсыныстар береді. Осылайша, К. Ж.Атыманованың мектеп жасына дейінгі балаларда коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру туралы зерттеулері мектепке дейінгі білім беру саласындағы педагогтар мен мамандарға осы жас санатындағы балаларда коммуникативтік дағдыларды дамыту үшін тиімді әдістемелер мен жұмыс жағдайларын әзірлеуге көмектеседі.

А. А. Капенованың қазақ отбасында мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру туралы еңбектерінде мынадай аспектілер қарастырылады: Қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы отбасының рөлі: Капенова мектеп жасына дейінгі балаларда қарым-қатынас дағдылары мен қарым-қатынас ультрасының қалыптасуына отбасылық ортаның әсерін зерттейді. Ол отбасында қандай қарым-қатынас тәжірибелері басым екенін, олардың баланың дамуына қалай әсер ететінін және отбасылық ортадағы қандай өзгерістер отбасындағы қарым-қатынасты

жақсартуға ықпал ететінін талдайды. Қарым-қатынастағы қазақтың дәстүрлі құндылықтары: Автор қазақтың дәстүрлі құндылықтары мен мінез-құлық нормалары отбасындағы қарым-қатынаста қалай көрінетінін және олардың мектеп жасына дейінгі балаларда қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға қалай әсер ететінін зерттейді. Бұған үлкендерді құрметтеу, басқалардың пікіріне назар аудару, өз ойлары мен эмоцияларын білдіру және т.б. ата-аналар мен үлкен отбасы мүшелерінің рөлі: Капенова ата-аналардың, ата-әжелердің және басқа да үлкен отбасы мүшелерінің мектеп жасына дейінгі балаларда қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы рөлін талдайды. Ол қандай мінез-құлық үлгілері мен қарым-қатынас үлгілері ұрпақтан-ұрпаққа берілетінін және бұл балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуға қалай әсер ететінін анықтайды. Қолдау ортасын құру: өз зерттеулерінде Капенова балалардағы қарым-қатынас мәдениетін дамыту үшін отбасында қолдау көрсететін және қолайлы жағдай жасауға назар аударады. Бұған балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал ететін белсенді қарым-қатынас, отбасылық іс-шараларға қатысу, ойындар мен ойын-сауық кіреді. Осылайша, зерттеулер А. А. Капенова қазақ отбасындағы мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру саласында балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудағы отбасылық ортаның маңыздылығын түсінуге көмектеседі және ата-аналар мен педагогтарға қолдау көрсететін жағдай жасау және отбасылық контексте балалардың қарым-қатынасын дамытуды ынталандыру бойынша практикалық ұсыныстар ұсынады.

2 БӨЛІМ. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ТІЛ ДАМУЫ БОЙЫНША ЖҰМЫС БАҒЫТТАРЫ

2.1 Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың мақсат, міндеттері, шарттары

Қазіргі әдістемеде мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың негізгі мақсаты – өз халқының ана тілін, әдеби тілін меңгеру негізінде олардың ауызша сөйлеуін және айналасындағылармен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту саласындағы мақсат қою әлеуметтік лингвистикалық жағдайдың ерекшелігіне байланысты. Мектепке дейінгі ұйымдағы сөйлеу жұмысының мақсаты-балалардың сөйлеу мәдениетін игеруіне ықпал ету.

Сөйлеу мәдениеті екі деңгейді қамтиды:

1) деңгейі - дұрыс сөйлеу;

2) жоғары деңгейде — сөйлеу мәдениетінің барлық белгілерімен сипатталатын жақсы сөйлеу (дұрыстығы, дәлдігі, логикасы, мәнерлілігі және т.б.). Алексеева М.М., Яшина Б.И бойынша, балалардың ана тілін оқыту және сөйлеуді дамыту бойынша жұмыстың негізгі мақсаты-өз халқының әдеби тілін меңгеру негізінде басқалармен ауызша сөйлеу және сөйлеу дағдыларын қалыптастыру.

Мектеп жасына дейінгі балалармен сөйлеу жұмысының негізгі мақсаты балалардың сөйлеуін қарым-қатынас құралы ретінде дамыту, ол үшін жақсы сөйлеу маңызды екенін түсінуге мүмкіндік жасау. Сөйлеу дамуының мақсатын сипаттау кезінде баланың сөйлеуіне қойылатын келесі талаптар атап өтіледі:

- дұрыстық, бұл тілдің нормаларына сәйкес тілдік бірліктерді қолдануды білдіреді (семантикалық, грамматикалық, фонетикалық дұрыстық);

- коммуникативті орындылық, яғни тілді оңтайлы қолдану қарым-қатынастың нақты жағдайларында қолдана алуы (лексикалық байлық, экспрессивтілік, дәлдік, сөйлеу этикетінің ережелерін сақтау) деген (А. А. Леонтьев). Қазіргі таңда осы жұмыс аясында келесі педагог тарапынан қолдаулар болуы керек:

Қарым-қатынас дағдыларды дамытуға жәрдемдесу: балаларға фонематикалық дағдыларды игеруге көмектесу, сөздік қорын кеңейту, сауатты және үйлесімді сөйлеу дағдыларын қалыптастыру.

Тілдік шығармашылықты ынталандыру: ана тілін шығармашылықпен пайдалану үшін жағдай жасау, балаларда әңгіме айту, өлең жазу және басқа да мәтін түрлерін дамыту.

Мәдени контекстті қолдау: балаларды оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі аспектілерінде ана тілін қолдану арқылы өз халқының дәстүрлерімен, мәдениетімен және тарихымен таныстыру.

Әлеуметтік бейімделуді насихаттау: балаларға ата-аналарымен, құрдастарымен және жалпы қоғаммен сәтті қарым-қатынас жасау үшін қажетті тілдік дағдыларды игеруге көмектесу. Бұл жұмыстың мақсаты-тілдің толыққанды дамуына және балалардың ана тілімен байланысын нығайтуға қолайлы тілдік орта құру.

Қоғам өзгерген сайын мектепке дейінгі ұйымдағы тіл дамыту жұмысының да мақсаты өзгермелі болып отырған. Көп жылдар бойы тілін дамытуының мақсатын сипаттау кезінде баланың сөйлеуіне оның дұрыстығы сияқты талап ерекше атап өтілді. "Балаларды ана тілінде таза және дұрыс сөйлеуге үйрету, яғни.бір-бірімен және ересектермен қарым-қатынаста дұрыс ана тілін мектепке дейінгі жасқа тән әр түрлі іс-әрекеттерде еркін қолдану "міндеті қойылды.

Мұндай дұрыс сөйлеудің белгілері:

а) дыбыстар мен сөздердің дұрыс айтылуы; (Сөздердің дұрыс айтылуы сөйлемдің мазмұнына, контекстіне, орындалу мәніне, белгілі сөзбен байланысты болады).

ә) сөздердің мағынасы бойынша дұрыс қолданылуы; (Мағынасы бойынша дұрыс сөздерді қолдану сөздің тағылымы мен мазмұнына сай болуы маңызды)

б) ана тілінің грамматикасына сәйкес дұрыс сөйлеу морфология, синтаксис және сөзжасамды дұрыс қолдануын меңгереді.

Лингвистикада анықтама арқылы тіл туралы ұғымдарды талдап, зерттеген теориялар жүйелеріне байланысты есептеуге мүмкіндік береді. Бұл анықтаманың көмегімен, тілдің құрылымы мен функциялары талдап, адамдардың қарым-қатынасы мен психикалық әрекеттерін түсіну және түсіндіру арттырады. Тілдің негізгі бірліктері**: Бұл анықтама тілдің құрылымын және функцияларын сипаттауға көмектеседі. Фонемалар, морфемалар, сөздер мен сөйлемдер бойынша тілдің түрлі деңгейлерін анықтайды. Жеке тілдік деңгей: Бұл анықтама тілдің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік және семантикалық ағымдалуларын анықтайды. Ережелер және құқықтармен байланысты деңгейлерді сипаттауға көмектеседі.

Тілдің негізгі бірлігі – сөз, ал сөйлеу де бірлігі – мәлімдеме (высказывание). Бір нәрсе жайында айту, мәлімдеу кезінде алдымызға мақсат қоямыз, яғни сөйлеу – мақсатқа негізделген әрекет. Қарым-қатынас кезінде адамдар сөйлеушінің коммуникативтік ниетін оңай әрі бірден аңғарады. Тілдің негізгі бірліктеріне (сөз, дыбыс, сөз формасы, сөз тіркесі, сөйлем, мәтін, диалог, монолог) байланысты міндеттері белгіленеді.

Тіл бірліктері	Міндеттері
Сөз	Сөздік қорын молайту
Дыбыс	Дыбыстау мәдениетін қалыптастыру
Сөз формасы, сөз тіркесі, сөйлем	Грамматикалық дұрыс сөйлеуін дамыту (морфология, синтаксис, сөзжасам)
Мәтін, диалог, монолог	Байланыстырып сөйлеуін дамыту

Балалардың сөйлеуін дамытудың жалпы мақсаты бірқатар жеке міндеттерде нақтыланған: сөздік қорын молайту, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу, тілдің грамматикалық құрылымын меңгерту, байланыстырып

сөйлеуді дамыту тіл мен сөйлеу құбылыстары туралы қарапайым ақпаратты қалыптастыру, көркем әдебиетке деген қызығушылық пен көркем сөзге деген сүйіспеншілікке тәрбелеу. Оларды бөлектеудің негізі тіл жүйесінің құрылымы болып табылады. Негізгі міндеттер мектепке дейінгі балалық шақтың барлық кезеңінде шешіледі, олардың әр жас кезеңінде біртіндеп күрделене түседі. Сөйлеу міндеттерінің мазмұны лингвистермен түсініктермен және игерудің психологиялық ерекшеліктерімен анықталады.

1.Сөйлеуді дамытудың негізі-сөздік қорын молайту. Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі жұмыстың жалпы жүйесінде сөздікті байыту, оны бекіту және жандандыру үлкен орын алады. Мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында сөздік жұмысының мазмұны балалар сөйлеуінің семантикалық(семантикалық), тұжырымдамалық жағын дамытуға бағытталған. Қазіргі әдістеме мен бағдарламаларда балалардың семантикалық байланыстарды, тілдегі сөздер арасындағы қатынастарды (синонимдер, антонимдер, полисемантика, сөздердің ассоциативті байланыстары) игеруіне көп көңіл бөлінеді. Мектепке дейінгі ұйымдағы сөздік жұмысы қоршаған өмірмен танысу негізінде жүзеге асырылады. Жұмыстың мазмұны таныммен анықталады және қарапайым ұғымдар деңгейінде сөздердің мағыналарын игеруді көздейді. Сөздікті дамыту міндетінің ғылыми негіздемесі-балалар меңгеруі керек тіл жүйесінде лексикалық компоненттің болуы; физиология деректері үйлесімді мәлімдемелер құру үшін балаларда сөздерді таңдау механизмінің қалыптаспауы туралы.

2. Сөйлеудің дыбыстық мәдениетін қалыптастыру - көп қырлы міндет, сөйлеу және тыныс алуды, фонематикалық естуді дамытуды қамтиды, сөйлеу қозғалтқышының моторикасын дамыту, әдеби тілдің орфоэпия нормаларына сәйкес сөйлеуді айтуға үйрету, ортаны меңгеру интонациялық экспрессивтілік, сөйлеу мінез-құлық мәдениеті. Бұл мәселені шешу қажеттілігі: сөйлеудің дыбыстық жағының сапасына әсер ететін балалардың ревматикалық аппараты құрылымының ерекшеліктері туралы анатомия деректері; мектеп жасына дейінгі балалардың тілдің дыбыстық жағына ерекше сезімталдығы туралы психология деректері; тіл жүйесінің фонетикалық компонентінің болуы туралы лингвистика деректері, балалар оны иеленеді. Мектеп жасына дейінгі балалар айналасындағылармен қарым-қатынас жасау барысында сөйлеудің дыбыстық мәдениетін меңгереді. Мектепке дейінгі білім берудің оқу бағдарламасында балалардың сөйлеуінің дыбыстық жағын дамыту жөніндегі жұмыстың мазмұны бір-бірімен тығыз байланысты екі тілдің дыбыстық жүйесін, орфоэпия нормаларын меңгеруге,сөйлеу есту, тыныс алу, сөйлеу қозғалтқышын дамытуға бағытталған.

3. *Балалардың сөйлеуінің грамматикалық құрылымын қалыптастыру.* Грамматика заңдарын меңгеру балалардың сөйлеуін жеке аморфты сөздерден-сөйлемдерден біртұтас сөйлеуге, қарым-қатынас құралына айналдырады. Мектеп жасына дейінгі балалар грамматикалық жүйені ересектердің сөйлеуі мен тілдік жалпылауға еліктеу арқылы үйренеді. Бұл міндеттің ғылыми негіздемесі тіл жүйесіндегі грамматикалық компоненттің ең үлкен личинкасы туралы лингвистиканы оқыту болып табылады. Жұмыс мазмұны қазіргі үлгілік бағдарламада осы міндетті жүзеге асыратын балалар балалардың сөйлеу морфонологиялық жағын дамыту, Сан, жағдай, уақыт категорияларын игеруге бағытталған); сөйлемдердің әртүрлі түрлерін игеру (синтаксистік жағын дамыту) және сөзжасам әдістерін игеру. Мектепке дейінгі балалық шақтың соңына қарай балалардың сөйлеу және үйлесімді сөйлеу дағдылары мен дағдыларын еркін пайдалануына қол жеткізу маңызды.

4. *Сөйлеу міндеттері жүйесіндегі басты, басым міндеттердің бірі-балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту-диалогтық және монологиялық сөйлеуді дамытуды қамтитын интегративті міндет.* Коттеджердің ғылыми негіздемесі-адамдардың қарым-қатынасы мен қарым-қатынасы құралы ретінде үйлесімді сөйлеудің психологиялық функционалды сипаттамасы. Баланың ана тілін меңгерудегі барлық жетістіктері біртұтас сөйлеуде көрінеді, немесе сөйлеу мен ақыл-ой дамуының өзара байланысы айқын көрінеді. Диалогтық (ауызекі) сөйлеу-мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасының негізгі формасы. Бір жағынан, балалар оны басқалармен қарым-қатынас процесінде өздігінен игереді. Сөйлеудің бұл түрін, әсіресе ересек адамның әсерінсіз қалыптаспайтын коммуникативті-сөйлеу дағдыларын дамыту арнайы педагогикалық басшылықты қажет етеді (диалог жүргізу, оған жүгінген дауысты тыңдау және түсіну, сұрақтарға жауап беру және өзінен сұрау, әртүрлі тілдік құралдарды қолдану, қарым-қатынас жағдайын ескере отырып өзін ұстау дағдылары мен қабілеттері). Диалогтық сөйлеуде монологтың пайда болуы маңызды (Ф.А. Сохиннің айтуы бойынша). Монологиялық сөйлеуді дамыту мәтіндерді қайталау және әртүрлі типтегі тәуелсіз мәтіндерді құру дағдыларын қалыптастыруды қамтиды. Бұл дағдылар мәтіннің құрылымы мен оның ішіндегі байланыс түрлері туралы қарапайым білім негізінде қалыптасады.

5. *Сауат ашу негіздері.* Бұл міндет балалардың тіл мен сөйлеу құбылыстары туралы қарапайым хабардарлығын қалыптастыру-балаларды сауаттылыққа дайындауға бағытталған міндет. Бұл мәселені шешу балалардың сөйлеу құрылымы туралы қарапайым лингвистикалық білімдермен: Дыбыс, Сөз, буын, сөйлем, сөйлеудің дыбыстық, буындық және ауызша құрамы туралы; тілдегі сөздер арасындағы әр түрлі байланыстар мен қатынастардың әртүрлілігі туралы білім объектісі ретінде сөйлеуге деген жаңа көзқарасын

қалыптастыруды қамтиды. Тіл мен сөйлеу құбылыстарын түсіну сөйлеудің өзін-өзі дамытуға жағдай жасайды, дұрыс дыбысты айтуға, фонематикалық есту қабілетін дамытуға, сөздік жұмыс процесінде оқытылады. Бұл тапсырманы орындау балалардың тіл мен сөйлеуді меңгеруінің жаңа деңгейін қамтамасыз етеді - қарапайым теориялық. Сөйлеудің өзі балалардың хабардарлығының тақырыбына айналады.

6. *Көркем шығармамен таныстыру.* Бұл сөйлеу міндеттерінің аясында және көркем сөзге деген қызығушылық пен сүйіспеншілікке тәрбиелеу міндеттері шешіледі. Көркем әдебиет-баланың әлем туралы білім көзі, оның сөйлеуін байыту құралы. Мектеп жасына дейінгі балалар бейнелі ойлауын дамиды, сөйлеу, поэтикалық есту, шығармашылық сөйлеу әрекеті, моральдық және эстетикалық ұғымдар қалыптасады. Қазіргі заманғы бағдарламалардағы жұмыстың мазмұны қабылдауды дамытуға, қызығушылықты тәрбиелеуге бағытталып, кітапқа, көркемдік және сөйлеу іс-әрекетін дамыту, мектепке дейінгі жаста оқуды қалыптастыру. Балалардың сөйлеуін дамыту міндеттері бір-бірімен тығыз байланысты, олар жан-жақты шешіледі, оқшаулау шартты болып табылады. Педагог когерентті сөйлеудің жетекші рөлімен балалардың сөйлеуінің барлық аспектілерін дамытуға қамқорлық жасауы керек. Дегенмен, қазіргі заманғы мектепке дейінгі ұйымның бағдарлама мазмұнында міндеттері түрліше беріледі.

2.2 Мектепке дейінгі ұйымдағы педагогикалық процесс. Баланың сөйлеуін дамыту мазмұны, ұстанымы, құралдары, әдіс-тәсілдері

Қазіргі білім философиясы, балалар психологиясы мен мектепке дейінгі педагогиканың даму тенденциялары мектепке дейінгі ұйымның баланың әлеммен өзара әрекеттесу тәжірибесін — білім тәжірибесін жинақтаудың бірегей кеңістігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. мәдениетке ену, танысу және адами қатынастармен таныстыру. Мектепке дейінгі жаста балаларға әлемді өздері ашуға және бір уақытта өздерін әлемге ашуға мүмкіндік беретін процестер жүреді. Сондықтан балабақшаның педагогикалық процесінің мақсаттары, ең алдымен, баланың біртұтас табиғатын, оның бірегейлігін, жеке ерекшелігін дамытумен байланысты. Осыған байланысты педагогикалық процестің өзі баланың жеке басын дамытуға, оның жеке әлемін, қабілеттері мен бейімділігін ашуға, адамдар әлемімен және мәдениетпен қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу тәжірибесін жинақтауға бағытталған педагогикалық жағдайлардың жиынтығына немесе кешеніне айналады.

Бүгінгі таңда біз тәрбие процесін жүйелі, біртұтас, уақыт өте келе және белгілі бір жүйе шеңберінде дамытын, ересектер мен балалардың өзара әрекеттесуінің мақсатты процесі ретінде қарастырамыз, әлеуметтік маңызды

нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған, тәрбиеленушілердің жеке қасиеттері мен қасиеттерінің өзгеруіне әкелетін тұлғаға бағытталған. Педагогикалық процестің құрылымын ескере отырып, оның құрылымдық компоненттерін ажыратуға болады. Тұтас педагогикалық процестің құрылымдық компоненттері: педагогтің мақсаты, мазмұны, формалары, педагогикалық мақсатқа сай міндеттер, әдістер мен құралдар жүйесі арқылы жүзеге асырылатын қызметі және оқушының (тәрбиеленушінің, балалар ұжымының) жеке мақсаттарымен, мотивтерімен, қол жетімді және түсінікті әдістерімен және құралдарымен анықталатын қызметі, сондай-ақ бірлескен іс-әрекеттің нәтижесі болып табылады. Педагогикалық процестің өзегі оның мазмұны болып табылады, ол білім беру стандартымен анықталады және білім беру бағдарламасы арқылы жүзеге асырылады. *Мазмұны-педагогикалық процестің ең динамикалық компоненті.* Педагогикалық процестің мазмұны балалардың жасына сәйкес келеді, педагогнің қызметін стандарттау және нормалау, жеке тұлғаның, өзін-өзі басқарудың, баланың өзін-өзі тоқтатуының негізгі негіздерін қалыптастыру мәселесін шешеді. Жоғарыда аталған аспектілерді ескере отырып, қазіргі қоғамның инновациялық динамикалық дамуын ескере отырып, білім беру процесін дамыту қажет. Ол үшін сізге қажет:

Баланың дамуына әсерін тиімді арттыратын педагогикалық қызметтің жаңа әдістемелерін пысықтау. Білім беру процесіне жаңа әдістемелерді енгізу. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының қызметкерлерін заманауи әдістемелік құралдармен және тәрбие процесінің заманауи әдістерімен жабдықтау.

Оқыту нысандарын ұйымдастыру, білім беру процесінде инновациялар ұсыну, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиешілері үшін дәстүрлі емес тәрбие әдістерін енгізе отырып, біліктілікті арттыру.

Білім беру процесін мерзімді жаңарту. Білім беру процесінің сапасын үнемі арттыру. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінің қызметкерлері үшін конференциялар, семинарлар, семинарлар өткізу. Білім беру процесі әрбір жеке тұлғаға өзінің даму қажеттіліктерін қанағаттандыруға, өзінің әлеуетті қабілеттерін дамытуға, өзінің даралығын сақтауға, өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде мектепке дейінгі білім беру мекемесінде білім беру қызметін ұйымдастырудың басты ерекшелігі - оқу іс-әрекетінен (ұйымдастырылған әрекеттерінен) кету, мектеп жасына дейінгі балалар қызметінің негізгі түрі ретінде ойын мәртебесін арттыру; процеске балалармен жұмыстың тиімді түрлерін қосу: АКТ, жобалау қызметі, Ойын, білім беру салаларын интеграциялау шеңберіндегі проблемалық-оқыту жағдайлары.

Бүгінде қоғамда мектепке дейінгі білім берудің жаңа жүйесі қалыптасуда. Сондықтан, қазіргі заманғы мектепке дейінгі білім беру мекемесінің педагогінің міндеті-бұл ересектер мен балалардың өзара әрекеттесуінің мақсатты процесі, жеке тұлғаға бағытталған, әлеуметтік маңызды нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған, әрбір жеке тұлғаның даму қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін етіп жоспарлау.

Балалар іс-әрекетінің жетекші түрлері: ойын, коммуникативті, моторлы, танымдық-зерттеу, өнімді және т.б. айта кету керек, білім беру қызметі баланың мектепке дейінгі ұйымда болған барлық уақытында жүзеге асырылады. Бұл педагогнің балалармен бірлескен қызметі, барлық режимдік сәттердегі білім беру қызметі, ұйымдастырылған білім беру қызметі(ЖББ) және балалардың өзіндік қызметі.

Сөйлеуді дамыту-қарым-қатынас және мәдениет құралы ретінде сөйлеуді меңгеру мыналарды қамтиды:

- тірі сөздіктің белсенді сөздігін байыту үйлесімді, грамматикалық тұрғыдан дұрыс диалогтық және монологтық сөйлеуді дамыту;
- сөйлеу шығармашылығын дамыту;
- сауаттылықты оқытудың алғышарты ретінде дыбыстық аналитикалық-синтетикалық белсенділікті қалыптастыру;
- сөйлеудің дыбыстық және интонациялық мәдениетін, фонематикалық естуді дамыту;
- балалар әдебиетінің кітап мәдениетімен танысу, балалар әдебиетінің әртүрлі жанрларының мәтіндерін есту арқылы түсіну;
- - сауаттылықты оқытудың алғышарты ретінде дыбыстық аналитикалық-синтетикалық белсенділікті қалыптастыру.

Жаңа стандарт бізді үйретуге емес, дамытуға шақырады. Біз өзімізге бірқатар міндеттер қоя аламыз:

- оқыту-балалардың даму деңгейін арттыру;
- тәрбиелік-тұлғаның адамгершілік қасиеттерін, көзқарастары мен сенімдерін қалыптастыру;
- дамыту-оқыту кезінде балалардың танымдық қызығушылығын, шығармашылық қабілеттерін, ерік-жігерін, эмоцияларын, танымдық қабілеттерін дамыту-сөйлеу, есте сақтау, зейін, қиял, қабылдау.

Қойылған міндеттерді шешудегі тиімділіктің бірінші кезеңі - құрылған жағдайлар: кеңістікті ұйымдастыру, жабдықтар мен материалдарды дұрыс орналастыру, гигиеналық жағдайларды сақтау. Дұрыс мотивацияны таңдау да маңызды.

Мотивация - бұл іс-әрекеттің мазмұнын, бағытын және сипатын анықтайтын мотивтердің, мотивтердің жиынтығы. Мотивацияны құру ережелері жасты есепке алу болып табылады (үлкен мектепке дейінгі жаста танымдық

қызығушылық ойын мотивациясын құрастырады). Мотивация балалар іс-әрекетінің шығармашылық сипаты, Тәуелсіздік, баланың сүйікті ертегілерінің кейіпкерлері, құрдастары мен ересектер алдындағы жауапкершілігі, бірлескен іс-әрекет субъектілерінің әртүрлі көзқарастарымен танысу, белгілі бір құбылыстарға өз ұстанымын білдіру және негіздеу мүмкіндігі арқасында күшейтіледі. Мотивацияны таңдау қойылған міндеттер мен мақсаттарға байланысты. Ұйымдастырылған білім беру қызметі-педагогінің балалармен бірлескен қызметін ұйымдастыру: - бір баламен; - Балалардың кіші тобымен; - балалардың бүкіл тобымен. Балалардың санын таңдау: - балалардың жас ерекшеліктеріне және жеке ерекшеліктеріне; - олардың осы ұйымдастырылған әрекеттерқа деген қызығушылығының Қызмет түріне (ойын, танымдық - зерттеу, қозғалыс, өнімді); - материалдың күрделілігіне байланысты. Жоспарлау-бұл мектепке дейінгі білім беру мекемесінің педагогикалық процесін қажетті және ғылыми негізделген ұйымдастыру. Бұл оған мазмұн, сенімділік, өңдеу береді. Жалпы тәрбие жұмысының тиімділігі педагогнің балалармен жұмысты жоспарлау сапасына байланысты. Педагогнің міндеті-білім беру процесін оқушымен бірге оның барлық кезеңдерін толық өмір сүретіндей етіп жоспарлау: дайындық, өткізу, қорытындыларды талқылау. Педагогикалық процесті жоспарлау және ұйымдастыру кезінде мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеудің негізгі формасы және олар үшін жетекші іс-әрекет ойын екенін ескеру қажет. Балалардың қоршаған әлем туралы белгілі бір ақпаратты жинақтауы, қоршаған әлем туралы белгілі бір білімдерді, дағдыларды және дағдыларды қалыптастыру қызықты ұйымдастырылған интеграцияланған іс-әрекеттен өтуі керек.

Интеграцияланған оқыту жүйесі дербес және ойын әрекеттеріне уақытты көп бөлуге, серуендеуге бөлінген уақытты арттыруға мүмкіндік береді. Интеграцияланған сипаттағы тікелей білім беру қызметі қызығушылық тудырады, оларды әртүрлі қызмет түрлеріне ауыстыру арқылы шамадан тыс жүктемені, шамадан тыс жүктемені және шаршауды жеңілдетуге көмектеседі. Ұйымдастырылған білім беру қызметінен басқа, тәрбиеші білім беру қызметін күн режимінде - таңертең және кешке және серуендеуге жоспарлауы керек. Күн тәртібіндегі білім беру қызметінің мақсаттары: - денсаулықты қорғау және денсаулық мәдениетінің негізін қалыптастыру; - балаларда өз өмірінің қауіпсіздігі негіздерін және экологиялық сананың (қоршаған әлемнің қауіпсіздігі) алғышарттарын қалыптастыру; - әлеуметтік сипаттағы бастапқы түсініктерді игеру және балаларды әлеуметтік қатынастар жүйесіне қосу; - балаларда еңбекке оң көзқарасты қалыптастыру.

Білім беру қызметін күн режимінде өткізу нысандары: 1) ережесі бар жылжымалы ойындар (оның ішінде халықтық), ойын жаттығулары, қозғалыс үзілістері, спорттық жүгірулер, жарыстар мен мерекелер, дене шынықтыру

минуттары; 2) сауықтыру және шынықтыру рәсімдері, Денсаулық сақтау іс-шаралары, тақырыптық әңгімелер мен әңгімелер, компьютерлік презентациялар, шығармашылық және зерттеу жобалары, мәдени-гигиеналық дағдыларды игеру бойынша жаттығулар; 3) проблемалық жағдайларды талдау, қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру жөніндегі ойын жағдайлары, әңгімелер, әңгімелер, практикалық жаттығулар, экологиялық жолмен серуендеу; 4) ойын жағдайлары, Қағидалармен ойындар (дидактикалық), шығармашылық сюжеттік-рөлдік, театрландырылған, сындарлы; 5) тәжірибелер мен эксперименттер, кезекшілік, еңбек (тәжірибелік-6) әңгімелер, сөйлеу жағдайлары, ертегілерді құрастыру, қайталау, жұмбақтарды болжау, подтешкаларды, өлеңдерді, әндерді үйрену, ситуациялық әңгімелер; 7) музыкалық шығармаларды тыңдау, музыкалық-ритақты қимылдар, музыкалық ойындар мен импровизациялар; 8) балалар шығармашылығының вернисаждары, бейнелеу өнері көрмелері, балалар шығармашылығы шеберханалары және т.б.; 9) балалардың өзіндік қызметі. Мектепке дейінгі ұйымдарда 3-7 жастағы балалардың өзіндік қызметіне (Ойындар, білім беру қызметіне дайындық, жеке гигиена) санитарлық-эпидемиологиялық талаптар бойынша күн тәртібінде кемінде 3-4 сағат бөлінуі тиіс. Бұл баланың өзіне берілуі керек дегенді білдірмейді. Балалардың өзіндік іс - әрекетін ұйымдастыру үшін дамушы пәндік-кеңістіктік ортаны, әр баланы бақылау мен күтуді құру қажет. Дамытушы заттық-кеңістіктік орта мазмұнды-қаныққан, түрлендірілетін, көпфункционалды, өзгермелі, қол жетімді, қауіпсіз болуы керек. 1) ортаның қанықтылығы балалардың жас ерекшеліктеріне және бағдарламаның мазмұнына сәйкес келуі тиіс. Білім беру кеңістігі оқыту және тәрбиелеу құралдарымен (оның ішінде техникалық), тиісті материалдармен, оның ішінде ойын, спорт, сауықтыру жабдықтарымен, Мүкәммалмен (бағдарламаның ерекшелігіне сәйкес) жарақтандырылуға тиіс.

Дамытушы пәндік-кеңістіктік орта мазмұнды-қаныққан, түрлендірілетін, көпфункционалды, өзгермелі, қол жетімді, қауіпсіз болуы керек.

1) ортаның қанықтылығы балалардың жас ерекшеліктеріне және бағдарламаның мазмұнына сәйкес келуі тиіс.

Білім беру кеңістігі оқыту және тәрбиелеу құралдарымен (оның ішінде техникалық), тиісті материалдармен, оның ішінде ойын, спорт, сауықтыру жабдықтарымен (бағдарламаның ерекшелігіне сәйкес) жарақтандырылуға тиіс. Білім беру кеңістігін ұйымдастыру және материалдардың, жабдықтар мен жабдықтардың алуан түрлілігі (ғимаратта және учаскеде) мыналарды қамтамасыз етуі керек:

- барлық тәрбиеленушілердің ойын, танымдық, зерттеу және шығармашылық белсенділігі, балаларға қолжетімді материалдармен (соның ішінде құммен және сүмен) тәжірибе жасау;

- қозғалыс белсенділігі, оның ішінде ірі және ұсақ моториканы дамыту, ашық ойындар мен жарыстарға қатысу; балалардың пәндік-кеңістіктік ортамен өзара әрекеттесудегі эмоционалдық әл-ауқаты;

- балалардың өзін-өзі көрсету мүмкіндігі.

Сәби топтағы балалар үшін білім беру кеңістігі әртүрлі материалдармен қозғалыс, заттық және ойын әрекеттері үшін қажетті және жеткілікті мүмкіндіктер беруі керек.

2) кеңістіктің тасымалдануы білім беру жағдайына, оның ішінде балалардың қызығушылықтары мен мүмкіндіктерінің өзгеруіне байланысты пәндік-кеңістіктік ортаның өзгеру мүмкіндігін болжайды.

3) материалдардың көпфункционалдығы мыналарды көздейді:

- пәндік ортаның әртүрлі компоненттерін әр түрлі пайдалану мүмкіндігі, мысалы, балалар жиназы, төсеніштер, жұмсақ Модульдер, экрандар және т. б.;

- труппада көпфункционалды (пайдаланудың қатаң бекітілген тәсілі жоқ) заттардың, оның ішінде балалар белсенділігінің әртүрлі түрлерінде (оның ішінде балалар ойынында алмастырушы заттар ретінде) пайдалануға жарамды табиғи материалдардың болуы.

4) ортаның өзгергіштігі мыналарды қамтиды:

- топта әртүрлі кеңістіктердің болуы (ойын, дизайн, құпиялылық және т. б. үшін), сондай-ақ балалардың еркін таңдауын қамтамасыз ететін әртүрлі материалдар, ойындар, ойыншықтар мен жабдықтар;

- ойын материалының мезгіл-мезгіл ауысуы, балалардың ойын, мотор, танымдық және зерттеу белсенділігін ынталандыратын жаңа заттардың пайда болуы.

5) ортаның қолжетімділігі мыналарды көздейді:

- тәрбиеленушілерге, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалар мен мүгедек балаларға, білім беру қызметі жүзеге асырылатын барлық үй-жайларға қолжетімділік;

- балалар белсенділігінің барлық негізгі түрлерін қамтамасыз ететін ойындарға, ойыншықтарға, материалдарға, жәрдемақыларға балалардың, оның ішінде денсаулық мүмкіндігі шектеулі балалардың еркін қол жеткізуі;

- материалдар мен жабдықтардың жарамдылығы мен сақталуы.

6) пәндік-кеңістіктік ортаның қауіпсіздігі оның барлық элементтерінің оларды пайдаланудың сенімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі талаптарға сәйкестігін көздейді.

Педагогтің білім беру процесіне сауатты, шығармашылық көзқарасы білім беру процесінің міндеттерін сапалы шешуге мүмкіндік береді.

2.3 Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту бойынша бағдарламадағы мазмұнының даму тарихы

Біздің елімізде жетіс жылға жуық қолданылып келген мектепке дейінгі ұйым тәрбиелеу бағдарламасы (1964, 1978, 1984, 1989жж) әр түрлі тарихи кезеңдерде жас ұрпақтың тілдік білім беру мәселелері ғалымдардың, қоғам қайраткерлерінің, педагог-практиктердің педагогикалық көзқарастарында жетекші орындардың бірін иеленді. Алғашқы бағдарламаларда сөйлеуді дамыту міндеттері жалпы сипатта болды, сөйлеу мазмұнын сол кездегі шындықпен байланыстыру қажеттілігі баса айтылды. Педагогикалық ғылым мен тәжірибенің дамуымен бағдарламаларда жаңа міндеттер пайда болды, сөйлеу дағдыларының көлемі нақтыланып, толықтырылды, құрылымы жетілдірілді. Көптеген елдердің білім беру жүйелерінде ұзақ уақыт бойы оқыту, таным, тілін дамытуға мән беру болды. Айта кету керек, ұлттық тілдерге жеткілікті көңіл бөлінбеген. Осыған байланысты әлемдік (Я.А.Коменский, К.Д.Ушинский) және еліміздің (А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Н.Құлжанова және т.б.) тарихындағы ғалымдар, педагогтар әр елдің балаларды өз ана тілінде тәрбиелеу мен оқытуды жақтады. Осылайша, ұлттық тіл бала тәрбиесінің ең тиімді тиімді құралы болып табылады. Ана тілі арқылы бала ата-бабаларының бай рухани мұрасымен танысады, халықтың моральдық-этикалық мұраттарын түсінеді, бұл адамның рухани қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Этникалық тілді меңгеру ұлттық сәйкестендіруге ықпал етеді, оның негізінде ұлттық өзіндік сана қалыптасады. Сондықтан, өткен және қазіргі заманның көптеген ғалымдар баланың жас кезінен бастап ана тіліне үйренуі керектігін ләлелдеген,

1920-1930 жылдары кеңестік педагогика ғылымының негіздері анықталған кезде, балалардың сөйлеуін дамытудың ресейлік әдістемесінде белгілі бір біржақтылық байқалды. Негізгі назар әдіскерлер балалардың сөйлеуін дамыту құралы ретінде көркем әдебиетті және суреттерді қолдануға бағытталған: әңгімелер оқу, әңгімелесу олардың мазмұны, өлеңдерді жаттау (Е.А. Флерина және т. б.) ана тілге көп көңіл бөледі.

1962 жылы алғаш рет "Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие бағдарламасы" құрылды, онда екі айдан жеті жасқа дейінгі балалардың сөйлеу дамуының міндеттері анықталды. Бұрын жарияланған "Мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісіне арналған нұсқаулықтардан" айырмашылығы, бағдарламалық талаптар әдістемелік нұсқаулардан бөлек, балаларға оқуға және айтуға арналған көркем шығармалардың репертуары айтарлықтай қайта қаралды. Мектепке дайындық тобында (бағдарламада алғаш рет бөлінген) балаларды сауаттылыққа даярлау қарастырылған. 1964 жылдан бастап елімізде "Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие бағдарламасы" жалпыодақтық нұсқасы қазақ тілінде аударылып қолданысқа енді. Балалардың ұлттық мәдениет пен

тілге араласуына ықпал етпейтін табиғат, фольклор, әдебиет және музыка бағыттары бойынша аз ғана өзгерістер енгізілді. 1970 жылдардан бастап бағдарлама бойынша ана тілін тілін дамытудың әдістемесін жетілдіруде ғалым Б.Баймұратова, А.К.Меңжанованың еңбектерінің ықпалы болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін 1996 жылы ұлттық этнопедагогикаға негізделген «Балбөбек» бағдарламасы, 2009 жылдары «Алғақы қадам», «Зерек бала», «Біз мектепке барамазы» бағдарламалары ұлттық құндылықтар мен әлемдік тәжірибелер ескеріліп жасалды. 2016 жылы үш бағдарлама біріктіріліп, «Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасы» болып, 2021 жылы «Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін» (ҚРҰ 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы) бекіту негізінде жалпыға міндетті білім беру стандарты және үлгілік бағдарлама (2022) бекітілді. Аталған бағдарлама білім беру стандартына қол жеткізуге бағытталған. Психологиялық жас тұжырымдамасы баланың даму кезеңі, оның құрылымы мен динамикасымен сипатталатын баланың даму кезеңі ретінде негізделеді. Ол сөйлеу әрекетінің табиғатының ерекшелігін ескереді, ол барлық іс-шараларға "қызмет етеді" және осылайша баланың бүкіл өмірімен байланысты. Осыған байланысты сөйлеуді дамыту бағдарламасы іс-әрекетке бағдарланған тәсілге негізделген: сөйлеу дағдылары мен біліктілігіне қойылатын талаптар бағдарламаның барлық бөлімдері мен тарауларында көрінеді.

Сөйлеу дағдыларының сипаты мазмұнның ерекшеліктерімен анықталады және әр әрекет түрін кешенді, ойын арқылы ұйымдастыру тәсілдемелерін ескерілген. Бағдарламада баланың күн тәртібінің барлық кезеңдерінде сөйлеуді дамытудың *кешенді тәсіліне*, сөйлеуді дамытудың жетекші рөліндегі әртүрлі сөйлеу міндеттерінің өзара байланысына негізделген. Сөздік жұмыста сөздің мағынасын, сөздің семантикалық жағын игеруге көп көңіл бөлінеді, бұл сөздер мен сөз тіркестерін саналы түрде таңдауға және біртұтас тұжырым жасау кезінде оларды дәл қолдануға ықпал етеді. Бағдарламада «Физикалық дағды», «Коммуникативтік дағды», «Танымдық-интеллектуальдық дағды», «Шығармашылық-зерттеушілік дағды», «Әлеуметтік-эмоциональдық дағды» бағыттарымен кешенді жүзеге асырылу қарастырылған. Бұл әсіресе сөздік қорына қатысты. «Әлеуметтік-эмоциональдық дағды» бағытында сөздік қоршаған әлем туралы білімнің мазмұнын көрсетеді. Олардың негізі балалардың сенсорлық тәжірибесі екені белгілі. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін қалыптастыру процесі жалпы дидактикалық (қолжетімділік, көрнекілік, жүйелілік, бірізділік, сана мен белсенділік, жеке дара қарау) және әдістемелік ұстанымдары ескере отырып құрылады.

Аталған жалпы дидактикалық ұстанымдарға байланысты сенсорлық, ақыл-ой және сөйлеу дамуының бірлігі, *бірізділігі қағидасы* айқын байқалады.

Әр топтарындағы сөйлеуін дамыту мазмұнында ұйымдастырылған әрекеттестік ұстанымы негізге алынған. Бұл сөйлеуді дамыту және ана тілін үйрету міндеттерінің біртіндеп күрделенуінде көрінеді. Мәселен, сөздің қорын молайту міндеттерінде заттардың атауларын, сапаларын, іс-әрекеттерін игеру, әртүрлі сөздермен көрсетілген жалпылауды игеру, көп мағыналы сөздердің мағыналарын, синонимдерін және белгілі бір жағдайға ең қолайлы сөзді саналы түрде таңдауды ажыратуға дейін күрделене түседі. Когерентті сөйлеуді дамытуда-қысқа әңгімелер мен ертегілерді қайталаудан бастап, алдымен визуалды негізде, содан кейін көрнекілікке сүйенбестен әр түрлі типтегі когерентті мәлімдемелер жасауға дейін. Бағдарлама сөздіктің, грамматикалық құрылымның, сөйлеудің фонетикалық жағының, келісілген сөйлеудің дамуының "өтпелі" тенденцияларын есепке алуға негізделген. Ұйымдастырылған әрекеттестік сонымен қатар тұрақты ағдылар мен біліктілікті дамыту мақсатында Ұйымдастырылған әрекеттес топтардағы жеке талаптардың қайталануында көрінеді (сөйлеу этикетінің формаларын қолдану, үйлесімді мәлімдемелердің дәйекті және логикалық құрылысы және т.б.). Бағдарламадағы ұйымдастырылған әрекеттестікпен қатар балалардың сөйлеуін дамыту перспективасы да байқалады. Бұл дегеніміз, оқытудың әр кезеңінде келесі кезеңде дамудың негіздері қаланады.

Бағдарламаның ерекшелігі- міндеттер мен талаптардың қысқаша мазмұны берілгендіктен тәрбиеші балалардың қызығуы мен қажеттілігін жеке ерекшеліктерін ескеру қағидасы негізінде жалпы талапты нақтылай білуі керек. Бағдарламада баланың ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру бойынша жүйелі түрде күрделі міндеттер мен күтілетін нәтижелер тізімі белгіленген. Ана тілін жетік меңгеру үшін «Қазақ тілі» бөлімі де енгізілген. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы негізгі дидактикалық қағидалары - оқу материалының тұтастығын, жүйелілігін және өзара байланысын; оның нақтылығы мен қолжетімділігін; мектепке дейінгі және жалпы орта білім берудің бірінші кезеңі арасындағы ұйымдастырылған әрекеттестікті ескере отырып құрылған. Онда балалардың сөйлеу дағдыларын қалыптастырудағы концентрациясы байқалады (әр жас кезеңінде олардың мазмұнын біртіндеп тереңдетіп, кеңейте отырып, бірдей бөлімдерден өту). Бағдарламадағы барлық міндеттер мен талаптар қысқаша баяндалған. Әдіскерлер әртүрлі жолдармен, әртүрлі позициялардан оларға жақындайды және әртүрлі принциптерді атайды (принциптер мәселесі аз дамыған). Зерттеулер мен жұмыс тәжірибесін талдау негізінде авторлар М. М. Алексеева мен В. И. Яшина сөйлеуді дамыту мен ана тілін оқытудың келесі әдістемелік ұстанымдарын ұсынған:

1. Балалардың сенсорлық, ақыл-ой және сөйлеу дамуының өзара байланысы принципі.

2. Сөйлеуді дамытуға коммуникативті-белсенді көзқарас принципі.
3. Тілдік сезімді дамыту принципі ("тіл сезімі").
4. Тіл құбылыстары туралы қарапайым хабардарлықты қалыптастыру принципі.
5. Сөйлеудің әртүрлі аспектілері бойынша жұмыс істеу, сөйлеуді біртұтас білім ретінде дамыту принципі.
6. Сөйлеу әрекетінің мотивациясын байыту принципі.
7. Белсенді сөйлеу тәжірибесін қамтамасыз ету принципі.

Мектепке дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту міндеттерін ойдағыдай жүзеге асыру үшін қажетті гигиеналық, психологиялық және педагогикалық шарттар ескерілуі керек.

1. Психологиялық жайлылық принципі. Бұл баланың психологиялық қорғалуын, эмоционалды жайлылықты қамтамасыз етуді, өзін-өзі жүзеге асыруға жағдай жасауды қамтиды.
2. Даму принципі. Балабақшаның негізгі міндеті – мектеп жасына дейінгі баланың дамуы, ең алдымен оның жеке басының біртұтас дамуы және жеке тұлғаның одан әрі дамуына дайындығын қамтамасыз ету.
3. Мәдени әртүрлілік принципі. Бұл қағиданы іске асыру білім берудегі ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді ескеруді қамтамасыз етеді, баланың рухани – адамгершілік және эмоционалды тәрбиесінің кемшіліктерін толтырады. Білім баланы адамзат мәдениетінің негізгі компоненттерімен таныстыру процесі ретінде қарастырылады.
4. Интеграция принципі. Балалардың жас ерекшеліктері мен ерекшеліктеріне, білім беру салаларының ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес әр түрлі балалар іс-әрекеттері мен білім беру салаларының өзара әрекеттесуі.
5. Кешенді-тақырыптық принцип. Ересектер мен балалардың бірлескен іс-әрекетінде және мектеп жасына дейінгі балалардың дербес іс-әрекетінде бағдарламалық Білім беру міндеттерін шешуді тікелей білім беру қызметі шеңберінде ғана емес, сонымен қатар мектепке дейінгі білім берудің ерекшелігіне сәйкес режимдік сәттерді өткізу кезінде де қарастырады.

1. Гигиеналық шарттарға баланың жүйке жүйесін, есту және сөйлеу мүшелерін қорғау жатады; жеке арнайы мамандардың балаларын жүйелі түрде бақылауы (стоматолог, лор), тістер мен лор ауруларын уақтылы емдеу.

2. Педагогикалық шарттар - әр түрлі әрекет түрлерінде балалармен және құрдастарымен балалармен мазмұнды дамытушылық қарым-қатынасты ұйымдастыру;

- балалардың сөйлеу қабілетінің даму деңгейін уақтылы мониторинг жүргізу, диагностикалау және диагностикалық деректер негізінде сөйлеу жұмысын сауатты жоспарлау;

- әр баланың "тілдік портретін", оның жеке сөйлеу сипаттамасын жасау;- балалардың сөйлеуін дамытудың педагогикалық процесін жарақтандыру:

мектепке дейінгі білім беру мекемесінің әдістемелік кабинетінде және ғылыми-әдістемелік, анықтамалық әдебиеттің (кітаптар, журналдар, сөздіктер, балалар көркем әдебиеті, фольклорлық шығармалар жинағы), көрнекі құралдардың (картиналардың) жас топтарында жеке тұлғаға, суреттер, ойыншықтар, табиғи заттар, бейнематериалдар, дидактикалық ойындар);- топтарда сөйлеу пәнін дамыту аймақтарының болуы (кітап бұрышы, көркемдік-сөйлеу қызметі, әр түрлі театрлар, деко

- мектепке дейінгі Ұйым әкімшілігі тарапынан тілді дамыту процесін сапалы әдістемелік басқару, оған бақылау мен әдістемелік көмек, кәсіби өзін-өзі жетілдіру жағдайларын жасау, педагогтердің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыру, педагогикалық ұжыммен және ата-аналармен ынтымақтастықтың интерактивті нысандарын пайдалану кіреді;

- мектепке дейінгі ұйым мен отбасы арасындағы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу әрекетін қалыптастыру саласындағы ынтымақтастық, ол келесі бағыттарда жүзеге асырылуы керек: ата-аналардың міндеттер туралы білімдерін байыту балалардың сөйлеу қабілеті, белгілі бір жас кезеңіндегі балалармен сөйлеу жұмысының мазмұны; ата-аналардың балалармен практикалық сөйлеу дағдыларын қалыптастыру (тренинг элементтерімен кеңесу процесінде, іскерлік ойындар, ашық ұйымдастырылған әрекеттер және т. б.).

Психологиялық шарттар:

- баланы қолдау және ынталандыру ортасы: мектепке дейінгі ұйымда достық, қолдау және жағымды эмоциональдық ортасын құру балаларға өздерін жайлы және қауіпсіз сезінуге көмектеседі. Бұл әртүрлі сөйлеу әрекеттеріне белсенді қатысуға ықпал етеді;

- әр баланың ерекше екенін ескере отырып, сөйлеудің жеке дамуына жағдай жасау маңызды. Педагогтер әр баланың қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне байланысты өздерінің әдістері мен тәсілдерін бейімдей алады;

- әр баланың ерекше екенін ескере отырып, тілінің жеке дамуына жағдай жасау маңызды. Педагогтер әр баланың қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне байланысты өздерінің әдістері мен тәсілдерін бейімдей алады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту **құралдары:** ересектермен, құрдастарымен қарым-қатынасы, мәдениетті тілдік орта, педагогтің сөйлеу тілі, көркем шығармалар, балаланың іс-әрекеттері (эмоциональдық, заттық, ойын, бейнелеу және т.б.)

Оның ішінде ересектер мен балалардың қарым-қатынасы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытуда шешуші рөл атқарады. Міне, сөйлеуді дамытудың кейбір құралдары:

1. Ересектер мен балалардың қарым-қатынасы: ересектермен, әсіресе ата-аналармен және тәрбиешілермен үнемі қарым-қатынас жасау тіл дамуының негізгі көзі болып табылады. Бұл балаларға жаңа сөздерді үйренуге,

грамматикалық құрылымдарды түсінуге және қолдануға, сондай-ақ тыңдау және өз ойларын білдіру қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі балалық шақта балалардың ересек адаммен қарым-қатынасының бірнеше формалары дәйекті түрде пайда болады және ауыстырылады: ситуациялық-жеке тікелей-эмоционалды), ситуациялық-іскерлік (пәндік-тиімді), ситуациялық емес-жеке (м.и. Лисина). ситуациялық емес-танымдық және алдымен тікелей-эмоционалды қарым-қатынас, содан кейін іскерлік ынтымақтастық баланың қарым-қатынас қажеттілігінің пайда болуын анықтайды. Қарым-қатынаста пайда болған сөйлеу алдымен ересек пен бала арасында бөлінген әрекет ретінде әрекет етеді. Кейінірек баланың психикалық дамуы нәтижесінде ол оның мінез-құлқының формасына айналады. Сөйлеудің дамуы қарым-қатынастың сапалы жағымен байланысты.

2. Мәдени тілдік дамытушы орта: сөздерге және әртүрлі лингвистикалық құрылымдарға бай тілдік ортаны құру балалардың сөйлеуінің белсенді дамуына ықпал етеді. Бұған кітап оқу, кітапханала, театрланған ойын аймағын қарау, мұражайлар мен театрларға бару, әртүрлі мәдениеттер мен елдердің балаларымен араласу кіруі мүмкін.

3. Тәрбиешінің тілі: тәрбиеші балалардың сөйлеуін дамытуда маңызды рөл атқарады, өйткені оның сөйлеу үлгісі үлгі болады. Тәрбиешінің сөйлеу сапасы мен байлығы балалардың сөйлеу әртүрлілігі мен сапасына әсер етеді.

4. Көркем әдебиет: кітаптар, ертегілер мен өлеңдер тек рахат көзі ғана емес, сонымен бірге сөйлеуді дамытудың күшті құралы болып табылады. Олар сөздік қорын байытады, дұрыс грамматика мен синтаксисті үйретеді, қиял мен эмоционалды қабылдауды дамытады.

5. Әр түрлі іс-шаралар**: әр түрлі ойындар, жаттығулар және шығармашылық іс-шаралар балалардың сөйлеуін дамытуға ықпал етеді. Бұл рөлдік ойын, құрылыс, сурет салу, музыкалық іс-шаралар, тіпті балалар араласып, өз тәжірибелерімен бөлісе алатын қарапайым ашық ауада серуендеу болуы мүмкін.

6. Құрдастарымен қарым-қатынас балалардың сөйлеуін дамытуда маңызды рөл атқарады. Атап айтсақ:

1. Тілді қолдану тәжірибесі: басқа балалармен сөйлесу нақты жағдайларда тілді қолдануға машықтануға мүмкіндік береді. Балалар өз ойлары мен идеяларын білдіруді, әртүрлі тақырыптарды талқылауды және эмоцияларымен бөлісуді үйренеді.

2. Сөздік қорын кеңейту: құрдастарымен қарым-қатынас кезінде балалар көбінесе жаңа сөздер мен сөз тіркестерін үйренеді. Олар бейтаныс терминдер туралы сұрай алады, олардың мағыналарын нақтылай алады және оларды сөйлеуде қолдана алады.

3. Еліктеу және еліктеу: балалар көбінесе бір-біріне еліктейді, әсіресе ерте жаста. Құрдастарымен сөйлесу балаларды достарынан естіген жаңа

өрнектерді, сөз тіркестерін және интонацияларды қайталауға және қолдануға ынталандыруы мүмкін.

4. Қарым-қатынас дағдыларын дамыту: құрдастарымен қарым-қатынас тыңдау, өзара түсіністік, сұрақ қою және өз пікірін білдіру сияқты қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Балалар басқалардың көзқарасын құрметтеуге және топта тиімді қарым-қатынас жасауға үйренеді.

5. Бірлескен іс-әрекет: бірлескен ойын және әртүрлі әрекеттер процесінде балалар ынтымақтастықты, стратегияларды талқылауды және бір-бірімен келіссөздер жүргізуді үйренеді. Бұл сөйлеуді дамытуға және тілдік дағдыларды байытуға ықпал етеді. Осылайша, құрдастарымен қарым-қатынас балалардың сөйлеуін дамытуда маңызды рөл атқарады, өйткені бұл оларға тіл деңгейінде тәжірибе, оқу және әлеуметтік өзара әрекеттесу үшін көптеген мүмкіндіктер береді. Осы құралдар мен әдістердің барлығы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту үшін қолайлы тілдік орта жасайды және олардың қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Әдістер мен тәсілдерді әр түрлі тұрғыдан сипаттауға болады (қолданылатын құралдарға, балалардың танымдық және сөйлеу әрекетінің сипатына, сөйлеу жұмысының бөліміне байланысты). Әдістемеде жалпы қабылданған (жалпы мектепке дейінгі дидактикада әдістерді қолданылатын құралдар бойынша жіктеу болып табылады: көрнекілік, сөздік немесе практикалық әрекет.

Бұл бөлу өте шартты, өйткені олардың арасында өткір шекара жоқ. Көрнекі әдістер сөзбен сүйемелденеді, ал ауызша әдістерде көрнекі әдістер қолданылады. *Практикалық әдістер* сөзбен де, көрнекі материалмен де байланысты. Кейбір әдістер мен тәсілдерді визуалды, басқаларын ауызша немесе практикалық деп санау мәлімдеменің қайнар көзі мен негізі ретінде көрнекіліктің, сөздің немесе әрекеттің басымдығына байланысты.

Көрнекі әдістер мектепке дейінгі ұйымда жиі қолданылады. Тікелей және жанама әдістер қолданылады. *Тікелей бақылау әдісі* және оның түрлері жатады: экскурсиялар, бөлмені тексеру, табиғи заттарды қарау. Бұл әдістер сөйлеу мазмұнын жинақтауға бағытталған және екінші сигналдық жүйенің байланысын қамтамасыз етеді. *Жанама әдістер* визуалды қолдануға негізделген, оған ойыншықтарды, картиналарды, фотосуреттерді қарау, картиналар мен ойыншықтарды сипаттау, ойыншықтар мен картиналар туралы әңгімелеу. білімді, сөздікті бекіту, сөздің жалпылау функциясын дамыту, біртұтас сөйлеуді үйрену үшін қолданылады.

Жанама әдістер тікелей танысуға болмайтын объектілер мен құбылыстарды білу үшін қолданылады. Мектепке дейінгі ұйымда сөздік әдістер қолданылады: көркем шығармаларды оқу және айту, жаттау, қайталау, жалпылама әңгіме, көрнекі материалға сүйенбестен әңгімелеу. Барлық сөздік әдістерде көрнекі әдістер қолданылады: заттарды, ойыншықтарды,

суреттерді көрсету, иллюстрацияларды қарау, өйткені жас балалардың жас ерекшеліктері мен сөздің табиғаты көрнекілікті қажет етеді.

Практикалық әдістер сөйлеу дағдылары мен дағдыларын қолдануға және оларды жетілдіруге бағытталған. Практикалық әдістерге әртүрлі дидактикалық ойындар, драмалық ойындар, сахналау, дидактикалық жаттығулар, пластикалық зерттеулер, дөңгелек би ойындары жатады. Олар барлық сөйлеу мәселелерін шешу үшін қолданылады.

Балалардың сөйлеу әрекетінің сипатына байланысты репродуктивті және өнімді әдістерді шартты түрде ажыратуға болады. *Репродуктивті әдістер* сөйлеу материалын, дайын үлгілерді көбейтуге негізделген. Мектепке дейінгі ұйымда олар негізінен сөздік жұмыста, дыбыстық мәдениетті тәрбиелеу жұмыстарында қолданылады сөйлеу, грамматикалық дағдылар мен үйлесімді сөйлеуді қалыптастыруда аз. Репродуктивті әдістерге байқау әдістері мен оның түрлері, суреттерді қарау, көркем әдебиетті оқу, қайталау, жаттау, әдеби шығармалардың мазмұны бойынша драмалық ойындар, көптеген дидактикалық ойындар, яғни балалар сөздерді және олардың тіркесу заңдылықтарын, фразеологиялық айналымдарды, кейбір грамматикалық құбылыстарды игеретін барлық әдістер жатады. басқару көптеген сөздер дыбыстық айтылымға еліктейді, мәтінге жақын айтады, педагогнің әңгімесін көшіреді.

Өнімді әдістер балалардың белгілі тілдік бірліктерді қайталап қана қоймай, қарым-қатынас жағдайына бейімделе отырып, оларды әрдайым жаңа тәсілдермен таңдап, біріктіретін кезде өздерінің біртұтас мәлімдемелерін құруды қамтиды. Бұл сөйлеу әрекетінің шығармашылық сипаты. Демек, өнімді әдістер біртұтас сөйлеуді оқытуда қолданылады. Оларға жалпылама әңгіме, баяндау, мәтінді қайта құрумен қайталау, үйлесімді сөйлеуді дамытуға арналған дидактикалық ойындар, модельдеу әдісі, шығармашылық тапсырмалар жатады. Сөйлеуді дамыту міндетіне байланысты сөздік жұмыс әдістері, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу әдістері және т. б. бөлінеді. Сөйлеуді дамытудың әдістемелік тәсілдері дәстүрлі түрде үшке бөлінеді негізгі топтар: ауызша, көрнекі және ойын.

Сөздік әдістер кеңінен қолданылады: *сөйлеу үлгісі, қайта айту, балалардың сөйлеуін түсіндіру, бағыттау, бағалау, сұрақ*. Сөйлеу үлгісі – дұрыс, алдын ала ойластырылған сөйлеу үлгісі балаларға еліктеуге және оларды бағдарлауға арналған педагогтің қызметі. Үлгі мазмұны мен формасы бойынша қол жетімді болуы керек. Ол анық, қатты және жайбарақат айтылады. Үлгі болу үшін берілгендіктен, ол балалардың сөйлеу әрекеті басталғанға дейін ұсынылады. Бірақ кейде, әсіресе үлкен топтарда, үлгіні балалардың сөйлеуінен кейін де қолдануға болады, бірақ сонымен бірге ол еліктеу үшін емес, салыстыру және түзету үшін қызмет етеді. Үлгі барлық мәселелерді шешу үшін қолданылады. Бұл әсіресе кіші топтарда үлкен

маңызға ие. Балалардың назарын үлгіге аудару үшін оны түсіндірмелермен, нұсқаулармен сүйемелдеу ұсынылады.

Қайта айту-есте сақтау мақсатында бір сөйлеу элементін (Дыбыс, Сөз, сөз тіркесі) әдейі, бірнеше рет қайталау. Тәжірибеде қайталаудың әртүрлі нұсқалары қолданылады: педагог үшін, басқа балалар үшін, тәрбиеші мен балалардың бірлескен қайталануы, хор. Қайталау мәжбүрлі, механикалық емес, балаларға олар үшін қызықты іс-шаралар аясында ұсынылуы маңызды. *Түсіндіру*-кейбір құбылыстардың немесе әрекет ету тәсілдерінің мәнін ашу. Сөздердің мағыналарын ашу үшін кеңінен қолданылады, дидактикалық ойындардағы, сондай-ақ процестегі ережелер мен әрекеттерді түсіндіру бақылау және заттарды тексеру.

Нұсқаулар - балаларға қол жеткізу үшін әрекет ету тәсілін түсіндіру белгілі бір нәтиже. Оқу, ұйымдастыру нұсқауларын бөлектеу және тәртіпті. Балалардың сөйлеуін бағалау-сөйлеу әрекетінің сапасын сипаттайтын баланың сөйлеу сөзі туралы дәлелді пайымдау. Бағалау тек анықтаушы ғана емес, сонымен қатар тәрбиелік сипатта болуы керек. Бағалау барлық балалар оған назар аудара алатындай етіп беріледі

оның сөздері. Бағалау балаларға үлкен эмоционалды әсер етеді. Жеке және жас ерекшеліктерін ескеру керек, бағалау баланың сөйлеу белсенділігін, сөйлеу әрекетіне қызығушылығын арттырып, оның мінез-құлқын ұйымдастыруға ұмтылуы керек. Ол үшін бағалау сөйлеудің жағымды қасиеттеріне баса назар аударады, ал сөйлеу кемшіліктері үлгі мен басқа әдістемелік әдістердің көмегімен түзетіледі.

Сұрақ-жауап талап ететін ауызша үндеу. Сұрақтар бөлінеді: Негізгі және көмекші. Негізгілері анықтаушы болуы мүмкін (репродуктивті: "кім? не? қайсысы? қайсысы? қайда? қалай? қайда?") және іздеу, құбылыстар арасындағы байланыстар мен қатынастарды орнатуды талап етеді ("неге? неге? қалай ұқсас?»). Көмекші сұрақтар жетекші және кеңес береді. Педагог сұрақтарды әдістемелік тұрғыдан дұрыс қоюды меңгеруі керек. Олар нақты, мақсатты, негізгі ойды білдіруі керек. Мәселеде логикалық стресстің орнын дұрыс анықтау керек, балалардың назарын негізгі семантикалық жүктемені көтеретін сөзге бағыттау керек. Сұрақтың құрылымы сұрақ интонациясының үлгісі болуы керек, баланың жауабын жеңілдетеді. Сұрақтар балалардың сөйлеу дамуының барлық әдістерінде қолданылады: әңгімелер, әңгімелер, дидактикалық ойындар, әңгімелеуді үйрену кезінде. Көрнекі әдістер-иллюстрациялық материалды көрсету, дыбысты дұрыс айтуды үйрену кезінде артикуляция мүшелерінің орналасуын көрсету.

Ойын әдістері ауызша және көрнекі болуы мүмкін. Олар баланың іс-әрекетке деген қызығушылығын оятады, сөйлеу мотивтерін байытады, жасайды.

Оқу процесінің жағымды эмоционалды фоны және сол арқылы балалардың сөйлеу белсенділігі мен ұйымдастырылған әрекет тиімділігін арттырады.

Ойын әдістері балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді, сондықтан оларды алады. Мектепке дейінгі ұйымдағы Ана тілі ұйымдастырылған әрекеттерінде маңызды орын.

Балабақшадағы білім беру процесі шартты түрде бөлінеді:

- * балалар қызметінің әртүрлі түрлерін (ойын, коммуникативті, еңбек, танымдық-зерттеу, өнімді, музыкалық-көркемдік) ұйымдастыру процесінде жүзеге асырылатын білім беру қызметі, оқу;
- * режимдік сәттер барысында жүзеге асырылатын білім беру қызметі;
- * балалардың өзіндік қызметі;
- * мектепке дейінгі білім берудің негізгі жалпы білім беру бағдарламасын іске асыру бойынша балалардың отбасыларымен өзара іс-қимыл жасау.

Бастауыш мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс негізінен білім беру іс-әрекетінің ойын, сюжеттік және интеграцияланған түрлерін қолданады. Оқыту жанама түрде, балалар үшін қызықты іс-әрекет процесінде жүреді. Балабақша педагогдері мақсатты түрде

білім беру процесін ұйымдастыруда интегративті тәсіл қолданылады.

Үлкен мектепке дейінгі жаста (аға және дайындық топтары) оқу-жаттығу ұйымдастырылған әрекеттеріне уақыт бөлінеді. Кез-келген іс-әрекеттің даму схемасы келесідей: алдымен ол ересек адаммен бірлескен іс-әрекетте, содан кейін құрдастарымен бірлескен іс-әрекетте жүзеге асырылады және әуесқойлыққа айналады.

әр балаға дараландыруды қамтамасыз етіңіз;

- жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауы және өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау;

- баланың іс-әрекетті, пікір мен пайымдауды еркін таңдау құқығын іске асыру;

- бала педагогикалық процестің белсенді қатысушысы екенін есте сақтаңыз;

- балаларды психологиялық мәжбүрлеусіз ұйымдастырылған әрекеттерға тарту, олардың әлеуметтік тәжірибесін ескере отырып, қызметтің мазмұны мен формаларына деген қызығушылығына сүйене отырып;

- баланың эмоционалды-жеке және әлеуметтік-адамгершілік дамуын қамтамасыз ету, балалардың денсаулығын сақтау және нығайту.

Осы талаптардың барлығын тек бір шартпен жүзеге асыруға болады – педагогикалық процесті ұйымдастыруды түбегейлі өзгерту, мектепке дейінгі білім беру мекемесінде оқыту мен тәрбиелеудің ең тиімді құралдарын таңдау арқылы, бұл педагогикалық процеске білім беру қызметін жүргізудің инновациялық және балама формалары мен әдістерін кеңінен енгізуді талап етеді.

Балалармен тәрбие және білім беру жұмысының жоспары белгілі бір талаптарға сай болуы керек:

- мақсаты әр баланың дамуы болып табылатын дамытушылық білім беру принципіне негізделу;

- білім беру процесін құрудың кешенді-тақырыптық қағидаты бойынша;
- топ тәрбиеленушілерінің жас ерекшеліктері мен ерекшеліктеріне сәйкес білім беру салаларын интеграциялау қағидаты бойынша;
- тәрбиеленушілерге білім берудің тәрбиелік, дамытушылық және оқыту мақсаттары мен міндеттерінің бірлігін қамтамасыз ету;
- мектепке дейінгі педагогиканың жас және психологиялық-педагогикалық негіздеріне сәйкес келу.

Білім беру процесінің негізгі бағыттары:

- балалар мен ересектердің ынтымақтастығы, баланы білім беру қатынастарының толыққанды қатысушысы (субъектісі) деп тану; әр түрлі қызмет түрлеріндегі балалардың бастамаларын қолдау;
- әр түрлі қызмет түрлерінде баланың танымдық қызығушылықтары мен танымдық әрекеттерін қалыптастыру;
- тәрбие шарттарының, талаптарының, әдістерінің жасына және даму ерекшеліктеріне сәйкестігі.

Әр күн ойын және білім беру іс-әрекетінің сипаты, оларды ұйымдастырудың орны мен формасы бойынша бұрынғыдан өзгеше болуы керек;

күн режимінде әр педагогның балалармен бейресми қарым-қатынас негізінде жеке байланыстары үшін уақыт қарастырылуы керек;

күн сайын ересектердің балалармен бірлескен ойындарының уақытын ескеру қажет, ал бұл ойындардағы бастама балаларға тиесілі болуы керек, ал педагогдер оны барлық жағынан көтермелеуі керек;

тәулік режимінде профилактикалық іс-шараларды, релаксациялық және музыкалық үзілістерді өткізу үшін уақыт көзделуге тиіс.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған білім беру процесінің оңтайлы моделін құру кезінде тәрбиешінің (ересек адамның) серіктестік ұстанымы, балалардың белсенділігінің әртүрлілігі, пәндік материалды еркін таңдау көрсетілген кешенді тақырыптық және пәндік-экологиялық модельдердің жағымды жақтарын қолдануға болады.

Білім беру процесінің моделі жұмыстың негізгі бағыттарының, балалардың қызмет түрлерінің, білім беру салаларының, білім беру қызметінің формаларының өзара байланысын қамтиды. Барлық білім беру қызметі Интеграция және кешенді - тақырыптық жоспарлау негізінде құрылады.

3 БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН МОЛАЙТУ ӘДІСТЕМЕСІ

3.1 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайтудың мәні

Мектеп жасына дейінгі балалармен сөздік жұмыс олардың оқуы мен дамуында маңызды рөл атқарады, олардың көкжиектерін кеңейтуге, айналасындағы әлемді түсінуге және қарым-қатынас дағдыларын жақсартуға көмектеседі. Балалардың сөйлеуі мен сөздігін дамыту, ана тілінің байлығын игеру жеке тұлғаны қалыптастырудың, ұлттық мәдениеттің дамыған құндылықтарын игерудің негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Сөз-бұл ойдың материалдық қабығы, ал баланың әр сөзінің артында заттың бейнесі жатыр. Бала сөйлеуді меңгергеннен кейін, қоршаған әлем оған жаңа жағынан ашылады. Бала өз сезімдерін, ойларын білдіру үшін сөйлеуді қолданады, осылайша айналасындағы адамдарға әсер етеді.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде бұл сөз таным мен ойлаудың нәтижесін білдіретін белгі ретінде қарастырылады. Сөз шифрланған танымдық тәжірибе. Тіл қарым-қатынас құралы ретінде ең алдымен сөздердің тілі болып табылады. Сөздер белгілі бір заттар деп аталады, алаңдататын ұғымдар, сезімдер мен қатынастар көрінеді. Сөздің маңызды ерекшелігі-оның лексикалық және грамматикалық мағыналарының бірлігі. Сөздің мағынасы күрделі құрылымға ие. Сіз жасай аласыз айту, екі жағы. Біріншісі: онда заттық қатынасты, яғни номинацияны, тақырыпты белгілеуді бөліп көрсетуге болады. Семантикада сөздер екінші жағын да ажыратады: абстракциялар мен жалпылау жүйесі сөздің артында жасырылған, онда көрсетілген байланыстар мен қатынастар жүйесі. Сөйлеу кез-келген қызметті жүзеге асыру үшін қажетті компоненттің негізгі шарты болып табылады.

Сөздіктің байлығы-жақсы дамыған сөйлеудің белгісі және жоғары психикалық дамудың көрсеткіші.

Көптеген зерттеушілер мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын қалыптастыру мәселесімен айналысты. Сөздің табиғатын және балалардың лексиканы игеру ерекшеліктерін талдауды Е. И. Тихеева, М. М. Кони́на, Л.А. Пенъевская, В. И. Логинова, В. В. Гербова, А. П. Иваненко, В. И. Яшина және т.б. жүзеге асырды Сөзді лексикалық жүйе ретінде игерудің ерекшелігі, оның басқа лексикалық бірліктермен байланысын Ф. А. Сохин, О. С. Ушакова, Е. М. Струнина зерттеді. Мектеп жасына дейінгі балалар мектепте ресми оқытуды бастамас бұрын сөздік қорын дамытудың ең маңызды уақыты болып саналады (Blocker, 2017; Grøver, 2017). Ерте жастағы балалардың сөздік қорын дамыту олардың өмір бойы үлгеріміне айтарлықтай әсер етеді (Chall et al., 1990; Williford et al., 2013). Мысалы, Христос пен Ванг (2010) әр түрлі отбасылардағы үш жасар балалар арасында 600 сөзден тұратын алшақтықты атап өтті және балалар мектепке қабылданған кезде бұл алшақтық артуы мүмкін екенін атап өтті. Зерттеудің ұқсас нәтижелерін Дикинсон мен порче (2011) және Ванделл және басқалар алды. (2016), осы жаста қалыптасқан үлгерімдегі алшақтық мектепте және одан кейінгі өмірде 4 жастан кейінгі балалардың дамуындағы дәрежелік тәртіптің тұрақтылығына байланысты сақталатын сияқты. Балалардың сөздік қоры көбінесе сөздерді түсіну (рецептивті лексика) және сөз өндірісі (экспрессивті лексика) тұрғысынан өлшенеді (Hoff, 2014). Бұл екі компонент балалардың сөйлеу дағдыларын үйренуде маңызды, соның ішінде сөздерді білу, сөздердің ретін, грамматикалық ережелерді білу және олардың кейінгі оқу қабілеттерін болжай алатын тұжырымдамалық білім (Storch and Whitehurst, 2002; Scarborough, 2009).Зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді талдау мектеп жасына дейінгі балалармен сөздік жұмыста екі аспект бар екенін атап өтуге мүмкіндік береді.

Бірінші аспект балалардың танымдық белсенділігінің дамуымен байланысты және объективті байланыстар мен қатынастардың логикасында жүзеге асырылады. Бұл аспект ең алдымен Е.И. Тихеева, М. М. Кони́на, В. И. Логинова, В. В. Гербова, В. И. Яшина және т.б. зерттеген.

Екінші аспект: Ф.А. Сохин мен оның шәкірттерінің (О. С. Ушакова, Е. М. Струнина және басқалар) шығармаларында балаларды көп мағыналы бағыттармен таныстыру ерекше маңызға ие. Бұл екі аспект те бір-бірімен байланысты, өйткені сөздің семантикалық жағымен жұмыс балалар игерген кезде ғана мүмкін болады сөздің заттық, ұғымдық мазмұны болып табылады.

Физиологиялық тұрғыдан алғанда, бұл сөз адам үшін мүмкін болатын барлық тітіркендіргіштерді алмастыра алатын көп функциялы дабыл құралы. Сөзді түсіну - бұл оның және нақты әлем объектісінің бейнесі арасындағы уақытша жүйке байланысының қалыптасуы. Бұл байланыстар ми қыртысында И. П.

Павлов ашқан заңдарға сәйкес қалыптасады. Содан кейін ғана сөз нақты ұғымдар болған кезде нақты затты алмастырады. Бұл сөзді есте сақтай отырып, бала оны әрдайым шындықпен байланыстыра бермейді. Бұл жағдайда бірінші және екінші сигналдық жүйелер арасындағы байланыс бұзылады және оның қоршаған әлем туралы түсініктері бұрмаланады. Сөздің физиологиялық мәні, оның лингвистикалық сипаттамалары сияқты, тіл мен сөйлеуді оқытуда көрнекілік сияқты принципті анықтайды.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, сөздің мәні ұғымды білдіретін жалпылау болып табылады. Сөздің сыртқы пішіннен басқа, сөздің ішкі мәні болуы керек. Ішкі сөздің мәні-оның лексикалық мәні. Сөздің мағынасы-сөздің белгілі бір сөзбен байланысы шындық ұғымы, құбылысы және оны ажыратуға болатын белгілі бір құрылым. Сонда ғана балалар сөздің мәнін сөз тіркестерінде, байланыстырып ойын жеткізген сөйлемінде, сөйлеуде қолданған кезде ғана игере алады. Осылайша, сөздік қорының қалыптасуы балалардың байланыстырып сөйлеуінің дамуымен тығыз байланысты болуы керек.

Мектепке дейінгі ұйымда сөздік жұмысының мазмұнын анықтау үшін ең бастысы сөздің мағынасын үш тарапты белгілеу негізінде анықтауға болатындығын атап өту керек:

- 1) сөздің белгілі бір ұғыммен байланысы,
- 2) сөздің затпен арақатынасы,
- 3) тілдің лексикалық жүйесіндегі сөздің басқа лексикалық бірліктермен байланысы (В.А. Звегинцев). Сөздің мағынасын түсіну – бұл оның барлық жақтарын игеруді білдіреді.

Сөздердің табиғатын және балалардың лексиканы меңгеру ерекшеліктерін бағалау мектеп жасына дейінгі балалармен сөздік жұмыста екі жағын ажыратуға мүмкіндік береді.

Бірінші жағы-баланың сөздердің затпен байланысын және олардың ұғымдық мазмұнын игеру. Бұл балалардың танымдық іс-әрекетінің дамуымен байланысты және затпен байланыстар мен қатынастардың логикасында жүзеге асырылады. Сөздік жұмыстың аталған жағын Е.И. Тихеева, М. М. Кониная, Л. А. Пенъевская, В. И. Логинова, В. В. Гербова, А. П. Иваненко, В. И. Яшинаның еңбектерінде көрсетілген.

Екінші жағы - сөзді лексикалық жүйенің бірлігі ретінде, оның басқа лексикалық бірліктермен байланысын игеру. Мұнда балаларды көп мағыналы сөздермен таныстыру, олардың семантикасын ашу, синонимдерді, антонимдерді, көп мағыналы сөздерді дәл қолдану, яғни сөйлеудің семантикалық жағын дамыту маңызды мәнге ие болады. Бұл бағытты Ф.А. Сохин мен оның шәкірттерінің (О. С. Ушакова, Е. М. Струнина және басқалар) еңбектерінде көбірек сипатталған. Бұл екі тарап бір-бірімен байланысты, сөздің семантикалық жағымен жұмыс балалар сөздің заттық, ұғымдық мазмұнын игерген кезде ғана мүмкін болады. Бұдан шығатыны, мектепке

дейінгі ұйымда сөздік қорын молайту сөйлеудің лексикалық негізін құруға бағытталған және балалардың сөйлеу дамуының жалпы жүйесінде маңызды орын алады.

Сөздік дағдылары көбінесе сөздерді түсіну (рецептивті сөздік) және сөз өндірісі (экспрессивті сөздік; Хофф Дэйексөз2014) тұрғысынан өлшенеді. Бұл болашақта оқу қабілетін болжайтын ауызша сөйлеу дағдыларының маңызды компоненттері (соның ішінде сөздерді білу, сөздердің ретін білу, грамматикалық ережелер және тұжырымдамалық білім) (Scarborough, Дэйексөз2009; Storch & Whitehurst, Дэйексөз2002).

Сөздік қорды молайту ақыл-ой дамуының басты шарты болып табылады, өйткені баланың онтогенезде берген тарихи тәжірибесінің мазмұны жалпыланған және рефлексивті түрде және ең алдымен сөздердің мағынасында көрінеді (А. Н.Леонтьев).

3.2 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайтудың мақсат, міндеттері, мазмұны

Баланың сөздік қорын молайтудың төрт негізгі міндеті (М.М. Алексеева, В.И. Яшина).

№	Баланың сөздік қорын молайту міндеттері	Сипаттамасы
1	<i>Сөздікті жаңа сөздермен байыту</i>	балаларға бұрын таныс емес сөздерді, сөздік қорында бұрыннан бар бірқатар сөздердің жаңа мағыналарын игеруі. Сөздікті байыту жалпы қолданыстағы лексика (заттардың атаулары, белгілері мен қасиеттері, іс-әрекеттері, процестері және т.б.) есебінен жүреді.
2	<i>Сөздікті бекіту және нақтылау</i>	бұрыннан белгілі сөздерді, ұғымдарды түсінуін тереңдету, олардың мазмұнын ашып толықтыру, жалпы есімдерді одан әрі меңгерту, жалпылауыш сөздерді қолдану қабілетін дамыту.
3	<i>Сөздік қорын белсендіру.</i>	Балалардың меңгеретін сөздер екі категорияға бөлінеді: <i>пассивті сөздік қоры</i> (бала түсінетін, белгілі бір идеялармен байланыстыратын, бірақ қолданбайтын сөздер) және <i>белсенді сөздік қоры</i> (бала түсініп қана қоймай, белсенді, саналы түрде сөйлеуде қолданатын сөздер).
4	<i>Балалардың сөйлеуінен әдеби емес сөздерді жою (диалект, жергілікті, жаргон).</i>	балалар тілдік ортасы бұзылған кезде қажет. Мектеп жасына дейінгі балалармен лексикалық жұмыстың мазмұны мәдениеттің элементтерін – материалдық, интеллектуалды, әлеуметтік-нормативтік элементтерді білдіретін сөздік қоры байытылатындай етіп қалыптасады.

Мектеп жасына дейінгі балалармен сөздік жұмыстың мазмұны

Мектеп жасына дейінгі балалармен лексикалық жұмыстың мазмұны, ең алдымен, мұнда бала тағайындайтын мәдениеттің элементтерін – материалдық, интеллектуалды, әлеуметтік-нормативтік белгіленген сөздік қорының қалыптасуымен анықталады. Сондықтан сөздік жұмыс мектепке дейінгі ұйымдағы ертеңгілік қабылдаудан бастап барлық тәрбие жұмысымен байланысты жүргізіледі. Оның мазмұны балаларды тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасын талдау негізінде анықталады: бұл баламен қарым-қатынас жасау, оның қызығуын және қажеттіліктерін қанағаттандыру, қоршаған ортаға бағдарлау, әлемді тану, әр түрлі іс-әрекеттерді дамыту және жетілдіру үшін қажет сөздер болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, сөздік жұмысының мазмұнында материалдық мәдениетті, табиғатты, адамды, оның қызметін, іс-әрекет тәсілдерін, шындыққа эмоционалды-құндылық қатынасын білдіретін сөздермен ерекшеленеді.

Мектеп жасына дейінгі балалармен жүргізілетін сөздік жұмыстардың мазмұны мына бағытта жүргізіледі:

- *тұрмыстық сөздер*: дене, бетінің бөліктерінің атаулары; ойыншықтардың, ыдыс-аяқтардың, жиһаздардың, киімдердің, дәретхана заттарының, тағамның, үй-жайлардың атаулары;
- *табиғаттануға байланысты сөздер*: өлі табиғат, өсімдіктер, жануарлар құбылыстарының атаулары;
- *әлеуметтік тарихи сөздер*: қоғамдық өмір құбылыстарын білдіретін сөздер (адамдардың еңбегі, туған елі, ұлттық мерекелер, армия және т. б.)
- *эмоционалды бағалауды білдіретін сөздер*: эмоцияларды, ұайымды, сезімдерді білдіретін сөздер (батыл, адал, қуанышты), заттарды сапалы бағалау (жақсы, жаман, әдемі), эмоционалды маңыздылығы сөзжасамдық құралдардың көмегімен жасалған сөздер (құлыным, ботам), синонимдердің қалыптасуы (құшақтады-жабысты, күлді-мәз); фразеологиялық тіркестердің көмегімен (көзді ашып жұмғанша); нақты лексикалық мағынасында ол анықтаған құбылыстарды бағалауды білдіретін сөздер;
- *уақытты, кеңістікті, мөлшерді білдіретін сөздер*: ертеңгілік, кешкісін, артымда, жанымда және т.б..

Балалардың белсенді сөздігінде заттардың атаулары ғана емес, сонымен қатар іс-әрекеттердің, күйлердің, белгілердің (түсі, пішіні, мөлшері, дәмі), қасиеттері мен сапалардың атаулары болуы керек; түрлерді білдіретін сөздер (жеке заттардың атаулары), жалпы (жемістер, ыдыс-аяқтар, ойыншықтар, көлік және т. б.) және дерексіз жалпыланған ұғымдар (жақсылық, жамандық, сұлулық және т.б.). Мұндай сөздерді игеру заттар мен құбылыстардың маңызды белгілерін көрсететін тұжырымдамалық сипаттағы білімді

қалыптастыруға негізделуі керек. Грамматикалық тұрғыдан бұл сөздер-зат есімдер, етістіктер, сын есімдер, үстеулер.

Мектепке дейінгі кезеңде әр түрлі жас топтарында сөздік жұмысының мазмұны бірнеше бағытта күрделене түседі.

В. И. Логинова осындай үш бағытты анықтады:

- заттар мен құбылыстардың біртіндеп кеңейіп келе жатқан шеңберімен танысу негізінде сөздік қорын молайту;
- қоршаған әлемнің объектілері мен құбылыстары туралы білімді тереңдету негізінде сөздерді игеру;
- маңызды белгілер бойынша заттарды ажырату және жалпылау негізінде қарапайым ұғымдарды білдіретін сөздерді енгізу. Автордың пікірінше, мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым ұғымдарды меңгеруін қамтамасыз ететін танымдық іс-әрекеттің үш кезеңін қамтиды.

Бірінші кезең – қабылдау, таным объектісін басқалар арасында оқшаулау. Қоршаған орта туралы қалыптасқан түсініктер тиісті сөздікте – заттар мен құбылыстардың, олардың бөліктерінің атауларында (жүк көлігінің дөңгелектері, кабинасы, шанағы бар), іс-әрекеттерде (мысық сүт ішеді, мияулайды), айқын белгілерде (иттің тістері үлкен; қар ақ).

Екінші кезең – объектілердің ерекшеліктері туралы білімді меңгеру. Бұл кезеңде заттар мен құбылыстардың қасиеттерін, қасиеттерін, байланыстарын білдіретін сөздер енгізіледі (әйнек мөлдір, сондықтан терезелер одан жасалады; қағаз жұқа, тегіс, жыртылады, сондықтан кітап беттерін мұқият парақтау керек және т.б.).

Заттың мәні қалғандары бағынатын орталық компонентпен анықталады. Сондықтан үшінші кезең – маңызды түрлік және тектік белгілерді анықтау, олардың негізінде жалпылау, ұғымдарға көшу. Түрлік ұғымдар көбінесе сыртқы белгілерге сүйене отырып, заттардың бір түрін біріктіреді: көйлек, күрте, юбка ажыратылады, олардың маңызды белгісі олардың қиюы болып табылады. Жалпы ұғымдарға құрамдас бөліктер ретінде түрлік ұғымдар енгізіледі. Олардың тіршілік иелерін біріктіруі үшінненными сыртқы және ішкі белгілер пайда болуы мүмкін. Мысалға: маңызды белгісі ауа райынан қорғау болып табылатын киім; маңызды белгісі адамдар мен жүктерді тасымалдау болып табылатын көлік. Заттарды олардың маңызды белгілері бойынша ажырату және жалпылау негізінде элементар ұғымдарды білдіретін сөздер енгізіледі.

Сөздік жұмысының үш бағыты жүйелі білімді меңгеру кезеңдеріне жауап береді. Әрбір бағыт баланың бірте-бірте дамып, жетіліп отыратын танымдық мүмкіндіктеріне сүйенеді.

Бірінші бағыт – балалардың сөздік қорын қоршаған шындықтың заттарымен және құбылыстарымен таныстыру негізінде кеңейту. Балаларда ерте пайда

болған заттарды қабылдау, ажырату және ажырата білу қабілеттеріне сүйенеді.

Екінші бағыт – заттар мен құбылыстардың қасиеттерін, қасиеттері мен байланыстарын білдіретін сөздерді енгізу. Бұл балалардың бөлшектелген қабылдау қабілетіне, оларды бір-бірінен ажырататын заттар мен құбылыстардың белгілерін бөліп көрсетуге негізделген.

Үшінші бағыт – қарапайым ұғымдарды білдіретін сөздерді енгізу. Ол алғашқы екі бағыт бойынша жұмыс барысында дамитын танымдық мүмкіндіктерге сүйенеді. Олардың негізінде балаларда заттардың белгілерін ажырата білу, маңыздыларын мәнсіздерден ажырата білу, заттарды маңызды белгілері бойынша жалпылау қабілеттері қалыптасады.

Сөздік жұмысының барлық үш бағыты тиісті деңгейде барлық жас топтарында әртүрлі мазмұнда жүзеге асырылады: тірі және жансыз табиғаттың объектілері мен құбылыстарымен танысу кезінде, материалдық мәдениет объектілері, қоғамдық өмір құбылыстары (адамдардың еңбегі, мемлекеттік рәміздер, мерекелер және т.б.) және т.б.

Зерттеушілер сөздерді игерудің үш деңгейінің – *заттардың атауларының, әрекеттерінің, қасиеттерінің, қатынастарының* болуын көрсетеді:

- 1) бала сөзді түсінуі мүмкін, бірақ оны сөйлеуде қолданбайды;
- 2) затты (іс-әрекет, сапа және т. б.) тек таныс комбинацияларда, шарттарда біледі және атайды (мариголдтарды кесу үшін қайшы қажет);
- 3) сөзді түсінеді және дұрыс қолданады-кез-келген, түсінуге болатын байланыстар мен қатынастардағы атау.

Тіл білімі мен психологиясы белсенді және пассивті сөздік ұғымы ретінде сөйлеуді дамыту әдістемесіне қатысты осындай маңызды мәселені ашады.

Пассивті сөздік белсендіге қарағанда едәуір үлкен, бұған адамның мағынасы контекст бойынша болжанатын сөздер жатады, олар естігенде ғана санада пайда болады. Сөздерді пассивті сөздіктен белсенді сөздікке аудару арнайы тапсырма болып табылады. Балалардың сөйлеуіне өздері қиын, бұрмаланған түрде қолданатын сөздерді енгізу педагогикалық күш-жігерді қажет етеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайтуда басшылыққа алатын ұстанымдары:

- қабылдау, бейнелеу, ойлау дамуымен сөздік дамуының бірлігі

Сөздік жұмысын жүзеге асыра отырып, педагогтар келесі принциптерді ұстаныңыз:

- 1) сөз бойынша жұмыс балаларды белсенді танымдық іс-әрекет негізінде қоршаған әлеммен таныстыру кезінде жүргізіледі;
- 2) сөздікті қалыптастыру психикалық процестер мен ақыл-ой қабілеттерін дамытумен, балалардың сезімдерін, қарым-қатынастары мен мінез-құлқын тәрбиелеумен қатар жүреді;

3) сөздік жұмыстың барлық міндеттері бірлікте және белгілі бір ретпен шешіледі.

Итальяндық балалар жазушысы Джанни Родари былай деп жазды: "Бұл ойында бала сөйлеуді еркін меңгереді. Ойында дұрыс үлгілер жоқ және бала не ойлайтынын айтады. Үйрету және үйрету емес, онымен ойнау, қиялдау, құрастыру, ойлап табу – бұл балаға қажет нәрсе"

Сөздікті байыту және белсендіру баланың балабақшада болу кезінде ересектермен қарым-қатынас процесінде, ересектермен бірлескен іс-әрекетте жүреді.

Ұйымдастырылған әрекеттерде заттарды қарау және зерттеу әдістері қолданылады. Тақырыппен танысу кезең-кезеңімен жүреді:

- заттың сыртқы түрімен, оның мақсатымен танысу;

заттың бөліктерін, бөлшектерін қабылдау;

- олар жасалған заттардың, материалдардың қасиеттері мен қасиеттерімен танысу (шыны, қағаз, ағаш, металл; шыны мөлдір, сынғыш, сынғыш; қағаз мыжылған, жыртылған, суланған). Зат жасалған материалдың оның мақсатына сәйкестігін анықтау.

Мұндай ұйымдастырылған әрекеттерді өткізуге қойылатын негізгі әдістемелік талаптар келесідей:

- ойын техникасын кеңінен қолдану-заттардың пайда болуының тосын сыйы, күтпеген жоғалып кету және іздеу, ойын әрекеттері, ойын атрибуттары және т. б.;

- ойын ұйымдастырылған әрекеттерінің сюжеттік сипаты;

- затты, оның бөлшектерін қарау;

- баланың зейінін шоғырландыру сәттеріндегі пәндерді, әрекеттерді педагогның бірнеше рет атауы;

- балалардың сөйлеу үлгісіне белсенді еліктеуі;

- әрекетпен жауап беретін сұрақтарды қолдану;

- тәрбиешінің айтуы бойынша қажетті затты табу қабілетін қалыптастыру;

- ойын әрекеттерін сөйлеу әрекеттерімен алмастыру;

- балалардың затты тексеру бойынша белсенді әрекеттері (сезіну, сипау, есту арқылы қабылдау, дәмі, иісі бойынша ажырату), мотор, есту және басқа анализаторларды қосу;

- заттарды сыртқы түрі бойынша салыстыру;

- объект, оның мақсаты, құрылымы, ол жасалған материал туралы біртұтас идеяны біртіндеп қалыптастыру.

Сөздік жұмыстың маңызды әдісі-балалардың әңгімелерін құрастыру. Біртұтас сөйлеу мәтінмәнді ескере отырып, басқалармен бірге сөздерді қолдану дағдыларын дамытады. Ұйымдастырылған әрекеттердегі сөздік жұмыс әртүрлі іс-әрекеттерде, кең сөйлеу тәжірибесінде сөздерді белсендірумен біріктірілуі керек. Балабақшада сөздік жұмысы екі аспект бойынша

жүргізіледі: ономашиологиялық (заттардың атауы-бұл қалай аталады?) және семасиологиялық (сөздің мағынасы-бұл сөз бе?). Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорының дамуы екі компонент негізінде анықталады: *сөздік қорының сандық өсуі және оның сапалық дамуы*, яғни сөздердің мағынасын түсініп қолдануы. Баланың сөздік қорының сандық өсуі өмір сүру жағдайлары мен тәрбиеге байланысты. Сөздік қорының сапалы дамуы қоршаған ортадағы заттарды білдіретін сөздер, олармен іс-әрекеттер, олардың жеке белгілері, яғни сөздердің мағыналарын игеру арқылы жүреді. Балалармен сөздік жұмысын жүргізгенде ең бастысы - жаңа сөзі үйрету және оны белсенді сөздік қорына енгізу. Балаларға педагогтің сөзін тыңдап, оны бірнеше рет қайталату керек, өйткені қабылдау кезінде тек есту анализаторы қатысады, ал сөйлеу кезінде бұлшықет – мотор және кинестетикалық анализаторлар да қатысады. Жаңа сөздер сөздік қорға басқа сөздермен бірге енуі керек, сондықтан балалар оларды белгілі бір жағдайларда қолдана алады.

Сөздіктің дамуы сандық жағынан да, сапалық жағынан да өте тез жүреді. Тіл бірліктерін меңгеру (сөздердің семантикалық мазмұнын саралау нені білдіреді) келесідей жолмен қалыптасады: бірізділік: зат есімдер әдетте бірінші сөздері болып табылады; етістіктер зат есімдермен бір мезгілде дерлік пайда болады; үстеулер сәл кейінірек. Есімдіктердің кейбір түрлері өте ерте пайда болады және қатты сіңеді. Сын есімдерді салыстырмалы түрде өте кеш қолданыла бастайды, сан есім кеш және барлық көлемде өте сіңеді ұзақ мерзімді (шоттың дамуымен). Қызметтік сөздер баланың тілінде соңғы болып көрінеді. Жіктік жалғаулар мен жіктік жалғаулар тек мектеп жасында. [1Сөздіктің сандық өсуі. Жақсы дамыған еліктеу және сөйлеуді түсінудің жеткілікті деңгейі сөздік қорының тез өсуін қамтамасыз етеді. Мысалы, Е. А. Аркин "Мектепке дейінгі жас" деген кітабында баланың сөздік қорының өсуі туралы мәліметтер келтірді: үш жасында сөздік қоры шамамен 1550 сөзді құрайды, 5 жаста-2000 сөз, ал 6-7 жаста - 3500-4000 сөз деген.

Көптеген зерттеулерде талдаудан В. И. Яшина, М. М. Алексееваның зерттеулерінің нәтижесін негізге алуға болады. ала 1 жасында 10-12 сөз. Бұл жаста сөзді түсінуді айтарлықтай дәрежеде белсенді сөздік қорынан алда дамиды. 1 жас 6 айында 30-40 сөзге дейін меңгереді, одан кейін белсенді сөздік қоры жылдам қарқынмен жүреді және 2 жасқа келгенде 300-400 сөз, 3 жасында 1500 сөзге жетуі мүмкін. Сөздік қорының молаюы маңындағы заттарды білдіретін сөздер, олармен іс-әрекеттер, сондай-ақ олардың жеке белгілері бойынша дамиды. Кейінгі жылдары қолданылатын сөздердің саны да ол тез өседі, бірақ бұл өсу қарқыны бірнеше баяулайды. Өмірдің үшінші жылы-ең үлкен кезең белсенді сөздік қорын арттыру. Төрт жасқа дейін сөздердің саны 1900-ге дейін, бес жылда-2000-2500-ге дейін жетеді, ал алты-жеті жаста 3500-4000 сөзге дейін.

Автор	1ж	2ж	3ж	4ж	5ж	6ж
М. Жұмабаев	12	200	1200	1500	2000	3000
В.Сохин	12	150-170	1000	1200	2000	3500
Урунтаева	20-25	250	1200	1700	2000	4000
В. И. Яшина, М. М. Алек-сеева	10-12	300-400	1500	1900	2000-2500	3500-4000

Мектепке дейінгі жастағы лексикалық жұмыстың мазмұны, ең алдымен, мұнда бала тағайындайтын мәдениеттің элементтерін – материалдық, интеллектуалды, әлеуметтік-нормативтік белгіленген сөздік қорының қалыптасуымен анықталады. Дегенмен, сөздік қордың дамуында сандық өсу маңызды емес, оның сапалық дамуында.

Ф. И. Фрадкинаның зерттеуінше, 10-11 айдан бастап бала сөздің дыбыстық жағына ғана емес, оның мазмұнына да жауап бере бастайды. Алдымен бұл сөз нәресте үшін тек белгілі бір затпен байланысты (әрдайым тек ақ доппен ойнаған балаға екі доп берілді – оған таныс ақ және бейтаныс үлкен түсті доп. "Доп қайда?" бала әрқашан тек ақ допты көрсетті). Бірте-бірте жалпылау қабілетінің дамуына байланысты барлық заттарды атай бастайды. Жалпылауға үйретудің өзіндік кезеңдері болады. Оны мына кестеден көре аласыздар. Баланың жалпылау сөздерін (ыдыс – аяқ, ойыншықтар, жиһаз және т.б.) меңгеруі үшін өмірдің бірінші жылында ересек адам айтатын заттың немесе әрекеттің атауларын 50-70 – тен астам қайталау қажет, екінші жылы-10-нан аспайды. 4-5 жастан кейін сөйлеу қабілеті бар балалар жаңа сөзді енді бір емес, көптеген заттарға жатқызады. Ересектерден дайын сөздерді үйреніп, оларға әрекет жасай отырып, бала сөздің барлық мағынасын әлі түсінбейді. Балалар мен ересектердің сөйлеуіндегі сөздердің мағыналарының сәйкес келмеуіне көптеген мысалдар келтіруге болады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың жалпылаушы сөздерді меңгеру кезеңдері (М. М. Кольцова бойынша)

№	Деңгейі	Сипаттамасы
1	Жалпылаудың бірінші дәрежесі	сөз тек бір заттың сезімтал бейнесін алмастырады (қуыршақ – тек осы қуыршақ). Бұл сөз сол затқа берілген сезімімен бірнеше рет сәйкес келді және олардың арасында берік байланыс пайда болды. Бұл жалпылау дәрежесі өмірдің бірінші жылының соңы мен екінші жылының басындағы балаларға қол жетімді;
2	Жалпылаудың екінші дәрежесі	бұл сөз бірдей заттарға сезімтал бейнесіне алмастырылады (қуыршақ кез-келген қуыршаққа,

		оның мөлшеріне, жасалған материалына қарамастан атайды). Мұндағы сөздің мағынасы кеңірек. Бұл жалпылау дәрежесіне балалар өмірінің екінші жылының соңына дейін қол жеткізе алады;
3	үшінші жалпылау дәрежесі	– бұл сөз жалпы мақсатта қолданатын заттардың бірнеше тобын білдіреді (ойыншықтар, ыдыс-аяқтар және т.б.). Ойыншықтар сөзі қуыршақтарды, доптарды, текшелерді және ойнауға арналған басқа заттарды жалпылайды. Мұндай сөздің сигналдық мағынасы өте кең, бірақ сонымен бірге заттардың нақты бейнелерінен айтарлықтай алшақ. Бұл жалпылау дәрежесі 3 – 3,6 жастағы балаларға қол жетімді;
4	төртінші жалпылау дәрежесі	сөз интеграцияның ең жоғары сатысына жетеді. Мұндай жалпылаушы сөзде жалпылаудың алдыңғы деңгейлерінің қорытындысы берілген сияқты (мысалы, зат деген сөзде ойыншықтар, ыдыс-аяқ, жиһаз және т.б. сөздерді қамтитын жалпылаушы сөздер бар). Мұндай сөздің сигналдық мағынасы өте кең және оның белгілі бір заттармен байланысы үлкен қиындықпен байқалады. Балалар бұл жалпылау деңгейіне 5 жасында ғана жетеді.

Әлеуметтік тәжірибені игеру баланың бүкіл өмірі барысында жүреді. Сондықтан сөздік жұмыс мектепке дейінгі мекеменің барлық тәрбие жұмысымен байланысты. Оның мазмұны балаларды дамыту мен тәрбиелеудің жалпы бағдарламасын талдау негізінде анықталады: бұл балаға қарым-қатынас жасау, оның қажеттіліктерін қанағаттандыру, қоршаған ортаға бағдарлау, әлемді тану, әр түрлі іс-әрекеттерді дамыту және жетілдіру үшін қажет лексика. Осы тұрғыдан алғанда, сөздік жұмысының мазмұнында материалдық мәдениетті, табиғатты, адамды, оның қызметін, іс-әрекет тәсілдерін, шындыққа эмоционалды-құндылық қатынасын білдіретін сөздер ерекшеленеді. Ең алдымен балалар үйренеді:

* тұрмыстық сөздік: дене мүшелерінің, беттің атаулары; ойыншықтардың, ыдыс-аяқтардың, жиһаздардың, киімдердің, дәретхана заттарының, тағамның, үй-жайлардың атаулары;

* табиғаттану сөздігі: жансыз табиғат құбылыстарының, өсімдіктердің, жануарлардың атаулары;

* Әлеуметтік тарих сөздігі: қоғамдық өмір құбылыстарын білдіретін сөздер (адамдардың еңбегі, туған елі, ұлттық мерекелер, армия және т. б.);

Түрді білдіретін сөздер (жеке заттардың атаулары), жалпы (жемістер, ыдыс-аяқтар, ойыншықтар, көлік және т. б.) және абстрактілі жалпыланған (жақсылық, жамандық, Сұлулық және т. б.) ұғымдар;

Уақытты, кеңістікті, мөлшерді білдіретін лексика эмоцияны, тәжірибені, сезімді білдіретін сөздер (батыл, адал, қуанышты), заттарды сапалы бағалау (жақсы, жаман, әдемі) ;

- эмоционалды маңыздылығы сөзжасамдық құралдардың (Көгершін, дауыс), синонимдердің пайда болуының көмегімен жасалатын сөздер (келді - жабысып, күлді-күлді);

фразеологиялық тіркестер (басын сындырып жүгіру); - сөздердің лексикалық мағынасында ол анықтайтын құбылыстарды бағалау бар (ескірген - өте ескі)

Сөздік екі аспектіде ұсынылған: Сөз пассивті сөздік (импрессивті лексика) – бұл бала білетін және түсінетін сөздер мағынасы. Белсенді сөздік (экспрессивті лексика) – бұл баланың басқалармен қарым-қатынаста қолданатын сөздері.

Мектепке дейінгі балалық шақта әр түрлі жас топтарында сөздік жұмысының мазмұны бірнеше бағытта күрделене түседі. В. И. Логинова осындай үш бағытты анықтады: объектілер мен құбылыстардың біртіндеп өсіп келе жатқан шеңберімен танысу негізінде сөздікті кеңейту; қоршаған әлемнің объектілері мен құбылыстары туралы білімді тереңдету негізінде сөздерді игеру; заттарды маңызды белгілер бойынша ажырату және жалпылау негізінде қарапайым ұғымдарды білдіретін сөздерді енгізу.

Р. И Лалаева сөздікті дамытудың келесі бағыттарын анықтады:

Сөздік көлемін кеңейту;

Сөздің мағынасын нақтылау;

Сөздің құрылымын мағынасын дамыту семантикалық өрістер мен лексикалық жүйелілікті қалыптастыру;

Лексикондағы сөздер арасындағы байланысты кеңейту.

Балабақшада сөздік жұмысы ең алдымен ономазиологиялық аспектіде жүргізілетінін ерекше атап өткен жөн (объектілердің атауларына назар аударылады-бұл қалай аталады?). Сонымен қатар, сөйлеудің семантикалық жағымен, сөздің семантикасымен, яғни семасиологиялық аспектімен (сөздің өзіне назар аударылады – бұл сөз нені білдіреді?). Балаларда сөздің нені білдіретінін білуге деген ұмтылысты дамыту керек, бейтаныс сөздерді сөз тіркестерінің сағатына байқауға үйрету керек.

Сөздіктің нақты көлемі балаларды қоршаған өмірмен, дене шынықтырумен, экологиялық және музыкалық тәрбиемен, бейнелеу іс-әрекетімен, математикалық дамумен, ойындар мен ойын-сауықтармен таныстыру, кітап мәдениетімен таныстыру және т. б. бағдарламаларын талдау негізінде анықталады

Сөйлеуді түсіну деңгейлері (Н. С. Жукова):

І деңгей-айқын сөйлеу зейіні, бала дауысты тыңдайды, интонацияға барабар жауап береді, таныс дауыстарды біледі (3-6 ай.).

II деңгей-таныс сөз тіркестеріндегі жеке нұсқауларды түсінеді, кейбір ауызша бұйрықтарға бағынады: "ана қайда?", "Қалам бер", "мүмкін емес" (6-10 ай.).

III деңгей-Жеке заттар мен ойыншықтардың атауларын түсінеді.

IV деңгей-әр түрлі жағдайларда іс-әрекеттің атауларын түсінеді: "кім ұйықтап жатқанын көрсет?", "Кім отырғанын көрсет?".

V деңгей-оқылған қысқа әңгімелер мен ертегілерді түсінеді (2 жыл 6 ай. - 3 жыл).

VI деңгей-күрделі сөйлемдердің мағынасын түсінеді,

белгілі бір жағдайдан тыс предлогтардың мағынасын түсінеді (4 жасқа дейін).

3.3 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайту әдіс-тәсілдері

Лексикалық жаттығуларды қолдану педагогика ғылымында ұзақ тарихы бар. Сонымен, И. Г. Песталоцци "Гертруда балаларына қалай ұйымдастырылған әрекеттер береді" кітабында заттарды, олардың белгілерін анықтауға арналған күрделі тапсырмаларды сипаттайды:

* зат есімдерге сын есімдерді таңдау. Мысалы: жыланбалық-тайғақ, құрт тәрізді, қатты тері; кеш – тыныш, ашық, салқын, дауылды және т. б.;

* зат есімдердің сын есімдеріне таңдау. Мысалы: дөңгелек-өзек, қалпақ, ай, күн; жеңіл – Қауырсын, мамық, ауа; биік – мұнара, тау, алып, ағаш.

Содан кейін біртұтас сөйлеуде сөздерді қолдану жаттығулары орындалды. Песталоцци етістіктерге, олардың басқа сөздермен үйлесуіне ерекше назар аударды. Бірте-бірте балалар сөздер мен сөз тіркестерін сипаттау және түсіндіру тапсырмаларын орындауы керек болды. Осы сөйлеу жаттығуларының барлығын Песталоцци "ұғымдарды түсіну құралы" ретінде қарастырды.

Сөздік жұмысының тәсілдері

Сонымен, өз зерттеулерінде педагог-әдіскер В.В.Гербованың баланың сөздік қорын дамытуға бағытталған әдістерді бөліп көрсетеді. Олар үш негізгі топқа бөлінеді: *көрнекі, сөздік, ойындық*.

Сөздік тәсілдер кеңінен қолданылды, оларға мыналар жатады:

1. *Сөйлеу үлгісі* – педагогнің балаларға еліктеуге арналған дұрыс, алдын ала ойластырылған сөйлеу әрекеті. Үлгі мазмұны мен формасы бойынша қол жетімді болуы керек. Ол анық, қатты және асықпай айтылады.

2. *Қайталап айтып беру* – бір сөйлеу элементін (сөзді, дыбысты, сөз тіркесін) есте сақтау мақсатында әдейі қайталап айту.

3. *Түсіндіру* – кейбір құбылыстардың немесе әрекет ету тәсілдерінің мәнін ашу. Сөздердің мағынасын ашуда, дидактикалық ойындардағы ережелер мен әрекеттерді түсіндіруде кеңінен қолданылады, ал сондай-ақ заттарды бақылау және тексеру процесінде.

4. *Нұсқаулар* беру – нақты нәтижеге жету үшін балаларға іс-әрекет тәсілін түсіндіру. Сұрақ – жауапты қажет ететін ауызша өтініш.

5. *Көрнекілік* әдістер дегеніміз: иллюстрациялық материалдарды, заттарды, суреттерді көрсету; іс-әрекет тәсілдерін көрсету, үлгіні көрсету.

Ойын әдісі көрнекі де, ауызша да болуы мүмкін. Олар баланың іс-әрекетке қызығушылығын арттырады, сөйлеу мотивтерін байытады, оқу үдерісіне жағымды эмоционалды фон қалыптастырады және сол арқылы баланың сөйлеу белсенділігі мен іс-әрекеттің тиімділігін арттырады.

Жаңа немесе қиын сөздің атауы (немесе айтылу үлгісі) — балалардың сөздік қорын байытудың белсенді әдісі. Педагог жоспарланған сөзді балалар назарын аударатындай етіп айтуы керек, оны бұрмаламай қабылдауы керек. Кейде атаумен бірге жүру керек түсіндіру арқылы, мысалы: "Аквариум — бұл шыны қорап, онда балықтар тіршілік етеді, әйнек арқылы біз оларды анық көре аламыз". Сөздікті белсендіру үшін сұрақ сияқты әдіс жақсы. Естеріңізге сала кетейік, мектеп жасына дейінгі балалар тек тікелей сұрақтарды ғана емес, сонымен қатар нұсқаушы сұрақтарды да қоюы керек (Матрешка оң жақта ма, әлде сол жақта ма?). Сөздік жұмыс үшін жаттығулар немесе дидактикалық ойындар сияқты техниканы қолдануға болады. Айналаңыздағылармен танысу үшін жеке ұйымдастырылған әрекеттер барысында сөз таңдауда қысқа мерзімді (1-3 минут) жаттығуларды қолдануға болады, мысалға: "Кім көбірек көреді және атайды?", "Бөлшектерді тұтастай таңдап, атаңыз", "Дөңгелек (сопақ, тікбұрышты) пішіндегі заттарды кім көбірек атайды?", заттарды жіктеуге арналған сөздік ойындар және т.б. Бұл әдістерді, сондай-ақ жұмбақтарды, объектілерді салыстыруды (көрнекі қабылдау және есте сақтау арқылы) егде жастағы топтарда қолданған дұрыс. Сөздікті байыту барлық танымдық ұйымдастырылған әрекеттерде жүреді. Мектеп жасына дейінгі балалар ең көп таралған материалдар (мата, шыны, қағаз, былғары, резеңке, ағаш, металл, пластмасса) туралы білімге қол жеткізе алады. Материалдармен таныса отырып, олар барлық заттардың материалдардан жасалғандығына, материалдардың заттарға айналу процестерінің бар екендігіне көз жеткізеді (тігу, ою, мүсіндеу, желімдеу және т.б.). Мектеп жасына дейінгі балаларды қоршаған ортамен таныстыруға және олардың сөздік қорын байытуға тағы бір әдіс ықпал етеді — мазмұны жағынан балаларға онша таныс емес суретті көрсету. Оның ерекшелігі тәрбиешінің сөйлеуінде — түсіндіруде, жаңа сөздерді түсіндіруде, мағынасы жағынан балаларға бұрыннан белгілі сөздермен салыстыруда басым орын алатындығында. Салыстыру үшін, басқа әдісте — балаларға таныс суреттерді қарастыруда — балалардың сөйлеуі, педагогдердің сұрақтарына жауаптары басым болатынын атап өтеміз. Сөздікті байыту үшін кинофильмдер мен диафильмдерді көрсету, көркем шығармаларды оқу үлкен әсер етеді. Ойыншықтарды сөздік қорын бекітуге және белсендіруге ықпал ететін іс-

шаралар ретінде қарастыру сөздік жұмысының әдісі барлық жас топтарында қолданылады. Балалар ол жасалған материалды, жеке бөліктердің пішінін, жалпылама сөзді, берілген ойыншықты жіктеуді атайды. әртүрлі типтегі суреттерді қарастыру: пәндік, сюжеттік. Негізі Сөздікті белсендіру үшін жақсы көрнекі материал шағын үстел үсті суреттері болып табылады. Педагог ұйымдастырылған әрекеттерге үлестірмелі суреттер, иллюстрациялар, ашық хаттар жиынтығын таңдауы керек. Кіші топтарда емтихан 5-10 минутқа созылады. Осы уақыт ішінде баланың бірнеше суретті қарап, атын атауға уақыты болады. сөздік жаттығулар мен ойындар. Бұл жаттығулар және ойындар ересектер топтарында өткізіледі. Жаттығулар қысқа мерзімді (5-10 минут) болуы керек және сөздік ойындағы ұйымдастырылған әрекеттердің бір бөлігін ғана құрауы керек.оның мазмұнын дұрыс түсіндіру өте маңызды (түсіндірме әдетте тапсырма-жауапты орындаудың 2-3 мысалын қамтиды). Ойынға арналған сөздікті толық таңдау да маңызды (жүргізушінің тапсырмалары мен ойыншылардың жауаптары)., Үшін сөздікті белсендіру және сөйлеудің бейнелі құрылымымен таныстыру балалардың жұмбақтар құрастыруының белгілі бір маңызы бар. (аяқтары жұмсақ, ал тырнақтарының табанында сызаттар бар) (зынданда қызыл қыз отыр, ал өрім сыртта). Бастапқыда ересек топтардағы ұйымдастырылған әрекеттерде басты міндет - балаларды жауаптарын ынталандыруға, болжамның дұрыстығына дәлелдер келтіруге үйрету (Сіз қалай ойладыңыз?). Сөздік басқа сөйлеу ұйымдастырылған әрекеттерінде — әңгімеде, әңгімеде де белсендіріледі. Балалардың іс-әрекетінің әр түрлі түрлерінде сөздік жұмыстарын жүргізу Олардың еңбек іс-әрекеті, әсіресе ұжымдық іс-әрекеті, балалардың сөздік қорын дамыту үшін өте маңызды. Балалар көптеген сөздердің мағынасын түсінеді, өйткені олар сезімдік қабылдаумен байланысты, ал еңбек қарым-қатынасының табиғаты баланың алған сөздерді қолдануына және олардың жадында сақталуына ықпал етеді. Сөздік жұмысының тиімді құралы — ойын. рөлдік ойындарда да, басқа ойын түрлерінде де өнермен танысу барысында. Сөздіктің, әсіресе бейнелі сөздіктің жандануына драматизация ойындары, қуыршақ және үстел театрларының көрсетілімдері, балалардың ертеңгіліктерге, балалар концерттеріне қатысуы ықпал етеді. Сонымен, балабақшадағы сөздік жұмыс балаларға әсер етудің әр түрлі құралдарының көмегімен жүзеге асырылады.

М.М.Алексеева, В.И. Яшина мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын байыту әдістерінің екі тобын бөліп көрсеткен:

Әдістердің екі тобы ажыратылады:

1. Балалардың тілінің мазмұнын молайту әдісі (қоршаған әлеммен танысу және сөздік қорын байыту әдістері).
2. Сөздікті бекітуге және белсендіруге, оның мағыналық жағын дамытуға бағытталған әдістер.

Балалардың тілінің мазмұнын молайту әдісі (қоршаған әлеммен танысу және сөздік қорын байыту әдістері).

1) *Заттарды қарау және зерттеу.* Мысалы, жаңа ойыншықты, киім-кешекті, ыдыс-аяқты (сыртқы түрін, неден жасалғанын, басқа ойыншықтармен салыстыруын, жаңасын, ерекшесін табуын) қарастыру. Зерттеу балалар үшін қызықты болуы керек. Осылайша балалардың ой-өрісі дамып, белсенді сөздік қоры байытылады.

2) *Бақылау.* Мысалы, табиғат құбылысы, қоршаған ортаның объектілері, сөйлеуде сын есімдерді, үстеулерді, етістіктерді қолдана отырып, адамдардың іс-әрекеті. Бақылау кезінде балалардың назарын егжей-тегжейге аударуға болмайды. Балалардың қабылдау белсенділігін қамтамасыз ету: оларға қол тигізуге, ұстауға, ойнауға рұқсат етіледі. Құбылыспен алғаш танысқан кезде берілген құбылысты қабылдау уақытында толық сәйкестік қажет. Қайталап бақылаған кезде алдымен балалардың өздерінен тиісті сөзді есте сақтауын сұраған жөн, содан кейін педагог оны нақтылаған жөн. Сөздің басындағы нұсқауды қолдануға болады.

3) *Мақсатты серуендер мен экскурсиялар (кітапханаға, мұражайға, балабақшаға).* Мазмұны бейтаныс картиналарды зерттеу. Мысалы, әскери тақырыптағы картиналардың репродукциясын қарастыра отырып, біз балалардың сөйлеу тілін жаңа сөздермен байытамыз (басқыншылар, партизандар, ерлік, қайсарлық, ерлік, Отан және т.б.). Көріністерді, түсініктерді байыту және сөйлеуді дамыту мақсатында картиналарды таңдағанда, қол жетімді, қарапайым сюжеттерден күрделірек сюжеттерге ауыса отырып, қатаң кезеңділік сақталуы керек.

4) *Көркем шығармаларды оқу.* Мысалы, "Мақтаңыз бен мысық" ертегісін оқығанда балаларға «Жаныңның барында айт!» «Қатық» сөзінің лексикалық мағынасын түсіндіру; сөзбен жұмыс жасау тәсілдері: заттарды қарау; сөздердің, сөз тіркестерінің, сөз тіркестерінің мағыналарын түсіндіру; балалардың сөздерді айтуы; авторлық құқық сөздерін мағынасына жақын сөздермен алмастыру; кейіпкерлерді сипаттауға арналған сөздерді таңдау; шығарманың мазмұны бойынша әңгімеге байланысты сөздерді басқа контексте қолдану.

5) *Бейнефильмдер, мультфильмдер көрсету.* Мысалы, фильмді қарау барысында бейтаныс сөздер мен сөз тіркестеріне түсініктеме беріледі ("Мұз дәуірі" - жойылып кеткен жануарлармен, олардың тіршілік ету ортасымен танысу).

Сөздікті бекіту және белсендіру әдістері:

Ойыншықтарды зерттеу (барлық жас топтарында қолданылады). Картиналарды қарау (балалардың түсініктері мен сөздік қорын нақтылауға бағытталған және әрқашан бұрын жинақталған сөздікті белсендіретін

әңгімемен сүйемелденеді). Дидактикалық ойындар және сөздік ойындар. Дидактикалық жаттығулар. Жұмбақтарды шешу және шешу.

Балалардың сөздік қорын дамыту әртүрлі әлеуметтік-мәдени контексттерде қарастырылды (мысалы, Тейлор және басқалар., 2013; Spilt et al., 2015; Hartman et al., 2017). Taylor et al. (2013) 4332 австралиялық баланың үлгісін зерттеп, әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан қолайсыз аймақтар, отбасының шығу тегі және балалардың жеке факторлары олардың өсу үлгісіндегі сөздік қорын рецептивті түсінуіне айтарлықтай әсер ететінін анықтады. Осыған ұқсас зерттеу Австралияда да жүргізілді Spilt et al. (2015), педагог мен бала арасындағы тығыз қарым-қатынас және құрдастарымен жиі қарым-қатынас ерте жастағы балалардың тілдік дағдыларын дамыту үшін өте маңызды деп санайды. Америка Құрама Штаттарында Хартман және басқалар. (2017) аналардың ауызша сөйлеу қабілеті мен балалардың рецептивті сөйлеу нәтижелері арасында оң корреляция бар екенін көрсетті. Жақында Хансен мен Брукхуйзен (2020) кішкентай балалардың оқу ортасы (яғни ерте балалық шақ орталықтары мен мектепке дейінгі мекемелер), қызметкерлердің өзара әрекеттесу сапасы және сөйлесуді қолдау жас балалардың тілдік дағдыларына айтарлықтай әсер етеді. Қытайлық зерттеулерге сәйкес (Hu et al., 2020), педагогдердің эмоционалды қолдауы 3 жастан 5 жасқа дейінгі балалардың сөздік қорымен тығыз байланысты. Бұл зерттеуде біз эмоционалды қолдау сапасы мен 2 жылдық кезеңдегі балалардың рецептивті сөздік қорын дамыту арасындағы теріс корреляцияны таптық. Біздің нәтижелер ғалымдар эмоционалды қолдаудың жоғары когнитивті және тілдік дағдылармен, соның ішінде сөздік қорымен, оқумен және когнитивті функциялармен байланысты екенін анықтаған көптеген зерттеулерден ерекшеленеді (Hamre and Pianta, 2005; Curby et al., 2013; Hamre et al., 2013; Schmitt et al., 2014).

Кітап оқу немесе қарау кезінде ересек пен баланың өзара әрекеттесуі ретінде анықталатын кітаптарды бірге оқу кішкентай балаларды мағыналы контексте жаңа сөздермен таныстырудың ең сенімді әдістерінің бірі болып табылады (Hindman, Wasik, & Ethart, 2012).

Кітаптарды бірге оқу-бұл балалардың мәтіннен тыс сөздік қорымен өзара әрекеттесуі үшін контексттелген (яғни, тікелей, нақты) немесе контекстсіз (яғни дерексіз) сөйлесу арқылы когнитивті күрделі мәтіннен тыс сөйлесулерге жиі мүмкіндіктер беретін педагогикалық процесс (Wasik, Bond, & Hindman, 2006). Осылайша, тілді деконтекстуализациялайтын мәтіннен тыс әңгімелер балаларға негізгі және дерексіз лексика мен ұғымдарды үйрену үшін қолдана алатын сөздермен танысуға мүмкіндік береді (Ezell & Justice, 2005).

Сөздерді тереңірек өңдеу сөздерді балалардың жеке тәжірибесімен байланыстырып қана қоймай, балаларды сөздерді өз тәжірибесінен тыс жаңа контексте қолдануға шақыратын кеңейтілген сөздік түрінде болуы мүмкін

(Silverman, 2007). Кеңейтілген нұсқау арқылы сөздік қорының тереңдігін үйрену сөздерді білуге немесе металлингвистикалық хабардарлыққа ықпал етуі мүмкін, бұл әртүрлі контексттерде түсінуге ықпал етеді (Coyne et al., 2009, Hindman et al., 2012, Nagy, 2007, Wasik and Bond, 2001). Мысалы, сөздердің идентификациясы мен сөздік қорының кеңдігін бақылау (Proctor, Silverman, Harring, and Montecillo 2012) морфологиялық, синтаксистік және семантикалық хабардарлықтың металлингвистикалық дағдылары тұрғысынан анықталған сөздік қорының тереңдігі оқуды түсінуге маңызды үлес қосатынын көрсетті.

4 БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЫБЫСТАУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

4.1. Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті туралы түсінік және баланың тұлғалық дамуындағы маңызы

Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті-бұл дұрыс, яғни сөйлеу қарым-қатынасының шарттары мен айтылымның мақсатын ескере отырып, айтылған мазмұнға сәйкес барлық тілдік құралдарды қолдана білу. Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті мыналарды қамтиды: сөйлеудің дыбыстық мәдениеті сөйлеу мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалар оны айналасындағы адамдармен қарым-қатынас кезінде игереді. Тәрбиеші балаларда жоғары сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға үлкен әсер етеді. Кейде тәрбиешінің балаларда дұрыс сөйлеуді қалыптастыру, сөйлеу кемшіліктерінің алдын алу бойынша жұмысы логопедтің дыбыстардың айтылуындағы кемшіліктерді түзету жұмысымен бірдей болады. Алайда, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеуді тек дыбыстардың дұрыс айтылуын қалыптастыруға дейін азайтуға болмайды. Дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыру сөйлеудің дыбыстық мәдениеті бойынша жұмыстың бір бөлігі ғана.

Қазақ тілінің эмоционалдылығы, жомарттығы интонациялық байлықтан өз көрінісін табады.

Дыбыстық мәдениетті тәрбиелеу мыналарды қамтиды:

1. Дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыру және сөздердің айтылуы, ол үшін сөйлеуді естуді, сөйлеуді тыныс алуды, артикуляциялық аппараттың моторикасын дамыту қажет;
2. Тәрбие орфоэпиялық тұрғыдан дұрыс сөйлеу – әдеби айтылым нормаларына сай сөйлей білу. Орфоэпиялық нормалар тілдің фонетикалық

жүйесін, жекелеген сөздер мен сөз таптарының, жекелеген грамматикалық формалардың айтылуын қамтиды. Орфоэпияның құрамына тек айтылу ғана емес, екпін де, т.б. ауызша сөйлеудің ерекше құбылысы. Қазақ тілінде ауыспалы және қозғалмалы екпіннің күрделі жүйесі бар;

3.Сөйлеудің мәнерлілігін қалыптастыру – сөйлеудің мәнерлілік құралдарына иелік ету дауыстың биіктігі мен күшін, сөйлеу қарқыны мен ырғағын, кідірістерді, әр түрлі интонацияларды қолдана білуді көздейді. Баланың күнделікті қарым-қатынаста сөйлеудің табиғи мәнерлілігін меңгеретіні, бірақ өлең оқу, қайталау, әңгімелеу кезінде ерікті, саналы мәнерлілікке үйретуді қажет ететіні байқалады;

4. Дикцияны дамыту – әр дыбыстың және сөздің жеке-жеке, сондай-ақ тұтас сөз тіркесінің анық, анық айтылуы;

5. Этикеттің бір бөлігі ретінде ауызша қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу. Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті ұғымын, оны тәрбиелеу бойынша жұмыстың міндеттерін О.И. Соловьева, А.М. ашады. Бородич, Ә. Фельдберг, А.И. Максаков, М.Ф. Фомичева және т.б. оқу-әдістемелік құралдарда.

Сөйлеудің дыбыстық мәдениетінде екі бөлім бар: мәдениет сөйлеу мәнерлері және сөйлеуді есту. Сондықтан да жұмыс екі бағытта жүргізілуі тиіс:

1. Дамыту сөйлеу-қозғалтқыш аппараттың (артикуляциялық аппараттың, дауыс аппаратының, сөйлеу тынысының) және осы негізде дыбыстардың, сөздердің айтылуын, анық артикуляцияны қалыптастыру;

2. Сөйлеуді қабылдауды дамыту (есту зейіні, сөйлеуді есту, оның негізгі компоненттері фонематикалық болып табылады, дыбыстық биіктік, ырғақты есту).

Тілдің дыбыстық бірліктері сөйлеудегі рөліне қарай әр түрлі болады. Жалғауласа отырып, біреулер сөз жасайды. Бұл сызықтық (бірінен соң бірі орналасқан) дыбыстық бірліктер: дыбыс, буын, сөз тіркесі. Тек белгілі бір сызықтық реттілікте дыбыстардың тіркесімі сөзге айналады, белгілі бір мағынаға ие болады.

Басқа дыбыстық бірліктер, просодемалар, – сызықтан жоғары. Бұл екпін, интонация элементтері (әуен, дауыс күші, сөйлеу қарқыны, оның тембрі). Олар сызықтық бірліктерді сипаттайды және ауызша дыбыстық сөйлеудің міндетті белгісі болып табылады. Просодикалық бірліктер артикуляциялық мүшелерді модуляциялауға қатысады.

Мектеп жасына дейінгі балалар үшін, ең алдымен, сөйлеудің сызықтық дыбыстық бірліктерін меңгерудің маңызы ерекше (дыбысойындар сөзжасам), өйткені бала үшін ең қиыны жеке дыбыстардың (р, л, ф, ш) артикуляциясын меңгеру болып табылады. Фонетикалық және логопедиялық нұсқаулықтарда артикуляциялық органдардың жұмысы егжей-тегжейлі

сипатталған. Просодемдердің дыбыстарды модуляциялауға қатысуы аз зерттелген.

Балалардың сөйлеу тілін зерттеушілер мен практиктер баланың толыққанды тұлғасын қалыптастыру және әлеуметтік қарым-қатынас орнату, мектепке дайындалу, болашақта мамандық таңдау үшін дыбыстарды дұрыс айтудың маңыздылығын атап өтеді. Сөйлеу қабілеті жақсы дамыған бала ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасқа оңай түседі, өз ойлары мен тілектерін түсінікті түрде білдіреді. Айтылуында кемістігі бар сөйлеу, керісінше, адамдармен қарым-қатынасты қиындатады, баланың психикалық дамуын және сөйлеудің басқа жақтарының дамуын кешіктіреді.

Дыбысты дұрыс айту мектепке қабылданған кезде ерекше маңызға ие болады. Бастауыш сынып оқушыларының қазақ тілінен үлгермеуінің себептерінің бірі балаларда дыбысты айтуда кемшіліктердің болуы деп аталады. Айтылуында кемістігі бар балалар сөздегі дыбыстардың санын анықтай алмайды, олардың ретін атай алмайды, берілген дыбыстан басталатын сөздерді таңдауда қиналады. Көбінесе, баланың жақсы ақыл-ой қабілеттеріне қарамастан, сөйлеудің дыбыстық жағының кемшіліктеріне байланысты, кейінгі жылдары сөйлеудің сөздік қоры мен грамматикалық құрылымын меңгеруде артта қалушылық байқалады. Дыбыстарды ажырата және ажырата алмайтын және оларды дұрыс айта алмайтын балаларға жазу дағдыларын меңгеру қиынға соғады. Алайда, жұмыстың осы бөлімінің маңыздылығы соншалықты айқын болғанымен, күндізгі емдеу орталықтары әр баланың мектепке таза сөйлеуімен баруы үшін барлық мүмкіндікті пайдаланбайды. Зерттеу материалдары бойынша балалардың 15-20% -ы мектепке балабақшадан дыбыстардың жетілмеген айтылуымен келеді, ал мұндай балалардың шамамен 50% -ы бес жасында. Сөйлеудің дыбыстық жағын қалыптастыру мәселесі қазіргі кезде өзектілігі мен практикалық маңыздылығын жоғалтқан жоқ.

4.2 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеудің дыбыстық мәдениетін меңгеру ерекшеліктері

Педагогикалық және психологиялық әдебиеттерде мектеп жасына дейінгі балалардың қазақ тілінің дыбыстық құрылымын меңгеру процесі А.Н. Гвоздев, В.И. Белтюков, Д.Б. Эльконин, М. Хвацева, Е. Радиймен еңбектерінде жеткілікті түрде толық зерттелген және сипатталған.. Дыбыстарды меңгерудің өзі өмірдің бірінші жылында, бала сөйлеу және есту аппараттарын меңгерген кезде басталады. Бастапқыда белгілі бір эмоционалдық күйге сүйене отырып, әлі күнге дейін әлеуметтік мәні жоқ әңгіме пайда болады. Дыбысты меңгеру тілдің жақтары, Д.Б. пікірі бойынша. Эльконин, тіл қарым-қатынас құралы ретінде қызмет ете бастаған сәттен басталады. Бір жағынан, бұл балаға бағытталған сөздерді түсіну, екінші жағынан, алғашқы тәуелсіз сөздер.

Баланың сөздерді ерте қабылдауы ырғақты-әуезді құрылымға негізделген. Сөздің фонематикалық құрамы қабылданбайды. Н. Х. Швачкин бұл кезеңді "деп атады фонемалыққа дейінгі сөйлеуді дамыту". 10-11 айда. сөз қарым-қатынас құралы қызметін атқара бастайды және тілдік құрал сипатына ие болады. Сөйлеудің фонематикалық даму кезеңі басталады.

Бірінші жылдың аяғында алғашқы сөздер пайда болады. Өмірдің екінші жылының басынан бастап дыбыстардың дифференциациясы басталады. Бастапқыда дауысты дыбыстар дауыссыз дыбыстардан ажыратылады (бөлінеді). Әрі қарай дифференциация дауыссыздар тобының ішінде жүреді. Дыбыстылар шулыларға, саңыраулар дауысты дыбыстарға, қаттылар жұмсақ дыбыстарға, т.б. Әрі қарай, әлеуметтік бекітілген дауысты дыбыстарды меңгеру басталады.

Дыбыстардың бастапқы кезеңде қалыптасуына тән белгі олардың айтылуындағы артикуляцияның тұрақсыздығы болып табылады. Тіпті қатарынан бірнеше рет айтылған бір сөздің өзінде бір дыбыстың орнында бірнеше дыбыстық нұсқалар кезектесіп отырады.

Топтарда жаңа фонетикалық элементтер пайда болады, ал дауыссыз кластерлердің ассимиляциялану реті осы топтарды құрайтын дыбыстардың артикуляциялық ерекшеліктеріне байланысты. Дыбыстардың көпшілігі дұрыс формада бірден емес, біртіндеп, аралық, ауыспалы дыбыстар арқылы қалыптасады.

"Алмастырғыш дыбыстардың" өзгеруін зерттеудің маңызы зор. Дыбыстарды алмастыру процесі күрделі және өзіне тән. А.Н. Гвоздев сөйлеуді дамыту барысында айтылуында жетіспейтін дыбыстар баланың қолындағы басқа дыбыстармен алмастырылады деп есептеді. Кейбір дыбыстарды басқаларымен алмастыру жүйесі негізінен дыбыстардың артикуляциялық байланысына, ең алдымен олардың пайда болу орны бойынша топтастырылуына, сирек жағдайда білім беру әдісіне негізделген".

Артикуляциялық қозғалыстардың жаңа түрін меңгеру өмірге байланысты бірқатар дыбыстарды тудырады. Жаңа дыбыс ассимиляцияланған кезде сөздердің бір бөлігінде ғана пайда болады, ал басқа сөздерде әлі де алмастырғыш (орынбасар) болып қалады. Дауыссыздар, деп атап өтті М.Е. Ұсталғандар, өтпелі дыбыстар арқылы біртіндеп ажыратылады, мысалға с кезеңдері арқылы ш-ға ауысады: с – съ – ш.

Дыбыстардың дұрыс айтылуына көшкен балалар дыбыстарды дұрыс және қажетсіз жағдайларда қолдана бастайды, тіпті біріншісінің орнын басатын дыбыстарды да ауыстырады. Ш дыбысының айтылуын меңгергеннен кейін (бұрын с дыбысымен айтылатын) бала "дейдішобака», «түктер". М.Е. Ұсталғандар бұл құбылысты түсіндіреді "қайта пайдалану" немесе дыбыстың кері ауыстырылуы, жаңадан алынған дыбыс біраз уақытқа дейін күшті ынталандырушы – доминантқа айналады және алмастырғышпен әлі де

жеткілікті түрде дифференциацияланбағандықтан, соңғысы тіпті заңды түрде алып жатқан орындарынан ығыстырылады.

Бала сөйлеудің фонетикалық жағын дамытудың негізгі жолынан өтеді мектепке дейінгі ұйымда жаста. Үш жасқа дейін бала кейбір ерекшеліктерді қоспағанда, тілдің дыбыстарының бүкіл жүйесін меңгереді. Оған ысқырған (w, f), дыбыстық (P, L) және ысқырған (c, h) дыбыстарды беру қиынырақ.

Дыбыстық мәдениетті тәрбиелеу мәселесін дұрыс шешу үшін мектепке дейінгі жастағы дыбыстардың дұрыс айтылуын меңгерудің анатомиялық, физиологиялық және психологиялық алғышарттарын қарастырудың маңызы зор. Сөйлеу орталық және шеткі мүшелерден тұратын күрделі анатомиялық-физиологиялық аппараттың қызметі арқылы жүзеге асады. Сөйлеудің барлық мүшелері ми қыртысының реттеуші әсерінен бір-бірімен тығыз байланысты және өзара әрекеттеседі.

Негізінде дыбысты дыбыстаушы процестің, өздеріңіз білетіндей, сөйлеу тынысы мен белсенділігі жатыр сөйлеу-қозғалтқыш аппараттың.

Сөйлеу есту қабілетінің бақылауымен қалыптасады. Зерттеулерде есту анализаторының іс-әрекетін өте ерте қалыптастыру мүмкіндігі атап өтіледі, бұл сөйлеудің дыбыстық жағының ерте дамуын қамтамасыз етеді.

Өмірінің екінші жылының аяғында бала сөйлеуді түсіну кезінде қазақ тілінің барлық дыбыстарының фонематикалық қабылдауын қолданады (Н.Х. Швачкин).

Есту және есту аппараттарының қызметінде белгілі бір өзара байланыс бар сөйлеу-қозғалтқыш талдауыштардың.

Балалардың тілдің дыбыстық жағын ерекше қабылдауы, баланың сөйлеу дыбыстарына деген қызығушылығы, олардың айтылуын меңгеруге деген ұмтылысы дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыруға ықпал етеді.

Демек, мектепке дейінгі жаста дыбыстың анық айтылуын меңгерудің маңызды алғышарты тілдің дыбыстық жағын ерекше қабылдаумен, балалардың сөйлеу дыбыстарына деген сүйіспеншілігімен және оларды меңгеруге деген құштарлығымен толықтырылатын есту анализаторы мен фонематикалық естудің сәйкес дамуы болып табылады. .

Айтылуында белсенділік үлкен маңызға ие сөйлеу-қозғалтқыш мектепке дейінгі жаста қалыптасқан, бірақ кейбір ерекшеліктері бар аппарат.

Дыбыстар мен сөздерді айту қабілеті баланың өмірлік тәжірибесін жинақтау барысында біртіндеп дамиды. Өздеріңіз білетіндей, адамның сөйлеу дыбыстарын артикуляциялау процесі сөйлеу аппараты бұлшықеттерінің жиырылуынан пайда болатын сезімдер мен адам шығаратын дыбыстардың есту сезімдері арасындағы байланыстарды қалыптастырудан тұрады. Бұл байланыстарға көрнекі сезімдер де қосылады (сөйлеушінің артикуляциясын қабылдаудан). Көрнекі қабылдау дыбыстардың көрінетін артикуляциясын

қабылдауға және сол арқылы өз қимылдарын нақтылауға көмектеседі (Ф. Ф. Рау).

Сөйлеуді қалыптастырудың маңызды алғышарттарының бірі - баланың еліктеу қабілеті.

Бала айналасындағы үлкендердің сөйлеуін қайталау арқылы сөйлеудің фонетикалық жағын меңгереді. Сөйлеуге еліктеудің болуын көптеген зерттеушілер атап өтеді.

Сөйлеу дыбыстарына еліктеу өмірдің бірінші жылының екінші жартысында пайда болады, әсіресе екінші жылы қарқынды дамиды. 8-9 айда. бала ересек адамнан кейін айтқан дыбысын қайталай алатын болса, мұндай еліктеуді дамытуға болады. 10-11 айда. ересек адамнан кейін баланың өзі әлі сөйлемеген жаңа дыбыстарды қайталау мүмкіндігі пайда болады.

Осылайша, мектепке дейінгі жаста қазақ тілінің дыбыстық жағын ойдағыдай меңгерудің барлық алғышарттары бар. Оларға жалпы ми қыртысының сәйкес дамуын, сөйлеуді фонематикалық қабылдауды және т.б. жатқызуға болады сөйлеу-қозғалтқыш аппараттың. Мектеп жасына дейінгі баланың жүйке жүйесінің жоғары пластикасы, еліктеу қабілетінің жоғарылауы, тілдің дыбыстық жағына ерекше бейімділігі, балалардың сөйлеу дыбыстарына деген сүйіспеншілігі сияқты ерекшеліктері де сөйлеудің дыбыстық құрамын меңгеруге ықпал етеді.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, мектепке дейінгі жас ана тілінің барлық дыбыстарының түпкілікті қалыптасуына ең қолайлы болып табылады.

Бес жастан асқан кезде дұрыс айтылудан кез келген ауытқу, дейді Э.Ф. Рау, қазірдің өзінде баланың әдетіне айналуы мүмкін ұзаққа созылған тіл байласуы ретінде қарастырылуы керек. Сондықтан дәл осы кезеңде балалардың айтылуын ерекше мұқият қадағалап, тіл байласуының дер кезінде алдын алу қажет.

Балалардағы сөйлеу бұзылыстарының себептерін келесідей жіктеуге болады:

1. Органикалық – туа біткен және сөйлеу функциясымен байланысты жүйке жүйесінің орталық бөлігінің жарақаттануы, ауруы, өзгеруі нәтижесінде пайда болған. Олар кері дамуға жатпайды;
2. Функционалды – сөйлеу мүшелерінде және орталық жүйке жүйесінің бөліктерінде анатомиялық құрылымдарда немесе ауыр ауру процестерінде өзгерістер болмаған кезде.

Локализациясына байланысты бұзылу ақаулары келесіге бөлінеді:

1. орталық – орталық жүйке жүйесінің қандай да бір бөлігінің зақымдануы;
2. перифериялық – перифериялық органның немесе нервтің зақымдануы немесе туа біткен ауытқулары.

Бес жасқа дейін дұрыс айтылмаудың себебі (органикалық бұзылулар болмаған жағдайда) сөйлеу аппаратының, оның орталық бөлігінің де, шеткері бөлігінің де жеткіліксіз дамуы болып табылады. Балаларда басқаратын

орталықтар жеткілікті түрде дамымаған сөйлеуді қабылдаушыларға және сөйлеу қозғалтқышымен аппараттар, сөйлеуді есту және тыныс алу жүйесі, артикуляциялық аппараттар жетілмеген (дауыс қатпарлары мен көмей ересектерге қарағанда қысқа; тіл икемді және қозғалмалы емес, ересек адамға қарағанда ауыз қуысының көп бөлігін алады және т.б.). Бұл жерде балалардың сөйлеуіндегі жасқа байланысты, функционалдық кемшіліктер туралы айту керек.

Бес жастан кейін дыбысты айтудың кемшіліктері балалардың педагогикалық немқұрайлылығымен, тиісті тәрбиенің болмауымен түсіндіріледі.

Жетілмеген айтылу басқалардың дұрыс сөйлемей, сондай-ақ баланың сөйлеу тілінің дамуы кезеңінде өмір сүретін қолайсыз орта (шу, айқай, шу, шаршау және сөйлеуді анық қабылдауға кедергі келтіретін) нәтижесінде бекітіледі. .

Балалардың дұрыс сөйлемейуінің себептерінің бірі М.Е. Ұсталғандар ол сондай-ақ "ересектердің баланың басқалардың сөйлеуін меңгеруге бейімділігін жеткіліксіз ескеруі" деп атайды (дыбыстың артикуляциясы көрсетілмейді, дұрыс айтылуына қызығушылық туындамайды).

Бала үшін шамадан тыс сөйлеу жүктемесі, керісінше, сөйлеудің физиологиялық механизмдерінің шамадан тыс жұмыс істеуіне әкеледі және дыбысты айтудағы кемшіліктер одан әрі бекітіледі.

4. 3. Балалардың сөйлеуінің типтік фонетикалық жас ерекшеліктері және оқыту мазмұны, формалары және кезеңдері

Дыбыстарды дұрыс айтуға үйретудің міндеттері мен мазмұны әр жас кезеңінде әр түрлі болады және балалардың сөйлеуінің фонетикалық жағының ерекшеліктеріне байланысты.

Үш жасқа қарай балалар негізінен дыбыстың айтылуын меңгереді. Дегенмен, олардың сөйлеуі фонетикалық жағынан әлі де жетілмеген. Ол жалпы сипаттамамен сипатталады жұмсақтық («зюк» – қоңыз, «сюба» – тон, «ән айту» – жоқ, т.б.); артқы тілдегі к, г дыбыстарын алдыңғы тілділерге ауыстыру – т, д («түтөлке» орнына қуыршақ, «доси» қаздардың орнына), кейде дауысты дыбыстарды керең дыбыстармен алмастыру.

Үш жасар балалардың едәуір бөлігі ысқырған дыбыстарды қалай айту керектігін білмейді, көбінесе оларды ысқырған дыбыстармен алмастырады («етік», «коска», »). қосу («балалар», «иржавая») және кейінгі дыбыстың мерзімінен бұрын айтылуы (күтуге қарсы).

Өмірінің төртінші жылының басында бала тәрбиенің қолайлы жағдайында тілдің дыбыстық жүйесін меңгереді. Балалардың едәуір бөлігі көптеген дыбыстарды меңгереді; жетілдірілуде сөзжасам; баланың сөйлеуі айналасындағыларға түсінікті болады. Сонымен бірге балалардың сөйлеуінде

тағы бірқатар кемшіліктер бар. Балалардың сөйлеу тілінің бұзылуында жеке ерекшеліктер байқалады.

Айта кетейік, іс жүзінде төрт жасқа дейін балалардың айтылуы бағдарламаның жас ерекшеліктері мен талаптарына сәйкес келеді, нормадан үлкен ауытқулар байқалмайды деген пікір кең таралған. Бастауыш мектеп жасына дейінгі балалардың айтылуындағы кемшіліктер, әдетте, өздігінен ескіретін жас ерекшелігі ретінде қарастырылады. Демек, осы кезеңде сөйлеудің дыбыстық жағын қалыптастыру саласында оқыту қажеттілігін жете бағаламау.

Шындығында, бұл көрінетін әл-ауқат, өйткені бес жасқа дейін арнайы дайындықсыз балалардың шамамен 50% -ы ана тілінің барлық дыбыстарын меңгеріп алмайды.

Бастауыш мектепке дейінгі жаста дұрыс айтылуды меңгеру сөйлеу аппараты

Сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу бойынша жұмыс формалары, кезеңдері

Бес жасқа дейін ана тілінің барлық дыбыстарының айтылуын меңгеру балалардың сөйлеу тілінің дамуын дұрыс басшылыққа ала отырып мүмкін болады. Мақсатты оқыту, сәйкес әдістемені қолдану балалардың бойындағы алғышарттарды жүзеге асыруға жағдай жасайды. Сөйлеудің дыбыстық жағын қалыптастыру балабақша жағдайында екі формада жүзеге асырылады: сыныпта оқыту және сыныптан тыс уақытта сөйлеудің дыбыстық мәдениетінің барлық жақтарын тәрбиелеу түрінде.

Оқытудағы басты рөлді көрсету-айтылу үлгісін балалардың белсенді жаттығуларымен ұштастыра отырып, арнайы ұйымдастырылған әрекеттер атқарады. Ұйымдастырылған әрекеттер ұйымдастырылған әрекеттен тыс уақытта арнайы жаттығулармен толықтырылады және өзара әрекеттеседі.

Оқытудың жетекші түрі балалармен ұжымдық (жеке емес) ұйымдастырылған әрекеттер болып табылады. Әлеуметтік орта жағдайында сөйлеу дағдыларын тәрбиелеу жеке еңбек жағдайларына қарағанда ерекше қолайлы және тұрақты нәтиже береді (А.П. Усова). Ұжым балалар үшін өзара ықпалдастықтың күшті факторы болып табылады. Ұжымдық ұйымдастырылған әрекеттерде еңбек өнімділігі артып, шаршау азаяды, Дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыруда балалардың жас ерекшеліктеріне сүйене отырып, дер кезінде басталған оқыту шешуші рөл атқарады.

Мектепке дейінгі балалық шақтың ерте кезеңдерінде басталған оқыту ең үлкен нәтиже береді. Балалардың оқудың басталуына қарай жасы оқудың ұзақтығынан маңыздырақ фактор болып табылады.

Жүйелі оқыту үдерісінде бұл процестердің өзара байланысты екендігін ескере отырып, сөйлеу аппаратының моторикасын, сөйлеу тынысын және сөйлеуді естуді дамытуды қамтамасыз ететін әдістемені қолдану қажет.

Оқыту барысында баланың бойында оның айтылу ерекшеліктері туралы хабардарлықты да қалыптастыру керек. Бұл сөйлеудің фонетикалық жағының қалыптасуына оң әсерін тигізеді, дұрыс сөйлеу дағдыларын меңгеру үшін оқу қажеттілігін түсінуге жетелейді және оқуға деген құштарлықты оятады.

Жалпы топтық дыбысты айтуды үйрету ұйымдастырылған әрекеттерін айына 1-2 рет өткізу жеткілікті. Бұдан басқа жеке жаттығулар сөйлеуді дамытуға арналған басқа ұйымдастырылған әрекеттерге, сондай-ақ музыкалық жаттығуларға, гимнастика ұйымдастырылған әрекеттеріне және ашық аспан астындағы ойындарға енгізіледі. Ұйымдастырылған әрекет саны балалардың сөйлеу тілінің даму деңгейімен анықталады.

Дыбысты дұрыс айтуға үйрету кезеңдері

Дыбысты айтуға үйрету логопедияда қабылданған дыбыстармен жұмыс істеу кезеңдеріне сәйкес жүзеге асырылады.

І кезең, дайындық, сөйлеу аппаратын сөйлеу дыбыстарын меңгеруге дайындауды көздейді. Ол дайындықты қамтиды сөйлеу-қозғалтқыш аппараты, оның моторикасы, сөйлеуді есту, сөйлеу тынысы.

Дыбыстардың дұрыс айтылуы жалпы сөйлеу аппаратының қызметіне және артикуляция мүшелерінің қызметіне (Логопедия) байланысты//Ред. проф. Л.С. Выгодский. – М., 1989. – Б. 521) (тіл, ерін, жұмсақ таңдай, тістер және т.б.), олардың қозғалғыштығы мен икемділігінен, артикуляциялық қозғалыстарды үйлестіруден, олардың күші мен дәлдігі. Сонымен, айтылуы қиын дыбысы тіл қимылдарының икемділігін, оның ұшының жылдам дірілін қажет етеді. Ысылдаған дыбыстар күшті ауа ағынын, тілді "шөміш" түрінде көтеруді, еріндерді дөңгелетіп, сәл алға қарай тартуды және т.б. қажет етеді.

Сондықтан артикуляциялық мүшелерді жүйелі түрде жаттықтыру, тілдің бұлшық еттерін қажетті қалыпқа келтіру үшін жаттықтыруға бағытталған жаттығуларды орындау қажет; еріннің, жақтың, жақтың қозғалғыштығына, ауа ағынын дамытуға, дұрыс тыныс алуға.

Сөйлеу аппаратын дайындау мақсатында әр түрлі жаттығулар қолданылады, олар негізінен ойын түрінде жүзеге асырылады, бұл олардың бірнеше рет қайталануына жағдай жасайды.

Артикуляциялық аппараттың моторикасын дамытуға дыбысты айтуға арналған әр түрлі ойындар қызмет етеді: "Кім қалай айқайлайды?", "Не естіледі?", "Кімнің үйі?". және т.б. Ономотопея желдің шуына, ұшақтың гүріліне, қарғаның сықырлауына, қоңыздың ызылдауына, жылқының тұяғының сықырлауына және т.б. қолданылады. Мағынасы жоқ буындарды

қайталау (ша – шо – шу, ра – ро – ру) тез шаршатады және оң нәтиже бермейді, ал бала тілін шертуден жалықпайды, "арбашы сияқты", ызылдау, "ара сияқты", ызылдау, "паровоз сияқты". Осыған байланысты айта кететін жайт, балалар сөйлеуді табиғат дыбыстарына, сиырдыңычырсығанына, т.б. емес, адамдарға еліктеу арқылы меңгереді. жануарлардың дыбыстарына еліктеу жанама түрде тәрбиешінің сөйлеуі арқылы жүзеге асады.

Сөйлеу тынысын дамыту үшін ойындар өткізіледі үрлеу: снежинкаларды (мақта жүнінің бөліктерін) үрлеу, үрлеу қарындаштар, жүзетін балықтар, қайықтар. Дегенмен, балалар тапсырманы бірден орындай бермейді. Көбісі шиеленісіп, щектерін ісіндіреді және жатқан үлпекті үрлей алмайды. Осыны балаларға үйрету керек. Қарапайым ойындардан күрделі ойындарға ауысады, мұнда ауаның күшті ағыны қажет – балаларға суда жүзіп жүрген үйректерді, қаздарды, қайықты үрлеуді ұсынады; шашырау пайда болғанға дейін суға үрлеңіз.

Тыныс алу жаттығулары барысында бала дұрыс тыныс алуды, қысқа, жылдам тыныс алуды және ұзақ, күшті, бірқалыпты дем шығаруды үйренеді. Балалардың шиеленісуіне және шаршауына жол бермеу керек. Жаттығулар отырып орындалады, 1,5 минуттан аспайды (0,5 минуттан бастап).

Сөйлеуді естуді, есту зейінін дамыту үшін "Кім шақырғанын тап?", "Менің не айтқанымды тап?", "Ақжелкен не істейді?", "Эхо" және т.б. ойындар ұсынылады.

Жеке жұмыста артикуляциялық гимнастика қолданылады: жоғарғы және төменгі ерінді тілмен жалау (жалау бал); тіл "шаншу", "кең қалақша" және т.б. арқылы жасалады.

II кезең - сөйлеу дыбыстарының қалыптасуы немесе дыбыстың қойылуы.

Бұл дыбыстық (айтылған дыбысты қабылдау), моторлық-кинестетикалық (дыбысты өздігінен шығару) және көрнекі (дыбыстың артикуляциясын визуалды қабылдау) сезімдер арасындағы жаңа жүйке байланысын құру. Көп жағдайда дыбыс идеясы мен оның айтылуы арасындағы қате байланысты бір уақытта тежеу қажет (Правдина О.В. Сөйлеу және дауыс патологиясы туралы очерктер. – Т. 1. – М., 1960.)

Дыбыстардың қойылымы дыбыстардың артикуляциясы бойынша жеңіл дыбыстардан басталып, қиындарымен аяқталады; олардың реттілігі фронтальды және жеке жұмыс үшін де сақталады (ысқыру, ысқыру, р, л).

Дыбыс мүлдем болмаған кезде немесе оның тұрақсыз айтылуымен, бұл көбінесе мектеп жасына дейінгі балаларда байқалады, баланың назарын дыбысқа аудару жеткілікті. Бұл дыбысты еліктеу арқылы қою немесе дыбысты тудыру деп аталады. Мұндағы оқыту балалардың педагогнің сөйлеуіне еліктеуіне, дыбыстың анық айтылуына негізделген. Оқытудың бұл әдісін жеңіл жағдайларда ғана қолдануға болады. Дыбысқа зейіннің шоғырлануы сөздегі дыбыстың ерекшеленуіне, тәрбиешінің оны ұзағырақ және қарқынды

айтуына және баланың сол кездегі дыбысы мен артикуляциясын қабылдауына байланысты жүзеге асады.

Егер еліктеу негізінде дыбыс шығару мүмкін болмаса, балалардың жаттығуларымен бірге қажетті дыбыстың артикуляциясы мен айтылу үлгісін түсіндіру қолданылады.

Балаларға қол жетімді, кейбір дыбыстарды айту кезінде тістердің, еріндердің және тілдің орналасуы түсіндіріледі. Үлгі беріледі, оны балалар жеке-жеке қайталайды, алдымен оны жақсы айтатындар (айтылымның қосымша үлгісі), содан кейін кемшіліктері барлар қайталайды. Соңында дыбысты барлығы хормен қайталайды.

Дыбыстың қалыптасу кезеңінде оның пайда болуына мұқият болу керек. Жаңа дыбысты үнемі қолдап, қажетті жағдайларды жасау керек. Тәрбиеші балалардың айтылуын тыңдауы керек. Дыбыстың бұзылуымен педагог оның артикуляциясының маңызды сәттерін еске түсіреді, дұрыс сөйлеудің үлгісін береді.

Жаттығу үшін балаларға жаңа сөйлеу материалын беру керек, өйткені балаға жақсы таныс өлеңдер, суреттер оның бойында дыбыстың ескі, үйреншікті айтылуын тудырады.

III кезең – дыбыстарды бекіту және автоматтандыру. Жоғары жүйке қызметі тұрғысынан дыбысты автоматтандыру дегеніміз – жаңадан құрылған және бекітілген салыстырмалы түрде қарапайым байланысты – сөйлеу дыбысын - күрделі дәйекті сөйлеу құрылымдарына - берілген дыбыс мүлдем алынып тасталатын немесе дұрыс айтылмайтын сөздер мен сөз тіркестеріне енгізу. қате (О.В. Правдина).

Бұл кезеңдегі жұмысты ескі дұрыс емес динамикалық стереотиптерді тежеу және жаңаларын дамыту ретінде қарастыруға болады.

Бұл жүйке жүйесі үшін қиын жұмыс. Бұл сөйлеу материалының қол жетімділігі мен жүйелілігімен қамтамасыз етілетін үлкен ұқыптылық пен жүйелілікті қажет етеді (оқшауланған айтылатын дыбыстан осы дыбысты дыбыстық тіркесімге, сөзге, сөз тіркесіне қосуға көшу). Дыбыс әр түрлі дыбыстық тіркестерде, сөздің басында, ортасында, соңында беріледі. Алдымен дыбыстың айтылуына жеңілдетілген жағдайлар жасалады (ашық буындағы дыбыс, екі дауысты дыбыспен тіркесіп, тұйық буында), содан кейін олар күрделене түседі.

Осы кезеңде жаңа материалды ескі материалмен үйлестіру пайдалы. Балалардың сөйлеуін бақылау және бақылау жаттығулары (әңгімелерді қайталау, сурет бойынша әңгімелеу) маңызды. Жаңа дыбысты бекіту және автоматтандыру үшін жүйелі жаттығулар, баланың күні бойы оны кем дегенде 10-20 рет айтуына жағдай жасау қажет. Педагог артикуляцияны көрсете отырып, өзінің бұрынғы нұсқауларын еске сала отырып, балаға сөйлеу дағдысын меңгеруге көмектеседі.

Жаңадан пайда болған дыбыс барлық құралдармен қамтамасыз етілуі керек (баланы мақұлдау, мадақтау және т.б.). Дыбыстың үлкен тұрақтылығы әр түрлі анализаторларды қолдану арқылы қамтамасыз етіледі: есту - жетекші, визуалды (артикуляцияны көрсету), тактильді-тербелмелі (қолдың көмейдің дірілдеуін сезіну), тактильді (саусақтардың еріндерін созу сезімі), кинестетикалық (дыбыс кезінде тілдің ұшының дірілдеуін сезіну) р).

IV кезең - аралас дыбыстарды саралау кезеңі. Оның негізінде жатыр саралаушылық тежеу. Дыбыстарды саралау бойынша жұмыс екі аралас дыбысты да бала кез келген тіркесімде дұрыс айта алатын және соған қарамастан әрқашан дұрыс қолданылмай, бір дыбыс екіншісімен алмастырылғанда ғана басталады.

Балалар жаңа дыбысты кейбір ұқсас дыбыстардан ажыратпайды және оларды шатастырады (кептірудің орнына – "шушка", Сашаның орнына – "Шашу»).

Дыбысты саралау үшін екі артикуляциялық құрылымды салыстыру және олардың айырмашылықтарын анықтау әдісі тиімді. Екі дыбысты салыстырған кезде дұрыс дыбысты оның бұрмаланған нұсқасымен салыстыруға болмайды.

Балаларға қолжетімді ойын материалын пайдалана отырып, дыбыстарды саралау ұйымдастырылған әрекеттерін өткізу ұсынылады. Сонымен, суреттерді санаттар бойынша таңдауға болады: киім, аяқ киім, ойыншықтар, гүлдер, көкөністер және т.б. Заттардың атауларында ауыспалы аралас дыбыстар (шие – алхоры) кезектесіп орналасады. Алдымен балаларға екі сурет беріледі, содан кейін ойынды қиындата отырып, суреттер санын үш-төртке дейін жеткізеді (тон – етік – қалпақ; мысық – ит – жылқы – шошқа). Әрі қарай, балаларға бір топқа жатпайтын заттарды білдіретін бөлек жұп сөздер ұсынылады. Фонетикалық жағынан бұл сөздер бір дыбыста ерекшеленеді (мұрт - құлақ, тышқан – мүйіс). Алдымен сөзде сараланатын дыбыстардың бірі, содан кейін екі дыбыс та (руль, бүркіт, жебе, Лариса), содан кейін – сөз тіркесі, сөйлем (Вераның тұтқасы менікінен жақсы) сөз тіркесінде., тақпақтар, мақал-мәтелдер, өлеңдер ("Көгершіндер ұшып келді, шұңқырдың қасына отырды", "Қоян жазда сұр, қыста ақ") Жаттығуларды суреттерсіз, тек сөздік қорында (мұрын – пышақ, ешкі – былғары, Алсейт – юла, қорап – тоқаш) жүргізуге болады. Бұл сөздерді ойында немесе әңгімеде қолдануға болады: Мысықты қалай шақырасың? – Кис-кис!

Торғайды бақшадан қалай қуасың? – Кыш-кыш!

Осындай жаттығулардың арқасында балалар сөздердің мағыналық айырмашылығын тезірек және жақсырақ түсіне бастайды. Сосын өлең жаттауға көшеді, таза сөздер, құрамында дифференциацияға қажетті сол немесе басқа дыбыстар бар.

Дыбысты айтуды үйретудің барлық кезеңдерінде ойын түріндегі жаттығулар ұсынылады: суреттермен, ойыншықтармен, ономотопеямен, қимыл элементтерімен, ән айтумен; өлеңдерді, әзілдерді оқу және жаттау, тақпақ, таза сөздер. Қысқа әңгімелерді қайталау және суреттер арқылы әңгімелеу, жас ерекшеліктері мен оқу міндеттерін ескере отырып, дыбысты автоматтандыру кезеңінен басталады.

4.4. Сөйлеудің дыбыстық мәнерлілігін қалыптастыру әдістемесі

Сөйлеудің мәнерлілігі - түсінікті, нанымды және сонымен бірге мүмкіндігінше өз ойлары мен сезімдерін қысқаша жеткізе білу; интонация, сөз таңдау, сөйлем құрастыру, фактілерді, мысалдарды таңдау арқылы тыңдаушы мен оқырманға әрекет ете білу", – деп жазды Н.С. Рождественский (Рождественский Н.С.). Кішілердің сөйлеуін дамыту мектеп оқушыларының.– М.: Ағарту, 1970. – Б. 10.)

Сөйлеудің мәнерлілігі оның сапасы деп аталады, онда айтылған пайымдау сөйлеушінің оған деген көзқарасымен байланысты. Сөйлеудің мәнерлілігі ойды саналы түрде жеткізуге негізделген.

Сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеуге байланысты мәнерліліктің фонетикалық-интонациялық аспектісі туралы айту керек. Интонация деп құрамдас бөліктердің тұтас кешені түсініледі: екпін, әуен, қарқын, ырғақ, күш, тембр. Интонациялық-дыбыстық мәнерлілік үйлесімді сөйлеу үшін маңызды. Баланың дыбыстардың айтылуын қалай меңгергені және қандай просодикалық бірліктерді қолданатыны оның үйлесімді сөйлеу мәнеріне байланысты болады.

Баланың сөздерді ерте қабылдауы ырғақты-әуезді құрылым негізінде жүзеге асырылады. Н. Х. Швачкин ол сөйлеуді дамытудың бастапқы кезеңінде "сөздің интонациясы, ырғағы және жалпы дыбыстық құрылымы мағыналық жүктеме алатындығын" атап өтті.

С.Л. Рубинштейннің айтуынша, кішкентай баланың сөйлеуі көбінесе айқын экспрессивтілікке ие, бірақ ол еріксіз, бейсаналық, мәнерлі сәттер импульсивті эмоционалдылық ретінде көрінеді. Саналы мәнерлілікке жету үшін мұқият жұмыс қажет.

Б. Леушина мәнерлеп сөйлеуді дамытудың үш кезеңін белгіледі. Балалық шақтың алғашқы кезеңдерінде сөйлеу эмоционалды функцияны орындайды. Сөйлеудің эмоционалдылығы - бұл дүниеге деген көзқарастың көрінісі, бала оны басқара алмайды.

Ересектер тарапынан талаптарды игере отырып, бала интонациялық мәнерлілік құралдарын меңгереді және оларды саналы түрде қолдана бастайды. Бұл деңгей жаспен шектелмейді, ол тәрбиешіге байланысты.

Ең жоғарғы саты интонациялық мәнерліліктен тілдік мәнерлілікке ауысумен сипатталады. Бала бейнелі сөйлеу құралдарын меңгереді: метафоралар,

эпитеттер, ойды бейнелі түрде жеткізу үшін теңеулер. Бұл деңгейдің де белгілі бір жас шектеулері жоқ. Ол мектепке дейінгі балалық шақтың соңында пайда болады және өмір бойы дамиды.

Дыбыстарды дұрыс айта білмесең, балалардың сөйлеуі мәнерлі болмайтынын есте ұстаған жөн. Дегенмен, барлық дыбыстарды қалай дұрыс айту керектігін біле отырып, бала нашар дикцияға байланысты анық емес, немқұрайлы, мәнерсіз сөйлей алады. Сондықтан бастауыш мектеп жасына дейінгі баладан бастап әр дыбыстың, сөздердің, сөз тіркестерінің анық, анық айтылуын үйрету қажет.

Мәнерлеп сөйлеу сонымен қатар дұрыс тыныс алуға, дауысты дауысқа, анық дикцияға, айтылым мақсатына сай қалыпты қарқынға байланысты. Дауыстың күші мен биіктігін реттей білу оның икемділігі мен қозғалғыштығын дамытуға ықпал етеді. Сөйлеудің әр түрлі қарқынын қолдана білу біртіндеп қалыптасады.

Көбіне сөйлеу барысында тыныс алуды, ауаны біртіндеп жұмсай білуді білмейтін балалар дауыстың дыбысталуын жоғалтады, сөздерді түйістіреді, сөз тіркесін мерзімінен бұрын аяқтайды, тыныс алғанда сөйлей бастайды, "түншығып" қалады.

Кішкентай балалар баяу сөйлейді, өйткені олармен күресу қиын сөгіспен дыбыс тіркестері мен сөздердің. Артикуляциялық аппаратты меңгеру дағдылары дамыған сайын сөйлеудің табиғи қарқынын қалыптастырудың алғышарттары жасалады.

Осылайша, сөйлеудің дыбыстық жағын жетілдіру: айтылымның анықтығы, дауыстың дыбысталуы мен қозғалғыштығы, сөйлеу қарқыны мен ырғағын қолдана білу, дұрыс тыныс алу мәнерлеп сөйлеуге дайындықтың қажетті кезеңі болып табылады.

Сөйлеуде интонация үлкен рөл атқарады. Ол сөздің мағынасын күшейтеді. Сонымен бірге, кейде оның көмегімен сөздің өзі білдіретін нәрсеге қарама-қарсы тұжырымға мағына беруге болады.

Сөйлеу барысында интонацияны саналы түрде қолдана білу арнайы жаттығулардың көмегімен дамиды.

Мәтіндегі сөздерді бөліп көрсете білу қабілетін дамыту үшін сіз балаларға "Кішкентай әңгімелесуші сүтті әңгімелесті, бірақ ол бос емес" деген тіл бұралуын оқып, оны алдымен әңгімелесуші сөзін, содан кейін сөздерді бөліп көрсете отырып қайталауды ұсынуға болады. әңгімелесті.

Интонациялық мәнерлілікті қалыптастыру үшін бірқатар қызықты жаттығулар ұсынылады:

1. Мақсаты: балаларды интонация арқылы әртүрлі сезімдерді (қуаныш, немқұрайлылық, қайғы) жеткізуге үйрету.

Тәрбиеші сөйлемді атайды: "Жаңбыр жауып тұр". Балалар оны әр түрлі интонациямен қайталауы керек – олардың қанағаттанғаны, қуанғаны түсінікті

болуы үшін; олардың қанағаттанбағаны, бұл оларды ренжітетіні және т.б. Сол тапсырма басқа сөйлемдермен де орындалады (Күн жарқырап тұр. Қар жауып жатыр. Саңырауқұлақ жаңбыры. Ақшақар гүлдеп кетті. Жылан жорғалап жүр).

2. Мақсаты: балаларды қуанышты, мұңды және т.б. дауыспен жеткізе отырып, сөйлемдерді құрастыруға және оларды әртүрлі эмоционалды бояулармен айтуға үйрету.

Педагог балаларды көктем немесе қыс туралы бірдеңе айтуға шақырады, сонда бұл әдемі, қызықты нәрсенің көргені қуантады. (Көктем келді! Шөп жасылға айналады!) Бірақ көктемде бір нәрсе ренжітуі мүмкін. Ұсыныс ойлап тауып, ренжігеніңіз, көңіліңіз толмағаны анық болатындай етіп айту керек (Орынсыз жаңбыр. Салқын жел соғады).

3. Бақылау интонацияларды қолдану және ажырату жаттығулары болуы мүмкін.

Алдымен балалар сөйлемді таңқалдырғаны түсінікті болатындай етіп айтуы керек (3 – 4 мәлімдеме); жауаптары бағаланады. Әрі қарай, қандай да бір сөйлемді қуанышпен немесе сұраулы түрде айту, жанашырлық білдіру немесе жай ғана бір нәрсе туралы хабарлау ұсынылады. "Барлығыңыз интонацияны мұқият тыңдаңыздар. Сөйлемде не айтылғанын білетін боласыз", – дейді педагог.

Балалар интонацияның сипатын анықтайды, қажет болған жағдайда педагог көмектеседі. Ең тиімді әдістердің бірі - балалардың алдында өлең оқу, тақпақ, санауыштар:

- Ақ қоян, Қайда жүгірдің?
- Орманға жасыл!
- Онда не істедің?
- Бастар дірілдеп кетті!
- Кисонька-мұрысонька, қайда болдың?
- Диірменде.
- Кисонька-мұрысонька, онда не істедің?
- Ұн тартылған. және т.б.

Балаларда сөйлеудің фонетикалық жағын тиімдірек қалыптастыру үшін сыныптағы оқыту мен күнделікті өмірде дыбысты дыбыстауға тәрбиелеудің тығыз байланысы қажет.

Осыған ұқсас өзара байланыс (мазмұны мен жұмыс әдістерінде) күнделікті өмірдегі ұйымдастырылған әрекеттерде және жаттығуларда оқытудың барлық кезеңдерінде бірдей мәселелердің шешілуінен тұрады бағдарламалық тапсырмалар. Дыбысты айтуға үйрету іс-әрекетінің барлық түрлерінде балалардың зейіні сөйлеудің дыбыстық жағына үнемі аударылып отырады.

Сыныптағы оқыту мен олардан тыс жаттығулар арасындағы байланыс, әрине, дыбыспен жұмыс істеу кезеңімен де анықталады. Дыбысты шығаруды ұйымдастырылған әрекетте берген дұрысырақ. Берілген дыбысты бекітетін жаттығуларды ұйымдастырылған әрекетте да, ұйымдастырылған әрекеттен тыс уақытта да орындау керек. Дыбысты шығаруға дейінгі дайындық жұмыстары ұйымдастырылған әрекеттен тыс уақытта жүргізуге ыңғайлы және жеңіл. Таңертең және кешке серуендеу кезінде сөйлеуді және есту зейінін, тыныс алуды және артикуляциялық аппараттың моторикасын дамыту үшін әртүрлі ойындар мен жаттығулар ұйымдастырылады.

5 БӨЛІМ. СӨЙЛЕУДІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

5.1. Ана тілінің грамматикалық құрылымын меңгерудің балалардың тілін дамытудағы маңызы

Грамматика – бұл тілдің құрылымы, оның заңдылықтары туралы ғылым. Тілдің құрылымы ретінде грамматика сөзжасам, морфология, синтаксисті біріктіретін "жүйелер жүйесі" болып табылады. Бұл жүйелерді тілдің грамматикалық құрылымының ішкі жүйелері немесе оның әртүрлі деңгейлері деп атауға болады. Морфология сөздің грамматикалық қасиеттерін және оның формаларын, сөз ішіндегі грамматикалық мағыналарын зерттейді; синтаксис – сөз тіркестері мен сөйлемдер, сөздердің үйлесімділігі мен реттілігі; сөзжасам – сөздің басқа түбір сөзге (немесе басқа сөздерге) негізделіп жасалуы, яғни одан тілге тән арнайы құралдарды қолдану арқылы мағынасы мен формасы бойынша алынады.

Грамматика біздің ойымызды материалдық қабықшаға орауға көмектеседі, сөйлеуімізді ұйымшылдықпен және басқаларға түсінікті етеді.

Грамматикалық құрылым – ұзақ тарихи дамудың жемісі. Грамматика тілдің түрін оның ең тұрақты бөлігі ретінде анықтайды. Оның тез өзгеруі қазақ тілін түсінуге кедергі келтірер еді. Грамматиканың көптеген ережелері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді, кейде түсіндіру қиын болуы мүмкін.

Грамматика – ми қыртысының абстрактілі, абстрактілі жұмысының нәтижесі, бірақ шындықтың көрінісі болып табылады және нақты фактілерге негізделеді.

Грамматикалық абстракция, сипаттамасы бойынша А.А. Реформатский, лексикалықтан сапалық жағынан ерекшеленеді: "Грамматика негізінен қарым-қатынасты қандай да бір нақты сөздердің нақты қатынасы ретінде емес, лексемалардың қатынасы ретінде білдіреді, яғни. грамматикалық қатынас, ешқандай ерекшеліксіз" (Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967. 154)

Грамматиканың шындықпен байланысы, оның ойынша, лексика арқылы жүзеге асады, өйткені грамматикада ешқандай нақтылық жоқ.

Әрбір грамматикалық құбылыстың әрқашан екі қыры болады: ішкі, грамматикалық мағына, білдірілетін нәрсе және сыртқы, грамматикалық мәнер, білдірілетін нәрсе.

Грамматикалық және лексикалық мағыналарды ажырата білу керек. Сөздің лексикалық мағынасы шындықтың қандай да бір элементі, оның қасиеттері, белгілері, күйі туралы түсінік береді. Грамматикалық мағына не сөздер арасындағы қатынасты білдіреді, не сөйлеушінің аталған заттар мен құбылыстарға субъективті қатынасын білдіреді.

Әрбір грамматикалық форманың, әрбір морфологиялық элементтің (префикс, жұрнақ, жалғау) белгілі бір мағынасы болады. Сонымен, қуыршақ және қуыршақ пішіндерінде аяқталуы ал жекеше және әйелдік туралы айтады, соңы ы – көпше туралы. Соңы жынысты, санды, жағдайды көрсетеді.

Баланың тілдің грамматикалық құрылымын меңгеруінің маңызы зор, сонымен морфологиялық және синтаксистік тұрғыдан қалыптасқан сөйлеу басқа адамға түсінікті болғаннан кейін және ол үшін ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас құралы бола алады.

Тілдің грамматикалық нормаларын меңгеру баланың сөйлеуі қарым-қатынас функциясымен қатар, біртұтас сөйлеудің монологтық формасын меңгерген кезде хабарлама қызметін атқара бастауына ықпал етеді. Синтаксис ойды қалыптастыру мен білдіруде, яғни байланыстырып сөйлеуді дамытуда ерекше рөл атқарады.

Грамматикалық тұрғыдан дұрыс сөйлеуді меңгеру баланың ойлауына әсер етеді. Ол логикалық, дәйекті түрде ойлана бастайды, жалпылайды, нақты нәрседен алшақтайды, өз ойын дұрыс жеткізе бастайды. К.Д.Ушинскийдің тұжырымдауы бекер емес қазақ тілін оқытудағы үшінші мақсат грамматиканы тілдің логикасы деп атады. Оны зерттеу туралы айта отырып, ол былай деп жазды: "логикалық түрде оқытылатын грамматика адамның өзіндік сана-сезімін, яғни адамның жануарлар арасындағы адам болып табылатын қабілетін дамыта бастайды" (Ушинский К.Д. Тіл үйретудің ортақ міндеттеріне байланысты грамматиканы меңгеру туралы//Сайланған пед.оч. – М., 1954. – Т.2. – Б.693.)

Грамматикалық құрылымды меңгеру баланың мектепте тіл үйренуге көшуін қамтамасыз ете отырып, оның жалпы дамуына орасан зор әсер етеді.

Балабақшада грамматика заңдылықтарын зерделеу, оның категорияларымен және терминологиясымен танысу міндеті қойылмайды. Тілдің ережелері мен заңдылықтарын балалар жанды сөйлеу тәжірибесінде меңгереді.

Мектепке дейінгі жаста балада грамматикалық тұрғыдан дұрыс сөйлеу дағдысын қалыптастыру керек. К.Д.Ушинский жастайынан дұрыс сөйлеу дағдысын қалыптастыру қажеттігін баса айтты.

Грамматикалық құрылымды меңгерудің негізі грамматикалық формаларда көрініс табатын қоршаған болмыстың байланыстары мен байланыстары туралы таным болып табылады. Кішкентай баланың сөйлеуі грамматика тұрғысынан аморфты (формасыз). Сөйлеудің морфологиялық және синтаксистік аморфтылығы мынаны айтады белгісіздіктің болуы оларға өмірде бар қарым-қатынастар мен байланыстар. Баланың қоршаған әлем туралы білімі заттар мен құбылыстар арасындағы байланысты ашуға ықпал етеді. Белгілі байланыстар грамматикалық түрде қалыптасады және сөйлеуде көрініс табады. Бұл ана тілін, оның сөздік қорын, грамматикалық құрылымын меңгеруіне байланысты болып отыр. Әртүрлі байланыстарды орнату, бақыланатын құбылыстар арасындағы логикалық байланысты түсіну балалардың сөйлеу құрылымының айтарлықтай өзгеруіне әсер етеді: көсемшелер мен үстеулер санының көбеюіне, күрделі сөйлемдерді қолдануға. Жалпы – балалардың сөйлеу құрылымын жетілдіруде, сөзжасам, формация және синтаксистік құрылымдарды меңгеруде.

Бала заттар мен құбылыстардың байланысын ең алдымен заттық іс-әрекетте үйренеді. Грамматикалық жүйенің қалыптасуы пәндік іс-әрекетті дұрыс ұйымдастыру, балалардың құрдастарымен және ересектермен күнделікті қарым-қатынасы, күрделі грамматикалық формаларды меңгеруге және бекітуге бағытталған арнайы сөйлеу әрекеттері мен жаттығулары жағдайында сәтті жүзеге асады.

Баланың грамматикалық құрылымды меңгеру процесі күрделі, ол ми қыртысының аналитикалық және синтетикалық белсенділігімен байланысты. Осы күрделі ақыл-ой әрекетінің даму механизмін И.П. Павлов грамматика динамикалық сөйлеу стереотипінің өзіндік формасы деген ойды білдіре отырып ашты.

Грамматикалық құрылымды меңгерудің физиологиялық механизмі сәйкес грамматикалық қатынастарды жалпылау, динамикалық стереотипті дамыту болып табылады. Бала заттардың шынайы қарым-қатынасын бақылай отырып, оларды сөйлеуде жаңғырта отырып, белгілі бір қорытындылар, жалпыламалар жасайды, содан кейін өз сөйлеуін интуитивті түрде осы ережелерге бағындырады.

Физиологияда сөйлеудің грамматикалық жағын меңгерудің шартты-рефлекторлық негізі белгіленеді. Бала зат есімдерді, сын есімдерді және басқа грамматикалық формаларды өзгерткен кезде белгілі бір динамикалық стереотипті дамытады. Бала белгілі бір ойларды білдіру үшін белгілі бір грамматикалық формаларды қолдану қажет екенін біледі.

Динамикалық стереотиптің дамуына оның үлкен тұрақтылығы ықпал етеді. Егер бала септік жалғауларын меңгерсе, тілдің ортақ жүйесіне сай болса, қатесіз қолданады. Бірақ сонымен бірге динамикалық стереотипті қолдануда икемділіктің жеткіліксіздігі байқалады. Бала меңгерілген грамматикалық ережелерді қолданады формалар және жүйеден ауытқулар болған жағдайларда. Мысалға: "Біз хайуанаттар бағында "пілді" көрдік; "Анам маған "үйрек балапандарын" берді ("Анам маған үстел сатып алды" сияқты).

Өзгермейтін зат есімдерді қолдануда да дәл осылай байқалады. Бала қарым-қатынас тәжірибесінде барлық сөздердің (зат есімдердің) өзгеретінін, сондықтан пальто, фортепиано, кофе және т.б. сияқты сөздерді өзгертетінін нық түсінді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың грамматикалық құрылымын меңгеру ерекшеліктерін түсіну үшін А.Н. Гвоздев, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. еңбектері іргелі мәнге ие. Эльконин, Э. Шахнарұлы және басқалар.

Сөйлеудің грамматикалық жағын меңгеру заңдылықтарын белгілі лингвист Александр Николаевич Гвоздев ашқан (Қараңыз: Гвоздев А.Н. Балалардың сөйлеуін зерттеу мәселелері. – М., 1961.)

Оның зерттеуінде балалар сөйлеуінің морфологиялық және синтаксистік қалыптасу үдерісін ұзақ мерзімді бақылаулардың орасан зор нақты материалдары қамтылған, бұл грамматикалық жүйенің қалыптасу үдерісін алғашқы, әлі де өзгермейтін аморфты сөздердің пайда болуынан бастап, мектеп жасына дейін, бала меңгергенге дейін бақылауға мүмкіндік береді. тілдің барлық негізгі формалары.

Бала ана тілінің грамматикалық жүйесін үш жасында-ақ оның барлық типтік көріністерінде меңгереді. А.Н. Гвоздевтің айтуы бойынша морфологиялық элементтер сөздерден өте ерте (шамамен) ерекшелене бастайды 1 г. 4 ай.). Сөздердің бөлшектенуі зат есімнің бірқатар категорияларын қамтиды – бір, және көбейткіштер. сан, есім., кінәлайды, және туады, септіктер, етістік категориялары (бұйрық, рай, инфинитив, өткен және осы шақ).

Баланың сөйлеудің грамматикалық құрылымын меңгеруі мағынаның болуымен сипатталатын грамматикалық категорияларды меңгеру түрінде жүреді. Жекелеген категорияларды меңгеру уақыты мен реттілігі олардың мағыналарының сипатына байланысты. Балаларда нақты мағынасы балалар ойының логикасымен байланысты емес, яғни мағынасы жағынан түсініксіз формаларды меңгеру қиынға соғады. А.Н. Гвоздев былай деп жазды: "Ең алдымен, бала оңай қабылдай алатын нақты анықталған нақты мағыналары бар категориялар игеріледі."

Ең алдымен, бала зат есімдердің санын меңгереді (1 г. 10 ай.), сондай-ақ кішірейткіштер мен арасындағы айырмашылық кемсітпейтін сөздермен зат есімдер: үстел – үстел. Балалар бұйрық формасын ерте меңгереді, өйткені ол бала үшін үлкен мәнге ие әртүрлі тілектерді білдіреді. Заттармен және

кеңістікпен (жағдайлармен), уақытпен (шақтармен) және сөйлеуге қатысушылармен (етістіктің тұлғаларымен) байланысты қатынастарды игеру қиынырақ. Кеш (2 г. 10 ай.) шартты рай игеріледі, өйткені ол нақты бар емес, болжамды нәрсені білдіреді. Тұқым категорияларын ассимиляциялау өте күрделі және ұзаққа созылады. Жыныс механикалық жаттау арқылы емес, зат есімдердің морфологиялық құрылымымен байланысады.

А.Н. Гвоздев қазақ тілінің үш негізгі бөлігінің әр түрлі қиындықтар туғызатынын атап өтті: зат есімдерге қатысты жалғауларды меңгеру, етістіктерге қатысты – негіздерді меңгеру, сын есімдерге қатысты – сөзжасам (салыстырмалы дәреже) ең қиын. .

А.Н. Гвоздев келесі заңдылықты ашты. Грамматикалық құрылымды меңгеруде белгілі бір дәйектілік байқалады: біріншіден, сөзжасам және сөзжасам саласындағы барлық типтік, қатардағы, барлық өнімді формалар (зат есімдердің септік жалғаулары, етістіктердің тұлға, шақ бойынша өзгеру формалары) меңгеріледі. .

Осы жүйенің нормаларын бұзатын барлық оқшауланған, эксклюзивті, көбінесе баланың сөйлеуінде репрессияға ұшырайды. Біртіндеп сөйлеуге еліктеу арқылы айналадағы үлгілер тұтастай қабылданады. Жеке, жеке тұрған сөздер мектеп жасында-ақ меңгеріледі.

А.Н. Гвоздев қазақ тілінің грамматикалық құрылымының қалыптасуының негізгі кезеңдерін белгіледі.

Бірінші кезең – аморфты түбір сөздерден құралған сөйлемдер периоды, олар қолданылған барлық жағдайларда бір өзгеріссіз түрде қолданылады (бастап 1 г. 3 айға дейін 1 г. 10 ай.).

Екінші кезең – грамматикалық категориялардың қалыптасуына және олардың сыртқы өрнегіне байланысты сөйлемнің грамматикалық құрылымын меңгеру кезеңі (бастап 1 г. 10 ай. 3 жылға дейін).

Үшінші кезең – қазақ тілінің морфологиялық жүйесін меңгеру кезеңі, септік жалғаулары мен жалғауларының түрлерін меңгерумен сипатталады (3 жастан 7 жасқа дейін). Осы кезеңде барлық оқшауланған, оқшауланған формалар барған сайын ассимиляцияға ұшырайды. Бұрын аяқталу жүйесі ассимиляцияланса, кейінірек негіздердегі кезектесулер жүйесі игеріледі.

Ф.А. Сохиннің, Н.П. Серебренникованың, М.И. Попованың, А.В. Захарованың еңбектері балалардағы сөйлеудің грамматикалық құрылымының даму ерекшеліктерін зерттеуді байытады.

Қазақ тілінің морфологиялық жүйесін меңгеру балалардың сөздердің дыбыстық түріне бағдарлануын дамыту негізінде жүзеге асады. Бұл әсіресе ересек мектеп жасына дейінгі балаларда айқын көрінеді.

Бағдарды дамыту үшін баланың сөзбен іс-әрекеті маңызды, дегенмен қарапайым тәжірибе жинақтау әрқашан оң нәтижеге әкелмейді. Сонымен, өткен шақ етістіктерін зат есімдермен байланыстырудың ерекшеліктерін

зерттей отырып, М.И. Попова қажетті форманы қарапайым бірнеше рет (312-ден 534-ке дейін) қайталау көп еңбекті қажет етеді және нәтижесіз болады деген қорытындыға келді, балалар формаға бағдарланбайды, өйткені олардың белсенділігі сөзбен ұйымдастырылмаған. "Теремок" ойынында үйлестірудің қалыптасуы, проблемалық жағдайдың туындауы (егер бала дұрыс үйлестірсе, мұнараның есігі ашылды) балалардың 75% -ы қайталау саны 100-ден аспаса, дауыстарымен зат есім мен етістіктің жалғауларын бөліп көрсетуге үйренді.

Тілдің грамматикалық құрылысын меңгеру барысында мектеп жасына дейінгі бала морфемалардың дыбыстық жағына бағдарланудан жеке фонематикалық белгілерге бағдарлануға көшеді.

Бұл процесте фонематикалық есту мәдениеті жетекші орындардың бірін алады.

Грамматикалық құрылымды меңгерудің негізі грамматикалық жалпылауды қалыптастыру болып табылады.

Ф. А.Сохин тілдік жалпылауды қалыптастыру туралы айта келе, балалардың сөйлеуі ең алдымен ересектердің сөйлеуіне еліктеу, олардың сөйлеу мәнерін қарызға алу және көбейту негізінде дамитынын атап өтті. Бірақ бұл сөйлеуді меңгеруде маңызды рөл атқаратыны анық ".қайталанбайтын" сөйлеуді дамытудың психологиялық механизмінің элементтері – тілдік және сөйлеу құбылыстарын жалпылау.

Сөйлеуді дамыту үдерісінде тілдік жалпыламалардың қалыптасуы ерте басталады және олар ересектерге қарапайым еліктеу емес, тілді меңгерудің психологиялық механизмінің өзегін құрайтындар.

Грамматиканы меңгеру баланың танымдық дамуымен байланысты, өйткені сөйлеуде тілдік жалпылауды қалыптастыру ойлау жұмысын болжайды. Талдау, синтездеу, абстракциялау және жалпылау процестері лексикалық және грамматикалық мағыналарды меңгеруге жетелейді.

Американдық психоллингвист Б. Слобин (Қараңыз.: Слобин Д. Грамматиканы дамытудың когнитивті алғышарттары// Психоллингвистика. – М., 1984.) грамматиканы меңгеру үшін бала мынаны ескеруі керек екенін атап өтеді: 1) сол физикалық және әлеуметтік құбылыстарды жүзеге асыру, олар туралы ақпарат тіл арқылы беріледі және 2) тілдік ақпаратты өңдеуге, жүйелеуге және сақтауға қабілетті. Басқаша айтқанда, грамматиканы дамытудың когнитивтік алғышарттары айтылымның мағынасымен де, формасымен де байланысты.

40 тілдің материалы бойынша Д. Слобин грамматиканы меңгеру процесі "баланың жақсы құрылымдалған, белсенді ойлауын қажет ететіні" туралы нақты дәлелдер келтіреді. Мұндай әмбебап заңдылық ағылшын, неміс, қазақ, поляк, венгр және басқа тілдерде сөйлейтін балаларда көрінеді.

Зерттеуде В.И. Ядешко жеке грамматикалық формаларды қолдануға байланысты балалардың сөйлеуіндегі жалпылау мен диверсия процесін ашатын материалдар қамтылған.

Сонымен, сөйлемде Біз кеттік, бала әрекет етуші субъектілер тобына қатысты бір сөзді қолданады. Сұраққа: Бұл біз кімбіз? – ол жауап береді: Мен, әкем, Витя. Кеттік предикаты субъектілердің бұл тобы белгілі бір уақыт аралығында бірдей әрекет еткенін көрсетеді.

Сөйлеуде біртектес субъектілермен сөйлемдердің пайда болуы қызығушылық тудырады, мұнда субъектілерді тізімдеу алдында жалпылама сөз болады. Мысалға: Екі біз: мен және әкем – кеттік. Сөйлем грамматикалық жағынан жеткілікті түрде құрастырылмаған, бірақ құрылымы жағынан күрделі. Бала жиынтықты (мен және әкем) ашады, кейіпкерлердің санын көрсетеді (екі біз), нақты субъектілерді тізіп қана қоймайды, сонымен қатар оларды атамас бұрын жалпылама сөз береді.

Грамматикалық құрылымды меңгерудегі қиындықтар мен кезеңділік бірнеше себептермен түсіндіріледі: жас ерекшеліктеріне, сөйлеудің морфологиялық және синтаксистік жақтарын меңгеру заңдылықтарына, грамматикалық жүйенің, әсіресе морфологияның күрделілігіне. Қазақ тілінде, жоғарыда айтылғандай, көптеген типтік емес формалар бар, яғни. ережелерден ерекшеліктер. Типтік емес формаларды қолдана отырып, балалар жиі қателеседі.

Ең жиі кездесетін қателіктер оқу-әдістемелік құралдарда О.И. Соловьева, А.М. сипатталған. Бородич, Л.П. Федоренко және басқалар.

Балалардың сөйлеуіндегі морфологиялық қателіктерге бірнеше мысал келтірейік.

1. Зат есімнің қате жалғаулары,

- жіктік, септік, көпше: соңымен –оған - қарындаштар, екі ағаш, кірпілер, қабаттар; нөлдік аяқталуымен: ночов, қуыршақтар, қыздарды, кітаптар, есіков, түймелеп;

- жіктік, септік, дара: қуыршақта, анасынан, әпкесінен, қасықсыз;

- жанды және жансыз зат есімдердің септік жалғауы:

1. жансыз зат есімдерінің көсемше септігі: орманда, мұрында, бақшада;

2. Төмендетілмейтін зат есімдердің септелуі: алма, алманың, алмаға, алманы, алмада, алмадан, алмамен

3. Зат есімнің көпше түрін жасау, мен белгілеймін шылар жануарлардың төлдері: қозылар, мысықтар, құлындар.

4. Зат есімнің жынысын өзгерту: үлкен алма, балмұздақ сатып ал, әкем кетіп қалды, жылы сүт, көйлек жасыл, көрпелер жыртылды.

5. Етістік формаларының жасалуы.

2. бұйрық көңіл-күй: ізде, тап,

3. етістіктің түбірін өзгерту: іздеу – іздеп жүрмін (іздеймін), шашу – шашу (шашу), жылау – жылап жатырмын (жылаймын), сурет салу – сурет саламын (сурет саламын); мүмкін – можу (қолымнан келеді),

4. етістіктің жалғауы: қалау – қалайсың (қаласаң), беру – әке (бересің), бар – жейсің (тамақтан), ұйықта – түкіреді (ұйықтап жатыр).

6. Жіктік жалғауларының тұрлаусыз түрі: сломатая, жыртып, тігілген;

7. Сын есімнің салыстырмалы дәрежесінің қалыптасуы: жарқынырақ, неғұрлым таза, қатты, әдемірек, одан да жаманы,

Сөйлеудің морфологиялық және синтаксистік жақтары қатар дамиды. Синтаксисті меңгеруде қиындықтар азырақ, дегенмен синтаксистік қателер тұрақтырақ екені байқалады. Олар басқаларға онша байқалмайды, өйткені мектеп жасына дейінгі балалар сөйлеудің ауызша түрін қолдана отырып, негізінен күрделі емес құрылымы бар сөйлемдерді қолданады.

Сөйлеудің синтаксистік жағын меңгерудің ерекшеліктері туралы мәліметтер Н.А. Рыбниковтың, А.Н. Гвоздевтің, А.М. Леушинамен, Ш. Ядешко еңбектерінде кездеседі.

Алдымен кейіпкерлерді, заттарды, іс-әрекеттерді білдіретін "сөйлем-сөздер" пайда болады (бер, әке, қосулы). Сөз мимикамен, жест-ишарамен, іс-әрекеттермен толықтырылады және мәні бойынша тұтас толық сөз тіркесін білдіреді. Бірте-бірте сөздер сөз тіркестеріне синтезделіп, сөйлемдер құрайды. Н.П. Серебренникованың айтуынша, сөйлемге көшу бала 40 – 60 сөз жинақтаған жағдайда мүмкін болады.

Бастап кезеңінде 1 г. 8 айға дейін 1 г. 10 ай. саналы құрылысты білдіретін екі сөзден тұратын сөйлемдер (аяқталмаған жай сөйлемдер) пайда болады, мұнда әрбір сөз объектіні немесе әрекетті білдіреді. Екі жылға қарай мыналар байқалады үш-төрт сөзден тұратын сөйлемдер – жай жай сөйлемдерді меңгерудің бастамасы. Шамамен 1 г. 9 ай. біртекті мүшелері бар сөйлемдер пайда болады. Бала қарапайым жалпы сөйлемдерді қолданудың ең жоғары нүктесіне бес жарым жасында жетеді.

Алғашқы күрделі одақсыз сөйлемдер пайда болады 1 г. 9 ай, екі-үш жастан бастап – жалғаулықтары бар күрделі сөйлемдер байқалады. Әдетте құрмалас сөйлем екі жай сөйлемді қамтиды. Үйлестіруші және бағыныңқы сыңарлар қатар меңгеріледі.

Бастапқыда балалар құрылымы жағынан қарапайым сөйлемдерді қолданады, кейіннен күрделі конструкцияларды меңгереді. Күрделі сөйлемдердің болуы жекелеген ұғымдар арасындағы байланыстардың (себеп-салдарлық, уақыттық және т.б.) күрделене түскендігін көрсетеді.

Өмірдің төртінші жылындағы балалар әдеттегі қарым-қатынаста күрделі сөйлемдерді сирек қолданады. Олар қолданатын сөйлемдердің құрылымы қарапайым, жалпы саны аз және жасына қарай аздап көбейеді: төртінші жылы – 8%, бесінші – 11%, алтыншы – 17% (В.И. Ядешко). Балаларға құрмалас

сөйлемдерді қолдану жеткілікті дәрежеде оңай: Әжем екеуміз үйде қалдық, ал олар өз істерімен айналысты (4 г. 5 ай.). Біртектес мүшелермен күрделі сөйлемдерді құрайтын сөйлемдер жиі кездеседі: Ол өзен жағасында ұйықтап қалды, ал ешкі келіп, қасқырдың қарнын кесіп алды, сосын кірпіш қалап, тігіп қойды (4 г. 9 ай.).

Күрделі сөйлемдердің мазмұны мен формасы өмірдің бесінші жылында күрделене түседі. Шақ, себеп бағыныңқылы сөйлемдер қолданылады (Ол барған жоқ жұмыс, өйткені бізде демалыс болды), орындар (Әскери машиналар болған жерде, отшашулар болды).

Сөйлемдер сирек кездеседі: бағыныңқылы анықтауыштармен: Алыстан, алыстан жабық зеңбіректер тұрды, олар оқ жаудырды (5 жыл); бағыныңқылы шартты белгілермен: Егер сіз оны жесеңіз, Айдана жылайды (4 г. 4 ай.); бағынышты мақсаттармен: Орманға барыңыз және тірі болу үшін арамшөптерді әкеліңіз (5 жыл).

Егде жаста балалар сөйлемнің біртектес мүшелерін қарама-қарсы қоюды біледі, қарама-қарсы жалғаулықтарды қолданады: Ол инені тығып емес, лақтырып жіберді.

Синтаксистік қателер сөйлемдегі сөз тәртібінің бұзылуынан байқалады: бала үшін ең маңызды сөз бірінші орынға қойылады: "Анам қуыршақ әкелді ме?" сұраулы сөйлем бала үшін маңыздырақ дегеннен басталады: "Айдана неге жылай бастады?"; балалар көбінесе жауабын сұраулы сөзден бастайды, сондықтан "неге?" деген сұраққа жауап береді: "Неге бұл"

Одақтық байланыс кейде дұрыс ресімделмейді: одақ немесе одақтың бір бөлігі алынып тасталады: "Міне, ағамның добы да жарылып кетті, сондықтан қатты бастым"; бір одақ екіншісімен ауыстырылады: "Үйге келгенде доппен ойнадық"; "Мен жылы тон кидім, сыртта неге суық"; одақ әдетте қолданылатын жерге қойылмайды: "Біз жаяу жүрдік, міне, Тамара апайдан сәлем қарадық".

Сөзжасам тәсілдерін меңгеру – балалардың сөйлеу тілін дамытудың бір қыры. "Сөзжасам" термині қазақ тіліндегі сөздердің жасалу процесінің өзін білдіреді. Қазіргі сөзжасамда бірнеше түрге ие морфологиялық әдіс үстем жағдайға ие. Ол мағынасы жағынан әртүрлі морфемалардың тіркесіміне негізделген: айқайлау – айқайлау; жол – саяхатшы; жүк көлігі – жүктердің-ик; әлсіз – әлсіз-омыртқа; көрпе астында – астында-көрпелер-лақап ат; тәртіп – бес-тәртіп; түсіру – түсіру; тасымалдау – тасымалдау, сіз-тасымалдау, жүгіру – жүгіру, сіз-жүгіру, жүгіру-жүгіру; сүйреу – ішке-тапты, тарту, тарту.

Соңғы онжылдықтарда морфологиялық және синтаксистік әдіс қазақ сөзжасамында белсенді бола бастады. Жаңа сөздердің жасалуы негіздердің қосылуы нәтижесінде (екі, үш: мұзды жару – мұзжарғыш; кітаптарды сүю – кітапқұмар) және басқа әдістердің көмегімен (Дудников А.В. Қазіргі қазақ тілі. – М., 1990).

Мектеп жасына дейінгі балалар негізінен морфологиялық әдісті қолданады. Сөздерді қалыптастыру үшін бала сөзжасамдық заңдылықтарды, сөз таптарының лексикалық мағыналарын және сөздің мағыналы бөліктерінің (префикс, түбір, жұрнақ, жалғау) мағыналарын меңгеруі керек.

Психологиялық және психолінгвистикалық әдебиеттерде сөзжасам балалардың сөзжасамымен байланысты. Балалардың өз бетінше сөзжасам құруын, сөзжасам жасауын Д.Б. Эльконин "баланың тілдік шындықты меңгеруінің симптомы ретінде". Балалардың сөзжасам жасауының негізінде тілдің флекциялық жүйесін меңгерудің негізі сияқты заңдылықтар жатыр. Сөз тіркестері мен сөзжасам құбылыстары – бір ретті. Мәні бойынша олар баланың тілді нақты пәндік шындық ретінде меңгеру бойынша жүргізетін жұмысының және осы рефлексия жүзеге асырылатын нақты тәжірибенің нәтижесін білдіреді.

Сөзжасам балалардың грамматикалық құрылымды белсенді меңгергендігін айғақтайды. Сөзжасам ұқсастық бойынша тілдің морфологиялық элементтерін еркін қолданудың көрсеткіші болып табылады. Сонымен, "сөз "дәмді" (кәмпит) "ботқа", "сөздерімен ұқсастығы бойыншақатық сүт" сын есімнен жұрнақ пен жалғау арқылы жасалады. Бір жағынан бала жаңа сөз қалыптастырса, екінші жағынан оны дұрыс өзгертіп жатыр ("Маған берші дәмді»). Бұл фактілер тілді меңгерудің шығармашылық сипатына сендіреді.

Балалардың сөзжасам жасауы – ережелерді, жалпылауды қалыптастыру процесінің ең айқын көрінісі.

О.С. Ушакова балалардың жаңа сөздерді меңгеруінің үш негізгі принципін анықтады;

- кейбір сөздердің бір бөлігі ("сөздердің үзінділері") тұтас сөз ретінде қолданылады: "секіру" – секіру;
- бір сөздің түбіріне екінші сөздің соңы қосылады: боран – "пургинки" (снежинкалар), көмек – "көмек көрсету", қорқынышты – "қорқыныш»;
- бір сөз екіден тұрады ("синтетикалық сөздер"): "ұрылар" – ұры мен өтірікші, "банан" – банан және ананас.

Жүргізілген зерттеулер негізінде А.Г. Тамбовцева (Арушанова) (Тамбовцева А.Г. Балабақшадағы мектеп жасына дейінгі балаларда сөзжасам тәсілдерін қалыптастыру: Реферат канд. дисс. – М., 1983.) сөзжасам тәсілдерін меңгеру кезең-кезеңімен жүреді деген қорытындыға келеді. Бастапқы кезеңдер мотивацияланған лексиканың бастапқы сөздік қорын және сөзжасамның алғышарттарын номинация үшін маңызды объектілерге және тілдік қатынастарға бағдарлау түрінде жинақтаумен сипатталады. Сөзжасамның ең қарқынды меңгерілуі 3 жас 6 ай – 4 жастан 5 жас 6 ай – 6 жасқа дейін жүреді. Осы кезеңде сөзжасам, сөзжасам нормалары мен ережелері туралы жалпылама түсініктер қалыптасады. Мектепке дейінгі жастың соңына қарай балалардың сөзжасам нормативті деңгейге жақындай түседі, осыған

байланысты сөзжасамның қарқындылығы төмендейді. Оқыту әдістемесі үшін орта және жоғары мектепке дейінгі жастағы сөзжасам құралдары мен тәсілдерін қалыптастыруға ерекше назар аудару қажеттілігі туралы қорытынды жасау маңызды.

5.2. Балалардың сөйлеуінің грамматикалық жағын қалыптастыру бойынша жұмыстың міндеттері мен мазмұны

Бұл бөлімнің міндеттерін үш бағытта қарастыруға болады: Балаларға ана тілінің *морфологиялық* жүйесін іс жүзінде меңгеруге көмектесу (сын есім, сан есім, шақтары). Балаларға *синтаксистік* жағын меңгеруге көмектесу: сөйлемдегі сөздерді дұрыс үйлестіруге, сөйлемдердің әр түрін құрастыруға және олардың ұйымдастырылған әрекеттертас мәтінде тіркесуіне үйрету.

Сөзжасам – сөзжасам формаларын қалыптастырудың кейбір нормалары туралы білімдерін жеткізу.

Біріншіден, жұмыстың мазмұнын анықтайтын морфология, сөзжасам, синтаксис мәселелеріне жалпы сипаттама беріледі, содан кейін ол жас ерекшеліктеріне қарай ашылады.

Жалпылаудың грамматикалық дағдыларының көлемін былайша көрсетуге болады.

Морфология.

Зат есімдер заттарды, заттарды, адамдарды, жануарларды, дерексіз қасиеттерді білдіреді. Олардың жынысы, саны және регистрінің грамматикалық категориялары бар (жынысы бойынша ажыратылады және саны мен регистрінде өзгереді).

Балаларды септік жалғауларын дұрыс қолдануға жаттықтыру қажет (әсіресе тектік септіктің көпше түрін қолдануда: қара өрік, апельсиндер, қарындаштар).

Сөйлемде зат есім ең маңызды құрамдас бөліктердің бірі болып табылады, ол жыныстағы, сан мен септіктегі сын есімдерге сәйкес келеді, етістікпен үйлеседі. Балаларға зат есімді сын есімдер мен етістіктермен үйлестірудің алуан түрлі тәсілдерін көрсету қажет.

Етістік заттың әрекетін немесе күйін білдіреді. Етістіктер сыртқы түрі бойынша (жетілдірілген және жетілмеген), тұлғалары, сандары, шақтары, жынысы және көңіл-күйлері бойынша өзгереді.

Балалар етістіктерді 1-ші, 2-ші, 3-ші жақ жекеше және көпше түрде дұрыс қолдануы керек (мен қалаймын, қалайсың, қалайсың, біз қалаймыз, олар қалайды).

Мектеп жасына дейінгі балалар іс-әрекет пен затты әйелдік, еркектік немесе бейтарап өткен шақ етістіктерімен байланыстыра отырып, жыныс категориясын дұрыс қолдануы керек (қыз айтты; бала оқыды; күн жарқырап тұрды).

Етістіктің септік жалғауы осы шақ, өткен шақ және келер шақ түрінде өрнектеледі (ол ойнайды, ойнады, ойнайды). Балаларды етістіктің бұйрық райдың қалыптасуына (біреу біреуді итермелейтін іс-әрекет: жүр, жүгір, жүр, жүгір, жүгірсін, жүр, жүр) және бағыныңқы райдың қалыптасуына (мүмкін немесе болжамды іс-әрекет: ойнайтын, оқитын) жетелейді. .

Етістіктің әр түрлі категориялары мен формаларын меңгеру балаларға сөйлемнің әр түрін құрастыру үшін қажет.

Сын есім заттың белгісін білдіреді және бұл мағынаны жыныстың, санның, септіктің грамматикалық категорияларында білдіреді.

Балаларды зат есім мен сын есімнің жынысы, саны, жағдайы бойынша, толық және қысқа сын есімдермен (көңілді, көңілді, көңілді), сын есімдерді салыстыру дәрежелерімен (мейірімді – мейірімді, тыныш – тыныш) үйлестіруімен таныстырады. .

Оқыту барысында балалар сөйлеудің басқа бөліктерін: есімдіктерді, үстеулерді, жалғаулықтарды, көсемшелерді қолдана білуді меңгереді.

Қазақ тіліндегі сөзжасамның жасалу жолдары сан алуан: жұрнақ (үйрету – педагог), префикс (жазу – қайта жазу), аралас (үстел, шашырау).

Балалар бастапқы сөзден бастап сөзжасамдық ұяны (қар – қар ұшқыны, қарлы, аққала, қар бүршіктері) таңдай алады.

Сөзжасамның әр түрлі тәсілдерін меңгеру мектеп жасына дейінгі балаларға жануарлардың (қоян, түлкі), ыдыс-аяқтың (қант ыдысы) атауларын дұрыс қолдануға көмектеседі, кәмпит ыдысы), қозғалыс бағыттары (жүрді – кетті – кетті).

Синтаксисте. Хабарламаның мақсатына қарай сөйлемдер мазмұндау, сұраулы және ынталандырушы болып бөлінеді. Арнайы интонация арқылы білдірілетін ерекше эмоционалды бояу кез келген сөйлемді лепті ете алады.

Балаларды сөз тіркестерін ой елегінен өткізе білуге, содан кейін сөздерді сөйлемдерге дұрыс байланыстыра білуге үйрету керек.

Балаларға сөйлем құрауға үйрету кезінде сөздердің дұрыс реттелмеуіне жол бермей, сөздердің дұрыс орналасу тәртібін қолдану жаттығуларына ерекше назар аудару қажет. Балалардың конструкциялардың бір түрін қайталамауын қамтамасыз ету маңызды.

Балаларда сөйлемнің құрылымы туралы және әр түрлі сөйлемдерде сөздік қорын дұрыс қолдану туралы қарапайым түсінік қалыптастыру маңызды. Ол үшін балалар сөйлемдегі сөздерді байланыстырудың әр түрлі тәсілдерін меңгеріп, сөздер арасындағы кейбір мағыналық және грамматикалық

байланыстарды меңгеріп, сөйлемді интонациялық түрде құрастыра білуі керек.

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыру процесінде синтаксистік бірліктермен жұмыс істеу қабілеті қалыптасады, тілдік құралдарды саналы түрде таңдау қамтамасыз етіледі. қарым-қатынастың нақты жағдайларында және біртұтас монологтық сөйлемді құру процесінде.

5. 3. Сөйлеудің морфологиялық жағын қалыптастыру әдістемесі

Кіші топта.

Үш жасқа қарай балалар кейс, жыныс, сан, шақ сияқты грамматикалық категориялардың ең типтік жалғауларын меңгереді, бірақ бұл категориялардың барлық алуан түрлілігін меңгермейді. Бұл әсіресе зат есімдерге қатысты. Төртінші жылы бала жыныс категориясын меңгерумен байланысты сөздің бастапқы формасына назар аударады. Зат есімнің жыныстық қатынасын дұрыс анықтаған кезде бала оны дұрыс өзгертеді, егер қате болса, ол қателіктер жібереді ("мысық ұстап алды тышқан", "Мен бір бөлке нан алғым келеді тұзбен»). Бұл жас сөздің етістік түбірін сақтауға ұмтылуымен сипатталады, сондықтан " сияқты қателер туындайды.можу" орнына аламын (жібіту); "емес қояйын"орнына жібермеймін (жіберемін); "алды" орнына алды (бастап алу). Мұндай морфологиялық қателіктер әлеуметтік ортаға тәуелсіз жасқа байланысты заңдылық болып табылады.

Кіші топтарда грамматикалық формаларды түсінуді дамыту және оларды сөйлеуде қолдану бойынша жұмыс маңызды орын алады. Балаларға морфологиялық қателіктер жіберетін жиі қолданылатын сөздерді дұрыс өзгертуге үйрету керек.

Жұмыстың негізгі мазмұны: сөздерді кейстер бойынша өзгертуге, зат есімдерді жынысы мен саны бойынша сын есімдермен сәйкестендіруге, көсемшелерді (ішінде, үстінде, артында, астында, жанында) және етістіктерді қолдануға үйрету.

Бұл грамматикалық дағдыларды оқыту ұйымдастырылған әрекетте негізінен дидактикалық ойындар мен ойын-драматизация түрінде жүзеге асырылады. Бұл сөздік қорын байыту ұйымдастырылған әрекеттертары болуы мүмкін, мұнда сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыру мәселесі бір уақытта шешіледі.

Педагог қандай бағдарламалық тапсырманың негізгі екенін анықтайды: егер грамматиканы оқыту болса, онда сөздік тапсырма қатар шешіледі және керісінше. Сонымен, жануарлардың және олардың төлдерінің атауларын бекіту кезінде балаларды күшіктерді білдіретін зат есімдердің көпше түрін жасауға жаттықтыруға болады: қоян – қояндар, түлкі – түлкілер, қасқыр – қасқырлар,

Ұйымдастырылған әрекеттерді құру кезінде грамматикалық ережелер нақты өмірлік қатынастардың көрінісі екенін есте ұстаған жөн. Әдістемеде грамматикалық формалардың нақты өмірлік қарым-қатынастармен байланысы немесе суреттердегі ойыншықтар мен бейнелердің көмегімен оларға еліктеу, сондай-ақ дағдыларды бекіту мақсатында қайталанатын жаттығулар қарастырылуы керек.

Кіші топтардағы ұйымдастырылған әрекеттердің басым бөлігі ойыншықтармен өткізіледі. Ойыншық орынға (үстелде, үстелде), орынға әртүрлі өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді (отырады, тұрады, жатады), қимылдар (ойнайды, секіреді), қасиеттерді атаңыз – түсі, пішіні (бантик үлкен, қызыл; қалпақ мамық, ақ, жұмсақ), сандық қатынас (мысық бір, мысықай көп). Бұл өзгерістер барысында бала соған сәйкес сөздерді өзгертіп, тілдің морфологиялық элементтерін меңгеруі керек.

Сөйлеудің морфологиялық жағын қалыптастыруға арналған бірқатар дидактикалық ойындарды қарастырайық. Негізінен бұл, анықтамасы бойынша Е.И. Тихеева, объектілер, олардың қасиеттері, қасиеттері, күйлері, қатынастары, орналасуы деп аталатын номенклатуралық сипаттағы ойындар. Кеңістіктік мағынасы бар көсемшелерді (ішінде, үстінде, артында, жанында, астында) түсіну және дұрыс қолдану мақсатында "Не өзгерді?" ойынын қолдануға болады. (ойыншықтар: үстел, қуыршақ). Алдымен балаларға қуыршақты үстелге, үстелдің астына, үстелдің жанына отырғызу ұсынылады (предлогтардың мағынасын түсіну). Содан кейін педагог қуыршақтың орнын өзгертеді (үстелдің артында, үстелдің үстінде, үстелдің астында), ал балалар предлогтарды қолдану және жағдай бойынша кесте сөзін өзгерту арқылы не өзгергенін болжайды. Көсемшелерді кеңістіктік мағынамен белсендіру бір мезгілде баланы септік жалғауларын қолдануға жетелейді.

Көсемшелер мен септіктерді меңгеру үшін жасырынбақ ойыны ойналады.

Балаларға қуыршақ Айдана келді. Ол олармен жасырынып ойнағысы келеді: "Ойнайық, сендер жасырасыңдар, мен іздеймін. Тезірек жасыр!"

Педагог балаларға қайда жасырыну керектігін айтады, ал Айдана болжайды.

Тәрбиеші: "Коля, үстелдің астына жасыр, ал сен, Алсейт, шкафтың жанында тұр. Таня экранның артына, Жарық есіктің артына жасырынсын ". (Көсемшелер дауыспен ерекшеленеді.)

Айдана (іздейді): "Коля қайда? Ол үстелдің астында, Алсейт шкафтың жанында, Таня экранның артында, Света есіктің артында ". (Көсемшелер мен жалғаулардың асты дауыспен сызылады.)

Айдана: "Енді мен жасырамын, ал сен мені іздеп, қайда жасырғанымды айтасың".

Айдана үстелдің астына тығылады.

Айдана қайда? – Үстелдің астында.

Айдана экранның артына тығылады.

Айдана қайда? – Экранның артында және т.б.

"Не болып қалғанын тап?" ойыны. зат есімнің тектік көпше түрін меңгеру үшін ұсынуға болады. Балалар зат есімдерді көпше түрде қолдануда қателіктер жіберетіндіктен, ойыншықтар біреуден көп болуы керек. Сонымен бірге баланың зейіні сөзді дұрыс өзгертуге бағытталуы үшін ойыншықтар тобы екі-үштен аспауы керек.

Кіші мектеп жасына дейінгі балаларда зат есімнің бейтарап түрін қолдану қиындық туғызады. Оны меңгеру үшін "Сиқырлы дорба" дидактикалық ойынын, сонымен қатар тақырыптық суреттерді қарастыруды ұсынуға болады. Ойыншықтар (сәйкесінше суреттер) бейтарап зат есімдермен қатар еркектік және әйелдік зат есімдер болатындай етіп таңдалады. Бала сөздерді салыстыра білуі және бейтарап зат есімді баса білуі керек. Егер сын есім зат есіммен сәйкес келсе, жалпы сәйкестік жақсырақ анықталады.

Мысалы, "Сиқырлы дорба" ойыны үшін келесі ойыншықтар таңдалады: шелек, жұмыртқа, дөңгелек, алма, доп, бақа, қоян. Ойын барысында балалар ойыншықтарды бір-бірден алып, сұрақтарға жауап береді: Мынау не? Қандай алма? (Қызыл, домалақ, тәтті) Қандай доп? (Қызыл, дөңгелек, резеңке.)

Заттық суреттерді қарастыру барысында балалар тақырыпты атайды, сұрақтарға жауап береді: бұл кім? Қандай бетта? Қандай шелек? Аталық безі қандай? Сұраулы есімдік зат есіммен сәйкес келеді және балаға соңғысының жынысын анықтауға көмектеседі.

Уақыт өте келе тапсырма күрделене түседі – бала затты белгілері бойынша анықтау кезінде зат есімнің жынысына назар аударуы керек. Міне, осындай кәсіптің үзінділері (Қараңыз: Сөз ойлап табыңыз/Ред. О. С.Ушакова. – М., 1996)

Материал: қоян, сәбіз, қияр, алма, қызанақ, лимон (ойыншық, мүляждар).

Балаларға қонаққа сөмкесі бар қоян келеді. Оның сөмкесінде не бар деген сұрақ туындайды. Қоян сәбізді алып шығады.

–Бұл не? (Сәбіз.) Қандай сәбіз? (Ұзын, қызыл, дәмді.)

Қоян басқа заттарды алып шығады.

–Қандай қияр? (Ұзын, жасыл) Қандай қызанақ? (Дөңгелек, қызыл, дәмді)

Қандай алма? (Дөңгелек, қызыл, дәмді) Қандай лимон? (Сары, қышқыл)

Қоян жігіттермен ойнағысы келеді. Ол қайтадан барлық көкөністер мен жемістерді ғажайып дорбаға тығып қояды, сосын табанын дорбаға салып, затты тауып алады да, балаларға көрсетпей-ақ сипаттама береді, ал балалар оның не екенін болжайды.

Ол жасыл, ұзын. Мынау не? (Қияр)

Ол дөңгелек, қызыл, дәмді. Мынау не? (Алма)

Ол дөңгелек, қызыл, дәмді. Мынау не? (Қызанақ)

Егер балалар қате жауап берсе, педагог есімдік пен сын есімнің соңын дауысымен бөліп көрсетеді: дөңгелек, қызыл, дөңгелек, қызыл.

Балалардың сөйлеуінде етістік формаларын бекіту үшін "Қуыршақ күні", "Қуыршақ үйіндегі таң" сияқты драматизация ойындары тиімді.

"Қуыршақ не істейді" ойын-драматизациясында балалар етістікті шақ бойынша өзгертуге, бұйрық райды қолдануға үйренеді.

Күнделікті көріністер сахналанады: қуыршақ орнынан тұрады, бетін жуады, киінеді, таңғы ас ішеді, сурет салады, ойнайды, ән айтады.

–Қуыршақ қазірдің өзінде не істеді? (Сурет салды, ән айтты, би биледі.) (Етістіктің шақтары бойынша түрленуі.)

Балалар іс-әрекеттерді атағаннан кейін, сіз қуыршақтан бірдеңе жасауды сұрауды ұсына аласыз (ән айту, сурет салу).

–Сашадан ән айтуын сұрайық: "Саша, ән айтшы, өтінемін! Сурет салыңызшы!" (Бұйрық рай)

Ойыншықтармен дидактикалық ойындар, драматизация ойындары кіші және орта жастағы балалардың жас ерекшеліктеріне барынша сәйкес келеді. Олар ойыншықтардың орнын өзгертуге, сахналарды сахналауға, тікелей және жанама сөйлеуді қолдануға, соған сәйкес сөзді өзгертуге мүмкіндік береді. Ойын әрекетінің динамикасы грамматикалық дағдыларды меңгеруге ықпал етеді.

Мұндай ұйымдастырылған әрекетте дидактикалық тапсырма, материал, ойын әрекеттері, ойын барысы қарастырылады. Кіші топтар үшін ойын ережесін әрқашан оқшаулауға болмайды.

Мысалы, жасырынбақ ойынында дидактикалық тапсырма көсемшелер мен септіктерді меңгеру болып табылады; ойын әрекеті – қуыршақтың балалармен ойнауы: балалар тығылады, ал қуыршақ оларды іздейді және керісінше. Ойын ережесі жұмсақ түрде айтылады: қуыршақ бала ересек адамның нұсқауын дұрыс орындаған кезде іздей бастайды (есіктің артына тығылды, шкафтың жанында тұрды).

Зат есімдерді сын есімдермен сан есімдіктер бойынша сәйкестендіру дағдыларын қалыптастыру ойыншықтармен танысу және ойыншықтарды, заттарды, суреттерді тексеру, сипаттау, сонымен қатар салыстыру барысында жүзеге асырылады. Балалар олардың пішінін, түсін, өлшемін атайды.

Қолданыстағы тәжірибеде балаларға сөздің түбірін, жалғауларының типтік емес өзгерістерін өзгерту арқылы қиын грамматикалық формаларды өз бетінше қалыптастыруға мүмкіндік беру үрдісі байқалады. Дегенмен, дұрыс үлгіні алмаған балалар қателіктер жіберіледі, олар қажетті дағдыларды бірден дамытпайды, оны болашақта бекіту керек.

Балалармен ұйымдастырылған әрекеттер өткізудің әдістемелік ерекшеліктері тәрбиеші балалар үшін қиын грамматикалық формаларды қалыптастыратындығында. Ал сөзді өзгерту оңай болған жағдайда ғана балалардың дербестігін қамтамасыз етуге болады. Ол үшін қиын формадан (педагог қалыптастырады) жеңіл формаға (балалар қалыптастырады), көпше

түрден жекеше түрге өткен дұрыс: "Мысықай – бұл қашан көп, ал егер біреу болса? (Кішкентай мысық) Үйректер көп болған кезде, ал егер біреу болса?" (Үйрек) Әдетте бұл жағдайларда қателер болмайды. Сондай-ақ балаларды сөздерді өзгертудің басқа түрлерімен таныстыруға болады, осылайша жаңа сөз әртүрлі жағдайларда қолданылады: үйрек – үйрек – үйрек – үйрек - үйрек - үйрек - үйрек.

Ережелерді нақтылау, ойыншықтарды қарастыру, сөздік қорын молайту барысында ойын басталар алдында қателіктердің алдын алу үшін қиын форманың үлгісін беру керек, балаларды оны қолдануға жаттықтыру керек (балалардың соңынан ерген сөзді қайталауы). дауыспен соңын бөлектеу). Осылайша, сөздің дыбыстық жағына бағдарлану қабілеті қалыптасады.

Дидактикалық ойындар барысында педагог қажет болған жағдайда қажетті форманы ұсынады, ұйымдастырылған әрекеттертас және рефлексиялық сөйлеу тәсілдерін қолданады, қатені негізінен дұрыс сөзді қайталау арқылы түзетеді.

Орта топта.

Осы жастағы балаларда қарым-қатынас аясының кеңеюіне, сөйлеу құрылымының күрделенуіне байланысты көптеген морфологиялық қателіктер пайда болады, нәтижесінде сөздерді дұрыс өзгертудің әлі дамымаған нормалары айқындала түседі. Сонымен қатар, балалардың сөйлеуінде анағұрлым дұрыс грамматикалық формалар байқалады.

Грамматикалық дағдыларды қалыптастыруға осы жаста туындайтын дұрыс сөйлеу қажеттілігі, өткен тәжірибе, баланың дағдыларын дамыту көмектеседі жұмылдыру өз жадыңызды сақтаңыз, сөздерді саналы түрде өзгертіңіз, дұрыс формаларды іздеңіз. Ересектердің оның сөйлеу әрекетін бағалауы бала үшін үлкен рөл атқарады ("Мен дұрыс айттым ба?", "Бірақ қалай дұрыс айту керек?").

Ортаңғы топта меңгерілетін грамматикалық құбылыстардың шеңбері кеңейеді.

Оқытудың мазмұны күрделене түседі: оқыту жекеше және көпше түрдегі зат есімдердің тектік формаларын қолдану, зат есімдер мен сын есімдерді жыныста, санда және септікте үйлестіру, етістіктердің әр түрлі формаларын қолдану, етістіктерді тұлғалар мен сандар бойынша дұрыс жалғау қабілетін қалыптастыру, саналы түрде қолдану арқылы жалғасады. кеңістіктік мағынасы бар көсемшелер.

Орта топта қалыптасқан грамматикалық дағдыларды бекітумен қатар, балаларды өздеріне қиын сөздерді дұрыс өзгертуге үйрету керек. Бұл кезеңде сөйлеудің грамматикалық құрылымының қалыптасуы, бұрынғыға қарағанда, монологтық сөйлеудің дамуымен, балаларды әңгімелеуге үйретумен көбірек байланысты. Бұл топта оқыту әдістемесінде кіші топтармен салыстырғанда айтарлықтай айырмашылық жоқ. Грамматикалық формалардың өмірлік

жағдаяттармен байланысы үлкен рөл атқара береді, демек— көрнекілікті қолдану қажеттілігі туындайды. Егер кіші топтарда ойыншықтар негізінен пайдаланылса, орташа топтарда ойыншықтар мен суреттер бірдей қолданылады. Грамматикалық формалардың бір бөлігі көрнекі материалсыз да меңгеруге жатады.

Өмірдің бесінші жылында балаларға бұрын кездескен қиын грамматикалық формаларды қалыптастыруда үлкен дербестік беріледі. Дегенмен, үлгі оқытудың жетекші әдісі болып қала береді, ол қателерді болдырмау үшін сөздерді типтік емес өзгерту жағдайында қолданылады.

Бағдарламалық жасақтама мазмұны мен ұйымдастырылған әрекеттерді ұйымдастырудың әдістемесі де күрделене түсуде. Дидактикалық ойындар мен ойын-драматизацияда бір емес, бірнеше жағдаяттар беріледі (Қыз орманға кетті. Орманда мен түлкіні күшіктермен, қасқырды қасқырлармен, аюды күшіктермен кездестірдім).

Ойында "Не өзгерді?" сингулярлы емес, бірнеше өзгерістер жасалады (бір емес, екі ойыншық жойылады; бір емес, бірнеше ойыншықтың орны ауыстырылады).

Балаларға қойылатын талаптар артып келеді. Тәрбиеші балалардан жалғаулардың айтылуының анықтығы мен анықтығына қол жеткізеді; сөзді дұрыс формада айтуды, одан кейін қайталауды ұсынады; қалай дұрыс айту керектігін ойластыру, баланың сөз формасын іздеуін қолдайды. Балалардың сөйлеу тілінің ерекшеліктері туралы хабардарлығын ескере отырып, педагог баланы өзінің және басқалардың қателіктерін түзетуге баулиды (бала "котенка" деп қателескен, педагог оны қалай дұрыс айту керектігін сұрайды). Ортаңғы топта зат есімдерді көпше түрде номинативті, тектік және септік жалғауларында қолдану дағдыларын қалыптастыру, зат есімнің тектік құрамы, өзгермейтін зат есімдерді қолдану туралы түсініктерін бекіту жұмыстары жалғасуда.

"Не (кім) кетті?" дидактикалық ойыны. барлық жас топтарындағы балаларды

Бұл етістікті қолдану үшін ұйымдастырылған әрекетте ерекше жағдаяттар жасалады ("Ертегі тыңдағың келе ме? Сіз аюдың гимнастикамен қалай айналысатынын көргіңіз келе ме?"), тұрмыстық жұмыстарда ("Сіз маған ыдыс-аяқты жинауға көмектескіңіз келе ме? Үстелге нан қойғың келе ме?"), күнделікті қарым-қатынаста ("Таня, анаңа суретіңді көрсеткің келе ме? Сережа, Оля сенімен ойнағысы келеді деп ойлайсың ба?").

Жоғары мектепке дейінгі жас.

Үлкен мектепке дейінгі жаста ана тілі жүйесін меңгеру аяқталады. Алты жасқа қарай балалар сөздердің түрленуінің және сөйлемдерге бірігуінің, жынысы, саны және септігі бойынша үйлестірудің негізгі заңдылықтарын меңгерді. Бірақ оқшауланған, типтік емес формалар қиындық тудырады.

Балаларда дауыссыз дыбыстардың кезектесуінде қателіктер кездеседі (құлақ – құлақтың орнына "құлақ", "ұзын құлақты" ұзын құлақтылардың орнына), тектік септікте көпше түрдегі зат есімдерді қолдануда, етістіктердің бұйрық райдың жасалуындағы қиындықтар (міну, жату, сүрту, сүрту, қою, қосу) және сын есімнің салыстырмалы дәрежесі (әдемірек, тереңірек, тәттірек, қаттырақ, жоғарырақ, жақсырақ). Балаға қиындықтар зат есімдердің сан есімдермен, есімдіктермен тіркесуі, жіктік жалғауларын, қалау, шақыру етістіктерін қолдану арқылы туындайды.

Сондықтан қазақ тіліне тән барлық алуан түрлі грамматикалық формаларды меңгеру жалғасуда. Грамматиканы меңгеруге логикалық, абстрактілі ойлау элементтерінің дамуы, тілдік жалпыламалардың қалыптасуы ықпал етеді.

Егде жастағы мектеп жасына дейінгі балаларға ассимиляциясы қиындық тудыратын формаларды үйретуді жалғастыруда: зат есімдерді сын есімдермен және сан есімдермен үйлестіру (үшінші қатар, бесінші кесте), олардың есімдіктерін қолдану, оларға және оларды сан есімдермен үйлестіру, өзгермейтін зат есімдерді дұрыс қолдана білуді қалыптастыру.

Осы жас кезеңінде балаларды белсенді сөздік қорындағы барлық сөздерді дұрыс өзгертуге үйрету, баланың сыни көзқарасын тәрбиелеу міндеттері қойылады. өзінің және басқа біреудің сөйлеуіндегі грамматикалық қателер, дұрыс сөйлеу қажеттілігі.

Грамматикалық жүйенің жетілуі негізінен келісімді сөйлеудің дамуына байланысты жүреді.

Әдістемеде көрнекі материалдың бірте-бірте таралуынан, грамматикалық формалардың көрнекі өмірлік жағдаяттармен байланысынан сөздік құралдарға көшу жүзеге асырылады. Ойыншықтармен ойнаудың рөлі төмендейді, суреттер, сөздік дидактикалық ойындар және арнайы сөздік грамматикалық жаттығулар (кейде лексика-грамматикалық жаттығулар) көбірек қолданылады.

Грамматикалық форманың үлгісі әлі де қолданылуда. Балалардың сөйлеуі де үлгі бола алады. Сондай-ақ сөйлеу шығармашылығына - сөздің күрделі формаларын өз бетінше қалыптастыруға жағдай жасау қажет.

Дұрыс әдістемелік әдістермен тәрбиеші өз бетінше ойлауға итермелейді, қателіктердің алдын алады. Сонымен, балаларға арналған жаңа қозы сөзінің көптік жалғауының жасалуымен таныстыра отырып, педагог, мысалы, бұзаулар сиырдың төлдері туралы көпше түрде айтатынын еске салып, қозының жалғыз емес, көп екенін қалай айтуға болатынын ойластыруды ұсынады. қозылар). Балалар бұл форманы өз бетінше қалыптастырады.

Сөйлеудің морфологиялық жағын қалыптастыруға арналған ойындар мен сөздік жаттығулардың бірнеше мысалын қарастырайық.

"Суретті сипатта" ойыны.

Ойынға арналған материал: тақырыптық суреттер (ағаш, алма, алмұрт, лимон, көйлек, қалпақ, алжапқыш, орамал, көйлек, шелек, қазан, шәйнек, терезе, есік, үй, дөңгелек, велосипед).

Суреттер артқы жағын жоғары қаратып орналастырылған, бала бір суретті таңдап, оны атайды (алма). Педагог: "Бұл не?" деп сұрайды. (Үлкен, қызыл, дөңгелек, тәтті, піскен.). Үлгі үшін педагог сипаттама береді: "Орамал ақ, ұзын, ұштарында кестеленген".

Ұйымдастырылған әрекеттертың екінші бөлімінде балаларды бірнеше жұмбақтарды шешуге шақыруға болады:

Жүнді, жылы, әдемі, ыңғайлы. Мынау не? (Көйлек)

Сары, дәмді, шырынды, піскен. Мынау не? (Алмұрт)

Үлкен, қызғылт, дөңгелек, тәтті, піскен. Мынау не? (Алма)

5. 4. Сөйлеудің синтаксистік жағын қалыптастыру әдістемесі

Синтаксис бойынша жұмыста сөйлемдердің әртүрлі типтерін құрастыру дағдыларын қалыптастыру және оларды біртұтас сөйлемге біріктіре білу міндеті бірінші орынға шығады.

Үш жастағы балалардың сөйлеуі жағдаяттық, сондықтан баланы екі-үш сөзден (жай сөйлемдер) сөз тіркестерін құруға үйретеді. Өмірдің төртінші жылының өзінде—ақ әр түрлі типтегі - қарапайым және күрделі сөйлемдерді құра білу дамиды. Осы мақсатта суреттер, коммуникативті жағдаяттар, дидактикалық ойындар, драматизация ойындары қолданылады. Материал ойыншықтар, киім-кешек, ыдыс-аяқ, аяқ киім, тамақ болуы мүмкін.

Сурет бойынша сөйлем құрастыру іс-әрекеттің өзгермейтіндігімен, оның бекітілгендігімен жеңілдейді. Драматизация ойындарында сөз қимылмен ұштасады, көрсетілген іс-әрекет балаға сөйлем құруға көмектеседі. Көрсетілген іс-әрекеттер бойынша құрастырылған сөйлемдерді балалар айтады. Балаларға сөз тіркестерін құрастыруды кез келген ойын жағдайында үйретуге болады.

Сөйлем бойынша жұмыс қарапайым, кең таралмаған сөйлеммен жұмыс істеуден басталады. Бұл кезеңде балалар сөйлемнің синтаксистік негізін, яғни субъект пен предикатты сезінуге үйренеді. Ары қарайғы жұмыс сөйлемдерді тарату мен грамматикалық рәсімдеуге бағытталған. Баланың өз ойын толық және грамматикалық тұрғыдан дұрыс жеткізе білу қабілетін дамыта отырып, біз оны үйлесімді сөйлеуді меңгеруге жетелейміз.

Суретті қарап отырып, бала сұрақтарға бір буынды жауап беруге үйренеді:

Ана не істейді? (Оқиды)

Ит не істейді? (Үреді)

Балалар не істейді? (Ән айтады)

Содан кейін балаларды сұрақтарға толық жауап беру арқылы жай сөйлемдер құруға үйретеді (бала сөйлемнің негізін – субъект пен предикатты сезінуі үшін). Альбомдағы суреттерді пайдалануға болады О.И. Соловьева.

Қыз не істеп жатыр? – Қыз сурет салып жатыр.

Жігіттер не істеп жатыр? – Балалар радио тыңдайды.

Сөйлемнің грамматикалық құрылымы мен оның таралуы бойынша жұмыс қатар жүргізіледі.

"Сөйлемді аяқта" сияқты тапсырмалар жалпы сөйлемдерді құрастыру қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді.:

Педагог кімді оқытады? (Оқушылардың)

Пошташы не дейді? (Хаттар, газеттер)

Сағат жасаушы нені жөндеп жатыр? (Сағат)

Дәрігер кімді емдейді? (Науқастардың)

Суреттерді немесе ойыншықтарды қарап отырып, балалар тәрбиешінің көмегімен сөйлемді таратады.

Бұл кім? – Мысық.

Қандай мысық? Мысық. – дейді педагог дауысын бәсеңдетіп...

...үлпілдек, – деп келіседі балалар.

Жүнді мысық не істейді?

Жүнді мысық. кілемде жатыр.

Дұрыс, жүнді мысық төсеніште жатыр.

Әрі қарай, балаларға сөйлемді қайталау ұсынылады (термин берілмейді).

Кіші топта балаларды біртекті мүшелер есебінен сөйлемдерді таратуға үйретеді.

Балалардың алдында суреттер жиынтығы: көкөністер (сәбіз, пияз, қияр, картоп), жемістер (алма, апельсин, лимон), жануарлар (мысық, ит, сиыр, бұзау), жиһаз (үстелдер, орындықтар, шкафтар). Алдымен суретте не (кім) салынғаны туралы ұсыныстар құрастырылады.

Содан кейін тәрбиеші сөйлемді бастайды, ал балалар жалғастырады:

Анам дүкеннен сәбіз, пияз сатып алды.

Ауылда әжесінің мысығы, иті, сиыры, бұзауы бар.

Әрі қарай жалпылама сөздер аталады ("Үстелдерді, орындықтарды, шкафтарды бір сөзбен қалай атауға болады?" – "Жиһаз").

Балалар сөйлемнің біртекті мүшелерінің алдында жалпылама сөздерді қолдануға жаттығады. Тәрбиеші бастайды:

Балабақшаға жаңа жиһаздар әкелінді: үстелдер, орындықтар, шкафтар.

Көкөніс сататын дүкенде дәмді жемістер сатылады: лимон, алма, апельсин.

Балалар сөйлемді жалғастырады, содан кейін тәрбиешінің соңынан қайталайды.

Сюжеттік сурет тақырыптық суретке қарағанда сөйлем құруға көбірек мүмкіндіктер береді, себебі ол әдетте динамикалық. Педагог, мысалы, балаға

"Балалар не істейді?" деген сұрақты қояды. және осылайша оны жай сөйлемнің құрылысына, сөйлемнің синтаксистік негізін интуитивті түсінуге жетелейді. Оның "Балалар орманға барады" деген жауабында субъект, предикат және мән-жай бар.

Сөйлем құраудан басқа, балалар етістіктерді өзгертуге машықтанады.

Ал егер балалар орманға енді ғана баратын болса, қалай айтуға болады? (Балалар орманға барады)

Ал егер балалар орманда болса ше? (Балалар орманға барды)

Балаларды сөйлем құрауға жаттықтыру үшін келесі драматизация ойындарын қолдануға болады:

"Қуыршақ күні". (Қуыршақ не істейді? Қуыршақ сурет салады. Қуыршақ ән айтады. Қуыршақ ән айтты (ол не істеді?).

"Мишкина гимнастикасы". (Аю не істейді? Аю секіреді. Ол не істеді? Ол жүгірді)

Ойын әрекетінің динамикасы балалардың қызығушылығын арттырады және дидактикалық тапсырманы шешуді жеңілдетеді.

Осылайша, кіші жастағы балалардың синтаксистік дағдыларын қалыптастыру бойынша жұмыстардың бірізділігін байқауға болады: балалар сұрақтарға бір буынды жауап беруге, жай сөйлем құруға, оны құрастыруға және таратуға (тәрбиешінің көмегімен) үйренеді. біртекті мүшелердің есебінен, содан кейін – біртекті мүшелердің алдында жалпылама сөздерді қолдану; соңында олар құрмалас сөйлем құрауға жетелейді.

Барлық жаттығулар ойын сценарийі, ойын жағдайы немесе ойыншықтар мен суреттерді, тосын сәттерді, ертегі кейіпкерлерін немесе әдеби шығармалардың кейіпкерлерін пайдалана отырып, ойын сценарийі, ойын жағдайы немесе ойын контекстінде берілген ойын-сауық түрінде өтуі керек. (Білгір және Данно).

Кіші топтардағы ұйымдастырылған әрекетте сөйлемдерді құрастыру, көптеген тәжірибешілер атап өткендей, айтарлықтай қиындықтар туғызады. Ұйымдастырылған әрекеттерте бұл іс-әрекет қасақана, ерікті сипатқа ие болады, онда жанды ауызекі сөйлесудің жеңілдігі жоғалады, бұл балалардың сөйлеуінде көрініс табады. Балаларға сұраққа сөйлеммен жауап беру қиынға соғады және жеке сөздермен шектеледі. Сонымен бірге сол балалар тәрбиешілерге өз үйі, ағалары, сүйікті ойыншықтары туралы айтып, сөйлемдерді дұрыс құрастырып қана қоймай, оларды сөйлемдерге біріктіреді.

Балаларға сөйлем құрау дағдыларын үйретудің ойын кейіпкерлері кездесетін және өзара диалог жүргізетін коммуникативтік жағдаят құру сияқты әдістемесі нәтижелі болып табылады. Сондай-ақ, күнделікті қарым-қатынаста балалардың сөйлеуіне, педагог мен баланың диалогына жағдай жасау,

көркем әдебиетті дұрыс әдеби сөйлеуге тәрбиелеу үшін пайдалану өте маңызды.

Өмірдің бесінші жылындағы балаларда (орта топ) сөйлеудің синтаксистік жағының қалыптасуы келісімді сөйлеудің қалыптасуымен, ең алдымен оның монологтық формасымен байланысты.

Өмірдің бесінші жылындағы баланың сөйлеуінде қарапайым жай және күрделі сөйлемдердің саны көбейеді. Сонымен бірге, балалар сөйлемдерді әрдайым дұрыс құра бермейтіні, сөз тәртібін бұза бермейтіні, екі субъектіні ("әке мен ана, олар...") қолдана бермейтіні, сөздерді ретке келтіретіні, жалғаулықтарды алып тастайтыны немесе алмастыратыны, анықтамалар мен мән-жайларды аз қолданатыны атап өтілді. .

Оқытудың мазмұнына сөйлемдерді дұрыс құрастыру, сөйлемдегі сөздерді үйлестіру, сөйлеуде құрмалас және құрмалас сөйлемдердің қарапайым түрлерін қолдану дағдыларын бекіту кіреді.

Сөйлемнің грамматикалық құрылымы мен оның таралуы бойынша жұмыс жалғасуда.

Балаларға бірнеше суреттер ұсынылады: 1) қыз еденді щеткамен жуады; 2) бала қызға қайық жасайды; 3) қыз сайқымазақтың суретін салады. Сұрақтарға жауап беру (кім? не істейді?), балалар алдымен екі сөзден сөйлемдер құрастырады, содан кейін көмекші сұрақтар арқылы оларды таратады.

1. Бала қайық жасайды.

Бала қызға қайық жасайды.

Бала кішкентай қызға қағаздан қайық жасайды.

2. Қыз сайқымазақтың суретін салады.

Қыз сайқымазақты қарындашпен салады.

Қыз сайқымазақты түрлі-түсті қарындаштармен салады.

Сөйлемдерді дұрыс құрастыру үшін етістік лексикасын меңгерудің маңызы зор. Балаларды сөз тіркестерін, етістіктері бар сөйлемдерді құрастыруға үйрету барысында баланы ұйымдастырылған әрекеттертас сөйлем құруға жетелейді. Осы мақсатта "Сөйлемді аяқта" сияқты жаттығулар немесе арнайы құрылған күнделікті жағдайлар қолданылады.

Айдана үтікті алды, ол (кірді үтіктейді).

Бибарыс араны алды, ол (бөренені аралайды).

Алсейт балта алды, ол (шабады).

Әкем Айсұлтанға велосипед сатып алды, Айсұлтан (велосипед тебеді).

Нәтижелі жаттығулар болып табылады, онда бала сұрақтарға толық сөйлеммен жауап беруі керек.

Балабақшаға кімдерді апарады?

Педагог кімді оқытады?

Суретші нені салады?

Күрделі сөйлемдерді құрастыру дағдыларын меңгеру шығарма мен бағыныңқылы ұйымдастырылған әрекеттертас құрмалас сөйлемдердің мағыналарын түсінуді талап етеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінде сөйлемдегі сөздерді байланыстыруға және сөйлемдерді байланыстыруға қызмет ететін үйлестіруші жалғаулықтарды (а, бірақ, және, онда), бағыныңқылы жалғаулықтарды (не, не, өйткені, егер, қашан, бері) қолдануды жандандыру қажет. сөйлемдерді байланыстыру.

Сөйлемдегі жалғаулықтарды жаттығулар арқылы енгізуге болады, онда сұрақтарға тұтас сөйлеммен жауап беру немесе сөйлемді аяқтау қажет. Мұндай жаттығулар күрделі сөйлемдерді қолдану қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді.

"Сөйлемді аяқта".

Кішкентай Адина шанамен сырғанақтан түсіп кетті, бірақ (ол қорқып кетті). Таняға қуыршақ сыйға тартылды, өйткені. Біз қашан көшеге серуендеуге шықтық. Балалар мектепке бару үшін барды. Надя анасына мойынсұнбады, сондықтан. Жаңбыр жауа бастады, бірақ біз.

"Сұрақтарға жауап бер".

Неліктен құстар күзде оңтүстікке ұшады? Көшеден қашан өтуге болады? Шаңсорғыш не үшін қажет? Әлім кітапханаға не үшін барды?

Сұрақтар "неге?", "қашан?", "неге?", "неге?", "не үшін?" баланың себеп-салдарлық, уақыттық, мақсаттық байланыстар мен қарым-қатынастарды орнату қабілетін дамыту.

Балалардың сөйлеуінде күрделі сөйлемдердің пайда болуы баланың нақты өмірде бар байланыстар мен қарым-қатынастар туралы білімі мен түсінігін көрсетеді. 5 – 6 жаста, көптеген зерттеушілер атап өткендей, себептік тәуелділіктер туралы хабардар болу байқалады. Сөйлеуде себеп пен салдар арасындағы байланыс бағыныңқы сөйлемдер арқылы өрнектеледі.

Балалардың күрделі сөйлемдерді құрастыру дағдыларын меңгеруіне арнайы әзірленген тәсілдер ықпал етеді. Оларды қолдану арқылы бала күрделі сөйлемдер түрінде сөйлеуге итермелейтін жағдайларға қойылады. Жаттығуларға мысалдар келтірейік.

Екі сурет бойынша құрмалас сөйлемдерді құрастыру.

Балалар сюжетке жақын және тәрбиешінің үлгісімен салынған суреттерді қарап, содан кейін өз бетінше сөйлем құрастырады.

Тиін шыршаның үстінде отыр. Қоян шыршаның астында отырады.

Қыз төсегін жинап жатыр. Қыз ұйықтап жатыр.

Балалар орманға барды. Қыз орындықта отыр.

Қыз еденді сыпырып жатыр. Бала ыдыс-аяқты жинап жатыр.

Баланың сөйлемдерді өз бетінше құрастыруы:

· морфологиялық жағынан күрделі сөздермен: пальто, метро, радио; кию, шешу, шешу, кию;

· сөз тіркестерімен: мияулаған мысық, үрген ит, ұшып бара жатқан ұшақ, күңкілдеген бұлақ; сары, үлпілдек тауық; бірнеше сөзбен: қыз, бала, доп; бала, ит, шана;

· кәсіподақтармен егер, бері, сондықтан (Әкем екеуіміз коньки тебе алмадық, өйткені қар жауып тұрды).

Жоғарыда келтірілген ұсыныстарды құрастыру және рәсімдеу тәсілдерін балабақшаның орта және жоғары топтарында мыналарға байланысты қолдануға болады қалыптастырылған балалардағы бұл дағдыларды. Жаттығулар негізінен ойын түрінде өткізіледі.

Ересек мектепке дейінгі жаста сөйлеудің синтаксистік жағы едәуір жақсарады. Бала сөйлеудің диалогтық және монологтық формаларының дамуына байланысты әр түрлі қарапайым және күрделі синтаксистік құрылымдарды меңгереді.

Балалар негізінен біртекті мүшелері бар, жеке бұрылыстары бар қарапайым жай сөйлемдерді дұрыс құрастырады; жалғаулық, қарама-қарсы және септік жалғауларын қолдана отырып, сөйлеуде құрмалас және құрмалас сөйлемдерді, тура сөйлеуді қолданады. Балалардың сөйлеуі сипатталады байланыстың жоғарылауы, көрнекі жағдайға тәуелділіктің болмауы, яғни. контексттілікпен.

Жай және күрделі сөйлемдердің жасалуы жалғасуда. Осыған байланысты сөз тәртібін дұрыс қолдана білуге, сөйлемдегі сөздерді үйлестіруге, тура және жанама сөйлеуді қолдана білуге ерекше көңіл бөлінеді. Балаларда сөйлем және оның құрылымы туралы қарапайым түсінік қалыптастыру, жалғаулықтарды қолдана білу, сөйлемнің құрылымдық бөліктерін байланыстырудың тілдік құралдарын енгізу қажет (өйткені, өйткені, мысалы, әрқашан).

Сөйлеудің синтаксистік жағын дамыту мақсатында дидактикалық ойындар, сюжеттік суреттер, сөздік жаттығулар, коммуникативті жағдаяттар, көркем мәтіндер қолданылады. Оқу материалының мазмұнын қарастырайық.

Зат есімді жынысы мен саны бойынша сын есіммен сәйкестендіру үшін біртекті анықтамаларды таңдау.

Бүгінгі ауа райы қандай? (Жақсы)

Неге жақсы? (Күн жарқырап тұр, жылы, жел жоқ, жаңбыр жаумайды)

Күн жылы болған кезде қандай күн болады? (Жылы)

Күн жарқырап тұрған күн қандай болады? (Шуақты)

Ал жел болмаған кезде? (Желсіз) және т.б.

Сөйлемдерді тыңдау және предлогтарды дұрыс қолдана отырып сұрақтарға жауап құрастыру.

Ұсыныстар

Балалар мектепте болды. Бала үйдің артына кіріп кетті.

Төбеде қар жауды. Мысық еденнің астына кіріп кетті.

Торғай қоршауда отырды. Жүзуші су астына сүңгіп кетті.
Кемелер айлаққа жабысып қалады. Ер адам бұрышқа бұрылды.
Ыдыс-аяқтар үстелге қойылды.

Сұрақтар

Балалар қайдан келді? (Қайдан) Бала қайдан шықты? (Себебі)

Қар қайдан төгілді? (С) Мысық қайдан шықты? (Астынан)

Торғай қайдан ұшып кетті? (С) Жүзуші төлем үшін пайда болды ма? (Астынан)

Пароходтар неден алыстайды? (Кімнен) Адам қайдан шыққан? (Себебі)

Ыдыс-аяқ қайдан алынды? (Бірге)

Ортаңғы топтан бастап Е.И. Тихеева әзірлеген "жазбаша сөйлеу жағдаятын" енгізу ұсынылады (бала диктант жасайды, ал ересек адам жазып алады).

Бұл әдіс күрделі сөйлемдерді қолдануды белсендіреді, сөйлемнің синтаксистік құрылымын жетілдіруге ықпал етеді.

Сөйлеудің синтаксистік жағын дамыту монологтық сөйлеуді үйрету ұйымдастырылған әрекеттертарында да жүзеге асырылады. Әңгімелердің әртүрлі түрлері баланы әртүрлі синтаксистік құрылымдарды қолдануға итермелейді. Сипаттамада көбінесе жай сөйлемдер қолданылады, өйткені бұл кейіпкерді немесе затты сипаттау үшін қажет. Әңгімелеу әңгімелері оқиғаларды белгілі бір уақыт ретімен баяндауды талап етеді, сондықтан сөздік лексиканы және сөйлемдердің әртүрлі түрлерін қолдану қажеттілігі туындайды.

Синтаксистік тұрғыдан одан да күрделі міндеттер пайымдау түріндегі дәйекті сөйлемдерде қойылады. Себеп-салдарлық, уақыттық және басқа қатынастар құрамы мен бағыныштылығы бар сөйлемдермен өрнектеледі.

Кезінде қайта баяндауда әдеби мәтіндерде балалар тікелей және жанама сөйлеуді қолданады. Мәтінді қайта құрумен қайталау, әсіресе, кейіпкердің ұстанымына, оқиғаларға көзқарасына, оларға қатысуына байланысты басқа біреудің сөзін жеткізудің мазмұны мен тәсілдері қайта құрылған кезде қиынға соғады.

5. 5. Сөзжасам тәсілдерін қалыптастыру әдістемесі

Өз бетінше сөзжасам жасау үшін балалардың естігендерін жақсы түсінуі өте маңызды, сондықтан сөйлеу қабілетін дамыту, балаларды қоршаған әлем туралы білімдері мен түсініктерімен, сәйкесінше сөздікпен, ең алдымен уәждеделген сөздермен (басқалардан жасалған), сондай-ақ сөйлеудің барлық бөліктерінің сөздерімен байыту қажет. грамматикалық құралдардың мағыналық жағы.

Сөзжасам процесінде сөздерді қайталау мен жаттаудың өзі нәтижесіз болады, бала оның механизмін танып, оны қолдануды үйренуі керек. Балалардың назарын жұрнақтарды (педагог – педагог) немесе префикстерді

(барды – кетті – көшті – кетті) қолдану арқылы сөздердің жасалу тәсіліне аудару керек; ұқсастық бойынша сөзжасам дағдыларын қалыптастыру.

Кіші мектепке дейінгі жаста балалар жануарлардың төлдерін, ыдыстарды білдіретін жұрнақтары бар зат есімдердің сөзжасам тәсілдерін меңгереді; префикстері бар етістіктердің жасалуының кейбір тәсілдері.

Мысалы, жұптасқан суреттерді (мысық пен котенка, тышқан мен тышқан, жылқы мен құлын және т.б.) қарастыра отырып, педагог балаларға жұрнақтардың көмегімен шақалақтардың аттарын қалыптастыруды үйретеді -онок, -енок, мысықта күшік котенка, тышқанда – тышқан, үйректе – үйрек, аюда – күшік, түлкіде – түлкі деп аталады деген түсінік қалыптастырады.

"Кімде кім бар" ойынында (түлкіде – түлкі, кірпіде – кірпі, сиырда – бұзау) балаларды жануарлардың және олардың төлдерінің аттарын номинативті жекеше және көпше түрде, "Кім кетті" ойынында – жануарлардың аттарын қолдануға үйретеді. жекеше және көпше түрдегі тектік септікте (кірпілер, түлкілер, тауықтар, күшіктер жоғалып кетті).

Ыдыс-аяқ атауларын жұрнақтар арқылы қалыптастыруға үйрету драматизация ойындары мен дидактикалық ойындарда да дәл осылай жүзеге асырылады. Ойын жағдайларын жасауға болады: қуыршақтар қонаққа келді, шай ішуге отырды, үстел үстінде шай ыдыстары, крекер – крекерде, қант – қант ыдысында, нан – нан ыдысында және т.б.

Кіші топтағы балаларға етістіктің жасалуын да әртүрлі тәсілдермен үйретеді.

Ономатопеялық сөздерден етістіктердің жасалуы:

Бос-бос-бос! Бұл кім? (Үйрек) Ол не істеп жатыр? (Дірілдейді)

Ква-ква-ква! Бұл кім? (Бақа) Ол не істеп жатыр? (Айқайлайды)

Қарғы сатқыр! Бұл кім? (Шошқа) Ол не істеп жатыр? (Күңкілдейді)

Префикстерді қолдану арқылы етістіктердің жасалуы: жүру – кіру – кету – келу; кірді – шықты, келді – кетті.

Балаларды етістіктердің жасалу тәсілдерімен таныстыру дидактикалық ойындарда ("Музыкалық аспаптарда не істейді?", "Кім не істеп жатыр?", "Сөз қос"), ойыншықтармен драматизация ойындарында және ойын жағдаяттарында жүзеге асырылады. .

Естеріңізге сала кетейік, балалар сөзжасамның күрделі формаларында қателіктер жібереді. Қателердің алдын алу үшін ересек адамға сөйлеу үлгісін қолданған жөн.

Орта мектепке дейінгі жаста сөйлеудің әртүрлі бөліктеріне жататын сөздерді қалыптастырудың әртүрлі тәсілдерін үйрету жұмыстары жүргізіледі.

Балаларды жануарлардың және олардың төлдерінің атауларын өзара байланыстыруға, бұл атауларды жекеше және көпше, тектік көпше түрде қолдануға үйретеді.

Кіші топтардағыдай дидактикалық ойындар өткізіледі: "Кімде кім бар", "Кім жоғалып кетті деп тап", "Ойыншықтар дүкені". Олардағы сөйлеу

материалының мазмұны өзгеріп, күрделене түседі. Жануарлардың мұндай атаулары енгізіледі, оларда төлді басқаша атайды: жылқыда - құлын, сиырда – бұзау, шошқада – торай, қойда – қозы.

Педагог жануарлардың барлық төлдерінің аты бола бермейтінін, оларды осылай атайтынын түсіндіреді: жирафтың баласы, маймылдың баласы.

Ойындарды өткізу әдістемесі де күрделене түсуде, балалар қазірдің өзінде өз тәжірибелерінде бұрыннан таныс нәрселермен ұқсастығы бойынша текшелердің аттарын дербес қалыптастырады. Грамматикалық мазмұны бар ойындар мен жаттығулар баланың біліміне, оның қоршаған шындық туралы түсініктеріне, тәжірибесіне негізделгенде ғана тиімді болады.

Ортаңғы топта грамматикалық дағдыларды қалыптастыру үшін драматизация ойындары мен ойыншықтары бар дидактикалық ойындарды қолдануға болады. Егер қажетті ойыншықтар табылмаса (кірпі мен кірпі, аю мен күшіктер), қолданған жөн фланелеграф немесе көлеңкелі театр. Тәрбиешілер оларға жануарлардың мүсіндерін жасай алады.

Драматизацияға мысал келтірейік.

– Бір күзде мен орманға бардым. Жылы, шуақты болды. Мен діңгекке отырдым да, кенет көрдім: шалғында үлкен кім пайда болды? (Кірпі.) Ал оның артынан кішкентай тікенді шарлар домалап кетеді. Бұл кім? Иә, дұрыс, бұл кірпі. Кішкентай кірпілер. Олар не істей бастады (кірпі)? Сонда олар не істеп жатыр? (Кірпі ойнап жатыр.) Олар (кірпі) ойнай бастады, құлай бастады. Мұрындарымен иіскейді. Сосын. (кірпі) анасын қорқытуды ұйғарып, бұтаның артына тығылды. Кірпі оларды іздейді. Оларды кім іздеп жүр? (Кірпі.) Ешбір жағдайда анасы-кірпі (кірпі) таба алмайды. Кірпінің өздері оған қарай жүгірді. Олар бір-бірінің артынан үйлеріне қайтты. Алда кім бар? (Кірпі.) Кірпі ананың артында кім тұр? (Кірпі.) Алдымен біреу. (кірпі), содан кейін екінші. (кірпі). Алғашында кім көрінбей қалды? (кірпі), содан кейін бірінші (кірпі), ақырында, екіншісі (кірпі) жоғалып кетті. Не... (кірпі), не оның... (кірпі немесе кірпі) жоғалып кетті.

Ал мен қарасорадан тұрдым да, кірпімен кірпінің соңынан үйге қайттым.

Ортаңғы топта ыдыс-аяқ атауларын жұрнақ арқылы қалыптастыру дағдыларын қалыптастыру бойынша ұйымдастырылған әрекеттертар өткізіледі. Мысалдарды қолдана отырып, балаларға бірдей мағыналардың әр түрлі морфологиялық құралдармен өрнектелетіндігі көрсетілген: жұрнағы бар сөздер бар -сәжде (нан үгіндісі, нан қорабы), бірақ басқалары да бар, олар ыдыс-аяқты білдіреді, бірақ дыбысталмайды - тұз шайғыш, сары май (жұрнақтар -онк, -баял:), шәйнек, кофеқайнатқыш (-ник жұрнағы бар).

Мысалдармен суреттейік.

"Қуыршаққа бару" қойылымын сахналамас бұрын ойын жағдайы жасалады. Тәрбиеші сөйлейді:

Айданаға құрбылары қонаққа келеді, бірақ ол нан, кәмпит, қантты не саларын білмейді. Бірге ойланып, оған көмектесейік. Арнайы ыдыс-аяқтар бар. Ол қалай аталады?

Нан үшін қайсысы бар? (Нан салғыш)

Сонда Айдана нанды неге салады? (Жылы нан салғыш)

(Сөз хормен қайталанады.)

Кәмпиттерге арналған ыдыстар қалай аталады? (Кәмпит ыдысы)

Айдана кәмпиттерді қайда қояды? (Жылы кәмпит салатын ыдыс)

Ыдыс-аяқ атауларын қалыптастыру дағдыларын бекіту үшін ыдыс-аяқ сатылатын дүкендегі ойын қолайлы. Дүкенде ыдыс-аяқ сатылады. Тәрбиеші мен балалар ыдыс-аяқты қарап шығады.

Нан қорабы. Ол не үшін қажет? (Нан үшін)

Балалар жаңа затты көреді. Ал, бұл не? Сатушы бұл крекерге арналған ыдыс-аяқ деп жауап береді. Ол қалай аталады? Нанға – нан қорабы, қантқа – қант ыдысы. Ал крекер үшін? – Нан үгіндісі, – деп жауап береді балалар, ұқсастық бойынша пішінді өз бетінше қалыптастырады. Және т.б.

Осы жас кезеңінде етістіктің әр түрлі формаларын қалыптастыруға, етістіктерді тұлға мен сан бойынша байланыстыруға ерекше көңіл бөлінеді.

Ономатопеялық етістіктерді қалыптастыру жұмыстары жалғасуда (қарға қарқылдайды, мысық мияулайды, әтеш қарқылдайды, торғай – балапан-шырылдайды – шырылдайды). Балаларға етістіктерді (сабын – сабын, бояу – бояу, педагог – үйретеді, құрылысшы – құрастырады) септік жалғауын жасау тәсілдері үйретіледі.

Үлгілік бағдарламада ересек топтағы балаларды сөзжасамның тәсілдерімен таныстыруды ұсынады.

Ең алдымен, алдыңғы жас кезеңдерінде үйренген грамматикалық дағдылар, мысалы, ыдыс-аяқ атауларын, жануарлар мен құстардың төлдерін жұрнақтар (тырмалау - тырмалау, лашын) арқылы қалыптастыру дағдыларын бекітеді. – бұқашықтар – бір және көп, бірақ бір балапан – қарлығаш, титмуз, көп – қарлығаш, титмуз).

Бұл жерде сөздердің мағынасын түсіндіруге арналған тапсырмалар орынды:

"Сөз не туралы айтады торғай" (Бала торғай, кішкентай, бұзық, торғай үлкен)

Бұл ретте негізінен сөздік ойындар мен жаттығулар қолданылады: "Дүкен", "Хайуанаттар бағы", "Не болғанын тап".

Балапандардың атауларын бекіту "Жабайы және үй жануарлары" сериясындағы суреттерді (бұзауы бар сиыр, құлыны бар жылқы және т.б.) қарау барысында жүзеге асырылуы мүмкін.

Неғұрлым күрделі міндет – жұрнақтарды, префикстерді және басқа құралдарды қолдана отырып, сөйлеудің әр түрлі бөліктерінен кәсіп атауларын қалыптастыру. Бала сөздің бөліктерін (префикстер, түбірлер,

жұрнақтар, жалғаулар) бөліп алуға, оларды түсінуге, операция жасауға үйренеді.

Балалардың қандай мамандықтарды білетінін түсіндіру үшін "Мамандықты білесің бе?" ойынын өткізуге болады. (кәсібі бойынша тұлғаларды білдіретін зат есімдерді қалыптастыруға арналған жаттығу).

Айналамыздағылардың бәрі еңбек етуде. Көбінесе кәсіптің атауы (адам кім болып жұмыс істейді) оның жұмысына немесе құрал-саймандарына, машиналарына өте ұқсас: педагог балаларды оқытады, краншы кранмен жұмыс істейді. Егер сізге адамның не істеп жатқаны айтылса, оның кәсібін дұрыс атауға болады.

Сағатты жөндейді... (сағат жасаушы). Үйлер салады... (құрылысшы). Ол етігін жөндейді... (етікші). Билеттерді тексереді... (билет алушы). Кітапханада жұмыс істейді... (кітапханашы). Және т.б.

Балаларды бір түбірлі сөздерді ("түбірлес сөздер") (қайың, қайың, қайың; жапырақ, жапырақ, жапырақ құлауы) таңдауға үйретеді. "Туыс сөздер" ұқсас бөлікке ие болуы және мағынасына байланысты болуы керек.

Міндеттердің бірі – балаларға сын есімдерді салыстыру дәрежелерін қалыптастырудың әртүрлі тәсілдерін үйрету. Салыстырмалы дәреже жұрнақтар арқылы жасалады -оның (-ның), -е-, -сол(синтетикалық әдіс) және азды–көпті сөздердің көмегімен (аналитикалық жолмен): таза - таза – таза.

Үстеу сын есімнің түбіріне жұрнақтар қосу арқылы жасалады -шш-, -айш(синтетикалық әдіс) (ең жоғары, ең ақылды) және көмекші сөздердің көмегімен ең және ең (аналитикалық әдіс) (ең жоғары, ең дұрыс).

Ұзақтығы бойынша шағын жаттығуларды (5 – 6 минут) орындаған жөн.:

· зат есімнің негіздерінен сын есімдерді қалыптастыру туралы:

Таңқурайдан жасалған джем қандай? Құлпынайдан жасалған (таңқурай)? Қарақаттан жасалған (құлпынай)? (Қарақат);

· ер және әйел зат есімдерінің жұрнақтарын қолдану туралы:

Спортпен шұғылданады (спортшы). Футбол ойнайды (футболшы). Шаңғы тебеді (шаңғышы). Велосипедпен жүреді (велосипедші). Жақсы секіреді (секіргіш);

· иелік етуші сын есімдерді қалыптастыру үшін (қатыстылықтың мағынасы):

Үйде ешкі тұратын. Кімнің үйі? (Ешкі) Басқа үйде түйе тұрған. Кімнің үйі? (Түйенің) Мына үйде торай тұр. Кімнің үйі? (Торай) Үйректер үйде бірге дірілдейді. Кімнің үйі? (Үйрек)

Баланың өзінің және өзгенің сөйлеу тілінің ерекшеліктері, тілге деген ерекше сезімталдығы туралы өсіп келе жатқан хабардарлығын ескере отырып, проблемалық сипаттағы мәселелерді кеңірек қолдану қажет.

Ет тартқыш. Ол не үшін қажет? Оны неге олай атады? (Етті ұсақтайды) Шырын сыққыш. Ол не үшін қажет? Оны неге олай атады? (Шырын сығады)

6 БӨЛІМІ. БАЛАНЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІН ДАМУ ТҮРІ

6.1 “Байланыстырып сөйлеу” ұғымы және оның баланың дамуындағы маңызы

“Байланыстырып сөйлеу” деп қарым-қатынас пен өзара түсіністікті қамтамасыз ететін семантикалық егжей-тегжейлі мәлімдемені (логикалық түрде біріктірілген сөйлемдер қатары) түсінеміз.

Әдістемелік әдебиеттерде “байланыстырып сөйлеу” термині бірнеше мағынада қолданылады: 1) сөйлеушінің іс-әрекеті, процесс 2) өнім, осы іс-әрекеттің нәтижесі, мәтін, мәлімдеме; 3) сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс бөлімінің атауы. “”, “мәтін” терминдері синоним ретінде қолданылады. Мәлімдеме – бұл сөйлеу әрекеті де, осы әрекеттің нәтижесі де: сөйлемнен гөрі белгілі бір сөйлеу туындысы. Оның өзегі мағына болып табылады (Т.А. Ладыженская, М.Р. Львов және басқалар). Байланыстырып сөйлеудің негізгі қызметі коммуникативті болып табылады. Ол екі негізгі формада жүзеге асырылады – диалог және монолог. Осы формалардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар, олар оларды қалыптастыру әдістемесінің сипатын анықтайды.

Лингвистикалық және психологиялық әдебиеттерде диалогтік және монологтық сөйлеу олардың қарама-қарсылығы тұрғысынан қарастырылады. Олар коммуникативтік бағыттылығымен, тілдік және психологиялық сипатымен ерекшеленеді.

Диалогтық сөйлеу тілдің коммуникативтік қызметінің ерекше айқын көрінісі болып табылады. Ғалымдар диалогты тілдік қарым-қатынастың бастапқы табиғи түрі, ауызша қарым-қатынастың классикалық түрі деп атайды. Диалогтың басты ерекшелігі - бір сұхбаттасушының сөйлеуін екіншісінің тыңдауымен және кейіннен сөйлеуімен кезектестіру. Ауызша диалогтік сөйлеу белгілі бір жағдайда жест-ишара, мимика, интонациямен сүйемелденеді. Демек, диалогтың тілдік безендірілуі. Ондағы сөйлеу толық емес, қысқартылған, кейде үзінді болуы мүмкін. Диалогқа мыналар тән: ауызекі лексика мен фразеологизмдер; қысқалық, сөзсіздік, жікшілдік; одақсыз жай және күрделі сөйлемдер; қысқа мерзімді алдын ала ойлану.

Монологта ішкі мазмұн, мәлімдеме туралы алдын-ала ұзақ ойлану, ойды басты нәрсеге аудару арнайы дайындық қажет. Мұнда да сөйлеу емес құралдар (жест-ишара, мимика, интонация), эмоционалды, жанды, мәнерлі сөйлей білу маңызды, бірақ олар бағынышты орынды алады. Монологқа мыналар тән: әдеби лексика; мәлімдеменің толықтығы, логикалық толықтығы; синтаксистік ресімделуі (байланыстырушы элементтердің кеңейтілген жүйесі); монологтың біртұтастығын бір сөйлеуші қамтамасыз етеді.

Сөйлеудің бұл екі формасы мотивтерімен де ерекшеленеді. Монологтық сөйлеуді ішкі мотивтер ынталандырады, оның мазмұны мен тілдік құралдарын сөйлеушінің өзі таңдайды. Диалогтық сөйлеу тек ішкі ғана емес, сонымен қатар сыртқы мотивтермен де ынталандырылады (диалог орын алатын жағдай, әңгімелесушінің ескертулері). Демек, монологтық сөйлеу сөйлеудің күрделірек, ерікті, ұйымдасқан түрі болып табылады, сондықтан арнайы сөйлеу тәрбиесін қажет етеді (Л.В. Щерба, А.А. Леонтьев).

Көп жағдайда ситуациялық сөйлеу диалогтық сипатында, ал контекстік сөйлеу монолог сипатында болады. Д.Б. Эльконин атап өткендей., сәйкестендіру дұрыс емес диалогтық сөйлеу жағдаяттық, ал контекстік – монологтық. Ал монологтық сөйлеу кейде жағдаяттық сипатта болуы мүмкін. Байланыстырып сөйлеудің екі түрі баланың сөйлеуін дамыту үдерісінде жетекші рөл атқарады және балабақшадағы сөйлеуді дамытудың жалпы жұмыс жүйесінде орталық орын алады. Біртұтас сөйлеуге үйретуді мақсат ретінде де, тілді практикалық меңгеру құралы ретінде де қарастыруға болады. Сөйлеудің әртүрлі қырларын меңгеру байланыстырып сөйлеуді дамытудың қажетті шарты болып табылады, сонымен бірге байланыстырып сөйлеуді дамыту баланың жеке сөздерді және синтаксистік құрылымдарды өз бетінше қолдануына ықпал етеді. Біртұтас сөйлеу баланың ана тілін меңгерудегі барлық жетістіктерін, оның дыбыстық құрылымын, сөздік қорын, грамматикалық құрылымын қамтиды. Психологтар байланыстырып сөйлеуде балалардың сөйлеу және ақыл-ой тәрбиесінің тығыз байланысы айқын көрінетінін атап көрсетеді. Бала сөйлеуді үйрену арқылы ойлауды үйренеді, сонымен бірге сөйлеуді жетілдіреді (Ф.А. Сохин).

А.М. Леушинаның ойынша, байланыстырып сөйлеуді дамытудың негізгі бағыты - жағдаяттық сөйлеудің ерекше үстемдігінен бала контекстік сөйлеуге көшуінен тұрады. Мәнмәтіндік сөйлеудің пайда болуы оның басқалармен қарым-қатынасының міндеттері мен сипатымен анықталады. Баланың өмір салтын өзгерту, танымдық іс-әрекеттің күрделенуі, ересектермен жаңа қарым-қатынас, іс-әрекеттің жаңа түрлерінің пайда болуы егжей-тегжейлі сөйлеуді қажет етеді, ал ситуациялық сөйлеудің бұрынғы құралдары мәлімдеменің толықтығы мен анықтығын қамтамасыз етпейді. Контекстік сөйлеу туындайды.

Д.Б. Элькониннің пікірінше, ситуациялық сөйлеуден контекстік сөйлеуге көшуі 4– 5 жаста пайда болады. Сонымен бірге біртұтас монологтық сөйлеу элементтері 2 – 3 жаста-ақ пайда болады. Контекстік сөйлеуге көшу ана тілінің сөздік қоры мен грамматикалық құрылымын меңгерумен, тілдік құралдарды өз еркімен қолдана білу қабілетін дамытумен тығыз байланысты. Сөйлеудің грамматикалық құрылымының күрделенуіне байланысты айтылымдар барған сайын егжей-тегжейлі және байланысты бола бастайды.

А.М. Леушина, М.И. Лисина мен оның шәкірттері сөйлеу тілінің даму деңгейі балалардағы қарым-қатынастың даму деңгейіне байланысты екенін дәлелдеді.

4 – 5 жас аралығындағы балалар әңгімеге белсене араласады, ұжымдық әңгімеге қатыса алады, ертегілер мен әңгімелерді қайталайды, ойыншықтар мен суреттер арқылы өз бетінше әңгімелейді. Сонымен бірге байланыстырып сөйлеуі әлі де жетілмеген. Олар сұрақтарды дұрыс құрастыруды, жолдастарының жауаптарын толықтыруды және түзетуді білмейді. Олардың әңгімелері, көп жағдайда, ересек адамның үлгісін көшіреді, логиканың бұзылуын қамтиды; әңгіме ішіндегі сөйлемдер көбінесе формальды түрде ғана байланысты болады. Ересек топ балалары әңгімелесуге белсенді қатыса алады, сұрақтарға жеткілікті түрде толық және нақты жауап бере алады, басқалардың жауаптарын толықтырады және түзетеді, орынды ескертулер бере алады, сұрақтар құрастыра алады.

6.2. Байланыстырып сөйлеуге үйретудің міндеттері, мазмұны және әдістері

Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасы диалогтік және монологтық сөйлеуге үйретуді көздейді. Диалогтік сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс қарым-қатынасқа қажетті дағдыларды қалыптастыруға бағытталған. Диалог – әлеуметтік өзара әрекеттестіктің күрделі түрі. Диалогқа қатысу кейде монологтық мәлімдеме құрудан қиынырақ болуы мүмкін. Өз ескертулері, сұрақтары туралы ойлау басқа біреудің сөзін қабылдаумен қатар жүреді. Диалогқа қатысу күрделі дағдыларды қажет етеді: әңгімелесуші айтқан ойды тыңдау және дұрыс түсіну; жауап ретінде өз пікірін тұжырымдау, оны тіл арқылы дұрыс жеткізу; әңгімелесушінің ойынан кейін сөйлеудің өзара әрекеттесу тақырыбын өзгерту; белгілі бір эмоционалды реңкті сақтау; ойлар киінетін тілдік форманың дұрыстығын қадағалау; оның нормативтілігін бақылау үшін өз сөзіңізді тыңдаңыз және қажет болған жағдайда тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізіңіз.

Диалогтық дағдылардың бірнеше тобын ажыратуға болады:

Нақты сөйлеу дағдылары: қарым-қатынасқа түсу (таныс және бейтаныс, бос емес, басқалармен сөйлесетін адаммен әңгімені қашан және қалай бастауға болатынын білу және білу); қарым-қатынасты қолдау және аяқтау (қарым-қатынас шарттары мен жағдайын ескеру; әңгімелесушіні тыңдау және тыңдау; қарым-қатынаста бастамашылық таныту, қайта сұрау; өз көзқарасын дәлелдеу; әңгіме тақырыбына көзқарасын білдіру - салыстыру, өз пікірін білдіру, мысалдар келтіру, бағалау, келісу немесе қарсылық білдіру, сұрау, жауап беру; логикалық, дәйекті сөйлеу; қалыпты қарқынмен мәнерлеп сөйлеу, диалог интонациясын қолдану.

Сөйлеу этикетінің біліктері: Сөйлеу этикеті – бұл сөйлеушілердің қарым-қатынасымен анықталатын, ана тілінде сөйлейтіндердің осы ұлттық ұжымы, сондай-ақ жасына, әлеуметтік тиесілігіне, қарым-қатынас жағдайына байланысты шағын әлеуметтік топтар қабылдаған сөйлеу тәртібі ережелері (Н. Формановская көшесі)). Сөйлеу этикетіне мыналар кіреді: үндеу, таныстыру, сәлемдесу, назар аудару, шақыру, өтініш, келісім мен бас тарту, кешірім сұрау, шағымдану, жанашырлық, келіспеушілік, құттықтау, алғыс, қоштасу және т.б. Жұпта, 3-5 адамнан тұратын топта, ұжымда қарым-қатынас жасай білу.

Қарым-қатынас жасай білу бірлескен іс-шараларды жоспарлау, нәтижелерге қол жеткізу және оларды талқылау, белгілі бір тақырыпты талқылауға қатысу. *Вербалды емес (вербалды емес) дағдылар* – мимиканы, жест-ишараны орынды қолдану.

Қызметіне (мақсатына) қарай монологтардың төрт түрі бар: *сипаттау, баяндау, пайымдау және* контаминацию (*аралас мәтіндер*). Мектепке дейінгі жаста көбінесе контаминацию (аралас) мәлімдемелер байқалады, онда олардың біреуі басым болатын барлық типтегі элементтер қолданылуы мүмкін. Тәрбиеші мәтіндердің әр түрінің ерекшеліктерін: олардың мақсатын, құрылымын, өзіне тән тілдік құралдарды, сондай-ақ типтік фразеаралық байланыстарды жетік білуі керек.

Сипаттама – бұл статикадағы субъектінің сипаттамасы. Сипаттамада объектіні атайтын жалпы тезис ерекшеленеді, содан кейін маңызды және қосалқы белгілердің, сапалардың, іс-әрекеттердің сипаттамалары келтірілген. Сипаттаманы затқа деген бағалау қатынасын білдіретін қорытынды сөйлем аяқтайды. Сипаттаманың құрылымы "жұмсақ", өзгермелі. Сипаттау кезінде объектіні, оның белгілерін анықтауға бағытталған лексикалық және синтаксистік құралдардың маңызы зор. Сондықтан эпитеттер, метафоралар, теңеулер қолданылады. Сипаттау үшін санамалық интонация тән.

Балабақшада балалар суреттерді, ойыншықтарды, заттарды, интерьерді, табиғат құбылыстарын, адамдарды суреттейді.

Баяндау – бұл қандай да бір оқиғалар туралы дәйекті баяндау. Оның негізі уақыт өте келе өрбіген сюжет болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалар әңгімелерді көрнекі негізде және көрнекілікке сүйенбей құрастырады.

Дәлелдеу – бұл материалды дәлелдеу түріндегі логикалық баяндау. Дәлелдеуде қандай да бір фактіні түсіндіру, белгілі бір көзқарасты дәлелдеу, себеп-салдарлық байланыстар мен қарым-қатынастар ашылады. Пайымдауда екі мағыналық бөлік міндетті болып табылады: біріншісі – түсіндірілетін немесе дәлелденетін нәрсе; екіншісі – түсіндірменің немесе дәлелдеменің өзі

Қайталау – бұл әдеби үлгінің ауызша сөйлеудегі мазмұнды жаңғыртылуы. Қайталау кезінде бала дайын авторлық мазмұнды жеткізеді және дайын сөйлеу формаларын (сөздік, грамматикалық құрылымдар) қарызға алады, мәтінішілік байланыстар).

Әңгіме – бұл баланың белгілі бір мазмұнды өз бетінше егжей-тегжейлі баяндауы. Әдістемеде дәстүрлі түрде "әңгіме" термині балалардың өз бетінше жасаған әр түрлі типтегі монологтарын (сипаттау, баяндау, пайымдау немесе ластау) белгілеу үшін қолданылады. Бұл жерде (лингвистикалық тұрғыдан алғанда) терминологиялық дәлсіздікке жол беріледі, өйткені біз тек баяндауды әңгіме деп атай аламыз.

Айтылымның қайнар көзіне қарай монологтарды ажыратуға болады: 1) ойыншықтар мен заттар бойынша, 2) сурет бойынша, 3) тәжірибеден, 4) шығармашылық әңгімелер.

Ойыншықтар бойынша әңгімелеу және *суреттер бойынша әңгімелеу*. Ойыншықтар, заттар мен суреттер сөйлеудің мазмұнын ұсынатындықтан, әр түрлі айтылымдарды үйрету үшін таАйдана материал ретінде қызмет етеді. Сипаттау кезінде балалар көрнекі материалды қабылдауға сүйенеді, заттар мен құбылыстарға тән белгілерді бөліп алады. Көбінесе сипаттамада ойыншықпен немесе затпен орындалған немесе мүмкін болатын әрекеттер туралы әңгіме, бұл заттардың балада қалай пайда болғаны (яғни, бұл жерде ластану орын алады) да қамтылады. Әңгімелеу монологтарында балалар сурет арқылы ұсынылған белгілі бір сюжетті, ойыншықтардың көмегімен жасалған дайын ойын жағдайын жеткізеді, сонымен қатар суреттелгеннен тысқары немесе ойыншықтардан (бір немесе бірнеше) сурет бойынша әңгіме құрастырады. Ойыншықтар мен суреттер арқылы әңгімелеу барысында балалар суреттеу мен баяндау үшін пәндік-логикалық мазмұнды таңдауды үйренеді, композиция құра білуге, бөліктерді бір мәтінге байланыстыра білуге, тілдік құралдарды таңдамалы қолдана білуге үйренеді.

Тәжірибеден баяндау бақылау барысында алынған түсініктерге, сондай-ақ әр түрлі іс-әрекет түрлеріне негізделеді және баланың басынан кешкендері мен сезімдерін бейнелейді. Монологтарда баяндау, сипаттау және пайымдау дағдылары ұжымдық және жеке тәжірибеден қалыптасады.

Шығармашылық әңгімелер – бұл ойдан шығарылған оқиғалар туралы әңгімелер. Әдістемедегі шығармашылық әңгімелеу деп іс-әрекет түсініледі, оның нәтижесі балалардың өз бетінше жасаған образдары, жағдаяттары бар, логикалық түрде құрастырылған, белгілі бір ауызша формада киінген ертегілерді, реалистік әңгімелерді ойлап табуы болып табылады. Реалистік әңгіме табиғатта бар заттар мен құбылыстарды бейнелейді, дегенмен олар баланың жеке тәжірибесінде кездеспеген. Ертегілер көбінесе халықтық және әдеби ертегілерді қабылдау және қайталау кезінде балалардың жинақтаған көркемдік тәжірибесінің көрінісі болып табылады. Балалар ертегілерді де

құрастыра алады. Шығармашылық шығармалар тек баяндау ғана емес, сонымен қатар сипаттамалық сипатта да болуы мүмкін.

Е.П. Короткова балалар әңгімелерінің тағы бір түрін – болашақ ойындар туралы бөліп көрсетті. Тақырыбы мен мазмұны бойынша бұл алдағы ойындар туралы әңгімелер. Балалар өз ойындарын жоспарлауды қарапайым түрде үйренеді. Әңгіме әлі болмаған ойындар туралы болғандықтан, бұл ойындар әңгімелер шығармашылыққа жақын. Дегенмен, олардан айырмашылығы, бала қиялдағы актер туралы емес, өзі туралы айтады.

Балалардың әңгімелеуіне сүйенетін жетекші психикалық процеске байланысты әдістемеде *әңгімелерді қабылдау, есте сақтау, қиял бойынша бөліп көрсету әдетке айналған.*

Көрнекі, сипап-сезу немесе есту арқылы қабылдау арқылы әңгімелеу сипаттамалық сипатқа ие және баланы пайымдауға жетелейді. Балалар қазіргі уақытта қабылдап жатқан заттар немесе құбылыстар туралы әңгімелейді. Балалар жасаған мәтіндердің мазмұнын заттар мен құбылыстардың өзі анықтайды, ал көрнекі түрде қабылданатын белгілер мен қасиеттер сәйкес тілдік құралдарды таңдауды жеңілдетеді. Әңгімелеудің бұл түріне ойыншықтардың, картиналардың, табиғи заттардың, табиғат құбылыстарының суреттемелері жатады. Қабылдау туралы әңгімелеуде сенсорлық, ақыл-ой және сөйлеу дамуының бірлігі қамтамасыз етіледі.

Есте сақтау арқылы әңгімелеу – бұл тәжірибеден, тәжірибеден, бұрын қабылданған оқиғалар туралы әңгімелеу. Бұл қабылдау арқылы айтудан гөрі күрделі әрекет. Ол ерікті жадқа сүйенеді.

Қиялмен әңгімелеу – бұл балалардың шығармашылық әңгімелері. Психологиялық тұрғыдан алғанда, шығармашылық қиял шығармашылық әңгімелердің негізі болып табылады.

Ерте жаста монологтық сөйлеуді дамытудың алғышарттары жасалады. Өмірдің үшінші жылында балаларды мазмұны бойынша қол жетімді әңгімелер мен ертегілерді тыңдауға және түсінуге, еліктеу арқылы жеке ескертулер мен сөз тіркестерін қайталауға үйретеді. 2 – 4 сөз тіркестерінде сурет бойынша немесе серуенде көргендері туралы айту.

Біртұтас монологтық сөйлеуді мақсатты түрде оқыту екінші кіші топтан басталады. Балаларды өздеріне жақсы таныс ертегілер мен әңгімелерді қайталауға, сондай-ақ көрнекі материал арқылы әңгімелеуге үйретеді (ойыншықтардың сипаттамасы, "Біз ойнаймыз", "Біздің Таня" эпизодтарынан балалар тәжірибесіне жақын сюжетті суреттеу арқылы әңгімелеу). Балалар бірте-бірте ойыншықтар мен суреттердің қысқаша – 3-4 сөйлемнен тұратын сипаттамасын құрастыруға кіріседі. Педагог таныс ертегілерді сахналау арқылы балаларды айтылым мен баяндау түрін құрастыруға үйретеді. Ол балаға сөйлемдегі қарым-қатынас тәсілдерін айтады, сөйлемдердің үлгісін

белгілейді ("Қоян кетті. Сол жерде ол кездесті. Олар болды."), көлемін ұлғайта отырып, олардың мазмұнын біртіндеп қиындатады.

Жеке қарым-қатынаста балаларды жеке тәжірибелерінен тақырыптар бойынша әңгімелесуге үйретеді (сүйікті ойыншықтары туралы, өзі және отбасы туралы, демалыс күндерін қалай өткізгендері туралы).

Ортаңғы топта балалар таныс ертегілер мен әңгімелердің мазмұнын ғана емес, сонымен бірге алғаш естігендерін де қайталайды. Сурет пен ойыншық туралы әңгімелеуде балалар алдымен тәрбиешінің сұрақтары бойынша үйренеді, содан кейін сипаттамалық және баяндау түріндегі мәлімдемелерді өз бетінше құрастырады. Сипаттамалар мен баяндаулардың құрылымдық дизайнына назар аударылады, әңгімелердің әр түрлі бастаулары ("Бір рет", "Бір рет" және т.б.), сөйлемдер мен сөйлем мүшелері арасындағы байланыс құралдары туралы түсінік беріледі. Ересек адам балаларға бастама беріп, оны мазмұнмен толтыруды, сюжетті дамытуды ұсынады ("Бірде жануарлар шалғынға жиналды. Олар болды. Кенеттен. Аңдар алды. Сосын"). Балаларды әңгімеге кейіпкерлерді, табиғатты суреттеу элементтерін, әңгіме кейіпкерлерінің диалогтарын енгізуге үйрету, әңгімелеу кезектілігіне дағдыландыру қажет, жыл соңына дейін тәрбиешінің көмегімен балалар қабілетті сюжетті суреттер тізбегі бойынша әңгіме құрастыру: бір бала бір суретті айтады, екіншісі жалғастырады, ал педагог бір суреттен екіншісіне ауысуды байланыстыруға көмектеседі ("Міне, сол кезде", "Осы уақытта" және т.б.). .

Жүйелі жұмыс кезінде балалар алдымен суретке немесе ойыншыққа сүйене отырып, содан кейін көрнекі материалға сүйенбей, жеке тәжірибелерінен шағын әңгімелер құрастыра алады.

Ересек топтағы балалар әдеби шығармаларды дәйекті, дәйекті түрде тәрбиешінің көмегінсіз қайталайды, кейіпкерлердің диалогтарын, мінездемелерін мәнерлеп жеткізеді.

Сюжеттік суреттер, ойыншықтар сериясы бойынша әңгімелеуде бала әңгімелеу әңгімелерін құрастыруды үйренеді: іс-әрекеттің орны мен уақытын көрсету, сюжетті дамыту, композициясы мен баяндау ретін сақтау, ал бір суреттегі әңгімелерде - алдыңғы және кейінгі оқиғаларды ойлап табу. .

Егде жастағы мектеп жасына дейінгі балалар ойыншықтардың, заттардың және картиналардың бұрынғыға қарағанда егжей-тегжейлі сипаттамаларын береді, тәжірибеден әңгімелер құрастыруды үйренеді.

Суреттеу мен баяндау құрылымы туралы қарапайым түсініктерді қалыптастыруға көп көңіл бөлінеді. Мәлімдемелердің тұтастығына, келісімділігіне неғұрлым байыпты талаптар қойылады.

Мектепке дайындық тобында балаларды мәтіндердің әртүрлі типтерін (сипаттау, баяндау, пайымдау) олардың құрылымына сәйкес, әртүрлі типтерді пайдалана отырып құрастыруға үйретеді мәтінішілік байланыстар. Балаларды

ойыншықтар, суреттер арқылы, жеке тәжірибедегі тақырыптар бойынша әңгімелеуге, көрнекі материалсыз шығармашылық әңгімелеуге үйретудің міндеттері мен мазмұны күрделене түсуде.

Мәлімдемелердің озбырлығы мен қасақана болуына жоғары талаптар қойылады. Балалардың өздері әңгімелерді мазмұны, құрылымы, байланысы тұрғысынан талдап, бағалайды. Оларда суреттеулердің, баяндаулардың және пайымдаулардың мазмұны мен формасының өзіндік ерекшелігі туралы қарапайым сана қалыптасады.

Осылайша, мектепке дейінгі балалық шақта әртүрлі типтегі балалар монологтарына қойылатын талаптар күрделене түседі.

Әңгімелесу диалогтік сөйлеуді үйрету әдісі

Әңгімелесу – бұл бір нәрсені мақсатты түрде талқылау, алдын ала таңдалған тақырып бойынша ұйымдастырылған, дайындалған диалог.

Қазіргі заманда мектеп жасына дейінгі балалармен әңгімелесудің мазмұны мәселесін көптеген ғалымдар зерттеген (А.П. Усова, Е.А. Флерина, Е. Радина, Э. Залқинд, Э.П. Короткова, Н.М. Крылова). Мынадай қорытындылар жасалды: қазіргі заманғы балаларға қатысты "қарапайым" және "күрделі", "алыс" және "жақын" мазмұны технология мен мәдениеттің даму дәуірінде өзгерді. Суреттер, кітаптар, кинофильмдер, балаларға арналған телешоулар, иллюстрациялар, альбомдар, компьютерлік бағдарламалар балалардың түсініктері мен ұғымдарын кеңейтеді, баланың жаңа қызығушылықтарын оятады. Балалармен олардың сенсорлық тәжірибесінде болмаған, бірақ психологиялық тұрғыдан оларға жақын және түсінікті нәрселер туралы әңгімелесуге болады. Қазіргі заман жаңа тақырыпты ұсынады. Сонымен, ғарышкерлер туралы әңгімелесуді иллюстрацияларды, тәрбиешінің әңгімесін, әдебиеттерді оқумен ұштастыруға болады. Әрбір әңгіме жаңа бір нәрсені жеткізуі керек: не жаңа білім беруі керек, не таныс нәрсені жаңа қырынан көрсетуі керек. Әңгімелесудің мазмұны балаға таныс, бірақ қосымша түсініктемелерді қажет ететін, баланың санасын білімнің жоғары деңгейіне көтеретін құбылыстар болуы керек.

Әңгімелесулердің жіктелуіне тоқталайық.

Б. Флерина әңгімелерді дидактикалық міндеттер негізінде жіктеп, әңгімелесудің үш түрін анықтады.

1. Кіріспе әңгіме, балаларды сол немесе басқа іс-әрекет түріне ұйымдастыру.
2. Әңгімелесу, балалардың іс-әрекеттері мен бақылауларына ілеспе.
3. Қорытынды әңгіме, балалардың тәжірибесін нақтылау және кеңейту. Бұл әңгімелердің әрқайсысы мақсатты қондырғы мен әдіс бойынша әр түрлі. Бұл классификация балалық шақтағы тәжірибе мен оны сөйлеу барысында білдірудің өзара байланысына негізделген.

М.М. Кони́на әңгімелесудің екі түрін ажыратады, А.Флеринаның классификациясын толықтырды. Олар материалға (сурет, кітап) негізделеді, соған байланысты әңгіме жүргізіледі.

Мазмұны жағынан танымдық сипаттағы (мектеп туралы, туған қаласы туралы) және этикалық (қоғамдағы және үйдегі адамдардың мінез-құлық нормалары мен ережелері туралы) әңгімелерді шартты түрде ажыратуға болады.

Осы әңгімелердің сипаттамалары мен ерекшеліктеріне тоқталайық.

Кіріспе әңгіме немесе жаңа білім алудың алдындағы әңгіме, әдетте, балалардың тәжірибесі мен олардың алатын тәжірибесі арасындағы дәнекер болып табылады. Кіріспе әңгіменің рөлі шектеулі. Оның мақсаты – әртүрлі тәжірибелерді анықтау және алдағы іс-шараларға қызығушылық тудыру. Іс жүзінде көбінесе алдын ала жұмыс мүлдем болмайды немесе әңгіме балалардың өздері көре алатын нәрселерді ауызша өңдеу арқылы алдағы бақылаудан тыс жүргізіледі. Кейінгі бақылаулар сөзге иллюстрацияға айналады. Бала, Е.А. сәйкес. Флери́намен, білімді өзі "алу" және қабылдаудың жаңалығынан қуаныш алу мүмкіндігінен айырылады.

Кіріспе әңгімелер сәтті өтеді, егер олар қысқа, эмоционалды, жайбарақат атмосферада жүргізілсе, балалық шақтың тәжірибесімен байланысты болған жағдайды тиімді.

Әңгіменің мазмұны бақылау процесімен анықталады. Балалардың нені және қандай ретпен байқайтынын және не айтатынын алдын ала болжау мүмкін емес. Қарап отырған балалар өз ойларын жеке сөйлемдер мен жеке сөздер түрінде айтады. Пікір алмасу жүріп жатыр. Әңгімелесу барысында педагогның сөзі түсіндірмелі рөл атқарады, балалар қабылдайтын материалдың мазмұнын ашады. Бақылау процесінде педагог балалардың қабылдауын бағыттайды, бақылауға деген қызығушылығын сақтайды.

Ол балаларға байқауға мүмкіндік береді, бастаманы қолға алмай, байқамай жетелейді; құбылыстарды, себеп-салдар байланыстарын білуге көмектеседі, қорытындыға жетелейді. Еркін болып балаға байқауға, ұстауға мүмкіндік беріледі. Балалардың белсенділігі көбірек қамтамасыз етіледі, өздері ұстап көріп, онымен әрекет ете алады. атындығын ескеріңіз.

Балабақшадағы ең бастысы - қорытынды әңгіме, оны әдетте жалпылама деп атайды. Жалпылама әңгіменің мақсаты – балалардың іс-әрекеті, бақылаулары, экскурсиялары барысында алған тәжірибелерін жүйелеу, нақтылау және кеңейту. Айта кету керек, әңгімелесудің бұл түрі алдыңғы екеуіне қарағанда, ең алдымен, сұрақ-жауап қарым-қатынас формасы арқылы диалогтық сөйлеуді дамытуға ықпал етеді.

Осыған байланысты жалпылама әңгіме жүргізу әдістемесіне толығырақ тоқталайық. Әңгімелесуге жетекшілік ету үшін ең маңызды мәселелерді қарастырайық: мазмұнды таңдау, әңгіме құрылымын және сұрақтардың

сипатын анықтау, көрнекі материалдарды пайдалану және балаларға жеке көзқарас.

Әңгімелесу сөйлеуді дамытудың ең күрделі әдістерінің бірі болып саналады. Оны жүзеге асыру әдістемесіндегі негізгі әдіс сұрақтар болып табылады. Әңгімелесудің тиімділігі сұрақтарды таңдау мен қоюға байланысты. Тіпті К.Д. Ушинский дұрыс қойылған сұраққа жауаптың жартысы кіретінін атап өтті. *Сұрақ қою дегеніміз* – мектеп жасына дейінгі баланың қолынан келетін, бірақ өте қарапайым емес ақыл-ой тапсырмасын қою. Сұрақтар қорытынды жасауға, жалпылауға, жіктеуге, себеп-салдарлық байланыстарды орнатуға бағытталған. Әңгімелесуде сұрақтарды қолдану әдістемесін Е.И.Радий әзірлеген. Ол сонымен қатар сұрақтардың классификациясын берді, ол қазіргі уақытта кейбір толықтырулармен бірге қолданылады.

Сұрақтың қандай психикалық тапсырманы қамтитынына байланысты сұрақтардың екі тобын ажыратуға болады.

Қарапайым жауапты қажет ететін сұрақтар – балаға таныс құбылыстарды, заттарды, фактілерді атау немесе сипаттау; яғни ол затты, оның бөліктерін дәл атауы, өзіне тән белгілерін бөліп көрсетуі керек (кім? не? қайда? қашан? қайсысы?). Бұл репродуктивті мәселелер.

Мысалы, қыс туралы әңгімеде оларды былайша тұжырымдауға болады: қыста қандай ағаштар болады? Қыста ауа райы қандай болады? Қазір қай ай? Бұл қыстың басы ма, әлде соңы ма?

Сұрақтардың тағы бір тобы – ізденіс сұрақтары – балаға қол жетімді заттар мен құбылыстар арасындағы байланысты ашуға бағытталған. Мұндай сұрақтар кейбір логикалық операцияларды, ақыл-ой әрекетін белсендіруді, салыстыру және бағалау қабілетін талап етеді; жалпылау, қорытындылар жасау; орнату себептік-салдарлық, уақытша және басқа байланыстар және қарым-қатынас (неге? неге? неге?) білдіреді.

Қыс туралы бір әңгімеде олар келесідей болуы мүмкін: қыста өзендер мен тоғандар неге қатып қалады? Адамдар суықтан қалай құтылады? Ал ақпан айында табиғатта не өзгергенін білмейсіз бе? Сіз қысты неге жақсы көресіз?

Сонымен бірге, егер бала әңгімелесуден бұрын да осы тақырып бойынша нақты идеялардың жеткілікті қорын алған жағдайда ғана баланың өз бетінше жалпылауға, қорытынды жасауға, пікір айтуға қабілетті екенін ескеру қажет. Әйтпесе, іздеу сұрақтары ол үшін басым болады. Қорытындыларды, жалпылауды қажет ететін мәселелер мұқият, нақты тұжырымдауды қажет етеді.

Тақырыпты ашудың толықтығы мен дербестік дәрежесіне байланысты негізгі және көмекші сұрақтар бөліп көрсетуге болады. Негізгі сұрақтар – әңгіменің өзегі. Оларға қойылатын ең маңызды талап – бір-бірімен логикалық байланыс және қойылымның жүйелілігі. Олар репродуктивті болуы мүмкін,

балалардағы идеяларды анықтауға бағытталған және байланыстар мен қорытындылар орнатуды қажет ететін ізденушілік болуы мүмкін.

Егер балалар негізгі сұрақтың жауабын өз бетінше шеше алмаса, оларға көмекші сұрақ қоюға болады – жетекші немесе нұсқаушы. Бала сұрақтың мағынасын түсінбейді, кейде оның жеткіліксіз нақты, жалпы тұжырымына байланысты (Сиыр туралы не білесіз?), ал кейде сұрақта түсініксіз сөздердің болуына байланысты (Катя апайдың лауазымы қалай аталады?). Жетекші сұрақтар балаға сұрақтың мағынасын түсініп қана қоймай, дұрыс жауабын табуға көмектеседі. Олар ойды белсендіреді, қорытындыларды, пайымдауларды, жалпылауды қажет ететін күрделі сұрақтарға жауап беруге көмектеседі,

Әңгімеде "Үйді кім салып жатыр?" педагог тағы бір сұрақ қояды: "Біз онсыз жақсы үй бола алмайтын тағы бір нәрсені ұмытып кеттік. Бұл не?" Балалар үндемейді. Содан кейін жетекші сұрақ қойылады: "Жаңбыр бөлмелерге төгілмеуі үшін не қажет?" (Шатыр)

Ұсынушы сұрақтардың өзінде жауап бар. Оларды қолдану өзіне сенімсіз, дамымаған балаларға қатысты негізделген. Мұндай сұрақтар баланың дамуын тежеп қана қоймайды, кейде тіпті өз бетінше сөйлеуге итермелейді. Үй салу туралы әңгімесін жалғастыра отырып, педагог: "Төбені кім жауып жатыр?" - деп сұрайды. Балаларға жауап беру қиынға соғады. Содан кейін "Төбені жауып тұрған шатыршы емес пе?" деген сұраулы сұрақ қойылады. – "Иә! Иә! – балалар айқайлайды, – шатыршы!"

Әңгімелесудегі сұрақтар, олардың түріне қарамастан, мектеп жасына дейінгі балалар үшін қарапайым және түсінікті болуы керек екенін атап өткен жөн. Егер сұрақ қиын болса, тәрбиешінің өзі оған жауап бергені жөн.

Әңгімелесуде сұрақтардан басқа нұсқаулар, түсіндіру, баяндау, жалпылау, тәрбиешінің өз жауаптары сияқты тәсілдер қолданылады. *Нұсқаулардың* үлкен мәні бар тәрбиелік-тәрбиелік мәні. Ең алдымен, олар балаларды тәртіпке келтіретін әңгіме жүргізудің нақты сыртқы ұйымын құруға көмектеседі. Нұсқаулар сөйлеудің тәртібі мен ережелерін анықтайды, балалардың назарын сұрақтың мазмұнына аударады ("Жауап бермес бұрын жақсылап ойлан"). Нұсқаулар балалардың сөйлеуін нақтылауға да қатысты. Білімді нақтылау мен жүйелеуде педагогнің жасаған жалпыламалары, оның әңгімесі маңызды рөл атқарады.

Қыс туралы әңгіме барысында балалардың жауаптарын қорытындылай келе, педагог: "Қыс мезгілі. Қыста суық. Сыртта қар көп жауады, ағаштар жалаңаш тұр. Қыста қатты аяз және бұрқасын болады".

Сол әңгімесінде ол қысты не үшін жақсы көретінін айтады. "Мен қысты жақсы көремін, өйткені қыс көңілді және қызықты, өйткені қыста серуендеу жақсы; ауа таза, мөлдір, таза, сау. Қыста бұл өте әдемі болуы мүмкін. Күнде қар жарқырап, аспан көгеріп, күн батқанда қызғылт түске боялады. Қыс туралы

суреттер салынады, өлеңдер жазылады. Мен сендерге Ы.Алтынсариннің "Бай баласы мен жарлы баласы" әңгімесінен үзінді оқимын.

Жалпылама әңгімеде көрнекі материал ойлау және сөйлеу әрекеттерін белсендіру мақсатында қолданылады. Заттың көзге көрінетін бейнесін беру, балалардың ойын нақтылау, әңгімеге деген қызығушылығын арттыру үшін суретті, ойыншықты, затты заттай көрсетуге болады. Көрнекі материал әртүрлі тәсілдермен қолданылады: кейбір заттар әр балаға таратылады (ағаш жапырақтары, гүл тұқымдары, заттық суреттер), басқалары барлық балаларға көрсетіледі (сурет, жануар, ыдыс-аяқ, киім-кешек заттары).

6.3 Мектеп жасына дейінгі балаларды монологты сөйлеуге несеме әңгімелеуге үйрету түрлері және әдістемесі

Ойыншықтар бойынша әңгімелеу

Балалардың ойыншықтар туралы мәлімдемелерінің негізі ойыншықтарды тікелей қабылдау болып табылады, бұл балалардың сенсорлық тәрбиесіне және бақылау қабілетін дамытуға әсер етеді. Ойыншықтармен өткізілетін іс-шаралар шығармашылық сипатта болады, оларда ойлау мен қиял дамиды. Ойыншық сөздікті бекітуге және белсендіруге мүмкіндік береді, бірақ сонымен бірге жаңа сөздердің қайнар көзі бола алады. Ойыншық жағымды эмоцияларды, сөйлеуге деген құштарлықты оятады. Сондықтан ол суреттеу мен баяндауды үйрету құралы ретінде қолданылады.

Ойыншықтармен ұйымдастырылған әрекеттерды Е.И. Тихеева әзірлеген. Ойыншықтар арқылы әңгімелеуді үйрету жүйесі ұзақ уақыт бойы өзгеріссіз қалды. Кейінгі зерттеулер мен әдістемелік әзірлемелер (А.М. Бородич, Э.П. Короткова, О.И. Соловьева, Н.А. Орланова) бұрынғы жүйенің мәнін сақтай отырып, оқыту әдістемесіне нақтылаулар енгізді.

Соңғы жылдардағы зерттеушілер (О.С. Ушакова, А.А. Зрожевская) материалға негізделген келісімді сөйлеуді қалыптастыруда ойыншықтар балаларды әңгімелеу түрлеріне емес, мәтіннің категориялық ерекшеліктеріне сүйене отырып, монолог-сипаттама мен монолог-баяндау құра білуге үйрету керек деген негізге сүйенді.

Монологтық сөйлеуді үйрету үшін ойыншықтардың келесі түрлері қолданылады:

- дидактикалық (ұя салатын қуыршақтар, мұнаралар, пирамидалар, бөшкелер);
- сюжеттік (бейнелі): қуыршақтар, машиналар, жануарлар, ыдыс-аяқ, жиһаз, көлік; бір күтіммен біріктірілген дайын ойыншықтар жиынтығы: табын, хайуанаттар бағы, құс ауласы;
- педагог немесе балалар құрастырған жиынтықтар – ұл, қыз, шана, ит; қыз, кішкентай үй, тауық, мысық; қоян мен ит.

Әрбір жаңа ойыншық баланың бойында қуаныш, ләззат, ол туралы сөйлескісі келетіндіктен, іс-әрекетке жаңа немесе бір нәрсемен жаңартылған таныс ойыншықтарды (жаңа көйлек, алжапқыш, қалпақ киген қуыршақ; көлікте отырған қонжық) пайдалану керек. . Бұл баланың бойында жаңа ойларды, ойыншыққа деген эмоционалды қатынасты, сөйлеу реакциясын тудырады.

Ойыншықтар бойынша ұйымдастырылған әрекет түрлері.

1. Ойыншықты сипаттау – ойыншықтың сыртқы түрін дәйекті түрде сипаттау, кейде оған баланың жеке көзқарасын қосу немесе ойыншықта бейнеленген тіршілік иесінің іс-әрекеті мен өмір салтын сипаттау.

Ойыншықтарды сипаттау дидактикалық ойын түрінде жүзеге асырылуы мүмкін ("Ойыншықтар дүкені" (ыдыс-аяқ, киім), "Керемет дорба", "Бұл кім?", "Пошташы сәлемдеме алып келді" және т.б.). Сипаттау үшін балалардың назарын аударатын, жарқын, мәнерлі, сыртқы түрімен ерекшеленетін ойыншықтарды таңдау керек, олар туралы пікір айтуға, салыстыруға болатындай етіп (әр түрлі костюмдегі екі қуыршақ; түсі мен өлшемі әр түрлі екі қоян). Сипаттауға арналған дидактикалық ойындар, әдетте, бірнеше ұйымдастырылған әрекеттерден кейін жүзеге асырылады, онда балалар ойыншықты сипаттауда белгілі бір дағдыларға ие болды, белгілі бір сөздік қорын және сәйкес түсініктерді меңгереді. Ойынның тиімділігінің шарттарының бірі оның жандылығы, белгілі бір ырғағы, эмоционалдылығы, әр баланың белсенді қатысуы болып табылады. Егер балалар ойыншықтарды сипаттай алмаса, ересектердің үнемі көмегі мен кеңесіне мұқтаж болса, ойын жағдайы бұзылса, ойын жалқау жаттығуға айналады.

Ойыншықтарды сипаттаудың бір түрі - балалардың жұмбақтарды болжауы және құрастыруы. Алдымен балалар жұмбақтарды шешуді үйренеді, содан кейін жұмбақтар-сипаттамалар құрастырады.

Мысалы, балалардың назарына олардың сыртқы түрін және қасиеттерін – түсін, пішінін, өлшемін, материалын анықтау үшін 5-6 ойыншық ұсынылады. Ойыншықтардың пайда болуын жеңуге болады – пошташы сәлемдемені алып келді. Содан кейін ойыншықтардың бірі туралы жұмбақ беріледі: "Мойында толқын, құйрықта керней, құлақтың арасында жарылыс" (ат); "Жүнді келеді, сақалды келеді, тілімшелермен қол бұлғайды, сақалын шайқайды, тұяғымен қағады" (қошқар).

Жұмбақтарды болжауды ойыншықтарды сипаттамас бұрын немесе олар туралы айтпас бұрын оларды қарастырумен байланыстыруға болады. Бірте-бірте балалар жұмбақтарды өз бетінше құрастыруға жетелейді.

2. Сюжеттік әңгімелер (әңгімелер).

· ойыншықтар жиынтығы туралы әңгіме – ойыншықтар тобы туралы дәйекті дәйекті әңгіме, көбінесе педагогнің ойын-драматизация түріндегі ойыншықтармен ойын әрекеттері сүйемелденеді. Оның құрастырылуына

баланың өзі жасаған іс-әрекеттері туралы айтуы арқылы жеңілдетіледі. Оның сөзі бірқатар анализаторлардың қызметіне негізделген;

· жеке ойыншық туралы әңгіме – бұл бір кейіпкердің – берілген ойыншықтың ойдан шығарылған әрекеттері мен шытырман оқиғалары туралы дәйекті дәйекті әңгіме. Бұл әңгімелеудің ең қиын түрі. Ойыншық тек басты кейіпкерді ғана анықтайды, ал басқа кейіпкерлердің образдарын, іс-әрекеттері мен жағдаяттарын балалардың өздері шығармашылық қиялдары мен өз тәжірибелері негізінде ойлап табады.

Ұйымдастырылған әрекеттерде монологтық сөйлеуді ойыншықтармен оқытудың әдістемесін қарастырайық.

Кіші топта балаларды ойыншықтар мен заттарды қарау кезінде зейінін шоғырландыруға үйрету, содан кейін олардың сипаттамасы бойынша сұрақтарға жауап беруге үйрету міндеті қойылады. Балаларды тәрбиешінің көмегімен ойыншықтар туралы 2-3 сөйлемнен тұратын мәлімдемелер құрастыруға жетелейді. Әңгімелесу жеке және топшалар бойынша ұйымдастырылады -әңгіме: сенің үйіңде қандай ойыншықтар бар? Саған қай ойыншық көбірек ұнайды? Оны кім сатып алды немесе сыйға тартты? Ол қандай (өлшемі, түсі, материалы)? Онымен қалай ойнайсың? Балабақшада қандай ойыншықтар ұнайды?

Алдымен іс-шараларға арналған ойыншықтарды таңдау әсіресе маңызды. Олар айқын қасиеттерімен (түсі, пішіні, өлшемі) балалардың назарын аударуы, сөйлеуін белсендіруі, көңіл-күйін көтеруі керек. Ойыншықтардың атауы бірдей болуы мүмкін, бірақ сыртқы түрі әртүрлі болуы мүмкін (қуыршақ пальто мен беретте үлкен, қуыршақ көрпе мен арбада кішкентай; мысықтар ақ және қара).

Әңгіме үшін алдымен 2-3 ойыншық таңдалады. Балаларға сюжетті дамыту және әңгімеге барлық кейіпкерлерді қосу, іс-әрекетке сөздерді сәйкестендіру, тікелей сөйлеуді қолдану оңайырақ. Кейінірек ойыншықтардың санын көбейтуге болады. Бұл кезеңде оқытудың негізгі әдісі тексеруден кейін берілетін үлгі болып табылады. "Ит пен қоян" әңгімесіне мысал келтірейік. "Бірде Бір қате көшеге шықты. Жүрді, жүрді, жегісі келді. Кенет қоян қарсы алуға шығады. Бір қате қасына келіп: "Сәлеметсіз бе, қоян!" – дейді. Қоян: "Сәлеметсіз бе, Қате!" - деп жауап береді. - "Жеуге бірдеңе жоқ па?" – "Сәбіз бар, өтінемін!" Сәбіз қатесінің иісін сезіп, басын шайқады: "Жоқ, рахмет, мен сәбіз жемеймін". Және олар әрқайсысы өз жолымен кетті".

Балаларға мұндай мәтіндер ұнайды, олардың өздері де осындай әңгіме немесе ертегі ойлап тапқысы келеді. Педагог осы ойыншықтармен сахналық көріністерді сахналай алады. Әңгімелеу үшін ойыншықтар екіге біріктіріледі (қуыршақ пен ит, мысық пен тышқан, қуыршақ пен көлік). Әдетте, әңгімелерді балалар ұйымдастырылған әрекеттертың екінші бөлігінде, ойыншықтарды қарап шыққаннан немесе сипаттағаннан кейін құрастырады.

Сипаттауға арналған дидактикалық ойындар маңызды орын алады. Олардың мазмұны мен сөйлеуге қойылатын талаптар күрделене түседі. "Ойыншықтар дүкені" ойынында сатып алушы бала ойыншықты үлгіге немесе жоспарға сүйене отырып сипаттауы керек, ал сатушы оның қандай ойыншық екенін болжап, сатуы керек. Ойыншықты алудың шарты, сипаттамадан басқа, ол тұрған бөлімді, сөрелі атау талабы болуы мүмкін. Сатушы қандай ойыншық сатып алғысы келетінін бірден түсінбеуі мүмкін және оны нақтырақ сипаттауды ұсынады.

Кіші топта балалар негізінен жұмбақтарды шешуді үйренсе, онда бұл жас кезеңінде тәрбиешінің үлгісіне сүйене отырып, жұмбақтарды өздері құрастырады. Әдеттегідей, ойыншықтар қарастырылады. Педагог өз үлгісінен бастайды: "Қу, қызыл шашты, тұмсығы ұзын, құйрығы үлпілдек. Бұл кім?" Балалар басқа ойыншықтар немесе заттар бойынша жұмбақтар құрастырады. Жұмбақтарды құрастыру қиын болғанымен, сипаттамалық сөйлеуді дұрыс меңгере отырып, балалар оны сәтті меңгереді: "Ұзын құлақпен, қысқа құйрықпен, сәбізді жақсы көреді"; "Сақалмен, мүйізбен, сүтпен береді". Ойыншықтардың сипаттамаларын бағалау кезінде сөздіктің дәлдігін, сәтті салыстыруларын, эмоционалдылығын ескеру қажет.

Ересек топ ойыншықтың орны азырақ болады, бірақ ойыншықты суреттеу және баяндау құрастыру дағдыларына жоғары талаптар қойылады. Сипаттама толық, қисынды, маңызды белгілерді, қайталауларды жібермей, дәйекті, тілде дәл, бейнелі сөйлеуді пайдалана отырып болуы керек. Балалар тақырыпты анықтай отырып, сюжетті дамыта отырып, композицияны сақтай отырып, ойыншықтар жиынтығынан және бір ойыншықтан әңгіме құрастыруы керек.

Балалар орта мектепке дейінгі жастағы сияқты ойыншықтарды сипаттау және жұмбақтар құрастыру барысында сипаттау дағдыларын меңгереді. Негізгі айырмашылық – тапсырмаларды күрделендіруде және оларды орындауда үлкен дербестікте.

Мектепке дайындық тобында белгілердің толық сипаттамасы беріледі (егер бұл жануар болса, оның пайдалылығы, өмір салты, әдеттері туралы айтады). Сипаттамаға бәсекелестік сәті енгізіледі ("Ойыншық туралы кім жақсы айтады"). "Біздің сүйікті ойыншықтарымыз" сабағында (қонжық, қоян, телефон, түмблер, самосвал) бір бала ойыншықтың атын атамай суреттейді, ал қалғандары болжайды. Ұйымдастырылған әрекеттерті сөйлеммен аяқтауға болады, осылайша үйдегі сүйікті ойыншық туралы айту керек, сонда бәрі оның не екенін түсінеді. Соңында сіз ойыншықты үйде мұқият қарап шығуға тапсырма бере аласыз, ал келесі күні сипаттамаңызды толықтыра аласыз немесе ойланып, осы ойыншықпен қалай ойнауға болатындығын айта аласыз.

Осыған ұқсас тапсырма – ойыншықты атаусыз ретімен сипаттау, "Сыйлықтар" ойынында берілген. Ұйымдастырылған әрекеттерті ұйымдастыру: қораптарға жаңа ойыншықтар әкелінеді, бұл топқа сыйлықтар. Сыйлықтардың пайда болуы ойнатылады (Аяз ата сыйға тартты, пошташы сәлемдемемен алып келді). Қораптарда қандай сыйлықтар бар екенін білу ұсынылады, бірақ екі шарт орындалуы керек: ойыншықты сипаттап, оны болжау жақсы. Егер осы шарттар орындалса, ойыншық топта қалады (мотивациялық қатынас). Содан кейін 3-4 бала шақырылады (ойыншықтардың саны бойынша). Олар қораптарды ашып, ойыншықты шығармай-ақ, оны қарап шығып, құндылықты бағалаумен аяқтай отырып, сипаттаманы қандай ретпен құрастыру керектігін ойластыруы керек. Мұндай іс-шаралардың құндылығы балаларды жұмбақтар құрастыруға жетелеуден тұрады. Жұмбақтарды құрастыру кезінде үлгі дерлік қолданылмайды, балалар тапсырманы өз бетінше орындайды. Сипаттау сызбаларын қолдану пайдалы (олар әңгімелеуді үйрету тәсілдерін сипаттау кезінде айтылған).

Сурет бойынша әңгімелеу

Суреттегі әңгіменің негізінде қоршаған өмірді жанама қабылдау жатыр. Сурет балалардың қоғамдық және табиғат құбылыстары туралы түсініктерін кеңейтіп, тереңдетіп қана қоймайды, сонымен қатар балалардың эмоцияларына әсер етеді, әңгімеге деген қызығушылықты оятады, тіпті үнсіз және ұялшақ адамдарды сөйлеуге шақырады.

Сөйлеуді дамыту әдістемесінде суретті баяндауға үйрету (суреттеу және баяндау) жеткілікті түрде егжей-тегжейлі әзірленген. Мұнда әдістеме батыс және қазақ педагогикасының классикалық мұрасына сүйенеді, кейінірек мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс кезінде қолданылған Е.И. Тихеева, Е.А. Флерианамен, Л. Пенъевской, Е. Радиймен, М.М. Жылқы еті және т.б. Олардың барлығы суреттің балалардың жалпы дамуы үшін де, сөйлеу тілінің дамуы үшін де маңыздылығын атап өтті.

Сурет бойынша әңгімелеуді үйрету әдістемесі үшін балалардың суреттерді қабылдау және түсіну ерекшеліктерін түсінудің маңызы зор. Бұл мәселе С.Л. Рубинштейннің, Е.А. Флерианамен, Ә. Люблинскаяның, В.С. Мухина еңбектерінде қарастырылған.. Зерттеулерде екі жастан бастап бала суреттерді қуана қарап, оларды ересек адамның артынан атайтыны атап өтілген.

Б. Флериана мектеп жасына дейінгі балаларда суретті қабылдау олардың бейнелеу қабілеттерінен едәуір асып түседі деп санайды (балалар мазмұны мен кескініне – түсіне, формасына, құрылысына реакция жасайды).

Ол балалардың қабылдауында келесі тенденцияларды анықтайды: баланың жарқын, түрлі-түсті сурет салуға бейімділігі; суреттегі заттың барлық маңызды белгілерін көруге деген ұмтылыс (танымау ракурстық 3-6 жастағы

балалардың конструкциялары мен олардың қанағаттанбауы); хиароскуро үлгісін қабылдаудағы қиындықтар; 3-5 жастағы балалардың объектінің айқын перспективалық деформациясы бар сызбаны қабылдаудағы қиындықтары; құрылыстың (композицияның) ырғақты қарапайымдылығына оң көзқарас.

Сызбаны қабылдауды дамыту, В.С. Мухина, үш бағытта жүреді: сурет салуға шындықтың бейнесі ретіндегі қатынас өзгереді; сызбаны шындықпен дұрыс байланыстыра білу, онда бейнеленгенді дәл көре білу қабілеті дамиды; сызбаны түсіндіру жетілдірілуде, яғни. оның мазмұнын түсіну.

Ә. Люблинская ол баланың суретін қабылдауды үйрету керек деп есептейді, оны бірте-бірте онда не бейнеленгенін түсінуге жетелейді. Бұл жеке заттарды (адамдар, жануарлар) тануды талап етеді; суреттің жалпы жоспарындағы әрбір фигураның қалпы мен орнын бөлектеу; негізгі кейіпкерлер арасындағы байланыстарды орнату; бөлшектерді бөлектеу (жарықтандыру, фон, адамдардың мимикасы).

Суретті қабылдау мәселелерін зерттеген С.Л.Рубинштейн, Г.Т.Овсепян балалардың мазмұны бойынша жауаптарының сипаты бірқатар факторларға байланысты деп есептейді. Ең алдымен – картинаның мазмұнынан, оның сюжетінің жақындығы мен қолжетімділігінен, балалардың тәжірибесінен, олардың суретті қарастыру қабілетінен. Жауаптардың сипаты ақыл-ой міндетін анықтайтын сұрақтардың сипатына да байланысты. Сол сурет бойынша "Не салынған?" деген сұраққа. балалар заттар мен заттарды тізімдейді; "Бұл суретте олар не істеп жатыр?" деген сұраққа – орындалатын әрекеттерді атаңыз. Сызылған нәрсе туралы айту туралы ұсынысқа дәйекті мәлімдеме беріңіз. Сондықтан, егер педагог заттардың тізімін талап ететін "Бұл не?" деген сұрақты теріс пайдаланса, онда ол баланы қабылдаудың ең төменгі сатысында еріксіз ұстайды.

Картиналарды суреттеу және әңгіме-повесть құрастыру дағдыларын қалыптастыруда әртүрлі типтегі дидактикалық картиналардың арнайы әзірленген топтамалары қолданылады.

Тақырыптық картиналар – олар бір немесе бірнеше заттарды олардың арасындағы сюжеттік өзара әрекеттесусіз бейнелейді (жиһаз, киім, ыдыс-аяқ, жануарлар; "Үй жануарлары" сериясындағы "Құлыны бар жылқы", "Бұзауы бар сиыр" – автор С.А. Веретенникова, суретші А. Комаров).

Сюжеттік картиналар, мұнда заттар мен кейіпкерлер бір-бірімен сюжеттік өзара әрекеттесуде болады.

М.М.Конина кескіндеменің әр түрін ана тілін оқытудың әр түрлі міндеттеріне байланысты әр түрлі қолдану керек деп есептеді. Пәндік суреттер бейнеленген заттың қасиеттері мен ерекшеліктерін санауға және сипаттауға байланысты номенклатуралық сипаттағы ұйымдастырылған әрекеттерға арналған. Сюжеттік сурет баланы іс-әрекетті түсіндіруге байланысты оқиғаға итермелейді.

Балаларды сурет бойынша әңгімелеуге дайындайтын тәсілдердің бірі - оның мазмұнын қарастыру және әңгімелесу.

Картиналарды қарастыру, Е.И. Тихеева, үш мақсатты көздейді: бақылау жаттығулары, баланың ойлауын, қиялын, логикалық пайымдауын және сөйлеуін дамыту.

Балалар картиналарды қалай қарау керектігін білмейді, кейіпкерлер арасында әрқашан қарым-қатынас орната алмайды, кейде объектілерді бейнелеу тәсілдерін түсінбейді. Сондықтан қажет оларды суреттегі затты немесе сюжетті көруге және көруге үйрету, бақылау дағдыларын дамыту. Тексеру барысында сөздік қоры белсендіріліп, нақтыланады, диалогтық сөйлеу дамиды: сұрақтарға жауап беру, жауаптарын негіздеу, өз бетінше сұрақ қою қабілеті. Демек, сурет бойынша әңгімелесудің мақсаты – балаларды суреттің негізгі мазмұнын дұрыс қабылдауға және түсінуге баулу, сонымен бірге диалогтік сөйлеуді дамыту.

Балалардың суретті қабылдауы мен түсінуіндегі қиындықтар көбінесе тәрбиешінің типтік әдістемелік қателіктерімен алдын-ала анықталады: кіріспе әңгіме мен трафареттің болмауы, сұрақтар қоюдың шаблондылығы.

Кішкентай балаларға арналған суреттің рөлі негізінен балалық шақтағы тәжірибені бекіту және тереңдету және оны аз ғана дәрежеде кеңейту болып табылады. Сәбилерге арналған сурет Е.А. Флеринаның айтуы бойынша жақындауы керек. оңайлатылған шындыққа қарай.

Сараптама суретті енгізуден және оны үнсіз ойлаудан басталады. Бірақ сәбилер суретке үнсіз қарай алмайтындықтан, тәрбиеші әңгімені жалғастырып, олардың назарын затқа немесе кейіпкерге аударып, әңгімені біртіндеп өрістетеді. Мұндағы негізгі әдістемелік әдіс – сұрақтар. Сұрақпен педагог бірден орталық образды бөліп көрсетеді (Суретте кімді көріп тұрсыз?), содан кейін басқа объектілер, заттар, олардың қасиеттері қарастырылады. Осылайша суретті қабылдау дәйекті түрде жүреді, жарқын детальдар ерекшеленеді, сөздік қоры белсендіріледі, диалог дамиды. Сұрақтар түсінікті болуы керек, суреттің бөліктері арасында байланыс орнатуға, біртіндеп күрделенуге бағытталған. Сұрақтардан басқа түсініктемелер, ойын тәсілдері қолданылады (балаларды өздерін ойша сызылған баланың орнына қоюға, кейіпкерге ат қоюға шақырады; "Кім көбірек көреді?" ойыны). Сұрақтардың реттілігі суретті тұтас қабылдауды қамтамасыз етеді, ал ойын техникасы оған деген қызығушылықты сақтайды. Суретке мұндай қарау педагогның балалармен әңгімесіне жақындайды.

Қараудың күрделі түрі – сурет бойынша әңгімелесу. Ол алдыңғы іс-әрекеттен үлкен мақсаттылығымен, сұрақтардың жүйелілігімен, қарастыру дәйектілігімен және барлық балалардың міндетті түрде қатысуымен ерекшеленеді.

Мұнда сұрақтардан басқа педагогнің жалпылауы, керекті сөзге нұсқау, балалардың жеке сөздер мен сөйлемдерді қайталауы қолданылады. Әңгіме жалпылама баяндаумен аяқталады. Мұндай әңгімеде хор жауаптары басым болады. Үндемеу және жеке жауаптар арқылы суретке назар аудару балаларға қиын. Олардың сөйлеу реакциялары баяулайды.

Суреттерді қарау кезінде педагог балалардың қызығушылықтарын, олардың психологиялық ерекшеліктерін ескереді. Сонымен, егер сурет динамикалық болса ("Мысықайы бар мысық"), ең алдымен балалардың назарын динамикаға, кейіпкерлердің іс-әрекетіне аударған дұрыс (ойнап тұрған котенка). Егер сурет жарқын, түрлі-түсті болса немесе онда көзге көрінетін нәрсе бейнеленсе, тексеруді сол жерден бастау керек ("Тауықтар" - жарқын әтеш). Балаларға суретті алдын ала (ұйымдастырылған әрекеттерқа дейін) көрсету ұсынылмайды, өйткені қабылдаудың жаңалығы жоғалады, суретке деген қызығушылық тез жоғалады. Сәбилердің өз бетінше қабылдауы жеткілікті түрде дамымаған.

Орта топта қарастыру үшін күрделірек заттық және сюжеттік Суреттер бойынша әңгімелесу күрделене түседі, балалар басты нәрсені ғана емес, егжей-тегжейін де көруге үйренеді. "Күшіктері бар ит" картинасында, мысалы, ит пен оның күшіктеріне ғана емес, торғайларға да, олардың әрекеттеріне де назар аударылады. Тексеру барысында объектілердің бірін сипаттауды, балалардың тәжірибесін тартуды ұсынуға болады. Ересек топта суреттер бойынша әңгімелесу барысында мазмұнның күрделілігіне байланысты егжей-тегжейлі қарастыруға ерекше назар аударылады. Суретті бөліктерге бөліп қарауға болады. Ең алдымен – бастысы, содан кейін балалардың өздері байқауы керек бөлшектер. Кейінгі сипаттамалар үшін интерьерге, фонға, пейзажға назар аудару керек. Е.И. Тихеева картиналарды қарау эстетикалық сезімдердің дамуына ықпал ететініне ұмтылуға кеңес берді. Сондай-ақ, баланың бейнелі сөздермен пейзажға, өзенге, орманға деген жеке көзқарасын білдіруі маңызды. Осыған байланысты балалармен эпитеттерді, салыстыруларды таңдауға болады.

Тақырыптық картиналардың сипаттамасы – бұл суретте бейнеленген заттардың немесе жануарлардың, олардың қасиеттерінің, қасиеттерінің, іс-әрекеттерінің, өмір салтының дәйекті дәйекті сипаттамасы.

Сюжеттік картинаның сипаттамасы – бұл картинада бейнеленген, картинаның мазмұнынан шықпайтын жағдайдың сипаттамасы. Көбінесе бұл ластану түріндегі мәлімдеме (сипаттама да, сюжет те берілген).

Картиналардың дәйекті сюжеттік сериясы бойынша әңгіме.

Мәні бойынша бала сериядағы әрбір сюжеттік суреттің мазмұнын айтып, оларды бір оқиғаға байланыстырады. Балалар белгілі бір ретпен әңгімелеуді үйренеді, бір оқиғаны екінші оқиғамен логикалық байланыстыра отырып, олар басы, ортасы, соңы болатын баяндау құрылымын меңгереді.

Кіші топта дайындық кезеңі жүзеге асырылады, оның мақсаты сөздік қорын байыту, балалардың сөйлеуін белсендіру, суреттерді қарастыруға және олардың мазмұны бойынша сұрақтарға жауап беруге үйрету.

Орта топта балаларды алдымен тәрбиешінің сұрақтары бойынша, содан кейін оның үлгісі бойынша пәндік және сюжеттік суреттерді қарастыруға және сипаттауға үйретеді.

Ересек топта балалардың ойлау және сөйлеу белсенділігі артады. Балалар өз бетінше немесе тәрбиешінің аздаған көмегі арқылы пәндік және сюжеттік суреттерді суреттейді, картиналар топтамасынан сюжеттік сюжеттер құрастырады, картина сюжетінің басы мен соңын ойлап табады.

Тәжірибесі бойынша әңгімелеу

Тәжірибеден алған әсерлері туралы әңгімелер негізінен бала қабылдаған, түсінетін және оның жадында сақталатын материалға негізделеді. Олардың негізінде есте сақтау және қиялды жаңғырту жұмыстары жатыр. Бұл балалардың өздері куә болған немесе қатысқан оқиғалар туралы әңгімелер.

Тәжірибеден алынған әңгімелер әдетте жанды, шынайы және эмоционалды, бірақ жеткілікті түрде үйлесімді және дәйекті емес. Балалардың өмірлік әсерлері күрделі және алуан түрлі, сондықтан көбінесе бала өзімен болған оқиғаны айта отырып, оны нақты түрде қайталайды. Л.А. Пенъевская, атап өткендей, бала өз әңгімесін бұрын болған нәрседен емес, оған психологиялық тұрғыдан күштірек әсер еткеннен бастауы мүмкін. Әңгіменің құрылымы көбінесе эмоционалды мотивтермен анықталады. Мысалы, шырша туралы әңгімелер Аяз атаның пайда болуын немесе тосын сәтті сипаттаудан басталады.

Тәжірибеден алынған әңгіме баланың не туралы айтып жатқанын жақсы білетіндігімен ерекшеленеді. Қиындығы, алайда, әңгімелеу барысында балалардың бойында жаңа ассоциативті байланыстар пайда болып, бір образ екінші образды тудыратындығында. Бұл мән-жай баяндаудың қисыны мен дәйектілігін бұзады, дәйекті баяндауға кедергі келтіреді. Сөйлеудегі ситуациялық элементтер көбейеді.

Тәжірибеден алынған әңгімелер баланың ойлау және сөйлеу қабілеттерін дамытуда, оның даралығын көрсетуде үлкен маңызға ие. Балалар өздерінің өмірлік тәжірибелерін пайдалануды және өз бақылауларын, әсерлерін және тәжірибелерін біртұтас баяндау арқылы жеткізуді үйренеді. Оларда көрнекі материалға сүйенбей, өз ойын анық, анық, дәйекті, дәйекті жеткізе білу қабілеті қалыптасады.

Тәжірибеден алған әсерлері туралы айта білу негізінен баланың басқалармен күнделікті қарым-қатынас жасау тәжірибесінде, бірақ негізінен оқу процесінде, т.б. ұйымдастырылған әрекеттерде. Әңгімелеудің бұл түрінің негізі балалардың мазмұнды, қызықты күнделікті өмірі болып табылады:

бақылаулар, экскурсиялар, серуендер, мерекелер, ойындар, қызықты оқиғалар.

Тәжірибе бойынша баяндауды үйрету бағдарлама ересек топтан бастауды ұсынады. Бірақ біз мұндай оқытуды әлдеқайда ертерек бастаған дұрыс деп санаймыз. Өмірдің төртінші жылында-ақ балаларды тәрбиешінің сұрақтарын пайдалана отырып, қысқа хабарламалар арқылы өз ойларын егжей-тегжейлі баяндауға үйретуге болады. Ортаңғы топта балаларды тәрбиешінің сұрақтары мен үлгісі туралы әңгімелеуге, ал үлкен топтарда көргендері мен басынан кешкендері туралы өз бетінше айтуға үйретеді.

Әңгімелердің тақырыбы балалардың балабақшада және үйде қандай қызығушылықтары бар, олардың өмірінде қандай оқиғалар орын алғаны негізінде баяндалады. Тәрбиеші ата-аналармен әңгімелесу арқылы үйдегі балалардың өмірі туралы жаңа, қызықты нәрселерді білуі үшін олармен сөйлесуі керек. Сіз ата-аналарға балалық шақтағы әсерлерін байыту, баланы өзенге мұз қатқан жерді, хайуанаттар бағын көруге апару және алдымен осы тақырыпта кітап оқу туралы кеңес бере аласыз.

Келесі тақырыптарды ұсынуға болады:

1. орта топ үшін – шырша мерекесін қалай өткізді; өз үйі туралы, мысық немесе ит туралы; бақшада қалай жұмыс істеді; аквариумдағы балық суы қалай ауыстырылды; ас үйде не көрінді;
2. ересек топпен мен мектепке дайындық топтары үшін – мерекені қалай өткізгендері туралы; кітапханаға, мектепке экскурсия кезінде көргендері; жазда қалай демалғанымыз туралы; біздің көкөніс бақшамыз; киім қалай тігіледі; менің ең жақын досым (қызым); кішкентайларға, анама қалай қараймыз.

Әдістемелік нұсқаулықтарда көптеген қызықты тақырыптар келтірілген, бірақ Оқу жылының басында жоғары топта Е.П. Короткова әзірлеген үлгіні тапсыру, содан кейін оны талдау әдісін қолдануға болады.

Тәжірибеден алынған әңгіме тақырыбы – "Менің сүйікті ойыншығым". Алдын ала әңгімелесу барысында балаларды ойыншықтары туралы есте сақтауға, оларды атауға және сипаттауға шақырады, содан кейін сүйікті ойыншықтары туралы қызықты әңгімелер айту міндеті қойылады. Балалар әңгімелерінің алдында үлгі болады.

"Кішкентай кезімде менің сүйікті ойыншығым сағаттық тауық болатын. Ол сары түсті, дөңгелек қара көзді және үшкір тұмсықты. Балапан кішкентай еді – алақаныма сыйды. Қосылған кезде ол тез, тез шұқи бастады: қағу, қағу. Және бір жерден екінші орынға жүгіру. Мен тауықты шақырдым: цып-цып-цып! Және астық құйды. Мен көңілді болдым!"

Содан кейін педагог үлгіні талдайды, әңгіме екі бөлімнен тұратындығын түсіндіреді: алдымен ойыншық, оның сыртқы түрі, қызығы туралы егжей-тегжейлі айтылады, соңында - сүйікті ойыншығымен ойнау туралы.

Қорытындылай келе, балаларға нақты нұсқаулар беріледі: "Айтқан кезде алдымен ойыншық туралы, содан кейін онымен қалай ойнайтыныңыз туралы егжей-тегжейлі айтып беруге тырысыңыз." Бұл әдіс балаларға презентация формасын меңгеруге көмектеседі.

Болашақта үлгі балалар шығармашылығын ынталандыру ретінде қолданылады. Осыған байланысты оны қолдану әдістемесі өзгеруде. Оны балаларға 2-3 әңгімеден кейін немесе ұйымдастырылған әрекеттертың соңында ұсынуға болады. Біртіндеп үлгіден жоспарға сәйкес және педагогнің нұсқауы бойынша әңгімеге көшуге болады.

Ересектер топтарында қоршаған әлеммен танысу бағдарламасы кеңейіп, қоғамдық іс-шараларға, үлкендердің еңбегіне, балалардың өз еңбегіне байланысты жаңа тақырыптар пайда болуда ("Кітапханадан не көрдік", "Пошташының жұмысы туралы не білдік", "Аспаз кешкі асты қалай дайындайды").). Балаларда тілдің ерекшеліктері мен өзіндік сөйлеу әрекетінің нәтижелері туралы түсінік қалыптасатындықтан, балалардың әңгімелерін талдау және оларды бағалау (материалды таңдау, баяндау реті) ерекше маңызға ие болады, тіл, мәнерлілік). Талдауға балалар қатысады ("Сізге әңгіме ұнады ма? Онда не есте қалды?" және т.б.). Педагогнің бағалауы мейірімді, нақты, жалпы сөйлемдерсіз болуы керек.

Өмірдің жетінші жылындағы балалармен сіз моральдық-этикалық тақырыптар бойынша тәжірибеден әңгіме ұйымдастыра аласыз ("Менің досым туралы әңгіме", "Біз сәбилерге қалай қараймыз", "Мен анамды не үшін жақсы көремін"). Мұндай іс-шаралар жақын адамдарға деген сезімталдыққа, мейірімділікке, қамқорлыққа, басқаларға көңіл бөлуге тәрбиелеуге ықпал етеді.

Сондай-ақ, балалар өздерінің сүйікті ойыншықтарын, мысықтарын немесе иттерін өз үйінде сурет салу, содан кейін сурет туралы әңгімелеу сияқты техниканы қолданған пайдалы. Е.И. Тихеева мектепке дейінгі кезеңде бала жаза алмайды, сондықтан ол өзінің ойлары мен идеяларының эскиздерін салады деп сенді. Жетекші сұрақтардың көмегімен баланың салған суреттері бірте-бірте оның сезінген және игерген мазмұнына негізделген нақты ауызша дизайнға айнала бастайды.

Сөйлеуді дамытудың құнды әдістерінің бірі - хат құрастыру. Бұл әдісті Е.И. Тихеева ұсынды және негіздеді, ол балаларды ерте жастан бастап өз ойларын білдірудің осы түрінде жаттықтыру керек деп есептеді. Жазбаша сөйлеу біртұтас сөйлеудің жоғарғы формасы екені белгілі. Бірақ мектепке дейінгі жаста балалар оған иелік етпейді. Алайда, жазбаша сөйлеудің психологиялық ерекшеліктерін, Ф.А. Сохиннің айтуы бойынша, мектеп жасына дейінгі балаларда қасақана, ерікті түрде келісімді ауызша тұжырым жасау қабілетін қалыптастыру үшін қолдануға болады. Осыған байланысты хатты құрастырудың ерекше маңызы бар: бала мәтінді құрастырады, ал ересек

адам жазып алады. Науқас жолдасына, педагогіне немесе басқа балабақшаға хат ұжымдық түрде құрастырылады, бірақ әр бала өз мәтінін береді. Жоспар ойластырылуда – хатты неден бастау керек (хатты алушыға қалай хабарласу керек), не туралы және қандай ретпен жазу керек, немен аяқтау керек. Хаттың мазмұнын таңдаудан басқа, презентация нысаны талқыланады. Ең сәтті сөйлемдер, дәлірек сөздер таңдалады, кейбір сөздер басқаларымен ауыстырылады (талқылау барысында). Хат оқылады, қайта жазылады, конвертке салынады. Мекенжайды толтырғаннан кейін хат пошта жәшігіне салынады. Хат құрастыру – бұл ерекше мазмұны мен құрылымы бар балалардың ұжымдық әңгімесінің бір түрі.

Шығармашылық әңгімелеуге үйрету

Шығармашылық сөйлеу әрекетін дамыту мүмкіндігі ересек мектепке дейінгі жаста, балаларда қоршаған әлем туралы ауызша шығармашылықтың мазмұнына айналуы мүмкін жеткілікті үлкен білім қоры болған кезде туындайды. Балалар байланыстырып сөйлеудің күрделі формаларын, сөздік қорын меңгереді. Олардың жоспар бойынша әрекет етуге мүмкіндігі бар. Қиял репродуктивті, механикалық түрде жаңғыртылатын шындықтан шығармашылыққа айналады (Л.С. Выготский).

Л.С. Выготский, К.Н. Корнилов, С.Л. Рубинштейн, А.В. Запорожец шығармашылық қиялды баланың өмірлік тәжірибесімен тығыз байланысты күрделі психикалық процесс ретінде қарастырады. Мектепке дейінгі балалық шақтағы шығармашылық қиял ең үлкен икемділікке ие және педагогикалық ықпалға оңай көнеді.

Балалардың ауызша шығармашылығын қалыптастыру мәселелерін Е.И. Тихеева, Е.А. зерттеді. Флерианамен, М. Пенъевской, Н.А. Орланова, О.С. Ушакова, Л.М. Ворошникова арқылы, Короткова Е.П., А.Е. Шибицкая және басқа да бірқатар ғалымдар шығармашылық әңгімелеудің тақырыптары мен түрлерін, оқыту әдістемесі мен жүйелілігін дамытты. Балалардың шығармашылық әңгімелеуі баланың жеке басын тұтастай қамтитын іс-әрекет түрі ретінде қарастырылады: қиялдың, ойлаудың, сөйлеудің белсенді жұмысын, байқампаздықтың көрінісін, ерікті күш-жігерді, жағымды эмоциялардың қатысуын талап етеді.

Ауызша шығармашылық – баланың шығармашылық іс-әрекетінің ең күрделі түрі. Шығармашылықтың элементі кез келген балалар әңгімесінде бар. Сондықтан "шығармашылық әңгімелер" термині балалардың өздері ойлап табатын әңгімелердің шартты атауы болып табылады. Шығармашылық әңгімелеудің ерекшеліктері мынада: бала тақырыпқа және өзінің өткен тәжірибесіне сүйене отырып, мазмұнды (сюжетті, ойдан шығарылған кейіпкерлерді) өз бетінше ойлап тауып, оны біртұтас баяндау түрінде киюі керек.

Балалардың ауызша шығармашылығы әр түрлі формада көрініс табады: әңгімелер, ертегілер, суреттемелер құрастыруда; өлеңдер, жұмбақтар, ертегілер құрастыруда; сөзжасамда .

Шығармашылық әңгімелеуді оқыту әдістемесі үшін көркемдік, атап айтқанда сөздік, шығармашылықтың қалыптасу ерекшеліктерін және осы үдерістегі педагогтің рөлін түсінудің маңызы ерекше. Н.А. Ветлугина "шығармашылық" ұғымын баланың іс-әрекетіне "балалық" сөзімен ажырата отырып, оны кеңейтудің заңдылығын атап өтті. Балалардың көркем шығармашылығын қалыптастыруда ол үш кезеңді бөліп көрсетті

Бірінші кезеңде тәжірибе жинақталады. Педагогтың рөлі балалардың шығармашылығына әсер ететін өмірлік бақылауларды ұйымдастыру болып табылады. Балаға қоршаған ортаның бейнелі көрінісін үйрету керек (қабылдау эстетикалық реңкке ие болады). Қабылдауды байытуда өнер ерекше рөл атқарады. Көркем шығармалар балаға өмірдегі сұлулықты өткір сезінуге көмектеседі, оның шығармашылығында көркем образдардың пайда болуына ықпал етеді.

Екінші кезең – бұл балалардың шығармашылық процесінің өзі, жоспар пайда болған кезде көркемдік құралдарды іздеу жүреді. Балалардың шығармашылық процесі онша дамымаған уақыттың. Балада жоспардың пайда болуы, егер жаңа іс-әрекетке деген көзқарас пайда болса, сәтті болады (әңгіме құрастырайық). Жоспардың болуы балаларды оны жүзеге асырудың құралдарын іздеуге итермелейді: композицияны іздеу, кейіпкерлердің іс-әрекеттерін бөліп көрсету, сөздерді, эпитеттерді таңдау. Мұнда шығармашылық тапсырмалардың маңызы зор.

Үшінші кезеңде жаңа өнімдер пайда болады. Бала оның сапасына қызығушылық танытады, эстетикалық ләззат ала отырып, оны аяқтауға тырысады. Сондықтан ересектердің шығармашылық нәтижелерін, олардың қызығушылығын талдау қажет. Көркемдік талғамды қалыптастыру үшін талдау да қажет.

Шығармашылық әңгімелеуді үйренуді реалистік сипаттағы әңгімелер ойлап табудан бастаған дұрыс ("Әлім қолғабын қалай жоғалтты", "8 наурызға дейін анасына сыйлықтар"). Оқытуды ертегілерді ойлап табудан бастау ұсынылмайды, өйткені бұл жанрдың ерекшеліктері әдеттен тыс, кейде фантастикалық жағдайлардан тұрады, бұл жалған қиялға әкелуі мүмкін.

Ең күрделі тапсырма - табиғат туралы сипаттамалық сипаттағы мәтіндерді құрастыру, өйткені балаға табиғатқа деген көзқарасын үйлесімді мәтінде жеткізу қиын. Табиғатпен байланысты өз тәжірибесін білдіру үшін ол жалпылама ұғымдардың көбірек санына ие болуы керек, синтездеуді көбірек білуі керек.

Өз бетінше таңдаған тақырып бойынша әңгіме құрастыру – ең қиын тапсырма. Бұл техниканы қолдану балалардың әңгімелеу құрылымы мен

құралдары туралы қарапайым білімдері болған жағдайда мүмкін болады мәтінішілік байланыстар, сондай-ақ өз тарихын атау мүмкіндігі. Педагог әңгіме ойлап табуға болатын нәрселер туралы кеңес береді (ұл немесе қызбен болған қызықты оқиға туралы, жануарлардың достығы туралы, қоян мен қасқыр туралы). Баланы болашақ әңгіменің атауын ойлап табуға және жоспар құруға шақырады ("Алдымен әңгімеңіз қалай аталатынын айтыңыз, қысқаша – алдымен не туралы, ортасында не туралы және соңында не туралы сөйлесетініңізді айтыңыз. Осыдан кейін бәрін айтасың").

Ертегілерді құрастыра білуге үйрету реалистік сюжеттерге көркем әдебиет Жоғарыда айтылғандай, балалар шығармаларының ең күрделі түрі табиғатты суреттеу болып табылады. Табиғатты суреттеуге үйретудің келесі реттілігі тиімді болып саналады:

1. Бақылау процесінде балалардың табиғат туралы түсініктері мен әсерлерін байыту, қоршаған табиғаттың сұлулығын көре білуге үйрету.
2. Көркем суреттерді қарастыру және бейнеленгеннің сұлулығын тірі шындықпен салыстыру арқылы балалардың табиғат туралы алған әсерлерін тереңдету.
3. Балаларды табиғат объектілерін бейнелеу арқылы сипаттауға үйрету.
4. Табиғатты суреттей білуге, өз білімдерін, бақылаулар, картиналарды қарау, көркем шығармаларды тыңдау барысында алған әсерлерін жалпылауға үйрету.

Монологты сөйлеуге немесе әңгімелеуге үйрету әдістері

Байланыстырып сөйлеуге үйрету құралы - балалардың әңгімелеуі. Е.И. Тихеева, Е.А. Флерианамен, Л. Пенъевской, О.И. Соловьева, М.М. Кони́на, А.М. Бородич, Е.П. Короткова, О.С. Ушакова, Б.Баймұратова және т.б. әңгімелеудің балалардың сөйлеуінің үйлесімділігін дамытудағы рөлін көрсетеді, монологтық сөйлеудің әртүрлі түрлерін оқыту тәсілдерін қолданудың өзіндік ерекшелігін ашады. Көпжылдық тәжірибеде келесі әдістер анықталып, сыналды.

Бірлескен әңгімелеу. Бұл әдіс ересек адам сөз тіркесін бастағанда, ал бала оны аяқтаған кезде қысқа тұжырымдардың бірлескен құрылысы болып табылады. Ол кіші топтарда, негізінен жеке жұмыста, ал орта топта барлық балалармен бірге қолданылады. Тәрбиеші ең күрделі функцияны орындайды – мәлімдемені жоспарлайды, оның сызбасын белгілейді, сөйлемнің басын атайды, бірізділікті, байланыс тәсілдерін ұсынады ("Ертеде бір қыз болған. Бірде ол. Ал мен оны қарсы аламын"). Бірлескен әңгімелеу әртүрлі сюжеттерді сахналаумен ұштасады. Бірте-бірте балалар қарапайым импровизацияларға жетелейді.

Үлгі әңгіме – бұл балаларға еліктеуге және қарызға алуға болатын тақырыптың қысқаша, жанды сипаттамасы немесе оқиғаның қысқаша мазмұны.

Әңгіме үлгісі оқытудың бастапқы кезеңдерінде кеңінен қолданылады және балаларға еліктеуге және қарызға алуға арналған. Үлгі балаға монологтың шамамен мазмұнын, реттілігін және құрылымын, оның көлемін айтып береді, сөздік қорын, грамматикалық формаларын, тәсілдерін таңдауды жеңілдетеді мәтінішілік байланыстар. Үлгі балалардың қол жеткізуі тиіс үлгілі нәтижесін көрсетеді. Осыған байланысты ол мазмұны мен формасы жағынан қысқа, қол жетімді және қызықты, жанды және мәнерлі болуы керек. Үлгіні анық, қалыпты қарқынмен, жеткілікті қатты айту керек. Үлгінің мазмұны тәрбиелік мәнге ие болуы керек.

Әңгіме үлгісінің бір түрі ретінде ішінара үлгі қолданылады – әңгіменің басы немесе соңы. Бұл әдіс сонымен қатар балалардың мәтінді өз бетінше жасау міндетін жеңілдетеді және әңгімелеу қабілетін бекіту кезінде немесе балаларға тапсырманы шығармашылықпен орындаудың нұсқаларын көрсету үшін қолданылады.

Әңгіме үлгісін талдау балалардың назарын әңгіменің реттілігі мен құрылымына аударады. Алдымен тәрбиешінің өзі оқиғаның неден басталатынын, кейін не айтылатынын, соңы немен аяқталатынын өзі түсіндіреді. Бірте-бірте балалар үлгінің мазмұны мен құрылымын талдауға тартылады. Бұл әдіс балаларды монологтардың әр түрлі типтерінің құрылысымен таныстыруға бағытталған, болашақ әңгімелердің жоспарын ұсынады.

Әңгіме жоспары оның мазмұны мен жүйелілігін анықтайтын 2-3 сұрақтан тұрады. Ол алдымен үлгімен бірге қолданылады, содан кейін оқытудың жетекші құралына айналады. Әңгіме контуры баяндаудың барлық түрлерінде қолданылады. Ойыншықтарды, заттарды суреттеу кезінде ол олардың бөлшектерін, белгілері мен қасиеттерін дәйекті түрде оқшаулауға және сипаттауға, ал баяндауда – фактілерді іріктеуге, кейіпкерлерді, іс-әрекеттің орны мен уақытын сипаттауға, сюжетті дамытуға көмектеседі. Тәжірибеден алынған әңгімеде жоспар түріндегі сұрақтар оқиғаларды белгілі бір ретпен еске түсіруге және жаңғыртуға көмектеседі.

Шығармашылық әңгімеде жоспар шығармашылық тапсырманы шешуді жеңілдетеді, қиялын белсендіреді және баланың ойын бағыттайды. Сонымен, "Бала күшікті қалай тапты" тақырыбындағы шығармашылық әңгіме бойынша бала күшікті қайдан тапты? (іс-әрекеттің орны мен уақытының мән-жайын анықтауға бағытталған); күшік қандай болды? (күшіктің сыртқы түрін сипаттауды болжайды); бала онымен не істей бастады? (оқиға желісін дамытуға көмектеседі). Жоспар тармақтарын баяндау түрінде де беруге болады.

Ересек топта балалар жоспардан ауытқуларға жол бере алады, педагог оларды бірте-бірте әңгімедегі белгілі бір реттілікке дағдыландырады, логиканың бұзылуына, әңгіменің толық еместігіне назар аударады. Мектепке

дайындық тобында балалар жоспарды өзгерте алады ("жоспар" термині қолданылмайды) және баяндаушылардың оның орындалуын бақылай алады. Ол сондай-ақ педагог мен балалардың бірлескен жоспар құруын, сондай-ақ балалардың өз әңгімелерінің жоспарын өз бетінше ойлауын пайдаланады.

Әңгіменің жоспары оның *ұжымдық талқылауымен* бірге жүруі мүмкін. Бұл әдіс әсіресе шығармашылық әңгімелеуде қажет, ол монологтардың мазмұнын әртараптандыруға және байытуға, олардың құрылымы туралы түсініктерін бекітуге, ең қолайлы тілдік құралдарды таңдауға көмектеседі.

Сюжетті ұжымдық құрастыру негізінен әңгімелеуді оқытудың алғашқы кезеңдерінде қолданылады. Балалар тәрбиеші немесе басқа балалар бастаған сөйлемдерді жалғастырады. Жоспарды дәйекті түрде талқылау барысында олар педагогмен бірге ең қызықты тұжырымдарды таңдап, оларды тұтас әңгімеге біріктіреді. Педагог өзінің сөз тіркестерін енгізе отырып, бүкіл оқиғаны толығымен қайталай алады. Содан кейін балалар оқиғаны қайталайды. Бұл техниканың құндылығы мынада: ол біртұтас мәтінді құрастырудың бүкіл механизмін көрнекі түрде көрсетуге, барлық балаларды белсендіруге мүмкіндік береді.

Бұл әдістің бір түрі – сюжетті кіші топтарға - "*командаларға*" құрастыру. Мысалы, сюжеттік суреттер топтамасы бойынша әңгімелеуде балалардың өздері топ ішінде суреттердің әрқайсысы бойынша кім айтып беретінін анықтайды; жылы еркін тақырыптағы әңгімелерде балалар әңгіменің мазмұны мен формасын талқылайды, бірге оның мәтінін құрастырады және бүкіл топтың назарына ұсынады.

Сюжетті бөліктерге бөліп құрастыру да негізінен ұжымдық баяндаудың бір түрі болып табылады, мұнда баяндаушылардың әрқайсысы мәтіннің бір бөлігін жасайды, жоғарыда келтірілген сюжеттік суреттер сериясының баяндау мысалындағыдай. Бұл әдіс көп эпизодтық суреттерді сипаттауда, жеке объектілерді таңдау оңай болған кезде ұжымдық тәжірибеден баяндауда қолданылады, тақырыпшалар.

Олардың әрқайсысы үшін жоспар құрылады, содан кейін 2–ден 3-ке дейін мәлімдемелер жасалады, оларды соңында педагог немесе жақсы сөйлейтін бала біріктіреді.

Модельдеу орта және мектепке дайындық топтарында қолданылады. Модель – бұл құбылыстың оның құрылымдық элементтері мен байланыстарын, объектінің ең маңызды аспектілері мен қасиеттерін көрсететін сызбасы. Біртұтас сөйлем өрнектерінің үлгілерінде бұл олардың құрылымы, мазмұны (сипаттаудағы объектілердің қасиеттері, кейіпкерлердің қарым-қатынасы және баяндаудағы оқиғалардың дамуы), құралдары мәтінішілік байланыстар.

Модельдердің әртүрлі түрлері қолданылады. Жалпы үлгі - әрқайсысы оқиғаның басын, негізгі бөлігін және соңын бейнелейтін үш тең емес жылжымалы бөлікке бөлінген шеңбер. Біріншіден, модель қабылданатын мәтіннің құрылымының бейнесі ретінде, содан кейін әңгімені өз бетінше құрастыруға арналған нұсқаулық ретінде әрекет етеді (Н.Г. Смольникова).

Ойыншықтарды, табиғи заттарды, жыл мезгілдерін дәйекті, логикалық сипаттауға арналған анықтамалық нүктелер белгілі бір символизм арқылы негізгі белгілерді көрсететін схемалар ретінде де әрекет ете алады микротемалар сипаттамалар. Мұндай схемаларды қолданудың қызықты тәжірибесі Т.Ткаченконың мақаласында келтірілген. Картон парағы 45 x 30 см айтуға тиісті объектілердің белгілерінің саны бойынша квадраттарға бөлінеді. Әр шаршыға балаларға презентация ретін көрсететін белгілер қойылады. Ойыншықтарды сипаттау үшін, мысалы, 6 шаршы ұсынылады: 1) түс (түрлі-түсті дақтар); 2) пішін (бірнеше геометриялық фигуралар); 3) өлшем (әр түрлі көлемдегі екі шар); 4) материал (желімделген фольга, ағаш); 5) ойыншықтың бөліктері (сақиналары бөлшектелген пирамида); 6) ойыншықпен әрекеттер (саусақтары жайылған қол). Символизм балаларға ойыншықтың негізгі белгілерін анықтауға, сипаттау ретін есте сақтауға көмектеседі.

Сондай-ақ, әңгіменің немесе пайымдаудың әрбір бөлігінің басында тұрған сөздер мен сөз тіркестерін алмастыру үшін дерексіз белгілерді пайдалануға болады. Мысалы, бұл геометриялық фигуралар болуы мүмкін: шеңбер – әңгіменің басы, тіктөртбұрыш – негізгі бөлік, үшбұрыш – соңы; орынбасарлардың қызметтері балаларға түсіндіріледі. Біріншіден, олар дайын, белгілі мәтіндер негізінде осындай модельдерді құрастыруды үйренеді, содан кейін модельге сүйене отырып, жаңа мәтіндерді қабылдауды, талдауды және көбейтуді үйренеді, ең соңында, алмастырғыш суреттер негізінде өз әңгімелері мен пайымдауларын өздері жасайды.

Л.А. Венгер және оның шәкірттері әр түрлі іс-әрекеттегі модельдеу мәселелері бойынша. Байланыстырып сөйлеуге үйрету үшін кейіпкерлер мен олардың орындайтын іс-әрекеттерінің схемалық бейнелері қолданылады. Біріншіден, көркем шығармалардың тыңдалған мәтіндерінің бөліктерінің мағыналық реттілігінің картина-схемалық сызбасы жасалады. Содан кейін оқыту дайын элементтерден карточкалар түрінде сызылған кейіпкерлердің орынбасарлары бар карточкалар түрінде модель құра білуге үйретіледі, олар бір-бірімен көрсеткілермен байланысады. Әрі қарай балалар ұсынылған үлгі бойынша әңгімелер мен ертегілерді ойлап табады. Бірте-бірте бала мәтіннің логикалық реттілігі туралы жалпылама түсініктерді қалыптастырады, оған ол өз бетінше сөйлеу әрекетін басшылыққа алады.

Монологтық сөйлеуді оқыту барысында басқа әдістер де қолданылады: көмекші сұрақтар, нұсқаулар, қателерді түзету, керекті сөздерді айту, балалардың магнитофонға жазылған әңгімелерін тыңдау. Көмекші сұрақтар,

әдетте, сөйлеудің үйлесімділігі мен бірқалыптылығын бұзбау үшін нақтылау немесе толықтыру үшін айтылғаннан кейін қойылады. Нұсқауларды барлық балаларға немесе бір балаға қолдануға болады (егжей-тегжейлі немесе қысқаша айту, оқиғаны ой елегінен өткізу, дауыстап, мәнерлеп айту). Сөйлеуіңіздің магнитофондық жазбасын тыңдау мәтінмен жұмыс жасауда өзін-өзі бақылауды арттырады.

6. 4 Көркем шығармаларды қайтадан айтуға үйрету әдістемесі

Қайталау – көркем мәтінді ауызша сөйлеуде мазмұнды жаңғырту. Бұл баланың ойлау қабілеті, оның есте сақтау қабілеті мен қиялы белсенді қатысатын күрделі іс-әрекет. Қайталауды меңгеру үшін балаларға арнайы оқытылатын бірқатар дағдылар қажет: шығарманы тыңдау, оның негізгі мазмұнын түсіну, баяндау ретін, авторлық мәтіннің сөйлеу мәнерін есте сақтау, мәтінді мазмұнды және дәйекті түрде жеткізу. Балалардың қайталауларының сапасы сөйлеуді дамыту бойынша басқа жұмыс түрлерінің тиімділігіне байланысты екені анық. Оқыту мәселелері баяндауға мектеп жасына дейінгі балалар Е.И. Тихеева, А.М. Леушинамен, Л. Пенъевской, Р. Ғабова, Ә. Бородич, Б.Баймұратова және басқалардың еңбектерінде ашылған. Барлық авторлар балалардың ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық тәрбиесінде, сөйлеу тілін дамытуда қайталаудың маңыздылығын атап көрсетеді.

Көркем шығармаларды қайталау балалардың сөйлеу тілінің үйлесімділігіне оң әсер етеді. Балалар әдеби сөйлеу үлгісін ұстанады, соған еліктейді. Мәтіндерде балалардың қызығушылығын тудыратын, заттар мен құбылыстарды суреттеу қабілетін қалыптастыратын, сөйлеудің барлық қырларын жетілдіретін, тілге деген қызығушылығын арттыратын бейнелі сипаттамалар бар.

Қайталауға арналған шығармалар.

Қайталауға арналған мазмұн кез келген әдеби материал болмауы мүмкін. Балалардың өздері айта алатын шығармаларды ғана таңдау керек. Қайталау үшін шығармаларды таңдағанда келесі талаптар ескеріледі:

1. Олардың тәрбиелік мәні болуы, балалардың адамгершілік тәжірибесін байытуы; мазмұны жағынан қолжетімді болуы – шығарманың таныс кейіпкерлері, мінез-құлқы айқын, іс-әрекетінің астарында түсінікті кейіпкерлер болуы керек.;
2. Іс-әрекеттің белгілі бірізділігі бар нақты композицияға ие болу (күрделі сипаттамалық мәтіндер қабылданбайды). Сюжеттің динамизмі ерекше маңызға ие. Балалар динамикалық сюжеті бар салыстырмалы түрде ұзақ шығармаларды да оңай жаңғырта алады; үлгілі тілде, күрделі грамматикалық формаларсыз жазылуы, әртүрлі және нақты анықтамаларды, салыстыруларды, мүмкіндігінше тікелей сөйлеуді қамтуы керек.

Балаларға күрделі және ұзын сөйлемдер тәуелдік және септік жалғауларымен қиын; көлемі бойынша қол жетімді. Әдістемелік әдебиеттерде мәтіндердің көлеміне қойылатын талаптар бір-біріне қайшы келеді. Кейбір зерттеушілер шығарманың көлемі емес, мазмұны маңызды деп санайды. Басқалары тек қысқа шығармаларды ұсынады. Оларды балалар сенімдірек, дәйекті түрде қайталайды.

Өлеңдерді қайталау ұсынылмайды, өйткені бұл форма мен мазмұнның біртұтастығын бұзады, поэтикалық формаға назар аудармауға тәрбиелейді. Балалар өлеңдерді сөзбе-сөз, жатқа оқуға бейім.

Қайталаудың әртүрлі түрлері бар: егжей-тегжейлі немесе мәтінге жақын; қысқаша немесе қысқаша; таңдамалы; мәтінді қайта құрумен; шығармашылық толықтырулармен.

Балаларды қайталауға дайындау мыналарды қамтиды: а) бақылау, картиналарды қарау, әңгімелесу (мәтін мазмұнына сәйкес) арқылы балалардың тәжірибесін байыту; б) шығарманы оқымас бұрын таныс емес сөздерді түсіндіру; в) мәтінмен алғашқы танысқаннан кейін сурет салу, мүсіндеу – бұл кейіпкерлер мен мән-жайлардың ерекшеліктерін нақтылауға көмектеседі.

Қайталау ұйымдастырылған әрекеттерінің типтік құрылымы:

1. Кіріспе бөлім. Оның мақсаты - ұйымдастырылған әрекеттерқа деген қызығушылықты арттыру, балаларды мәтінді қабылдауға дайындау, оған қысқаша кіріспе әңгіме, суретті көрсету, бақылаулар, жұмбақтар туралы еске салу арқылы қол жеткізуге болады.

2. Шығарманы бастапқы оқу. Балаларға шығарманы тыңдауға шақырылады, оның атауы, авторы хабарланады. Балаларға арналған жаңа мәтін кейінгі қайталау туралы ескертусіз баяндалады (оқылады), өйткені қайталау параметрі баланың зейінін шектейді, оны есте сақтауға бағыттайды және сол арқылы көркем шығарманы тұтас қабылдауға кедергі келтіреді.

3. Мәтінді талдауға және есте сақтауға бағытталған оқылғанның мазмұны бойынша әңгімелесу.

4. Кейінгі қайталауға арналған қондырғымен қайталап оқу.

5. Балалардың қайталаулары.

6. Ұйымдастырылған әрекеттертың қорытынды бөлімі. Мұнда ойыншықтардың, үстел үсті және көлеңкелі театрдың, балалардың ойын-драматизациясының көмегімен шығарманың драматизациясын қолдануға болады.

Жоғарыда қарастырылған ұйымдастырылған әрекет құрылымы күрделі емес, қысқа және таныс шығармаларды қайталауға тән. Ұзақ және күрделі шығармалар (үлкен топтарда) алдын ала, қайталаудан кемінде бір апта бұрын оқылады (уақыт бойынша кешіктірілген қайталаулар толық, дәйекті және дәйекті болып табылады). Сондықтан келесі ұйымдастырылған әрекетте

балаларға қайталау туралы дереу хабарланады, бұрыннан таныс шығарманы оқиды, мазмұны бойынша әңгіме жүргізеді, қажет болған жағдайда қайта оқиды, содан кейін балалардың қайталаулары жалғасады.

Барлық топтарда оқудың әртүрлі әдістемелік тәсілдері қолданылады. Шартты түрде оларды қамтамасыз ететін әдістерге бөлуге болады: а) шығарманы мазмұнды қабылдау; б) процестің өзін педагогикалық басқару қайталаулар; в) балалардың сөйлеу әрекетін талдау және бағалау.

Ортаңғы топта балаларды ұйымдастырылған әрекетте алғаш оқылған қысқа ертегілер мен әңгімелерді қайталауға, кейіпкерлердің диалогын мәнерлеп жеткізуге, тыңдауға және басқа балалардың қайталауларында мәтіннің сәйкессіздігін байқауға үйретеді. Жыл басында қайталау үшін балаларға жақсы таныс шығармалар алынады. Біртіндеп жаңа мәтіндер енгізілуде, оларды қайталау әлдеқайда қиын. Алғаш оқылған шығармаларды түсіну мен пайымдаудың маңызы ерекше. Балаға сюжеттің логикалық реттілігін өз бетінше қадағалап отыру, тілдік құралдарды есте сақтау және жеткізу қиынға соғады. Сондықтан мазмұндық әңгімеде сұрақтар, түсініктемелер, иллюстрациялар көрсету арқылы әңгіменің негізгі бөліктері бөлектеліп, кейіпкерлердің оқиғалары мен іс-әрекеттерін түсінуге бағытталған сұрақтар қойылады. Әңгімелесуге мәнерлеп қайталау дағдыларын дамытатын жаттығулар (диалогтарда әртүрлі интонацияларды қолдану, кейіпкерлердің тәжірибесін жеткізу) кіреді.

Қайталау барысында педагог рефлексиялық сөйлеу техникасын кеңінен қолданады. Егер бала үндемей отырса, педагог әңгіме бастайды: "Үй иесі шығып, қаздарды үйге шақырады: тегтер-тегтер-тегтер!" Бала артынан сөйлемді қайталайды.

Бұл жастағы балалар мәтінді елеулі кемшіліктермен қайталайды. Сондықтан педагог дұрыс сөздер мен сөз тіркестерін, қайталаушыға және бүкіл топқа арналған сұрақтарды (негізінен қайталаудан кейін: "Женя қаздар туралы бәрін айтқан жоқ. Ал біз қаздардың үй иесінің дауысын естігенде не істегенін тыңдағымыз келеді"), лексикалық және грамматикалық қателерді түзету.

Балалардың әрбір қайталауы бағаланады: еңбекқорлық көтермеленеді, жағымды жақтары мен кемшіліктері атап өтіледі, қалған балалар пайдалана алатын нақты кеңестер беріледі.

Ортаңғы топтағы сияқты әңгімелесу де балаларды қайталауға дайындайтын міндетті әдіс болып табылады. Оның негізгі мақсаты – балаларға шығарманың мазмұнын түсінуге, өздері әлі аша алмайтын ішкі байланыстарға енуге көмектесу. Мұндай әңгіме болмаса, балалар кейде шығарманың идеясын түсінбейді.

Тәжірибеде жиі кездесетін қателіктердің бірі - негізінен презентация ретін есте сақтауға бағытталған көптеген сұрақтарды қоюға ұмтылу. Әңгімелесу барысында мәтінді түсінуге және оқиғалардың даму ретін еске түсіруге

бағытталған сұрақтардан басқа, балалардың назарын шығарманың тіліне аударудың әртүрлі тәсілдері қолданылады., кейіпкерлердің авторлық ерекшеліктеріне, іс-әрекеттің орны мен уақытын сипаттауға, нақты анықтамаларға, салыстыруларға, фразеологиялық тіркестерге.

Әңгімелесуде балаларды мәнерлеп қайталауға дайындау үлкен орын алады: жеке үзінділерді, кейіпкерлер диалогтарын жеткізуде қайталаудың жалпы үні, интонациялық мәнерлілігі анықталады. Балалар әртүрлі кейіпкерлер үшін бөлек мағыналы сөз тіркестерін айтуды үйрене алады. Әңгімелесу жанды, еркін өтуі керек, хор жауаптарына рұқсат етіледі.

Ересектер тобында қайталау жоспары кеңінен қолданылады. Бұл ұсынылған дайын жоспар болуы мүмкін тәрбиеші,- және оның балаларымен бірге жасаған жоспары. Жоспар құрудың негізі мәтінді семантикалық топтастыра білуге негізделген, оны арнайы оқыту керек. Мәтіннің ең маңызды бөліктерін тіркейтін кеңістіктік модель қайталау жоспары ретінде әрекет ете алады: Дьяченко О.М. Мектеп жасына дейінгі балаларды балалар көркем әдебиетімен таныстыру процесінде кеңістіктік модельдеу әрекеттерін қалыптастыру. //Мектепке дейінгі жастағы танымдық қабілеттерін қалыптастыру мәселелері/Ред. Л. А. Венгер. – М.,1980). Оқылған мәтіннің үлгілерін пайдалана және құрастыра білуге үйреткеннен кейін балалар негізгі семантикалық эпизодтарды бөліп көрсетеді, олардың арасындағы байланыстарды орнатады және егжей-тегжейлі және композициялық түрде ұйымдастырылған қайталауды береді.

Балалардың мәтінді есте сақтауы үшін педагог жоспарға сәйкес немесе балалардың қалауы бойынша таңдалған жеке үзінділерді оқи алады, олардың назарын жеке сөздер мен сөз тіркестеріне аудара алады.

Қайталауға қойылатын талаптар артып келеді. Талдау кезінде балалар қайталауларды мәтінмен дәлірек байланыстырады, олқылықтарды анықтайды, белгілі бір критерийлерді ескере отырып, қайталауларды бағалауға жақындауға үйренеді: дербестік, жүйелілік, толықтық, бірізділік, мәнерлілік.

Бұл топтағы тәрбиешінің ерекше назары табиғатты поэтикалық суреттеуді қайталауға үйретуді қажет етеді. Балаларды қайталауға дайындау бақылаулармен, олардың табиғат туралы түсініктерін, таныс әдеби образдарды белсендірумен тығыз байланысты.

6.5. Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеудегі нарративін қалыптастыру

Қазіргі таңда мектеп жасына дейінгі балалардың тілінің дамыту сұранысқа ие және өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Сонымен қатар балалардың сөйлеуін дамыту олардың кейінгі өмірі үшін өте маңызды. Сөйлеудің

қалыптасуының жоғары деңгейі қарым-қатынас пен өзара түсіністіктің сәттілігінің кепілі болып табылады, ал оның дамуының жеткіліксіздігі шиеленіс пен стресстің пайда болуының шарты болуы мүмкін. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Коммуникативтік дағдыларды дамыту тәрбиеленушілердің түрлі іс әрекетінде Қазақстан халқының мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен, балалар көркем әдебиетімен таныстыру арқылы ауызекі байланыстырып сөйлеу, шығарманы бірге оқу мен айтып беру, талдау, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін қалыптастыру, белсенді сөздік қорын байыту, тілдік нормаларды, қарым-қатынас мәдениетін меңгерту міндеттерін шешеді» делінген (2022ж) . Мектеп жасына дейінгі балаларды байланыстырып сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың қажеттілігі кейінгі мектепке жеңіл бейімделуінің бір көрсеткіші болып саналады. Соның ішінде балалардың монологты сөйлеуін дамыту, әңгіме қрастыра білуі дағдыларын қалыптастырудың тиімді әдістерін зерттеу қажеттілігі туындайды. Кез-келген жастағы адам әлеуметтік қатынастардың ақпараттық күрделілігіне тап болады және антропологиялық тұрғыдан онымен күресуге бейім. Баланың сөйлеу функцияларын қалыптастыру фонетиканы, лексиканы, тілдің грамматикалық құрылымын, диалогтық сөйлеуді меңгеруге итермелейді. Біртұтас сөйлеудің (монологиялық) пайда болуына ықпал ететін диалог әлеуметтік қатынастардың, сөйлеуін дамытуда дамуында үлкен маңызға ие.

Монологты сөйлеуде бұл түрінде балалар өздерін тең сезінеді, эмоцияларды білдірудегі ұят пен қысылуды жеңеді, өзін-өзі ұйымдастыруды үйренеді; біртұтас мәлімдемелердің әртүрлі түрлері игеріледі: сипаттама, көрнекі материалға сүйене отырып және онсыз баяндау. Диалог жүргізу қабілеті мектепте бейімделуге, бағдарламаны сапалы меңгеруге көмектеседі; оқу мен жазуды тезірек меңгереді. Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған нарративті ойлап табу, ойын сияқты органикалық (олар жиі қиылысады). "Бұл тәжірибені ұйымдастырудың ең табиғи және алғашқы түрі" деп санайды (Дж.Брунер).

Латын тілінен аударғанда "narrare" - тілдік акт, ауызша баяндау. Нарратология тұрғысынан ауызша және жазбаша баяндау арқылы адам өмір жолындағы оқиғалардың тізбегін құрады, олардың себеп-салдарлық байланысын біледі және түсіндіреді[3]. Нарратив болған оқиға туралы және әрқашан өзіндік дамуы бар оқиғалардың келесі себептері туралы баяндауды білдіреді; ол тек іс-әрекеттің сюжеті мен дәйектілігін ғана емес, сонымен бірге кейіпкерлердің іс-әрекетін, уақытын, идеялары мен мотивациясын қалай қабылдайтынымызды да қамтиды. Оны дұрыс құрастыра отырып, қабылдаудың толықтығы мәселені терең түсінуге әкеледі. Баяндау тәсілі балаға жетекші рөл атқаруға, өзінің субъективті ұстанымын білдіруге, жеке әлеуметтік-білім беру ортасын құруға және тәрбиешіге толыққанды өзара

әрекеттесу кеңістігін құруға мүмкіндік береді. Нарратив әдістеріне 5-6 жасында қабылдауға болатын әдеби шығармаларды (дәстүрлі халық ертегілері, күрделі сюжеттері бар ертегілер, параллель әлемдер және т.б.), білім беру қатынастарының ресурсы ретіндегі әлеуметтік тәжірибені, шығармашылық қызметті пайдалану кіреді. Сондай-ақ, заттар түріндегі символдардың болуы жұмыс пен қысқа мерзімді жадты шамадан тыс жүктемеуге, баяндау құрылымын жақсы түсінуге, геруге, есте сақтауға және көбейтуге көмектеседі, когнитивті ресурстардың үлкен шығындарын қажет етпейді. Барлық іс-әрекеттің нәтижесі ойын әрекеті болып табылады, онда педагогтің қатысуымен әңгіме ойналады, онда проблемалар жаңа мүмкіндіктер ашатын шешімдер табады.

Шын мәнінде, мектепке дейінгі балалардың баяндау қабілеттерін дамыту мен болашақта сауатты меңгеру табысының арасында өзара байланыс бар екені анықталды. Атап айтқанда, МакКейб зерттеуі балалардың оқиғалар туралы әңгімелерінің құрылымы бойынша болашақ оқудағы қиындықтарды болжауға болатынын көрсетті. Оның үстіне Кейт Кейннің «Мәтінді түсіну және оның балалар ертегілерінің байланысы мен бірізділігіне көзқарасы» атты жұмысында оқудағы қиындықтардың себебі мынау екенін көрсетеді: балада түсінік қалыптастырылмаған тарих құрылымы туралы (Cain, 2003)[6]. Басқаша айтқанда, автор әдеттегі ұғымдарға қарама-қайшы идеяны ұсынады: егер әдетте бала көп оқитын болса, оның мәтіндердің құрылымы туралы түсінігі соғұрлым жылдам болса, К.Кейннің айтуынша, мәтіндердің құрылымы туралы түсінік оқуды жеңілдетеді. Бірақ бұл болашақ табысты оқудың бастауы баланың оқығанында ғана емес (өзі немесе ересектердің көмегімен), сондай-ақ оның тарихты өз бетінше шығаруында жатыр дегенді білдіреді. Осы және басқа да көптеген зерттеулердің арқасында балалар тарихы сауаттылыққа қатысты мінез-құлық формаларының бірі ретінде қарастырылады (literacy-related behaviors). Бұл деректер Даниэла О'Нейлдің зерттеуінде де расталады, онда 3-4 жастағы балалар өздігінен әңгімелейтін оқиғалар бойынша олардың математиканы игерудегі табыстылығын екі жылдан кейін болжауға болады (O'Neill, Pearce, 2004). Айта кетейік, дәл сол зерттеуде сөйлеуді дамытуға арналған дәстүрлі тестілер ұқсас болжам жасауға мүмкіндік бермейтін деректер алынған.

Нарративті қолданудың мысалы ретінде Ф.А. Сохиннің жетекшілігімен жүргізілген зерттеулерде мәдени-тарихи теорияға негізделген мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту әдісін келтіруге болады. Ересек адам балаға әңгіме құруды және оны ересек адамға айтуды ұсынады. Ересек адам мұны ынталандырады, нәтижесінде оқиғаны басқа ересектер мен балаларға оқуға болады. Қалыптастырушы эксперимент барысында сөйлеуді дамытудың бұл әдісі балалардың әңгімелерін құрылымды ететіні дәлелденді. Нарративті тәсілі мектеп жасына дейінгі балалармен ойында қызықты және

маңызды, олар өздерінің ертегілерін құра бастайтын қуаныш пен хоббиді байқады, оларда өздерінің жеке және ұжымдық ойын әрекеттері пайда болады, құрылады, дамиды[8].

Көптеген зерттеулерде баланың нарратив құру психикалық құбылыстар туралы ақпаратты беру тәсілі ретінде қарастырылады. Ата-аналармен, құрдастарымен және т. б. әңгімелесу қабілеттерінің өзі психикалық модельдің дамуына байланысты бірінші кезекте зерттелген, ал мектеп жасына дейінгі балаларда нарратив дәрежеде, әсіресе 5 жасқа дейінгі балаларда дамуы жеткіліксіз зерттелгендігін көрсетеді. Баяндау форматындағы қарым-қатынас алдын-ала визуалды логикалық жоспарлауды қажет етеді, бұл келісімді қамтамасыз етеді және дискурстың осы түріне тән тілдік жанрлық құралдарды меңгеру. Шамамен 4 жастан бастап балалар дизайн бойынша қарапайым әңгімелер жасай алады [9] және балалық шағында осы бағытта жетілдіруді жалғастыруда.

Тілдік ішкі жүйелердің жетілуіне ғана емес, сонымен қатар сөйлеу әрекетінің формаларына да әсер ететін балалардың сөйлеу өніміндегі кейбір тілдік параметрлер: диалог, монолог, әңгіме және т.б. сонымен, мәліметтері бойынша, балалардың тұрмыстық диалогтарында мәлімдемелердің орташа ұзындығы монологиялық түсіндірме мәлімдемелеріне қарағанда аз. Бұл ретте Дж. Брунер әңгімелердің қисынсыз екендігіне назар аударды, тіпті ойлаудың екі түрі туралы айтты – логикалық және баяндау, бұл әңгімелер жазу кезінде адамдар мәдениетте кең таралған оқиғалардың сценарийлеріне жүгінетінін білдіреді (Брунер, 2006). Көптеген зерттеулерде балалардың нарративтері мектеп жасына дейінгі балалардың диалектикалық ойлауын дамытудың мүмкін ресурсы ретінде қарастыру қызықты. Әңгіме өзінің мәні бойынша басталу мен аяқталудың қарама-қайшылығымен белгіленгенін ескере отырып, әңгімелер құру қабілеті қарама-қарсы қатынастарды орнату қабілетімен байланысты деп болжауға болады. Тарихтың ортасы екенін ескере отырып басы мен соңы делдал болады, әңгіме құра білу қарама-қайшылықтарды делдалдаудың диалектикалық әрекетімен байланысты деп болжауға болады. Нарративтік тәсілін жүзеге асыру мынадай схема бойынша құрылады: Таңертеңгілік кездесу (шеңбер), сәлемдесу әні, команданы жақындастыру жаттығуы және т.б. "таңертеңгі жаңалықтар"түрінде болуы мүмкін. Ертегі кейіпкерінің пайда болуы. Шығармашылық ортаға ену, басты кейіпкерлермен қарым — қатынас жасау арқылы-мотиваторларжәне ойын проблемасын қою (әңгіме презентациясы-ертегілер, қуыршақ қойылымы және т.б.). Мәселені шешуге бағытталған шығармашылық іс-шаралар (Жобалық іс-шаралар немесе орталықтардағы іс-шаралар (кітап бұрышы, музыкалық, бейнелеу, дизайн және т.б.).

Еркін ойын, драматизация, импровизация;Қорытынды (қоштасу) шеңбері, қажет болған жағдайда рефлексия. Ойын кеңістігін ұйымдастыру процесінде тәрбиеші белгілі бір ұстанымды ұстанады. Балалардың өмірлік және ойын тәжірибесін ескере отырып, олардың жетістіктеріне сүйене отырып, пәндік-даму ортасын жүйелі түрде байытады. Тәуелсіз іс-әрекетте (ойын, сурет салу, дизайн, костюмдер жасау және т.б.) әртүрлі материалдармен тәжірибе жасауға жағдай жасайды. Ол баланың келесі жас кезеңіне дайындалады, яғни балалардағы жақын даму аймағына назар аударады, оларды ойын және танымдық іс-әрекетке ынталандырады.

7 БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТПЕН ТАНЫСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

7.1. Көркем әдебиеттің балалар тілінің дамуындағы рөлі және ерекшеліктері

Балалар әдебиеті ақыл-ой, адамгершілік және эстетикалық тәрбие құралы ретінде қарастырылады. Әдебиет туындылары сөйлеудің дамуына ықпал етеді, қазақ әдеби тілінің үлгілерін береді. Е. А. Флерина әдеби шығармада дайын тілдік формалар, образдың сөздік сипаттары, балаға операция жасайтын анықтамалар берілгенін атап өтті. Көркем сөз арқылы мектепке дейін де, грамматикалық ережелерді меңгермей тұрып-ақ кішкентай бала тілдің грамматикалық нормаларын сөздік қорымен бірлікте іс жүзінде меңгереді.

Н.С.Карпинская да көркем әдебиет әдеби тілдің үлгілерін береді деп есептеген. Әңгімелерде балалар тілдің ықшамдылығы мен дәлдігін меңгереді; өлеңдерде – қазақ тілінің музыкалық, әуезді, ырғақты болуы; ертегілерде – дәлдік, мәнерлілік.

Көркем шығарма бала көптеген жаңа сөздерді, бейнелі сөз тіркестерін үйренеді, сөйлеуі эмоционалды-поэтикалық лексикамен байытылады. Әдебиет балаларға теңеулер, метафоралар, эпитеттер және басқа да бейнелі мәнерлеу құралдарын қолдана отырып, естігендеріне деген көзқарасын жеткізуге көмектеседі.

Көркем шығармамен танысқан кезде сөйлеу мен эстетикалық дамудың байланысы айқын көрінеді, тіл өзінің эстетикалық қызметінде игеріледі. Тілдік бейнелеу-мәнерлеу құралдарын меңгеру әдеби шығармаларды көркемдік қабылдауды дамытуға қызмет етеді.

Әдебиеттің тәрбиелік қызметі өнерге ғана тән ерекше әдіспен – көркем образдың ықпал ету күшімен жүзеге асады. Әдебиеттің тәрбиелік мүмкіндіктерін жан-жақты жүзеге асыру үшін мектеп жасына дейінгі балалардың өнердің бұл түрін қабылдауы мен түсінуінің психологиялық ерекшеліктерін білу қажет.

Эстетика мен психология өнерді қабылдауды күрделі шығармашылық процесс ретінде қарастырады. "Шындықты эстетикалық қабылдау - интеллектуалдық және эмоционалдық-еріктік мотивтерді ерекше түрде біріктіретін күрделі психикалық әрекет" (А.В. Запорожец). Әдеби шығарма оқырманның сезімін де, ойын да бір мезгілде қозғап, адамзаттың бай рухани тәжірибесін меңгеруге көмектеседі.

Б. Флерина ол "сезуші" мен "ойлаушының" бірлігін балалардың көркем шығарманы қабылдауына тән қасиет деп атады.

Көркем әдебиетті қабылдау белсенді ерікті процесс ретінде қарастырылады, ол пассивті ойлауды емес, ішкі көмек көрсетуде, кейіпкерлерге эмпатияда, өз-өзіне ойдан шығаруда жүзеге асырылатын әрекетті қамтиды оқиғалар, "ақыл-ой әрекеті", нәтижесінде оқиғаларға жеке қатысудың, жеке қатысудың әсері туындайды.

Еңбектерінде Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, А.В. Запорожец, О.И. Никифорова, Е.А. Флери́намен, Н.С. Карпинская, Л.М. Гурович және басқа ғалымдар мектеп жасына дейінгі баланың көркем әдебиетті қабылдау ерекшеліктерін зерттейді.

О.И. Никифорова көркем шығарманы қабылдаудың дамуындағы үш кезеңді ажыратады: образдарды тікелей қабылдау, қайта құру және бастан кешіру (қиялдың жұмысына негізделген); шығарманың идеялық мазмұнын түсіну (ойлауға негізделген); көркем әдебиеттің оқырман тұлғасына әсері (сезім мен сана арқылы).

Баланың кітапқа деген қызығушылығы ерте пайда болады. Бастапқыда ол парақтарды парақтауға, ересектердің оқуын тыңдауға, иллюстрацияларды қарауға қызығушылық танытады. Суретке деген қызығушылықтың артуымен мәтінге деген қызығушылық пайда бола бастайды. Зерттеулер көрсеткендей, бала өмірінің үшінші жылында-ақ дұрыс жұмыс істегенде, оның әңгіме кейіпкерінің тағдырына деген қызығушылығын оятып, сәбиді оқиғаның барысын қадағалап, ол үшін жаңа сезімдерді бастан кешіруге болады.

Жоғарыда айтылғандай, балалардың әдеби шығарманы қабылдауының бір ерекшелігі - кейіпкерлерге жанашырлық таныту. Қабылдау табиғатта өте белсенді. Бала өзін батырдың орнына қояды, ойша әрекет етеді, жауларымен күреседі. Қуыршақ театрының қойылымдарында балалар кейде оқиғаларға араласады, кейіпкерге көмектесуге тырысады, кейіпкерлерге хормен не істемеу керектігін айтады. Е.А. Флери́на ол сондай-ақ балалардың қабылдауының аңғалдығы сияқты ерекшелікті атап өтті: балалар жаман аяқталуды ұнатпайды, кейіпкер бақытты болуы керек (балалар тіпті ақымақ тышқанды мысық жегісі келмейді).

Баланың көркемдік қабылдауы мектеп жасына дейінгі кезеңде дамып, жетілдіріліп отырады. Л.М. Гурович ғылыми деректерді жалпылау және өзіндік зерттеу негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың әдеби шығарманы қабылдауының жас ерекшеліктерін қарастырады, олардың эстетикалық дамуындағы екі кезеңді бөліп көрсетеді: екі жастан бес жасқа дейін, нәресте өмірді өнерден жеткілікті түрде ажыратпаған кезде, және бес жылдан кейін, өнер, оның ішінде сөз өнері бала үшін ішкі құндылыққа айналғанда қабылдау ерекшеліктеріне сүйене отырып, әр жас кезеңінде кітаппен танысудың жетекші міндеттері алға қойылады.

Қабылдаудың жас ерекшеліктеріне қысқаша тоқталайық. Бастауыш мектеп жасына дейінгі балаларға мыналар тән: мәтінді түсінудің баланың жеке

тәжірибесіне тәуелділігі; оқиғалар бірінен соң бірі орын алған кезде оңай жүзеге асырылатын байланыстарды орнату; басты кейіпкердің назарында балалар көбінесе оның басынан кешкендері мен іс-әрекетінің мотивтерін түсінбейді; кейіпкерлерге деген эмоционалды қатынас ашық түсті; ырғақты ұйымдастырылған сөйлеу мәнеріне құштарлық бар.

Орта мектепке дейінгі жаста мәтінді түсіну мен түсінуде кейбір өзгерістер орын алады, бұл баланың өмірлік және әдеби тәжірибесінің кеңеюіне байланысты. Балалар сюжетте қарапайым себеп-салдарлық байланыстар орнатады, жалпы кейіпкерлердің іс-әрекетін дұрыс бағалайды. Бесінші жылы сөзге реакция, оған деген қызығушылық, оны қайта-қайта жаңғыртуға, ойнауға, түсінуге деген ұмтылыс пайда болады.

Ересек топта балалар өздерінің жеке тәжірибелерінде болмаған оқиғалар туралы біле бастайды, оларды кейіпкердің іс-әрекеті ғана емес, сонымен қатар іс-әрекеттің мотивтері, сезімдері, сезімдері де қызықтырады. Олар кейде астарлы мәтінді қабылдауға қабілетті. Кейіпкерлерге деген эмоционалды қатынас баланың шығарманың бүкіл қақтығысын түсінуі және кейіпкердің барлық ерекшеліктерін ескеруі негізінде туындайды. Балаларда мәтінді мазмұны мен формасының бірлігінде қабылдау қабілеті қалыптасады. Әдеби кейіпкерді түсіну күрделене түседі, шығарма формасының кейбір ерекшеліктері (ертегідегі тұрақты бұрылыстар, ырғақ, ұйқас) жүзеге асады.

Зерттеулерде 4-5 жастағы балада қабылданған мәтіннің семантикалық мазмұнының тұтас бейнесін қалыптастыру механизмі толық жұмыс істей бастағаны атап өтіледі. 6 жас аралығында біртұтас мәтіннің мазмұндық жағын, айқындылығымен ерекшеленетін түсіну механизмі қазірдің өзінде толық қалыптасқан. Әдеби шығарманы қабылдау, көркемдік мәнерліліктің мазмұнымен және ерекшеліктерімен қатар жүзеге асыру қабілеті өздігінен пайда болмайды, ол мектеп жасына дейінгі кезеңде біртіндеп қалыптасады.

7.2. Балаларды көркем әдебиетпен таныстырудың міндеттері мен мазмұны, әдістемесі

Балабақшадағы әдеби білім берудің міндеттерін анықтаудың маңызы зор. Балаларды көркем әдебиетпен таныстырудың міндеттері мен мазмұны әдеби шығармаларды қабылдау мен түсінудің ерекшеліктерін білу негізінде анықталады және балабақша бағдарламаларында ұсынылады. Жалпылама түрде бұл міндеттерді былайша тұжырымдауға болады:

1. Көркем әдебиетке деген қызығушылықты арттыру, әр түрлі жанрдағы шығармаларды тұтас қабылдау қабілетін дамыту, шығармалардың мазмұнын игеруді және оған эмоционалды жауап беруді қамтамасыз ету;
2. Көркем әдебиеттің ерекшеліктері туралы бастапқы түсініктерді қалыптастыру: жанрлар (проза, поэзия), олардың өзіндік ерекшеліктері

туралы; композиция туралы; тілдегі бейнелеудің қарапайым элементтері туралы;

3. Әдеби-көркемдік талғамын, шығарманың көңіл-күйін түсініп, сезіне білуге тәрбиелеу,

4. Әңгімелердің, ертегілердің, өлеңдердің әуенділігін, дыбыстылығын, ырғақтылығын, әсемдігі мен поэзиясын түсіру; поэтикалық құлағын дамыту.

Балаларда шығарманың мазмұны мен формасын қарапайым түрде талдау қабілеті де қалыптасады. Мектепке дайындық тобының баласы білуі керек: негізгі кейіпкерлерді анықтау; кейіпкерлердің іс-әрекеттерін талдау негізінде оларға деген эмоционалды қатынасын білдіру (кімге және неге ұнайды); жанрды анықтау (өлең, әңгіме, ертегі); бейнелі тілдің ең жарқын мысалдарын түсіру (анықтамалар, салыстырулар).

Балаларды әдеби білімге дайындау мәселесін шеше отырып, оларға жазушылар мен ақындар, халық шығармашылығы, кітаптар мен иллюстрациялар туралы білім беру ұсынылады.

Көркем әдебиет арқылы жан-жақты тәрбиелеу мәселелерін шешу, баланың жеке басын қалыптастыру, оның көркемдік дамуы арқылы әдеби шығармаларды оқу мен баяндау үшін де, орындаушылық іс-әрекет үшін де дұрыс таңдау маңызды рөл атқарады. Іріктеудің негізінде эстетиканың жалпы ережелері негізінде жасалған педагогикалық принциптер жатыр.

Кітаптарды таңдау кезінде әдеби шығарманың танымдық, эстетикалық және т.б. болуы керек екенін ескеру қажет. адамгершілік функциялар, яғни. ол ақыл-ой, адамгершілік және эстетикалық тәрбиенің құралы болуы керек.

Кітаптарды таңдағанда мазмұны мен формасының бірлігі де ескеріледі. Әдебиеттану пәннің мазмұнын, мәселелерін, идеялық-эмоционалдық бағасын бөліп көрсетеді. Әдеби-көркем формада - заттық бейнелеу (кейіпкерлер, оқиғалар, іс-әрекеттер, диалогтар, монологтар, кейіпкерлердің портреттік және психологиялық ерекшеліктері), сөйлеу құрылымы мен композициясы.

Мектеп жасына дейінгі балаларға оқуға және әңгімелеуге арналған кітаптарды таңдау мәселесі О.И. Соловьева, В.М. еңбектерінде ашылады. Бірнеше критерийлер әзірленді:

1. Балалар кітабының идеялық бағыты. Идеялық адамгершілік тәрбие, Отанға, адамдарға, табиғатқа деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу міндеттерінің сәйкестігін анықтайды. Кейіпкердің адамгершілік қасиеті де кітаптың идеялылығын анықтайды;

2. Жоғары көркемдік шеберлік, әдеби құндылық. Көркемдік критерийі - шығарма мазмұны мен оның формасының бірлігі. Үлгілі әдеби тіл маңызды;

3. Әдеби шығарманың қолжетімділігі, балалардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкестігі. Кітаптарды таңдауда балалардың зейінінің, есте

сақтауының, ойлауының ерекшеліктері, қызығушылықтарының ауқымы, өмірлік тәжірибелері ескеріледі;

4. Сюжеттік көңіл көтеру, композицияның қарапайымдылығы мен анықтығы;

5. Нақты педагогикалық міндеттер. Іріктеу критерийлері балалардың оқуы мен әңгімелеу шеңберін анықтауға мүмкіндік береді. Оның құрамына бірнеше шығармалар тобы кіреді.

1. Қазақ халық шығармашылығы мен әлем халықтарының шығармашылығының туындылары. Фольклордың шағын түрлері: жұмбақтар, мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, әндер, тақпақтар, пестушки, ертегілер мен өзгертулер; ертегілер.

2. Қазақ және шетел классикалық әдебиетінің шығармалары.

3. Қазіргі қазақ және шетел әдебиетінің шығармалары.

Қазіргі өмірдің, педагогикалық ғылымның талаптары бізді жаңа шығармалармен толықтыра отырып, балалардың оқу шеңберін үнемі қайта қарауға мәжбүр етеді.

Балалардың оқу үйірмесі әртүрлі жанрдағы шығармалардан тұрады: әңгімелер, повестер, ертегілер, поэмалар, лирикалық және күлкілі өлеңдер, жұмбақтар және т.б.

Жыл сайын балаларға арналған көптеген жаңа әдебиеттер шығарылады, олардың шығуын жоғарыда қарастырылған критерийлер мен кітап таңдаудағы шығармашылық көзқарасты басшылыққа ала отырып, тәрбиеші қадағалап, балалар кітапханасының қорын өз бетінше толықтыруы қажет.

Балаларға көркем оқу және әңгімелеу әдістемесі

Балабақшада кітаппен жұмыс жасау әдістемесі зерттеліп, монографияларда, әдістемелік және оқу құралдарында ашылды.

Көркем әдебиетпен танысу әдістеріне қысқаша тоқталайық.

Негізгі әдістер мыналар болып табылады:

1. Тәрбиешіні кітаппен немесе жатқа оқу. Бұл мәтінді сөзбе-сөз жеткізу. Оқырман автордың тілін сақтай отырып, жазушының ойларының барлық астарын жеткізеді, тыңдаушылардың санасы мен сезіміне әсер етеді. Әдеби шығармалардың едәуір бөлігі кітаптан оқылады.

2. Тәрбиешінің әңгімесі. Бұл мәтінді салыстырмалы түрде еркін жеткізу (сөздерді ретке келтіру, оларды ауыстыру, түсіндіру мүмкін). Әңгімелеу балалардың назарын аударуға үлкен мүмкіндіктер береді.

3. Сахналау. Бұл әдісті көркем шығармамен екінші реттік таныстыру құралы ретінде қарастыруға болады.

4. Жатқа жаттау/Шығарманы жеткізу тәсілін таңдау (оқу немесе баяндау) шығарманың жанрына және тыңдаушылардың жасына байланысты.

Дәстүр бойынша, сөйлеуді дамыту әдістемесінде балабақшада кітаппен жұмыс істеудің екі түрін ажырату әдетке айналған: көркем әдебиетті оқу және әңгімелеу, ұйымдастырылған әрекеттерта өлең жаттау, әдеби шығармалар

мен халық ауыз әдебиетінің шығармаларын ұйымдастырылған әрекеттертан тыс уақытта, әртүрлі іс-әрекетте пайдалану.

Ұйымдастырылған әрекеттердекөркем оқу мен әңгімелеудің әдістемесін қарастырайық.

М.М. Корова кәсіптің бірнеше түрін ажыратады:

1. Бір шығарманы оқу немесе әңгімелеу.

2. Бір тақырыппен біріктірілген бірнеше шығармаларды оқу (көктем, жануарлар тіршілігі туралы өлеңдер мен әңгімелер оқу) немесе образдардың бірлігі (түлкі туралы екі ертегі). Бір жанрдағы шығармаларды (моральдық мазмұндағы екі әңгіме) немесе бірнеше жанрды (жұмбақ, әңгіме, өлең) біріктіруге болады. Мұндай ұйымдастырылған әрекетте жаңа және бұрыннан таныс материалдар біріктіріледі.

3. Өнердің әртүрлі түрлеріне жататын туындыларды біріктіру:

- әдеби шығарманы оқу және атақты суретшінің картинасынан алынған көшірмелерді қарау;

- музыкамен ұштастыра отырып оқу (поэтикалық шығармадан жақсырақ).

Мұндай ұйымдастырылған әрекетте шығармалардың баланың эмоцияларына әсер ету күші ескеріледі. Материалды таңдауда белгілі бір логика болуы керек – ұйымдастырылған әрекеттертың соңына қарай эмоционалды қанықтылықты арттыру. Сонымен бірге балалардың мінез-құлқының ерекшеліктері, қабылдау мәдениеті, эмоционалды жауаптылығы ескеріледі.

4. Көрнекі материалдарды пайдалана отырып оқу және әңгімелеу:

- ойыншықтармен оқу және әңгімелеу ("Үш аю" ертегісін қайталап айту ойыншықтарды көрсетумен және олармен әрекеттермен сүйемелденеді);

- үстел театры (картон немесе фанера, мысалға "Шалғам" ертегісі бойынша);

- қуыршақ және көлеңке театры, фланелеграф;

- диафильмдер, диапозитивтер, кинофильмдер, телешоулар.

5. Сөйлеуді дамыту сабағының бір бөлігі ретінде оқу:

- бұл логикалық тұрғыдан ұйымдастырылған әрекеттертың мазмұнымен байланысты болуы мүмкін (мектеп туралы әңгімелесу барысында өлең оқу, жұмбақтар шешу);

- оқу іс-әрекеттің дербес бөлігі бола алады (материалды бекіту ретінде өлеңдерді немесе әңгімелерді қайталап оқу).

Ұйымдастырылған әрекеттертың әдістемесінде ұйымдастырылған әрекеттерқа дайындық және оған қойылатын әдістемелік талаптар, оқылған нәрселер туралы әңгімелесу, қайталап оқу, иллюстрацияларды қолдану сияқты мәселелерді бөліп көрсету керек.

Ұйымдастырылған әрекеттерқа дайындық келесі тармақтарды қамтиды:

- балалардың жасын, қазіргі жағдайын ескере отырып, әзірленген критерийлерге (көркемдік деңгейі мен тәрбиелік мәні) сәйкес шығарманы

дұрыс таңдау тәрбиелік-балалармен тәрбие жұмысы және жыл мезгілі, сонымен қатар кітаппен жұмыс істеу әдістерін таңдау;

- бағдарламалық мазмұнды – әдеби және тәрбиелік міндеттерді анықтау;
- тәрбиешіні шығарманы оқуға дайындау. Шығарманы балалар негізгі мазмұнын, идеясын түсініп, естігендерін эмоционалды түрде сезінуі (сезінуі) үшін оқу керек.

Осы мақсатта көркем мәтінге әдеби талдау жүргізу қажет: автордың негізгі ойын, кейіпкерлердің мінезін, олардың қарым-қатынасын, іс-әрекет мотивтерін түсіну.

Әрі қарай трансмиссияның мәнерлілігі бойынша жұмыс жүргізіледі: эмоционалды және бейнелі мәнерлілік құралдарын меңгеру (негізгі тон, интонация); логикалық екпіндерді, үзілістерді орналастыру; дұрыс айтылуын, жақсы дикциясын дамыту.

Алдын ала жұмысқа балаларды да дайындау кіреді. Ең алдымен, көркем мәтінді қабылдауға, оның мазмұны мен формасын түсінуге дайындық. Бейтаныс сөздерді түсіндіру – шығарманы толыққанды қабылдауды қамтамасыз ететін міндетті әдіс. Мәтіннің негізгі мағынасы, образдардың табиғаты, кейіпкерлердің іс-әрекеттері түсініксіз болып қалатын сөздердің мағыналарын түсіндіру керек. Түсіндіру нұсқалары әр түрлі: прозаны оқығанда басқа сөзді алмастыру, синонимдерді таңдау (басты саятшылық – ағаш, бөлме – бөлме); тәрбиешінің сөздерді немесе сөз тіркестерін оқудан бұрын, балаларды суретпен таныстыру кезінде қолдануы ("сүт белгі бойынша ағып жатыр, ал белгіден бастап тұяққа" – суреттегі ешкіні қараған кезде); балаларға сөздің мағынасы туралы сұрақ және т.б.

Сонымен бірге мәтінді талдай отырып, барлық сөздер түсіндіруді қажет етпейтінін есте ұстаған жөн..

Көркем оқу мен әңгімелеу сабағын өткізу әдістемесі және оның құрылысы ұйымдастырылған әрекеттертың түріне, әдеби материалдың мазмұнына және балалардың жасына байланысты. Типтік кәсіптің құрылымында үш бөлімді ажыратуға болады. Бірінші бөлімде шығармамен танысу орын алады, басты мақсат – көркем сөз арқылы балалардың дұрыс және жарқын қабылдауын қамтамасыз ету. Екінші бөлімде мазмұны мен әдеби-көркемдік формасын нақтылау мақсатында оқылғандар туралы әңгіме жүргізіледі, көркемдік мәнерлілік құралдары. Үшінші бөлімде эмоционалды әсерді бекіту және қабылдауды тереңдету мақсатында мәтінді қайталап оқу ұйымдастырылады.

Ұйымдастырылған әрекеттерты өткізу тыныш ортаны, балалардың нақты ұйымдастырылуын, сәйкес эмоционалды атмосфераны құруды талап етеді.

Оқудың алдында балаларды қабылдауға дайындайтын, олардың тәжірибесін, ағымдағы оқиғаларын шығарма тақырыбымен байланыстыратын қысқаша кіріспе әңгіме болуы мүмкін.

Мұндай әңгімеге жазушы туралы қысқаша әңгіме, оның балаларға бұрыннан таныс басқа кітаптарын еске түсіру енгізілуі мүмкін. Егер балалардың алдыңғы жұмысы кітапты қабылдауға дайын болса, жұмбақтың, өлеңнің, суреттің көмегімен олардың қызығушылығын оятуға болады. Әрі қарай шығарманы, оның жанрын (әңгіме, ертегі, өлең), автордың атын атау керек.

Мәнерлеп оқу, тәрбиешінің өзінің қызығушылығы, оның балалармен эмоционалды байланысы көркем сөздің әсер ету дәрежесін арттырады. Оқу кезінде балаларды мәтінді сұрақтармен, тәртіптік ескертулермен қабылдаудан алшақтатпау керек, дауысты көтеру немесе төмендету, кідірту жеткілікті.

Оқуды аяқтағаннан кейін, балалар тыңдағандарына тәнті болған кезде, кішкене үзіліс қажет. Мен бірден аналитикалық әңгімеге көшуім керек пе? Б. Флерина ол балалық шақтағы тәжірибені қолдап, қайталап оқығанда талдау элементтерін күшейткен дұрыс деп есептеді. Тәрбиешінің бастамасымен басталған әңгіме орынсыз болады, өйткені ол оқылғаннан алған әсерін жояды. Ертегі ұнады ма деп сұрап, астын сызуға болады: "Жақсы алтын балық, ол қартқа қалай көмектесті!", немесе: "Қандай Жихарка! Кішкентай және қашық!"

Жалпы тәжірибеде шығарма балалардың эмоцияларына қатты әсер етсе де, оқу аналитикалық әңгімемен сүйемелденеді. Көбінесе оқығандары бойынша әңгімелесу әдістемелік талаптарға сай келмейді. Сұрақтардың кездейсоқ сипаты, тәрбиешінің балалардың мәтінді егжей-тегжейлі шығаруға ұмтылуы сияқты кемшіліктер тән; кейіпкерлердің қарым-қатынасын, олардың іс-әрекетін бағалаудың болмауы; мазмұнды формадан оқшау талдау; жанрдың, композицияның, тілдің ерекшеліктеріне жеткіліксіз көңіл бөлу. Мұндай талдау балалардың эмоциялары мен эстетикалық сезімдерін тереңдетпейді. Егер шығарманы түсіну балаларға қиындық туғызса, оны оқығаннан кейін бірден әңгімелесуге болады.

Сұрақтарды шартты түрде былайша жіктеуге болады): оқиғалар мен кейіпкерлерге деген эмоционалды қатынасты білуге мүмкіндік беру ("Сізге кім көбірек ұнады? Неліктен? Батыр ұнай ма, жоқ па?"); шығарманың негізгі мағынасын, оның мәселесін ашуға бағытталған. Мысалы, ертегіні оқығаннан кейін

Ұйымдастырылған әрекеттер соңында шығарманы қайталап оқуға (егер ол қысқа болса) және мәтінді түсінуді тереңдететін, нақтылайтын, көркем образдарды толығырақ ашатын иллюстрацияларды қарастыруға болады.

Иллюстрацияларды қолдану әдістемесі кітаптың мазмұны мен формасына, балалардың жасына байланысты. Негізгі қағида – иллюстрацияны көрсету мәтінді тұтас қабылдауды бұзбауы керек.

Б. Флерина кескінді тереңдету және нақтылау үшін суретті пайдаланудың әртүрлі нұсқаларына рұқсат берді. Егер кітап бір-бірімен байланысы жоқ

шағын жазулары бар суреттер қатарын біріктірсе, алдымен сурет көрсетіледі, содан кейін мәтін оқылады. Мысал ретінде Ы.Алтынсариннің "Мақтаңызбен мысық", Көркем шығарманы бөліктерге бөлмей оқу барысында иллюстрацияларды көрсету қате болады. Бұл жағдайда оқудан бірнеше күн бұрын балаларға мәтінге қызығушылық тудыратын суреттері бар кітапты беруге болады немесе суреттер оқылғаннан кейін жүйелі түрде қаралады.

Егер кітап шағын тарауларға бөлінсе, иллюстрациялар әрбір бөлім оқылғаннан кейін қарастырылады. Ал танымдық сипаттағы кітапты оқығанда ғана сурет кез келген уақытта мәтінді көрнекі түрде түсіндіру үшін қолданылады. Мазмұнды және мәнерлі құралдарды түсінуді тереңдететін әдістердің бірі - қайталап оқу. Көлемі шағын шығармалар бастапқы оқылымнан кейін бірден қайталанады, үлкендерін түсіну үшін біраз уақыт қажет. Әрі қарай, жеке, ең маңызды бөліктерді ғана оқуға болады. Осы материалдың барлығын қайталап оқуды белгілі бір уақыт кезеңінен кейін (2 - 3 апта) өткізген жөн. Өлеңдерді оқу, тақпақ, қысқа әңгімелер жиі қайталанады.

Балалар таныс әңгімелер мен ертегілерді талай рет тыңдағанды ұнатады. Қайталау кезінде бастапқы мәтінді дәл қайталау қажет. Таныс шығармалар сөйлеуді дамытудың басқа ұйымдастырылған әрекеттертарына, әдеби ертеңгіліктер мен ойын-сауықтарға енгізілуі мүмкін.

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балаларды көркем әдебиетпен таныстыруда балалардың шығарманы толыққанды қабылдауын қалыптастырудың әртүрлі тәсілдері қолданылады: тәрбиешінің мәнерлеп оқуы, оқығаны туралы әңгімелесу, қайталап оқу, иллюстрацияларды қарастыру, бейтаныс сөздерді түсіндіру.

Адамгершілік мазмұны бар кітаптарды оқудың маңызы зор. Оларда көркемдік образдар арқылы батылдық, адамдардың ерлігіне деген мақтаныш пен сүйсіну сезімі, жанашырлық, жанашырлық, жақындарына деген қамқорлық тәрбиеленеді. Бұл кітаптарды оқу міндетті түрде әңгімемен бірге жүреді. Балалар кейіпкерлердің іс-әрекеттерін, олардың уәждерін бағалауды үйренеді. Тәрбиеші балаларға кейіпкерлерге деген көзқарасын түсінуге көмектеседі, негізгі ойды түсінуге қол жеткізеді. Сұрақтарды дұрыс қоя отырып, балада кейіпкерлердің адамгершілік әрекеттеріне еліктеуге деген ұмтылыс пайда болады.

Тәрбиешідерге кітаптың мазмұнына байланысты адамгершілік әңгімелер мен өнегеліліктен сақтану керек. Әңгіме мінез-құлық туралы емес, кейіпкерлердің іс-әрекеті туралы болуы керек топ балаларының. Шығарманың өзі көркем образдың күшімен кез келген адамгершілікке қарағанда көбірек әсер етеді. Оқу үшін тақырыптық принцип бойынша екі немесе одан да көп шығармаларды біріктіруге болады. Балалардың оқуында көңілді кітап маңызды орын алады. Бұл әзіл-оспақ сезімін тәрбиелеуге ықпал етеді, ал әзіл-

оспақ жағымды эмоцияларды сезінумен, өмірдегі күлкілерді байқай білумен, басқалардың әзілдерін түсініп, өз-өзімен әзілдесіп, өз-өзіне күле білумен байланысты. Балалар ертегілерді, санауыштарды, мысқылдарды тыңдап күледі, тақпақтар, ауыстырулар, күлкілі диалогтар. Олардағы тұтқындағы тапқырлық 5-6 жас аралығындағы балаларға қолжетімді.

Әр түрлі жас кезеңдерінде көркем әдебиетпен танысу әдістемесінің кейбір мәселелеріне қысқаша тоқталайық.

Кіші топта балалардың кітапқа, иллюстрацияларға деген сүйіспеншілігі мен қызығушылығы, мәтінге зейін қоя білуге, соңына дейін тыңдай білуге, мазмұнын түсінуге, эмоционалды түрде жауап беруге тәрбиеленеді. Балаларда бірлесіп тыңдау, сұрақтарға жауап беру, кітапқа ұқыпты қарау дағдылары қалыптасады. Осындай дағдыларды игере отырып, бала кітаптың мазмұнын жақсы түсінеді.

Кіші топтан бастап балаларды жанрларды ажыратуға жетелейді. Тәрбиешінің өзі көркем әдебиет жанрын атайды: "мен ертегі айтып беремін, өлең оқимын". Ертегі айтып бергеннен кейін тәрбиеші балаларға қызықты жерлерді есте сақтауға, кейіпкерлердің мінездемелерін қайталауға, қайталанатын мекен-жайларды атауға көмектеседі және әрекеттер. Бұл материалды есте сақтауға және оны әртүрлі интонациялармен қайталауды үйренуге көмектеседі.

Балалар ертегіні түсініп, есте сақтай алады, әнді қайталай алады, бірақ олардың сөйлеуі жеткілікті мәнерлі емес. Себептер нашар дикция, дыбыстарды дұрыс айта алмау болуы мүмкін. Сондықтан балаларды дыбыстарды анық және анық айтуға, сөздер мен сөз тіркестерін қайталауға үйрету керек; жаңа сөздердің белсенді лексикаға енуіне жағдай жасау.

Орта топта балалардың әдеби шығарманы қабылдау қабілетін, эмоционалды түрде жауап беруге деген құштарлығын тәрбиелеу жұмыстары тереңдетіледі. сипатталған оқиғалар. Ұйымдастырылған әрекеттерте балалардың назарын шығарманың мазмұнына да, құлаққа оңай ажыратылатын (поэтикалық, прозалық) түріне де, әдеби тілдің кейбір ерекшеліктеріне де (теңеулер, эпитеттер) аударады. Бұл поэтикалық есту қабілетін, бейнелі сөйлеуге сезімталдығын дамытуға ықпал етеді. Кіші топтардағыдай тәрбиеші шығарманың жанрын атайды. Шығарманы аздап талдауға, яғни оқығандары туралы әңгімелесуге болады. Балаларды ертегі (әңгіме) ұнады ма, не туралы айтылады, қандай сөздермен басталып, немен аяқталады деген сұрақтарға жауап беруге үйретеді. Әңгімелесу рефлексия жасау, кейіпкерлерге деген көзқарасын білдіру, олардың іс-әрекеттерін дұрыс бағалау, адамгершілік қасиеттерін сипаттай білу қабілетін дамытады, көркем сөзге, бейнелі өрнектерге, грамматикалық құрылымдарға деген қызығушылықты сақтауға мүмкіндік береді.

Ересек топта кітапқа деген тұрақты қызығушылық, олардың оқылуын тыңдауға деген ұмтылыс пайда болады. Жинақталған өмірлік және әдеби тәжірибе балаға шығарманың идеясын, кейіпкерлердің іс-әрекетін, мінез-құлық мотивтерін түсінуге мүмкіндік береді. Балалар автордың сөзіне саналы түрде қарай бастайды, тілдің ерекшеліктерін, бейнелі сөйлеуін байқап, оны жаңғырта бастайды.

Балаларды проза мен поэзия жанрымен, ертегілер мен әңгімелердің мазмұнымен, олардың композициялық және тілдік ерекшеліктерімен таныстыру бойынша жүйелі, мақсатты жұмыс қажет. Бұл жағдайда көрнекі құралдармен бірге ауызша әдістемелік тәсілдер қолданылады: шығармамен танысқаннан кейін жанрды, негізгі мазмұнды, көркем бейнелеу құралдарын анықтауға көмектесетін әңгімелер; балалардың өтініші бойынша шығармадан үзінділерді оқу (таңдамалы оқу); балалардың бұрын оқыған кітаптары туралы әңгімелер; жазушымен танысу: портретті көрсету, шығармашылық туралы әңгімелеу, кітаптарды, олардың иллюстрацияларын қарау; диафильмдерді, кинофильмдерді, әдеби шығармаларға арналған мөлдір қағаздарды қарау (кітап мәтінімен танысқаннан кейін ғана мүмкін болады); орындаушылық жазбаларды тыңдау көркем сөз шеберлерінің әдеби шығармалары.

Балалар сурет салу арқылы ертегілерге, әңгімелерге, ертегілерге, өлеңдерге деген көзқарастарын білдіреді, сондықтан әдеби шығармалардың сюжеттерін жасауға болады ұсыну сурет салуға арналған тақырыптар ретінде. Салыстыруларды, эпитеттерді, синонимдерді, антонимдерді таңдауда, көркем шығармадан сөз бен сөз тіркесіне ұйқас таңдауда, автордың әңгімесін жалғастыруда, ертегінің сюжетін құрастыруда шығармашылық тапсырмаларды қолдану ұсынылады. бойынша шығармашылық әңгіме құрастыру тақпаққа, жұмбаққа, әнге. Шығармашылық тапсырмаларды орындау балаларға кітапта қолданылатын әр түрлі көркемдік құралдар туралы көбірек білуге көмектеседі.

.

7.3. Өлеңдерді жаттау әдістемесі

Сөйлеуді дамыту әдістемесінде балалардың поэзияға деген сүйіспеншілігін арттыруға, поэтикалық шығармалармен таныстыруға, өлеңдерді мәнерлеп қабылдау және мәнерлеп жаңғырту дағдыларын дамытуға бағытталған жұмыстар ерекше орын алады.

Өлең жаттау – балаларды ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық тәрбиелеу құралдарының бірі. Балалардың өлең жаттау мәселесі поэзияны, көркем сөзді эстетикалық қабылдауын дамытумен байланысты болуы керек. Мектепке дейінгі жаста балаларды поэтикалық шығарманы қабылдауға және бағалауға үйрету, көркемдік талғамын тәрбиелеу маңызды.

Поэтикалық образдарды қабылдай отырып, балалар эстетикалық ләззат алады. В.Г.Белинский тәрбиешідерге жүгініп былай деп жазды: "Балаларға өлеңдер оқы, олардың құлағы қазақ сөзінің үндестігіне үйренсін, жүрек әсемдік сезіміне толсын, поэзия оларға музыка сияқты әсер етсін".

Өлеңдер балаға ырғақтың, әуеннің құдіретімен, сүйкімділігімен әсер етеді; балаларды дыбыстар әлемі қызықтырады.

Өлеңде екі аспект қарастырылады: көркем образдың мазмұны мен поэтикалық формасы (музыкалық, ырғақтық). Баланы осы екі жағын олардың бірлігінде түсінуге және қабылдауға үйрету қажет.

Өлеңдерді жаттау әдістемесі үшін балалардың өлеңдерді қабылдау және есте сақтау ерекшеліктерін білу маңызды.

Балалардың дыбыстарға және олармен ойнауға, қайталауға деген сүйіспеншілігі, рифмаға деген ерекше сезімталдығы поэзияны қабылдауды және өлеңдерді жаттау процесін жеңілдетеді.

Баланың ой-өрісі бейнелі болғандықтан, жарқын, нақты образдары бар өлеңдерді жаттау оңайырақ. Өлеңді қабылдай отырып, балалар оның мазмұнын ойша "сызады". Балалар қысқа өлеңдерді тез жаттайды, оларда етістіктер, зат есімдер көп, нақтылық, бейнелеу қимыл динамикасымен ұштасады. Ересек топтарда балалар көлемі жағынан едәуір үлкен өлеңдерді (екі төрттік) эпитеттермен және метафоралармен жаттайды. Жаттау сипатына өлеңнің мазмұнына деген қызығушылық оң әсер етеді. Жылдам есте сақтау есте сақтау қабілетіне, мотивациясына байланысты (не үшін қажет?). Бұл ертеңгілікте өлең оқу болуы мүмкін; анасы мен әжесіне оларды қуанту үшін оқу; кішкентайлардың алдында сөйлеу және басқа мотивтер. Орнату есте сақтауды, зейінді жұмылдырады; бала мәтінді тезірек және жақсы есте сақтауға тырысады.

Ерікті іс-әрекетте, ұйымдастырылған әрекеттерте, өлеңді жаттау тапсырмасы қойылғанда, балалар қиналады. Балаларда ерікті түрде есте сақтау қабілетін 4-5 жастан бастап қалыптастыруға болатындығы анықталды. Тәрбиешінің міндеті – балаларды еріксіз жаттаудан ерікті жаттауға жетелеу. Балалардың мақсат қоя білуі – есте сақтауы қажет.

Кішкентай балалардың есте сақтау қабілетіне тән қасиет оның механикалық сипаты болып табылады. Бірақ үш жасар бүлдіршіндер де семантикалық есте сақтау қабілетін дамытады, оны дамыту керек, сондықтан мағыналы есте сақтау механикалық есте сақтаудан әлдеқайда күшті болғандықтан. Сондықтан шығарманың мәнін балалардың санасына жеткізу, оларды қабылдауға алдын ала дайындау маңызды. Демек, өлеңді жаттауға және жаңғыртуға материалды меңгерудің психологиялық, жастық және жеке ерекшеліктері, сондай-ақ поэтикалық мәтіннің мазмұны мен формасы әсер етеді. Екінші жағынан, өлеңдерді жаттауға үйрету тәсілдерінің және ересектердің оларды көркем орындауының сапасының маңызы зор.

Өлең жаттау бір-бірімен байланысты екі процесті қамтиды: поэтикалық шығарманы тыңдау және оны жаңғырту, яғни өлеңді жатқа оқу. Жоғарыда айтылғандай, поэтикалық мәтінді жаңғырту баланың шығарманы қаншалықты терең және толық түсінуіне, оны сезінуіне байланысты. Сонымен бірге мәнерлеп оқу – бұл өз бетінше, күрделі көркемдік іс-әрекет, оның барысында баланың қабілеттері дамиды.

Баланы өлеңді қабылдауға дайындау, өлеңдерді балалар сезініп, түсінетіндей етіп оқу міндеті тәрбиеші үшін белгілі бір қиындық туғызады.

Егер балаларға өлеңнің мазмұнын өздері түсінуге мүмкіндік берілсе, олар оны әрдайым игере бермейді және көбінесе мағынасын түсінбейді.

Өлеңдердің балаға тереңірек әсер етуіне олардың қабылдауына алдын ала дайындалу көмектеседі, ол жоғарыда ашылады (түсініксіз сөздерді түсіндіру, суреттерге шолу, экскурсиялар, табиғаттағы бақылаулар және т.б.).

Балалармен өлең жаттау кезінде тәрбиешінің алдында екі міндет тұр:

1. Өлеңдерді жақсы жаттауға қол жеткізу, яғни. өлеңді ұзақ уақыт есте сақтау қабілетін дамыту.

2. Балаларды мәнерлеп өлең оқуға үйрету.

Мәнерлеп оқу шығармада айтылған ойлар мен сезімдерді анық, анық жеткізетін мәнерлеп оқу деп аталады. Мәнерлеп оқу мәтінді сөзбе-сөз білуді талап етеді, себебі сөздерді өткізіп жіберу немесе ретке келтіру көркемдік форманы бұзады.

Екі міндеттері бір уақытта шешіледі. Егер сіз алдымен мәтінді жаттап, содан кейін мәнерлілікпен жұмыс жасасаңыз, онда баланы мәнерлеп оқуды әдетке айналдырғандықтан, оны қайта даярлауға тұра келеді. Екінші жағынан, мәтін баланы тұтқында ұстайды. Сондықтан өлеңді жаттау, сосын мәнерлеп оқу міндеті бірінші орынға шығады.

Өлеңдерді жаттауға қойылатын әдістемелік талаптарды қарастырайық.

Өлеңді хормен жаттау ұсынылмайды, өйткені өлеңнің мағынасы бұрмаланған немесе жоғалып кеткен; сөйлеу кемістігі пайда болады, қате айтылуы бекітіледі; пассивті балалар хормен оқығанда енжар болып қалады. Мәтінді хормен қайталау мәнерлілікке кедергі келтіреді, біртектілікке, қажетсіз икемділікке, сөздердің жалғауларының бұрмалануына әкеліп соғады, балалардың шудан тез шаршауын тудырады.

"Хормен оқу, – деп жазды Е.И. Тихеева, – балалар кесіп тастайды, өлеңдер айтады, рифмаларды ұрады, барлық даралықты өлтіретін дауыстап, мағынасыз оқудың бірдей тәсіліне ие болады".

Дәл осындай көзқарасты Е.А. Флерина, өлеңдерді жеке-жеке үйрену керек деп есептей отырып, әйтпесе іс-әрекеттің эстетикалық жағы жойылады.

Есте сақтау үшін қысқа өлеңдер ұсынылатындықтан (балалардың есте сақтау қабілеті аз), өлең толығымен жатталады (жолдар мен шумақтар бойынша

емес), бұл оқудың мағыналылығын және есте сақтаудың дұрыс жаттығуын қамтамасыз етеді.

Өлеңді бір ұйымдастырылған әрекеттерта толық жаттауды талап етпеу керек. Психологтар бұл үшін 8-ден 10-ға дейін қайталау қажет екенін, оны тарату керектігін айтады қандай да бір уақыт аралығы ішінде. Есте сақтау қабілетін жақсарту үшін қайталау формасын өзгерту, рөлдер бойынша оқу, өлеңдерді қолайлы жағдайда қайталау ұсынылады.

Өлеңдерді жаттау барысында балалардың жеке ерекшеліктерін, олардың бейімділігі мен талғамын, жекелеген балалардың поэзияға деген қызығушылығының жоқтығын ескеру қажет. Үнсіз балаларға ырғақты өлеңдер ұсынылады, тақпақтар, әндер. Балабақшада серуендеу кезінде, күнделікті қарым-қатынаста, табиғат аясында поэтикалық сөз естілгенде "поэзия атмосферасын" қалыптастыру қажет. Балаларға өлеңдер оқып, оларды анда-санда жаттап алу, мерекелерге ғана емес, жыл бойына жүйелі түрде тыңдау, есте сақтау қажеттілігін дамыту маңызды.

Өлең жаттауға арналған ұйымдастырылған әрекеттертың құрылымы.

Ұйымдастырылған әрекеттертың басында эмоционалды көңіл-күйді қалыптастыру, поэтикалық шығарманы қабылдауға және есте сақтауға қолайлы жағдай туғызу қажет. Өлең тақырыбына байланысты шағын әңгіме өрбиді. Шын мәнінде, бұл прозалық шығарманы оқымас бұрын жүргізілетін әңгімеге ұқсас. Оның барысында сұрақтар, мәтін мазмұнына жақын балалар өміріндегі оқиғаны еске түсіру қолданылады. Балаларды жұмбақпен, суретпен, ойыншықпен теңшеуге болады. Үлкен балаларға ақынның әдеби портретін беруге болады. Балаларды қызықтырып, олардың көңіл-күйін қалыптастыра отырып, тәрбиеші жанрды, авторды атайды.

Осындай әңгімеден кейін өлең мәнерлеп оқылады (жатқа) балаларды өлеңнің әуезділігін, әуезділігін, көркемдігін қабылдаудан алшақтатпау үшін есте сақтау қабілетін орнатпай. Балалардың оны қабылдауы мәтіннің қаншалықты мәнерлеп оқылуына байланысты. Тәрбиешінің құқығы жоқ, деп жазды Е.И. Тихеева, шығарманың поэтикалық және тәрбиелік құндылығын төмендетуге: "Оның сөйлеуі, айтылуы, дикциясы, мәнерлілігі оның оқуы ең құнды гауһар тастың жарқырауынан пайда көретін көркемдік жақтау болуы керек. Кішкентай балалардың өміріне тек осындай жағдайда ғана туған поэзиясының гауһар тастарын енгізу керек" Тәрбиешінің оқуын кідірту балаларға поэзияның мейіріміне бөленген кезде эмоционалды эмпатия сәттерін бастан өткеруге мүмкіндік береді.

Өлеңді тереңірек қабылдау және оны жаңғыртуға дайындау мақсатында шығармаға талдау жүргізіледі. Бұл мәтінге сүйене отырып жүргізілетін өлең туралы әңгіме: көркемдік форманың мазмұны мен ерекшеліктерін олардың бірлігінде (тіл, бейнелі бейнелеу құралдары) түсінуді тереңдетуге көмектесетін сұрақтар жүйесі. Әңгімелесу барысында баланың кейіпкерлер

мен оқиғаларға деген жеке көзқарасы қалыптасады, сұлулыққа эстетикалық баға беріледі. Талдау нақты, нақты, эмоционалды болуы керек. Әуелі өлеңнің не туралы екені, ұнады ма, есте қалғаны алдымен белгілі болады. Содан кейін шығарманың музыкалық-ырғақтық құрылымын аша отырып, сөздік ерекшеліктерін талдау (А.Құнанбаев "Қыс" өлеңінде қыс туралы қандай сөздер айтылады? Орман қалай сипатталады? Өлең қандай сөздермен басталып, қандай сөздермен аяқталады?").

Балаларға қиын жерлерді түсінуге көмектесу керек, оларды қайтадан тыңдауға мүмкіндік беру керек. Сұрақтар балалар мәтіннің сөздерімен жауап бере алатындай етіп жақсы тұжырымдалған.

Шығарма жаттауға арналған қондырғымен қайта оқылады. Өлеңді жаттау үшін бала өз еркімен жаттау тәсілдерін меңгеруі керек: мәтінді қайталап тыңдау, қайталау, бөліктер арасында логикалық байланыс орнату.

Қайталап оқығаннан кейін балалардың өлеңді қайта жаңғыртуы жалғасады. Әуелі өлеңдерін жаттап алғандары, оқуға ынтасы жоғары болғандар оқиды. Барлық балалар мәтінді тез жаттай бермейтіндіктен, тәрбиеші балаларға көмектеседі, сөздерді, интонацияларды ұсынады, дауыстың күші мен сөйлеу қарқынын еске түсіреді. Бастапқыда сәтті болмаса да, қойылымның мәнерлілігін бағалауға болмайды.

Ұйымдастырылған әрекеттер тәрбиешінің немесе балалардың мәнерлеп оқуымен аяқталады. Жаттап алғаннан кейін өлең тақырыбына жақын иллюстрацияларды қарастыруға, сол тақырыпта сурет салуға, музыка тыңдауға болады.

Келесі күндері бұл шығармаға ұйымдастырылған әрекеттертан тыс уақытта қайта сілтеме жасап, оны оқып, оқу сапасын бағалау керек. Әрбір баланың мәтінді есте сақтауын және оны мәнерлеп оқи алуын қамтамасыз ету қажет. Мәнерлілікті қалыптастыруға келесі әдістер бағытталған: мәнерлеп оқудың үлгісі, баланың мәнерлеп оқуының үлгісі, оқуды бағалау, қажетті интонацияны шақыру.

Бала өміріндегі ұқсас жағдайды еске түсіру, бастан өткерген сезімдерді жандандыру; мәнерлеп оқу формасы бойынша түсініктемелер мен нұсқаулар; дұрыс интонацияларды таңдауға көмектесетін кейіпкерлердің мінездемесі.

Баланың мәнерлеп оқуы сөйлеудің дұрыс тыныс алуына (терең тыныс алу, ұзақ дем шығару), дауыс күшін, сөйлеу қарқынын реттей білуіне, дыбыстар мен сөздердің жақсы артикуляциясына байланысты. Орындаудың мәнерлілігі сөйлеу техникасын дамытуды талап етеді: дикция, тыныс алу; орфоэпияны меңгеру. Осы мақсатта сөйлеуді естуді, дыбыстар мен сөздердің анық айтылуын дамытатын әр түрлі жаттығулар өткізіледі; интонациялық мәнерлілікті дамытуға арналған жаттығулар, логикалық екпіндердің

мағынасын анықтай білуге тәрбиелеу және т.б. (әдебиеттерді қараңыз) Өлеңдерді әр түрлі жас кезеңдерінде жаттаудың өзіндік ерекшеліктері бар. Бастауыш мектепке дейінгі жаста есте сақтау үшін қысқалары қолданылады тақпақтар және өлеңдер. Олар таныс ойыншықтарды, жануарларды, балаларды сипаттайды. Көлемі бойынша бұлар төрттіктер, мазмұны жағынан түсінікті, композициясы қарапайым, ырғағы билейтін, көңілді, ұйқасы анық. Көбінесе ойын әрекетінің сәті болады. Өлеңдердің бұл ерекшеліктері оларды жаттау үдерісін жеңілдетеді. Ойын сәттерінің болуы, өлең жолдарының аздығы мәтінді жиі қайталауға және өлең жаттау барысында ойын тәсілдерін қолдануға мүмкіндік береді.

Төрт жасқа толмаған балалардың өз бетінше есте сақтау қабілеті әлі жетілмегендіктен, ұйымдастырылған әрекеттерта өлеңді жаттау міндеті қойылмайды. Сонымен бірге өлеңдер бірнеше рет оқу барысында жатталады. Тәрбиеші әртүрлі әдістерді қолдана отырып, мәтінді бірнеше рет (5-6) қайталайды. Оқу балалардың орындайтын ойын әрекеттерімен толықтырылады.

Орта топта поэзияға деген қызығушылықты, табиғи интонацияларды қолдана отырып, өлеңдерді жаттап, мәнерлеп оқуға деген құштарлықты тәрбиелеу жұмыстары жалғасуда. Өлеңдерді жаттау арнайы іс-әрекет ретінде немесе оның бір бөлігі ретінде жүзеге асырылады, мұнда шығарманы жаттау міндеті қойылады. Мазмұны мен формасы жағынан күрделірек өлеңдер ұсынылады, көлемі ұлғаяды. Есте сақтау әдістемесі күрделене түседі, жоғарыда қарастырылған орта және жоғары топтарға арналған бірыңғай ұйымдастырылған әрекеттер құрылымы енгізіледі. Әрине, ұйымдастырылған әрекеттертың ұзақтығы, талдаудың мазмұны мен формасы, мәнерлеп оқуға үйрету әдістері әр жас кезеңінде әр түрлі болады. Орта топта, әсіресе жылдың басында ойын техникасы үлкен орын алады; көрнекі материал қолданылады. Балалар неғұрлым үлкен болса, соғұрлым есте сақтау және мәнерлеп оқу тәсілдерін түсінуге және саналы түрде меңгеруге сүйену керек. Өлеңді орта топта оқығанда балалардың назарын қысқаша талдау арқылы көркем образдарға, теңеу элементтеріне, метафораларға, эпитеттерге аударуға болады. Балаға мағынаны түсінуге тырысу керек. Ол өлеңнің не туралы оқып жатқанын түсінгенде, логикалық екпіндердің орналасуымен табиғи түрде күреседі. Әйтпесе, ұйқас сөздерді бөліп көрсету әдеті қалыптасады, бұл шығарманың мағынасын бұрмалауы мүмкін.

Ересек топта өлеңдерді мәнерлеп, анық, анық және мәнерлеп жатқа оқу, бастамашылдық пен дербестік таныту қабілеттері жетілдіріледі. Жаттау үшін мазмұны мен көркемдік құралдары жағынан жеткілікті күрделі өлеңдер ұсынылады ертегілерін жаттауға беріледі. Оқыту әдістері негізінен орта топтағылармен бірдей, бірақ жақсырақ жаңғырту үшін балаларға поэтикалық

көңіл-күй қалыптастыруға, табиғаттың суреттерін немесе өлеңдер арнаған жағдайларды елестетуге көмектескен орынды.

Бұл жаста шығарманы толыққанды қабылдауды қамтамасыз ететін дайындық жұмыстарының маңызы зор. Өлеңдерді тереңірек талдау арқылы ұйымдастырылған әрекеттер қиындай түседі. Сонымен бірге поэтикалық мәтінді түсіну жұмысымен айналысудың қажеті жоқ. Бұл көркем образды, оның балалардың эмоцияларына әсерін төмендетеді. Бейнелі өрнектерді түсіндіру кезінде де эстетикалық әсер азаяды. Әзілді де түсіндіру мүмкін емес. Поэзияға көркемдік формада жатқан сүйкімділіктің құдіретін ұмытып, тек танымдық жағынан қарауға болмайды. М.М.Кони́на күні бойы балаларға бір реттен артық кітап оқуға болмайды деп есептеді. 3 – 4 жастағы бүлдіршіндер 10-15 минуттан, 5 – 6 жастағы балалар 25 минуттан, 6 – 7 жастағы балалар 30 – 35 минуттан артық оқымауы керек.

Оқылғандарды бекітуге ертегілер мен әңгімелер, жазушының шығармалары туралы әңгімелесу, көркем шығармалардың кейіпкерлерін болжау, викториналардың бір түрі, оқылған кітаптар мен таныс сюжеттер тақырыбындағы әңгімелерге иллюстрацияларды қарастыру ықпал етеді. Бұл әдістердің барлығы әдебиетке деген жағымды эмоционалды қатынасты қалыптастыруға, көркемдік талғамын, кітапқа ұқыпты қарауды тәрбиелеуге бағытталған. Осылайша, тәрбиешінің кітаптың балалар өмірінде құрметті орын алуына көптеген мүмкіндіктері бар.

7.4 Мектеп жасына дейінгі балалардың жұмбақты жасыру және шеше білуге үйрету әдістемесі

Барлық әдіскерлер жұмбақтарды құрастыру мен шешу балалардың сөйлеуіне көпжақты әсерін атап өтеді. Бұл әдістің құндылығы, бір жағынан, оның ақыл-ойды тиімді жүзеге асыруға, ойлау қабілетін дамытуға, заттар мен құбылыстар туралы білімдерін тереңдетуге және нақтылауға мүмкіндік беретіндігінде. Екінші жағынан, жұмбақтар (фольклордың басқа да шағын түрлері сияқты) балаларға қазақтілінің бейнелі жүйесіне енуге, тілдің экспрессивті құралдарын меңгеруге көмектеседі. Жұмбақ заттар мен құбылыстарға тән белгілердің бейнелі, бейнелі суреттемесі ретінде анықталады.

Жұмбақ, оның алуан түрлілігінде - ежелден балаларды тәрбиелеу мен оқытудың тиімді құралдарының бірі ретінде қолданылып келеді. Мектепке дейінгі педагогика жұмбаққа отбасында да, балабақшада да мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеу құралдары жүйесінде лайықты орын берді

Жұмбақта адамдардың еңбегі мен өмірі, ойындар, қызықтар, дүниелер мен табиғат туралы айтылады. Балаларға жұмбақтар құрастыра отырып, балалардың эстетикалық қабылдауын тәрбиелейміз: бала өз қиялында көрнекі бейнелерді тыңдайды, талдайды және жасайды, ол жұмбақта ненің соншалықты айқын айтылғанын көретін сияқты, бейнелі сөйлеуге сезімталдықты, көркем сөзге деген сүйіспеншілікті тәрбиеленеді. Балаларды жұмбақтарды шешуге үйрету процесінде қолданылатын әдістер мен тәсілдердің ерекшелігі оның мәні бойынша баланың іс-әрекетінің барлық түрлерімен байланысты екендігінде. Бұл жұмыстың сөздік қорын дамыту үшін (және, ең алдымен, оны жинақтау үшін) маңызы зор.

Тәрбиеші жұмбақ пен балалар арасындағы делдал болып табылады, өйткені мектеп жасына дейінгі балалар оқырман емес, тек тыңдаушы болып табылады. Балалардың жұмбақты қалай қабылдайтыны тәрбиешіге байланысты. Тәрбиеші жұмбақты неғұрлым мәнерлеп оқыса, балалар оны мұқият тыңдайды, оның мазмұнын соғұрлым жақсы қабылдап, талдайды.

Жұмбақтарды құрастыру кезінде тәрбиешінің негізгі міндеті - балалардың жұмбақты толық қабылдауын қамтамасыз ету. Барлығы осы мақсатқа бағытталуы керек: берудің мәнерлілігі, балалардың ұйымшылдығы, жұмбақ құрастырудың әдістемелік тәсілдері. Барлық балалар көркем шығарманы тікелей, жанды түрде қабылдайды, бірақ олар жұмбақтың не туралы айтып тұрғанына өз көзқарастарын басқаша білдіреді.

Балаларды жұмбақтарды шешуге үйретудің келесі негізгілері бар *бағыттар*:

- 1) балаларға белгілі сөздердің мағынасын түсіндіру және түсіну,
- 2) синонимдер мен антонимдер қорын кеңейту,
- 3) сөздерді сөйлеуде қолдануды жандандыру (әсіресе сын есімдер мен етістіктер сияқты категориялар), сөз тіркестері мен мағыналары бойынша сөздерді дұрыс үйлестіре білу қабілетін қалыптастыру.

Жұмбақ – ауызша халық шығармашылығының шағын түрлерінің бірі, онда заттардың немесе құбылыстардың ең айқын, сипатты белгілері барынша ықшамдалған, бейнелі түрде беріледі. Жұмбақ - баланың ойлау әрекеті мен сөйлеуін дамытудың тиімді құралдарының бірі

Жұмбақ — заттың өзіндік бейнелі сипаттамасы, оның өзіне тән белгілері.

Жұмбақтардың мазмұнымен таныстыру айналадағы болмыс болып табылады: әлеуметтік және табиғи құбылыстар, еңбек және тұрмыс заттары, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі. Қоғамның дамуымен жұмбақтардың мазмұны мен тақырыбы айтарлықтай өзгереді. Олар ғылымның, техниканың, мәдениеттің жетістіктерін көрсетеді.

Жұмбақтың негізгі белгілері:

1. Мазмұны бойынша бұл шифрды шешуді қажет ететін күрделі сипаттама.
2. Сипаттама сұраулы сөйлем түрінде ресімделеді.
3. Сипаттама қысқаша берілген.

4. Жұмбақтың белгілі бір ырғағы бар.

Осылайша, балалардың алдына қойылады *логикалық тапсырма, сондықтан жұмбақтарды болжау және ойлап табу*:

- ☐ талдау, жалпылау қабілетін дамытады;
- ☐ пайымдау, қорытынды жасау, қорытынды жасау қабілетін қалыптастырады;
- ☐ есте сақтау қабілетін, зейінін, қиялын дамытады;
- ☐ белсенді сөздік қорын дамытады, сөздік қорын байытады;
- ☐ балаларды сөйлеудің бейнелі құрылымымен таныстырады;
- ☐ сөйлеу – дәлелдеу және сөйлеу – сипаттау дағдыларын қалыптастырады;
- ☐ шығармашылық, қораптан тыс ойлауды дамытады;
- ☐ әзіл сезімін дамытады;
- ☐ тапқырлыққа тәрбиелейді.

Қазіргі уақытта бұл таңқаларлық емес *жұмбақтар, жұмбақтар мен болжамдар сөздік жұмысты ұйымдастыруда тәрбиелік ойынның бір түрі ретінде қарастырылады*.

Жұмбақпен жұмыс екі бағытта жүзеге асырылады: жұмбақты табу және жұмбақты құрастыру (құрастыру).

Негізінде жұмбақтардың табиғатын, балалардың даму ерекшеліктерін ескере отырып әдістемеде сөздік қорын дамыту мақсатында оларды қолдануға қойылатын келесі талаптар тұжырымдалған:

Әр түрлі жастағы топтағы балаларға жұмбақтарды таңдау принциптері.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған жұмбақтарды таңдағанда олардың жас ерекшеліктерін, даму деңгейін, өмірлік тәжірибесін, сондай-ақ белгілі бір талаптарды ескеру қажет. Балаларға абстрактілі ұғымдар туралы жұмбақтар қиын (мысалы, ежелгі әдет-ғұрыптар мен әдет-ғұрыптар, уақыт, өмір мен өлім туралы). Балаларға түсінуге және байқауға болатын заттар мен құбылыстар туралы жұмбақтар айту керек. · заттар мен құбылыстар туралы жеткілікті толық түсініктер, сондықтан жұмбақтарды таңдауда балалардың ұжымдық және жеке тәжірибесін ескеру қажет. · жұмбақтың ақыл-ой және сөйлеу табиғаты: логикалық тапсырманың қиындық дәрежесін, баланың орындайтын ақыл-ой операциясының сипатын, көркем образдың күрделілігін және жұмбақтың сөйлеу формасының ерекшеліктерін ескеру. · заттың немесе құбылыстың сипаттамаларының толықтығы мен дәлдігі.

Кішкентай балаларға арналған жұмбақтарды таңдағанда баланың психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет. Сәбилерге жалпы эмоционалды сезімталдық тән. Олар өздерінде жағымды эмоциялар тудырған заттарға жанды түрде әрекет етеді. Бұл заттар балалардың ерекше қызығушылығы мен зейінін оятады; бала олармен жиі әрекет етеді, ойнайды. Кіші топта баланың зейіні, есте сақтау қабілеті белсенді түрде дамиды, ол көрнекі-бейнелі болады, қиялы қалыптасады, соның арқасында *ауызша сипаттау* негізінде бала заттың бейнесін жасай алады. Мұның бәрі жұмбақты кіші топта

балалармен жұмыста қолдануға мүмкіндік береді. Кішкентайларға арналған жұмбақтардың тақырыбы шектеулі. Бұл бірнеше рет қабылдайтын және балаға эмоционалды әсер ететін заттар туралы жұмбақтар: ойыншықтар, үй жануарлары, кейбір тұрмыстық заттар, тамақ туралы жұмбақтар. Кішкентайларға сыртқы түріне (түсіне, пішініне, өлшеміне) тән белгілерді атайтын жұмбақтар ұсынылуы керек, солар белгіленеді балалар жақсы білетін қасиеттер мен сапалары. Мысалға: Жүні жұмсақ, мұртты, Сүт ішеді, Ән айтады. (Мысық)

Кіші топта балалардың әдеби шығарманың көркемдік формасының кейбір элементтеріне бейімділігі артып келе жатқанын ескерсек, балаларға *рифмалық жұмбақтар* ұсынуға болады. Мысалға: Кішкентай ақ қауырсынды, Қызыл телпегі, Қазықта тұратын не? (Әтеш-әтеш) Балаларға арналған жұмбақтар өте егжей-тегжейлі сипаттамайды, өйткені бала көптеген белгілерді есте сақтай алмайды. Сипаттамалардың жарықтығы, тілдің дәлдігі, образдың нақтылығы - бүлдіршіндерге жұмбақтар таңдаудағы басты критерийлері болып табылады. Орта топтағы балалар (өмірінің 5 жылы) заттардағы әртүрлі қасиеттер мен сапаларын ажырата алады, заттарды бір-бірімен салыстыра алады.

5 жастағы балаларға жұмбақтардың кең тақырыптары ұсынылады: жануарлар, тұрмыстық заттар, киім, тамақтану, табиғат құбылыстары, көлік құралдары туралы. Жұмбақтардағы заттың белгілері нақты және анық анықталуы, сөздерде тура мағынада анық көрсетілуі керек. Олар жұмбақ тақырыбының сыртқы түрінің өзіндік ерекшелігін және айрықша қасиеттерін көрсетіледі. Орта топта балалар үшін қарапайым салыстырулар мен метафоралары бар жұмбақтар ұсынылады.

Ересек топтағы балалар тірі және жансыз табиғатпен танысады, жануарларды бақылайды, өсімдіктердің дамуын бақылайды, жемістер жинайды; тәулікте, жылдың әр мезгілінде ауа райының өзгеруін байқайды. Балалар жануарларға, өсімдіктерге қамқорлық жасайды, табиғатта, күнделікті өмірде қолдан келгенше еңбек етеді және осы әрекеттер мен бақылаулар барысында заттардың көптеген қасиеттерін, табиғатта болатын заңдылықтарды түсінеді. Ересек топ балаларының ақыл-ой белсенділігі дами береді: дәлірек айтқанда, талдау мен синтез процестері жүреді, балалар салыстыру, жалпылау амалдарын меңгереді, өз бетінше қорытынды жасай алады. Осыны ескере отырып, 5-6 жастағы балалармен жұмыс барысында жұмбақтар әр түрлі тақырыпта кеңінен қолданылады: жануарлар, құстар, балықтар, жәндіктер, өсімдіктер, табиғат құбылыстары және олардың заңдылықтары туралы; тұрмыстық заттар мен еңбек құралдары; көлік құралдары, байланыс және ақпарат туралы; спорт, адам, сауат ашу, кітап туралы.

Ересек және мектепалды дайындық топ балалары халықтық және әдеби жұмбақтар жасай алады; олардың арасында болуы мүмкін ықшамды және егжей-тегжейлі. Жеткілікті өмірлік тәжірибені, дамыған байқағыштықты, пайымдау қабілетін ескере отырып, балаларға жұмбақтар ұсынылады, оны құбылысты ұзақ, бір реттік бақылаулардан кейін ғана шешуге болады. Балаларды жұмбақтарды шешуге үйрету

Жұмбақтарды құру тәсілдері. Жұмбақтарды құрудың негізінде нақты дүниенің әртүрлі объектілерін олардың жеке қасиеттері мен белгілері бойынша салыстыру.

Жұмбақтарды құрудың бірнеше әдісі: · нысандар кейбір сыртқы ұқсастықтар негізінде салыстырылады: «Қатар қатар тас қойдым, жирен атты бос қойдым». Оны шешудің екі әдісі бар. *Бірінші әдіс:* дәлелдеу тезисті (болжамды) жариялаудан басталады, содан кейін оны дәлелдермен, белгілермен растайды. Бұл дедуктивті әдіс.

Екінші әдіс: дәлелдеу белгілерді қарау және олардың арасындағы байланыстарды орнатудан басталады, яғни логикалық нәтижесі тұжырымдау. Бұл индуктивті әдіс. Дәлелдеу әдісі жұмбақтың мазмұнына, құрамына, логикалық есептің өзіндік ерекшелігіне байланысты. Дәлелдеудің *бірінші әдісіне* жұмбақ сұрақпен аяқталған кезде жүгінген ыңғайлы. "Жерде қар, өзендер мұз болып, боран соғуы қай жыл мезгілі?». Балалар шешімі және дәлелдемелерді ұсынады: "Бұл қыста болады, өйткені қыста жерде қар, өзендерде мұз, боран соғады (дәлелдер). *Дәлелдеудің екінші әдісі* жұмбақтарды шешуде бірнеше *белгілер беріліп және тікелей сұрақ қойылмайды*. Бұл жағдайда шешім пайымдау арқылы белгілерді бір-бірімен салыстырады, байланыстар орнатады және қорытындыға-шешімге келеді. "Ұзын құлақ, үлпілдек, епті секіреді, сәбізді жақсы көреді". Балалар: "Қоянның да, қоянның да құлағы ұзын. Қоян үлпілдек және епті секіреді, тек қоянның сәбіз алатын жері жоқ, ал қоянға сәбіз беріледі (дәлелдер). Демек, бұл қоян (қорытынды)".

Кейбір жағдайларда балаларды жұмбақтарды қабылдауға дайындау керек: тиісті әсерлер мен бақылауларды еске түсіру үшін жеке тәжірибеге жүгіну немесе ұсынылған жұмбақтарға жауап ретінде қызмет еткен фактілер мен құбылыстар туралы алдын ала айту, жұмбақтардың мәтініне байланысты суреттерді көрсету.

Жұмбақтар топтарын бөлуге:

1. Тақырыптар бойынша.
2. Құрылымы бойынша.
3. Көркем образдың құрылымы бойынша: ономотопеялық, жағымсыз және жағымды салыстырумен:

Бірқатар салыстыруларды жалғастыр.

Жасырын нысандар немен салыстырылады?

Жауабын тірі кейіпкер түрінде сал.

4. Шығу тегі бойынша:

Қандай жұмбақтардың жасы үлкен екенін тап? Саған не айтты?;

5. Жұмбақтағы рифманың қызметін жүзеге асыру туралы.

Жауабын және ол ұйқасатын сөзді тап.

6. Шығармашылық қабілеттерін дамытуға:

Өз заттарыңызды ойлап табыңыз және оларды бір нәрсемен салыстырыңыз.

Өз жұмбақтарыңды тап.

Сурет сал, жұмбақ. Өз суретіңді болжаммен салыстыр.

Басқа балалардың суреттерімен салыстыр.

Жұмбақты ойла, оны досыңа айт.

7. Логикалық ойлауды дамытуға:

Өзіңнің болжамыңның дұрыстығын дәлелде.

Әрі қарай тәрбиеші балаларға халықтық жұмбақтарға қарағанда көптеген әдеби жұмбақтарды ұсынуы керек, мұнда жұмбақтағы рифмамен жұмыс жасауға көп көңіл бөлінеді - өлеңдер жиі қолданылады, онда сөздерді рифмаға енгізу керек, мысалға:

Жұмбақтарды шешуге үйрету әдістемесіндегі *балалардың жұмбақтар құрастыруына* маңызды болып табылады. Балаларды жұмбақ құрастыруға үйрету жартылай белсенді кезеңнен (тәрбиеші мен балалар ортақ жұмбақ құрастырады) белсенді кезеңге (жұмбақтың объектісі мен үлгісін баланың өзі таңдайды) өтеді. Бұл жағдайда бала аралас модельді қолдана алады. Балаларды жұмбақтар құрастыруға үйрету үшін модельдерді келесі реттілікпен меңгеру қажет.

1. Балалармен бірге суретте бейнеленген нысан таңдалады. "Қасиеттері мен сапалары" кестесі ұсынылған. Балалардың жауаптары мен салыстырудың ең жақсы нұсқалары таңдалғандықтан, қорытындылар шығарылады.

2. Балалармен бірге нысан таңдалады. Оның іс-әрекеттері белгіленеді.

3. Таңдалады объект нысаны ал балалар осы объектінің ең тән бөліктері туралы әңгімелейді.

Метафораларды тәрбиешінің өзі құрастырады және оларды болжауды ұсынады. Балаларға сұрақ қойылады: "Мен бұл жерде кім туралы немесе не айтып отырмын?". Балалар объектіні болжағаннан кейін тәрбиеші метафораны қайталайды және балалардан оның мағынасын түсіндіруді сұрайды. Талқылау кезінде объектінің бейнелік сипаттамаларына ерекше мән беріледі. Жұмбақтармен және метафоралармен жұмыс объектілердің бейнелі сипаттамаларын құрастырудың пропедевтикалық кезеңі болып табылады. Жұмбақтарды бірлесіп құрастырған кезде тәрбиеші соңғы мәтінді оқиды, ал балалар оны қайталайды. Жұмбақтар мен метафоралар құрастыру жан-жақты, алуан түрлі сипаттамаларға ие және салыстыру үшін басқа

объектілердің кең ауқымын таңдауға мүмкіндік беретін объектілер туралы дұрысырақ.

Алгоритм психикалық іс-әрекеттердің кезінде құрастыруда жұмбақтар.

1. Суреттегі нысанды таңдау.
2. Жұмбақтың үлгісін таңдау.
3. Сипаттамаларды таңдау және басқа объектілермен салыстыру.
4. Ең сәтті салыстыруларды таңдау.
5. Сөз тіркестерін қолдана отырып, жұмбақтың бір мәтініне салыстырулар топтамасы: "қалай", "бірақ емес".
6. Жұмбақты мәнерлеп айту.

Алгоритм психикалық іс-әрекеттердің кезінде құрастыруда метафоралар арқылы.

1. Суреттегі нысанды таңдау.
2. Метафораның үлгісін таңдау.
3. Сипаттамаларды таңдау.
4. Ең сәтті салыстыруларды таңдау және оларды сөйлеу фразасына қосу.
5. Сөйлеу сөз тіркесін демонстрациялау, содан кейін оның мағынасын түсіндіру. Тренингтер. Объектілер туралы білімдерін байыту, сөздік қорын байыту бойынша алдын ала жұмыстарды жоспарлау (бақылаулар, көркем әдебиеттерді оқу және дидактикалық ойындар арқылы). Модельдер бойынша жұмбақтар мен метафораларды құрастыру. Балалар арасындағы сайыс. Өлең жұмбақтарын құрастыру. Белгілі бір суретке жұмбақтар мен метафоралары бар кішкентай балаларға арналған кітаптарды безендіру. Осылайша, тәрбиешідер мен балалар жақсы көретін жұмбақтарды шешу жанры балалардың сөздік қорын меңгеру мақсатына жету үшін - сөйлеуді дамыту, әдебиетті дамыту үшін толық көлемде қолданыла алады және қолданылуы керек.

7.5 Мектепке дейінгі ұйымда кітап бұрышын ұйымдастыру

Балалардың көркем әдебиетке деген қызығушылығын арттыру және кітапты құрметтеуге тәрбиелеу мақсатында әр топта *кітап бұрышы* құрылады. Бұл тыныш, ыңғайлы, эстетикалық тұрғыдан безендірілген орын, мұнда балалар кітаппен жақын қарым-қатынаста болуға, иллюстрацияларды, журналдарды, альбомдарды қарауға мүмкіндік алады.

Бұрыштың орналасуына бірқатар талаптар қойылады: ыңғайлы орналасу – жүру мен шуды болдырмау үшін есіктерден алыс орналасқан тыныш орын; күндізгі және кешкі уақытта жақсы жарықтандыру, балалардың көру қабілетін бұзбауы үшін жарық көзіне жақын орналасуы (терезенің жанында, кешке шамның болуы); эстетикалық дизайн – кітаптың бұрышы жайлы, тартымды, жиһаздары сәл өзгеше болуы керек. Декорация жазушының бюсті немесе портреті, халықтық қолданбалы өнер заттары болуы мүмкін.

Бұрышта сөрелер немесе витриналар болуы керек, оларда кітаптар, белгілі суретшілердің картиналарының репродукциялары қойылады. Кітаптарды, альбомдарды, жөндеуге арналған материалдарды сақтауға арналған шкафтың жанында болғаны жақсы. Онда көлеңкелі театрға арналған кейіпкерлер мен декорацияларды сақтауға болады, фланелеграфтың, сондай-ақ диафильмдер. Бұрышты безендірудің әртүрлі нұсқалары бар. Материалдың (әдебиет, картиналар, портреттер) мерзімді түрде алмасуы және мыналармен байланысы қажет тәрбиелік-топтағы тәрбие жұмысымен. Мысалы, кітап бұрышында сіз балаларды Мәскеу туралы әңгімелесуге дайындай аласыз: иллюстрацияларды, фотосуреттерді қарап шығыңыз, альбом жасаңыз.

Кіші топтарда кітап бұрышы бірден ұйымдастырылмайды, өйткені балалардың кітапты пайдалану дағдысы жоқ және оны жиі ойыншық ретінде пайдаланады.

Кітап бұрышында балаларға арналған 3-4 кітап болуы керек, бірақ міндетті түрде бір тақырыптың бірнеше данасы, жеке суреттер, тақырыптық альбом болуы керек. Кітаптар мәтіні аз, көлемді, түрлі-түсті иллюстрациялары бар болуы керек – суретті кітаптар: "Бауырсақ", "Шалқан" ертегілері; «Мақтақыз бен мысық» және т.б. Тәрбиеші балаларды кітаппен өз бетінше қарым-қатынас жасауға дағдыландырады, олармен иллюстрацияларды қарастырады, мәтінді оқиды, пайдалану ережелері туралы айтады (кітапқа сурет салмау, жыртып алмау, таза қолмен ұстау және т.б.).

Ортаңғы топта кітаптың бұрышы жыл басынан бастап балалардың қатысуымен ұйымдастырылады. Сөре-витринада 4-5 кітап, қалғандары шкафта сақталады. Кітаптар мен альбомдардан басқа, көлеңкелі театр реквизиттері, диафильмдер, жөндеуге арналған материалдар (қағаз, мата, қайшы, желім және т.б.) біртіндеп енгізілуде. Кітаптарға қойылатын талаптар өзгеріссіз қалады. Суретті кітаптар азырақ пайдаланылады. Кіші топтағы балалардың сүйікті кітаптары қалдырылады, жаңа ертегілер, поэтикалық шығармалар, табиғат туралы кітаптар, көңілді кітаптар қосылады. Кітаптың бір бұрышында көркем шығармалар тақырыбына балалардың салған суреттерін көрсетуге болады.

Тәрбиеші балаларды сюжетке, оқиғалар тізбегіне назар аудара отырып, кітаптарды, иллюстрацияларды қарастыруға үйретуді жалғастыруда. Кітаптар туралы әңгімелер жүргізіледі, балалардың олардың мазмұнын білетіндігі, иллюстрациялардың мағынасын түсінетіндігі анықталады; балаларға үйде оқылатын әдеби шығармалар туралы әңгімелер жүргізіледі.

Балаларда кітапты ұқыпты пайдаланудың тұрақты дағдылары қалыптасады. Осы мақсатта балалар жөндеуді қажет ететін кітаптарды іріктеуге, тәртіпті қалпына келтіруге тартылады. Олар балаларды негізгі ережелермен таныстыруды жалғастыруда (кітаптарды тек үстел басында қарау, парақтарды

майыстырмау, мұқабаны майыстырмау және т.б.). Тапсырмаларды жиі беру керек: топтан шығар алдында кітап бұрышындағы тәртіпті тексеру, тәрбиеші оқығысы келетін кітапты табу және т.б. Кіші және орта топтардағы кітаптарды жөндеуді тәрбиешінің өзі жүргізеді, бірақ балалардың қатысуымен және олардың көмегімен. Бес жасар балаларды түптеуді қарапайым желімдеуге, суреттері бар альбом, көлеңкелі театрға арналған кейіпкерлердің қолөнерін жасауға тартуға болады.

Ересек және мектепке дайындық топтарында кітап бұрышының мазмұны жанрлық және тақырыптық әртүрлілікке байланысты жан-жақты болады. Терезедегі кітаптардың саны 8-10-ға дейін көбейтіледі, бірақ балалардың қолында одан да көп кітап болуы керек. Балалар кітапхананы өз бетінше пайдалана алады. Балалардың әдеби дамуындағы өзгерістерді ескере отырып, көркем әдебиеттің тізімі әр түрлі авторлардың, әр түрлі тақырыптағы және әр түрлі жанрдағы авторлардың, сондай-ақ балалар журналдарының есебінен кеңейтілуде. Бұл тізімге қазақ халық ертегілері мен әлем халықтарының ертегілері, қазақ және шетелдік авторлардың әдеби ертегілері, қазақ классиктері мен қазіргі жазушыларының шығармалары енген. Тақырып бойынша мұнда табиғат туралы, ғылыми-танымдық, әзіл-оспақ, т.б., әртүрлі форматтағы, иллюстрациялары бар және оларсыз шығармалар болуы керек.

Витрина үшін кітаптар балалардың қызығушылықтарын, белгілі бір жазушының шығармашылығы туралы білімдерін, мерейтойларын, жыл мезгілдерін, тәрбиелік міндеттерін ескере отырып таңдалады. Материалды өзгертудің белгілі бір мерзімдері жоқ, ол ең алдымен балалардың қызығушылығына байланысты және оны тәрбиеші анықтайды.

Тәрбиешінің оқуы мен әңгімелерінен басқа, ересек балаларға қатысты кітаптар туралы әңгімелесу, кітап көрмелерін ұйымдастыру, жазушылар мен суретшілер туралы әңгімелер, әдеби ертеңгіліктер сияқты жұмыс түрлері қолданылады.

Кітап туралы әңгіменің мазмұны оның сыртқы түрі туралы әңгіме болуы мүмкін (атауы, авторы мен суретшісінің аты жазылған мұқаба; парақтар мен беттер, олардың нөмірленуі; басы мен соңы); кітаптарды жазушылар мен ақындар жазады; олар баспаханада басылады; оларда ертегілер, жұмбақтар, әңгімелер, өлеңдер басылады.

Проблемалық сұрақ орынды: "Кітап адамның досы деп неге айтады?" Балаларға кітаптарды әр түрлі суретшілер құрастыратынын айту керек, бірнеше кітапты қарастыру керек. Әңгіме соңында балалар кітапты пайдаланудың қандай ережелерін білетінін сұрауға болады. Әңгіме эмоционалды түрде аяқталады: күлкілі әңгіме немесе өлең оқу. Бұл әңгіменің жалғасы кітаптардың қалай жасалатыны туралы әңгіме болуы мүмкін.

Жазушылар туралы әңгіме қызықты болуы мүмкін. Процесс барысында әңгіме, өлең жазатын адамдардың қалай аталатыны анықталады; балалар қандай жазушылар мен ақындарды біледі және қандай кітаптар жазады, оларда не туралы айтылады. Балалармен олардың сүйікті кітаптарын қарастыруға болады. Әңгіме соңында бір жазушының немесе бірнеше сүйікті жазушының кітаптарының көрмесін ұйымдастыруға келісуге болады.

Балалар кітаптарының көрмелері жазушының мерейтойымен байланысты, "Біздің сүйікті кітаптарымыз бен картиналарымыз" көрмесін ұйымдастыруды ұсынды. Оны дайындауға балалар мен жеке ата-аналар қатысады. Кітаптарды таңдау болуы керек (көркемдік дизайны, бір кітаптың әр түрлі басылымдары, сыртқы түрі және т.б.). Көрме үш күннен аспауға тиіс, себебі балалардың қызығушылығы тез әлсірейді.

Ересек топта балаларға кітаптың суретші–иллюстраторларымен танысу жұмыстары жүргізілуде. Нәтижесінде балалардың көркемдік талғамы қалыптасады, ой-өрісі кеңейеді, әдеби шығарманы қабылдауы тереңдейді, шығармашылық қабілеттері дамиды. Тәрбиеші ертегі айтып немесе әңгіме оқи отырып, мәтінді иллюстрациямен байланыстырады, суретшіні атайды. Әңгімелесу барысында ол балаларды оның өмірбаянының кейбір қызықты және қолжетімді фактілерімен, шығармашылығымен, орындалу мәнерімен таныстырады. Әртүрлі суретшілердің бір туындыға салған суреттері салыстырылады. Викториналар, көрмелер өткізіледі.

Балалардың әдеби дамуына ертеңгіліктер, жазушының немесе ақынның шығармашылығына арналған демалыс кештері, ертегілер, жұмбақтар кештері, әдеби викториналар (халық ертегілері, бір автордың шығармалары, белгілі кітаптар бойынша) ықпал етеді. әр түрлі жазушылар). Өнердің әртүрлі түрлерінің – музыка, көркем әдебиет, бейнелеу өнерінің бірігуі мерекелік атмосфераны қалыптастырады.

Балаларды ұйымдастырылған әрекеттертан тыс уақытта көркем әдебиетпен таныстыру бойынша жұмыстың барлық түрлері кітапқа деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті оятып, болашақ оқырмандарды қалыптастырады.

8 БӨЛІМ. САУАТ АШУ НЕГІЗДЕРІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

8. 1 Сауат ашуға дайындықтың мәні

Сауаттылыққа дайындықтың мәнін анықтау үшін ең алдымен жазбаша сөйлеудің қандай ерекшеліктері бар екенін және оқу мен жазуды меңгеру үдерісінде ең бастысы не екенін түсіну керек.

Оқу және жазу – сөйлеу әрекетінің түрлері, оның негізі ауызша сөйлеу болып табылады. Бұл қазірдің өзінде қалыптасқан екінші сигналдық жүйеге

негізделген, оған қосылатын және дамытатын жаңа бірлестіктердің күрделі қатары (Б.Г. Ананьев). Демек, сауаттылықты оқытудың негізі болып табылады жалпы сөйлеу тілі балалардың дамуы. Сондықтан сауаттылыққа дайындық кезінде балабақшадағы балалардың сөйлеу тілін дамытудың барлық процесі маңызды: келісімді сөйлеуді, сөздік қорын, сөйлеудің грамматикалық жағын дамыту, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу. Тәрбиешілердің зерттеулері мен жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, сөйлеу қабілеті жақсы дамыған балалар сауаттылықты ойдағыдай меңгереді.

Сөйлеудің өзі, оның элементтері балалардың зейіні мен зерттеу нысанына айналғанда, басқа біреудің және оның сөйлеуі туралы қарапайым хабардарлықты қалыптастырудың ерекше маңызы бар. Сөйлеу рефлексиясының қалыптасуы (өзіндік сөйлеу әрекетін, сөйлеу әрекеттерін жүзеге асыру), сөйлеудің озбырлығы жазбаша сөйлеуді оқытуға дайындықтың маңызды аспектісі болып табылады. Бұл қасиет мектепке жалпы психологиялық дайындықтың ажырамас бөлігі болып табылады. Сөйлеу мәлімдемесін құрастырудың озбырлығы мен саналылығы жазбаша сөйлеудің психологиялық сипаттамасы болып табылады. Сондықтан ауызша сөйлеудің озбырлығы мен рефлексиясының дамуы жазбаша сөйлеуді кейіннен меңгеруге негіз болады.

Сөйлеуді танудың белгілі бір деңгейінің және сауаттылыққа дайындығының көрсеткіштері келесі дағдылар болып табылады: зейінін вербальды тапсырмаға аудару; өз мәлімдемелерін ерікті және әдейі құрастыру; вербальды тапсырманы орындау үшін ең қолайлы тілдік құралдарды таңдау; оны шешудің ықтимал нұсқалары туралы ойлану; вербальды тапсырманың орындалуын бағалау.

Сөйлеу дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру және тіл мен сөйлеу құбылыстары туралы хабардар болу сөйлеуді дамытудың біртұтас процесінің өзара байланысты жақтары болып табылады. Бір жағынан, сөйлеу дағдыларын жетілдіру тіл құбылыстарын кейіннен танудың шарты болса, екінші жағынан, тілмен саналы түрде жұмыс жасау, оның элементтері практикалық дағдыларды дамытудан оқшауланбаған. Сауаттылыққа бағытталған дайындық, сөйлеу туралы бастауыш білімді қалыптастыру оның озбырлығы мен сана-сезімін арттырады, бұл өз кезегінде жалпы сөйлеу тілінің дамуына, балалардың сөйлеу мәдениетін арттыруға әсер етеді. Осылайша, балабақшадағы сөйлеуді дамыту үдерісі мен сауаттылыққа дайындық арасында екі жақты байланыс қажет.

Қазіргі психологиядағы оқу мен жазудың механизмдері ауызша сөйлеуді кодтау мен декодтау процестері ретінде қарастырылады. Ауызша сөйлеуде әрбір сөздің мағынасы сөйлеу дыбыстарының белгілі бір кешенінде кодталады. Жазбаша сөйлеуде ауызекі сөйлеуге қатысты басқа код қолданылады. Бір кодтан екіншісіне ауысу транскодтау деп аталады. Оқу –

бұл әріптік кодты сөздердің дыбысына аудару, ал жазу, керісінше, ауызша сөйлеуді қайта кодтау.

Қазақша жазу – дыбыс-әріптік. Ол тілдің дыбыстық құрамын дәл және нәзік жеткізеді және басқа оқу механизмін қажет етеді: ондағы транскодтау процесі қамтамасыз етіледі дыбыс-әріптік сөздерді талдау арқылы. Сондықтан оқудың психологиялық механизмі де өзгереді: оқудың бастапқы кезеңі - сөздердің дыбыстық түрін олардың графикалық (әріптік) үлгісі бойынша жаңғырту процесі. Мұнда оқуды үйренуші тілдің дыбыстық жағымен әрекет етеді және сөздің дыбыстық формасын дұрыс жаңғыртпай, оқылғанды түсіне алмайды.

Оқуды оқыту әдістемесінің тарихындағы барлық ізденістер, деп атап өтті Д.Б. Эльконин, сөздің дыбыстық формасын оның әріптік моделіне сәйкес қалпына келтірудің осы механизмін және оны қалыптастыру тәсілдерін нақтылауға бағытталды. Нәтижесінде сауаттылыққа баулу жолы анықталды: дыбыстық мағыналарды меңгеруден әріптерге дейінгі жол; сөйлеудің дыбыстық жағын талдау және синтездеу жолы.

Сондықтан қазіргі әдістемеде сауаттылықты оқытудың дыбыстық аналитикалық және синтетикалық әдісі қабылданған. Оның атауының өзі оқыту тіл мен сөйлеудің дыбыстық жағын талдау мен синтездеуге негізделгенін көрсетеді. Көп жағдайда бүгінде дыбыстық аналитикалық-синтетикалық әдістің нұсқалары. Бұл әдіс оқудың позициялық принципіне негізделген, яғни. дауыссыз фонеманы оқу кезінде айту одан кейінгі дауысты фонеманың орнын ескере отырып жасалуы керек. Мысалы, мал, бор, мял, мыл, мул сөздерінде дауыссыз дыбыс қай дыбыстан кейін келетініне қарай әр жолы әрқалай айтылады.

Сауаттылықты оқытуда бұл білім алушылардың міндетті түрде орындауынан көрінеді: 1) барлық дауысты және дауыссыз фонемаларды анық ажырату; 2) сөздерден дауысты фонемаларды табу; 3) дауысты дыбысқа бағдарлану және алдыңғы дауыссыз фонеманың қаттылығын немесе жұмсақтығын анықтау; 4) дауыссыз фонемаларды барлық дауысты дыбыстармен үйлестіре меңгеру.

Оқу механизмін талдау балалардың сөйлеудің дыбыстық жағына кең бағдар алуы керек деген қорытындыға әкеледі. Фонематикалық естуді дамытуға көп көңіл бөлу қажет. Фонематикалық есту – адамның сөйлеу дыбыстарын қабылдау қабілеті. Балалардың сөйлеу тілін зерттеушілер (А.Н. Гвоздев, В.И. Белдқжов, Н. Швачкин, Қ. Лямина және т.б.) фонематикалық естудің өте ерте дамитынын дәлелдеді. Қазірдің өзінде екі жасқа дейін балалар ана тілінің барлық қыр–сырын ажырата біледі, бір ғана фонемамен (аю - тостаған) ерекшеленетін сөздерді түсінеді және оларға жауап береді. Дегенмен, күнделікті қарым-қатынас үшін жеткілікті бастапқы фонематикалық есту оқу және жазу дағдыларын меңгеру үшін жеткіліксіз. Оның жоғары формаларын

дамыту қажет, онда балалар сөйлеу ағымын, сөздерді құрамдас дыбыстарға бөле алады, сөздегі дыбыстардың ретін белгілей алады, т. сөздің дыбыстық құрылымына талдау жасау. Эльконин дыбысты талдау үшін осы арнайы әрекеттерді атады фонематикалық қабылдау арқылы сөздердің құрылымы. Дыбыстық талдау әрекеттері, зерттеулер көрсеткендей, өздігінен пайда болмайды. Бұл іс-әрекеттерді меңгеру міндеті сауаттылыққа байланысты ересек адамның алдына баланың алдына қойылады, ал іс-әрекеттердің өзі арнайы оқыту процесінде қалыптасады, онда балаларға дыбыстық талдау құралдары үйретіледі. Ал бастапқы фонематикалық есту оның жоғары формаларын дамытудың алғышарты болып табылады.

Фонематикалық естуді дамыту, балалардың тілдік шындыққа кең бағдарлануын, дыбыстық талдау мен синтез дағдыларын қалыптастыру, сонымен қатар тіл мен сөйлеуге саналы қатынасты дамыту сауаттылыққа арнайы дайындықтың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. .

Фонематикалық естуді және фонематикалық қабылдауды дамытудың оқу және жазу дағдыларын меңгеруде маңызы зор. Фонематикалық есту қабілеті дамымаған балалар әріптерді меңгеруде қиналады, баяу оқиды, жазуда қателіктер жібереді. Керісінше, фонематикалық есту қабілеті дамыған жағдайда оқуды үйрену сәтті болады. Фонематикалық естуді бір мезгілде дамыту және оқу мен жазуды үйрену өзара тежелуді қамтамасыз ететіні анықталды (Т.Г. Егоров).

Сөздің дыбыстық жағына бағдарлау сауаттылықтың принциптерін меңгеруге дайындалудан гөрі кеңірек мағынаға ие. Д.Б. Эльконин тілдің кейінгі меңгерілуі – грамматика мен соған байланысты емленің барлығы балаға тілдің дыбыстық болмысы, сөздің дыбыстық формасының құрылымы қалай ашылатынына байланысты деп есептеді. Сауаттылыққа дайындық сонымен қатар аналитикалық және синтетикалық іс-әрекеттің дамуының жеткілікті деңгейінде жатыр, өйткені оқу мен жазуды меңгерудің бастапқы кезеңі тілдік материалды талдау, салыстыру, синтездеу және жалпылау дағдыларын қажет етеді.

8. 2. Сауаттылыққа дайындықтың міндеттері мен мазмұның тарихи қалыптасуы

Психологиялық-педагогикалық зерттеулер (Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, Л. Божович, Тихеева Е.И., Ю.И. Фаусек, Р.Р. Сониная және т.б.), балабақшадағы, отбасылық тәрбиенің тәжірибесі балаларды сауаттылыққа ертерек оқытудың қажеттілігі мен мүмкіндігін көрсетті.

50-жылдардың екінші жартысында. А.П. Усова мен А.И. Воскресенскаяның жетекшілігімен алты жасар балаларды оқу мен жазуға үйретудің ерекшеліктерін, мазмұнын, әдістемесін зерделеу мақсатында ауқымды тәжірибелік жұмыстар жүргізілді. Оның негізінде "Балабақшадағы тәрбие бағдарламасына" (1964) "Сауат ашу" бөлімі енгізілді, онда мектепке

дайындық тобындағы балаларды толық емес алфавит бойынша оқуға және жазуға үйрету қарастырылған. Бағдарламаны сынақтан өткізу кезінде оның мазмұны бірқатар себептерге байланысты (білікті кадрлардың жетіспеушілігі, әзірленген әдістеменің кемшіліктері, материалдық-техникалық базаның әлсіздігі) елеулі өзгерістерге ұшырады: алдымен жазуға, содан кейін оқуға үйрету алынып тасталды.

1970 жылдардың басына қарай бағдарламада сауат ашуға дайындық қана қалды. Сонымен бірге, осы уақыт ішінде мектеп жасына дейінгі балаларға арналған әдістемені әзірлеу бойынша зерттеулер тоқтаған жоқ. Бес жасар бала ана тілінің дыбыстық жағына ерекше сезімталдыққа ие, сондықтан дәл осы жас оқуды бастау үшін ең қолайлы болып табылады. Алты жастағы балалар оқуға ерекше қызығушылық танытып, оны ойдағыдай меңгереді (Н.С. Варенцова). Бірақ дыбысқа бағдарлауды қалыптастыруды ертерек, бес жастан бастап, бала тілдің дыбыстық формасына, сөйлеудің фонетикалық дәлдігіне, дыбыстық ойындарға, сөзжасамға үлкен қызығушылық танытқан кезде бастаған жөн (Н.В. Дурова). Осы зерттеулердің нәтижелері кейінгі бағдарламаға негіз болды (1984). Сауат ашуға дайындық тек тек мектепалды дайындық қана емес, ол әлдеқайда ертерек басталады. Сонымен, қазірдің өзінде кіші, орта топта сөздің дыбысын тыңдау қабілеті қалыптасады, балаларды "сөз", "дыбыс" терминдерімен таныстырады.

Ортаңғы топта балаларды "сөз", "дыбыс" терминдерімен іс жүзінде анықтамасыз таныстыруды жалғастырады, яғни жаттығуларды орындауда, сөйлеу ойындарында осы сөздерді түсінуге және қолдануға үйрету. Сөздердің дыбыстардан тұратындығымен, дыбысталуының әр түрлі және ұқсастығымен, сөздегі дыбыстардың белгілі бір реттілікпен айтылуымен таныстырады. Балада қатағ, ұяң, үнді дауыссыз дыбыстарды құлақпен ажырата білу, сөздегі бірінші дыбысты анықтап, бөліп айту, берілген дыбысы бар сөздерді атай білу қабілеттері қалыптасады. Сөздегі дауысты дыбысты ерекшелеуге үйрету: берілген дыбысты ұзақ айту (р-р-р), әдеттегіден қаттырақ, анық айтылады.

Ересек топта: әр түрлі дыбыстық құрылымдағы сөздерге талдау жасау; сөздік екпінді бөліп, оның сөз құрылымындағы орнын анықтау; ерекшеленген дыбыстарды сапалы сипаттау болады.

Мектепке дайындық тобында сауаттылық негіздерін меңгеру бойынша жұмыс аяқталады. Мұнда балаларды оқуға және жазуға үйрету қарастырылған. Жыл соңына дейін балалар: 30 – 40 сөз жылдамдығымен оқуды үйренуі керек мин-да, әріптерді байланыстыру түрін және олардың негізгі элементтерінің анық жазылуын сақтай отырып, сөздерді дәптер жолына жазу; жазу қалпын меңгеру. *Бағдарламаны талдау көрсеткендей, оның негізгі бағыты сөздің дыбыстық құрылымымен танысуға, дыбыстық*

талдау әрекеттерін қалыптастыруға, содан кейін сауаттылыққа үйретуге бағытталған.

Типтік бағдарламада (1985) мазмұны едәуір тар болды. Ортаңғы топта фонематикалық естуді дамыту көзделеді: есту арқылы ажырату және белгілі бір дыбысы бар сөзді атау, ересек топта дыбыстың сөздегі орнын анықтауға үйрету көзделеді. Мектепке дайындық тобында ұсынылады: балаларға сөйлем туралы түсінік беру (грамматикалық анықтамасыз); 2–ден 4-ке дейінгі сөздерден сөйлемдер құрастыруға, жай сөйлемдерді олардың ретін көрсете отырып, сөздерге бөлуге жаттықтыру; екі буынды сөздерді буынға бөлуге, буыннан сөз құрауға, үш буынды сөздерді буынға ашық буынмен бөлуге үйрету.

Заманауи бағдарламалардың мазмұны айтарлықтай ерекшеленеді. Балаларды даярлауға қойылатын талаптардың көлемі оқытудың сауаттылық негіздеріне және қай жаста қарастырылатындығына байланысты анықталады. Сауаттылыққа дайындық бойынша жұмыстың мазмұнын анықтау кезінде келесі бағыттарды бөліп көрсеткен жөн деп айтуға мүмкіндік береді:

1. Балаларды сөзбен таныстыру – сөзді сөйлеу ағымынан дербес семантикалық бірлік ретінде бөліп алу;
2. Сөйлеммен танысу – оны сөйлеуден мағыналық бірлік ретінде бөліп көрсету;
3. Сөйлемнің сөздік құрамымен танысу – сөйлемді сөзге бөлу және сөздерден (2-4) сөйлем құрау;
4. Сөздің буындық құрылымымен танысу – сөздерді (2-3 буыннан) бөліктерге бөлу және буындардан сөздер құрастыру;
5. Сөздердің дыбыстық құрылымымен танысу, сөздерді дыбыстық талдау дағдыларын қалыптастыру: дыбыстардың (фонемалардың) санын, ретін анықтау және белгілі бір дыбыстармен сөздерді құрастыру, түсіну мағынасы фонеманың айырықша рөлі туралы.

Жетекші рөлді сөздердің дыбыстық құрамын талдау қабілетін қалыптастыру атқарады, өйткені жоғарыда айтылғандай, оқу мен жазу процесі фонемалардың графикалық бейнесін ауызша сөйлеуге және керісінше аударумен байланысты.

8.3 Сөзбен және сөйлеммен таныстыру. Сөйлемдердің сөздік, буындық, дыбыстық құрылымымен таныстыру

Сөзбен таныстыру. Сөз туралы түсінік қалыптастыруда екі негізгі ойды бөліп көрсетуге болады: сөзді сөйлеу ағымынан бөліп алу және сөзді дербес семантикалық бірлік ретінде ашу. Балалар "сөз" терминімен орта топта қарым-қатынас жасау барысында, дыбыстың айтылуын үйрету, сөздік қорын байыту бойынша әр түрлі сөйлеу жаттығуларын орындау кезінде таныса

бастайды. Өрнектер "Мына сөзді айтқанымды тыңда", "Сөзді айт. дұрыс" және басқаларын тәрбиеші жиі пайдаланады. Сөздерді сөйлеу ағымынан бөліп көрсету үшін әр түрлі ойын жаттығулары қолданылады, онда балалар әр түрлі заттар мен ойыншықтарды, олардың қасиеттері мен қасиеттерін сөзбен атайды. Ортаңғы топқа арналған ойынға мысалдар келтірейік *"Пойыз"*. Ойыншықтар (аю) бөлменің әртүрлі жерлеріне орналастырылады, қуыршақ, қоян, түлкі, көгершін). Ойыншықтардың атаулары – пойыз тоқтайтын станциялардың атаулары. Станцияны машинист хабарлайды. Жүргізушінің рөлін ересек адам, ал жүргізушінің артында тұрған балалар жолаушылардың рөлін алады. Машинист сигнал береді, ал пойыз дөңгелектердің соғуын имитациялай отырып, жолға шығады. Станцияда (ойыншықтың жанында) пойыз тоқтайды, ал жүргізуші оны хабарлайды: "Қоян станциясы, келесі станция "түлкі" және т.б. Пойыз толық айналым жасағаннан кейін ойын қайталанады. Ересектер мен балалар рөлдерді ауыстырады. Содан кейін ойыншықтар үстелге қойылады. Балаларға ойыншықтардың атын беру ұсынылады. Олардың назарын ойыншықтың атын атағаннан кейін баланың бір сөз айтқанына аударады ("Сен ойыншықтың атын атадың, аю деген сөзді айттың. Енді бұл сөзді дауыстап, сүйіспеншілікпен айт").

"Сөз" ұғымымен балаларды көркем әдебиет құралдарымен, сөз үлкен рөл атқаратын шығармалардың көмегімен таныстыруға болады.

Сөз туралы түсінік әр түрлі сөздік жаттығуларында, сөзжасам жаттығуларында бекітіледі. Сонымен бірге олар баланың назарын сөздің мағыналық жағына аударуға көмектеседі (сөз затты, белгіні, іс-әрекетті білдіреді). Жаттығуларға арналған тапсырмаларды құрастыруда тәрбиеші мына сөзді қолданады: "Мағынасы жағынан қуанышты сөзге жақын сөзді таңда. Осылайша, балалардың сөзге зейіні қалыптасады; олар сөздің мағынасын іс жүзінде меңгереді, оны сөйлеудің дербес бірлігі ретінде қабылдайды, сөйлеуде дұрыс қолдана бастайды. Үлгілік бағдарламада әрбір сөздің мағынасы болатыны туралы түсінік қалыптастыру, сөздің мағынасына қызығушылыққа баулу. Сөздерді дыбыстық талдау: сөздегі дыбыстардың ретін, дауысты және дауыссыз дыбыстарды анықтау көзделеді.

Сөйлеммен таныстыру

Сөйлеммен таныстыру бойынша жұмыстың бірізділігі сөзбен танысу кезектілігіне ұқсас. Алдымен сөйлемді сөйлеу ағымынан бөліп алу керек. Осы мақсатта дайын ұсынылады немесе балалармен бірге құрастырылады сурет бойынша шағын әңгіме. Әңгіме әр сөйлемнің интонациялық екпінімен анық айтылады: "Бақшада алма ағаштары өседі. Балалар егін жинап жатыр. Алма себетте жатыр". Әрі қарай әрбір сөйлемге сұрақтар қойылады: "Басында не туралы айтылады? Мен не туралы айттым? Мен бақ туралы не айттым? Сосын мен не дедім? Мен балалар туралы не айттым?" және т.б.

Оқыту 2-3 сөзден тұратын көсемшелер мен жалғаулықтарсыз жай сөйлемдерді талдаудан басталады (Қуыршақ отырады. Қуыршақ шарды ұстайды). Сөйлемдерді талдау үшін көрнекі-тиімді әдістер мен тәсілдер қолданылады: ойыншықтарды қарау, ойыншықтармен әрекеттерді көрсету, суреттерді қарау, кеңістікті модельдеу. Сонымен бірге сөйлем құру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Оқытудың негізі мыналар болып табылады: сөйлемді анық айту, сөздерді дауыстап бөліп көрсету, олардың сандық және реттік саны (неше сөз, бірінші сөз қандай, қайсысы кейін барады), абстрактілі белгілерді (сызықтар, жолақтар, шаршылар, таблолар) пайдалана отырып, сөздерді кеңістіктік модельдеу. Соңғысы балаға сөйлеудің сызықтығын (жүйелілігін) және дискреттілігін (артикуляциясын) түсінуге көмектеседі.

Алғашқы ұйымдастырылған әрекетте, ойыншықтармен жұмыс жасау барысында балаларға кез-келген ойыншық туралы әр түрлі сөйлемдер айтуға болатындығын көрсетеді (Қуыршақ отырады. Қуыршақ жатыр. Қуыршақ таңғы асын ішіп отыр). Сөйлемдерді балалар қайталайды. Содан кейін олардың өздері ойыншықтар туралы ұсыныстар жасайды. Сөйлемдердің бірін тәрбиеші әр сөзден кейін үзіліспен айтады. Бұл кезде балалар неше сөзден, бірінші сөзден, екінші сөзден тұратынын есептейді. Осыған ұқсас жұмыс 2-3 сөзден тұратын басқа сөйлемдермен де жүргізіледі. Нәтижесінде балаларда әр пән туралы сөйлемдер айтуға болады, сөйлемдер сөздерден тұрады деген ой қалыптасады. Ұсынысты талдаудағы бастапқы бағдар осылай қалыптасады.

Басынан бастап сызбаларды қолданған жөн. Балаларға сөйлемде қанша сөз бар екенін білу үшін оны салуға (жазуға) болатындығы түсіндіріледі. Тәрбиеші талданып отырған сөйлемдегі сөздердің санына қарай тақтаға сызықтар сызып: "Бір сызық бір сөзді білдіреді. Мұнда үш ерекшелік бар, сондықтан сөйлемде үш сөз бар. Бірінші сөз жай сызықпен емес, бұрышы бар сызықпен белгіленеді, сөйлемнің соңына нүкте қойылады".

Модельдеудің басқа түрлерін де қолдануға болады; әрбір сөзді шаршы, жолақ, санау таяқшасы арқылы бейнелеуге болады. Әр түрлі ұсыныстардың сызбалары бар карточкалар жиынтығы болған жөн. Балалар бұл жинақтарды сөйлемдерді талдау және құрастыру кезінде пайдаланады. Схема-модельдер сөйлеуді талдау дағдыларын қалыптастыруда пәндік қолдауды қамтамасыз етеді, сөйлемнің құрылымы туралы жалпылама түсініктерді қалыптастыру құралы болып табылады.

Ойынның әртүрлі нұсқаларында балалар тілді байқауға, сөздердің ретін өзгерткенде не болатынын көруге, бір, екі сөз қосу арқылы сөйлемді таратуға, бір сөзді ауыстыруға, сөз таптарынан сөйлемдер құрастыруға үйренеді.

Сөздің буындық құрылымымен таныстыру

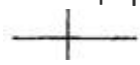
Оқуды бастапқы жаттықтыру буындарды (әріппен емес) оқу қабілетін қалыптастыруды, яғни. балалардың түсінуіне қолжетімді сөздерді бірқалыпты буынды, позициялық оқуды меңгеру. Осыған байланысты сөздердің буындық құрылымымен танысу балаларды сауаттылыққа дайындауда маңызды орын алады.

Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасында буын туралы ұғымдарды қалыптастыру, сөздерді буындарға бөлу, олардың саны мен ретін анықтау. Буындардан сөздер құрастыруға (ауызша) үйрету. Бұл міндетті орындау буынның сөйлеудің айтылу және сөзжасамдық бірлігі болуын жеңілдетеді. Сонымен қатар, буындарды талдау дағдылары бірден қалыптаспайды, өйткені олар келесідей сол ұсынысты талдау сияқты, олар күрделі ақыл-ой әрекеттерін қамтиды. Мәселе сонымен қатар сөздердің буындық бөлінуін үйрету кезінде балаларды буындардан бөлек болмайтын екпінмен таныстыру қажет екендігімен қиындайды. Тіл мамандары буынды екпіннің физикалық тасымалдаушысы деп атайды. Екпіннің арқасында сөз дыбыстық бірлік ретінде қабылданады.

Сауат ашу негіздері әдістемесінде сөздерді буынға бөлу бойынша жұмыстың реттілігі егжей-тегжейлі жасалған. Ең алдымен, балаларды "буын" терминімен таныстыру қажет (алдымен "сөз бөлігі" тіркесі қолданылады, өйткені балалар "буын" және "сөз" ұғымдарын араластырады). Егер ұшу сөзі, дыбысы, сөйлемі бар сөздер күнделікті қарым-қатынас процесінде, сөйлеудің әр қырын жаттықтыру барысында әр түрлі сөйлеу жаттығуларын орындау кезінде жиі кездесетін болса, онда буын сөзі оларға мүлде беймәлім.

Жұмыстың бастапқы кезеңінде талдау үшін айтылуы мен жазылуы сәйкес келетін (айна, шана) тура ашық буындардан тұратын қос буынды сөздер алынады. Сөздің буындық бөлінуімен танысуды сөйлемдерді сөздерге бөлуге ұқсастық негізінде құруға болады, балаларды сөздерді тоқтаулармен, бөлшектеп айтуға шақырады.

Сөздерді буын арқылы қабылдау және өз бетінше айту әрекетінен кейін бірден балаларға сөзде (екі) неше бөлік естігенін, қайсысы бірінші, қайсысы екінші екенін айту тапсырмасы беріледі. Бұл жағдайда тәрбиеші тек есту қабілетіне ғана емес, сонымен қатар көрнекі қабылдауға (сөзді айтқанда ауыз неше рет ашылады, оның ішінде неше бөлік бар), сондай-ақ тактильді-бұлшықеттік сезімдерге (балаларды қолды алақанның артқы жағымен иектің астына қоюға шақырады) сүйенеді.: сөзді айтқанда иек қолға неше рет тиеді, сөзде неше бөлік бар). Дәл сол жерде сөз графикалық түрде тақтада көлденең сызық түрінде бейнеленген, ортасында кішкене тік сызықпен бөлінген:

(басқа схемалар да мүмкін; кейінірек мектепте оқыту кезінде қолданылатын модельді таңдаған жөн). Тәрбиеші нұсқағышты сызба бойынша жүргізеді, ал балалар хормен сөзді бөліктерге бөліп айтады.

Балаларға, мысалы, түлкі мен тиін бейнеленген екі сурет көрсетіледі, олардың астында осы сөздердің буындық құрылымының сызбалары берілген. Сөздер бөліктерге бөлініп айтылады (хормен және жеке-жеке), талданады. Балалар суреттердің астындағы сызбалардың неліктен бірдей екенін түсіндіреді (бұл екі бөлікке бөлінген сөздердің сұлбасы).

Бірте-бірте талдау үшін үш бөліктен тұратын сөздер енгізіледі (ай-да-на, ма-ши-на), содан кейін ғана сөздер бір буынды (ірімшік, үй) болады, өйткені оларда сөздің қандай бөлігі екенін көрсету мүмкін емес. Балалар дидактикалық ойында бір буынды сөздермен танысады, онда олар әртүрлі буын санынан тұратын атаулары бар суреттерді жіктейді. Балаларға суреттер таратылып, буындардың санын басшылыққа ала отырып, оларды тиісті схемалар бойынша тарату ұсынылады. Аттары буынға бөлінбейтін суреттерді басқа белгіге – шеңберге қою керек. Жіктеу аяқталғаннан кейін тапсырманың дұрыстығы тексеріліп, үшінші топқа жатқызылған, бөлшектеп айтылмайтын сөздер талқыланады (Ф.А. Сохиннің мысалы).

Оқыту барысында келесі әдістер қолданылады: сөздегі буындарды сандық және реттік санау; сөзді айту кезінде алақанның артқы жағын иекке тигізуді санау; сөздің дыбыстық құрамының сызбалық бейнесі (сөйлемнің құрамымен танысқандағыдай); дыбыстық құрамын модельдеу буын сызғышының көмегімен; балалардың сөздермен өз бетінше іс-әрекеті, сөздерді құрамдас буындарға бөлу принципін меңгерту керек.

Сөздің дыбыстық құрылымымен таныстыру

Сөздің дыбыстық құрылымымен танысу барысында дыбыстық сөзді арнайы бақылау мен талдаудың объектісіне айналдыру қажет.

Сөйлеудің дыбыстық жағы баланың назарын ерте аударады. Ол басқа адамдардың айтылу ерекшеліктерін байқайды, қате айтылуына нақты мысалдар келтіреді, жеке дыбыстардың айырмашылығын байқайды. Дегенмен, ол сөздерді дыбыстарға өз бетінше ыдыратуды білмейді. Себебі, күнделікті қарым-қатынаста сөздің дыбыстық жағын талдау міндеті балалардың алдына қойылмайды. Оны тек сауаттылыққа байланысты шешу керек.

Зерттеулерде Ф.А. Сохина, Л.Е. Журовамен ал олардың оқушылары сөздің дыбыстық формасында балалардың бағдарын қалыптастыру ретін әзірледі. Балаларды сөздің дыбыстық жағымен таныстыру кіші және орта топтардан басталады, жаттығулар мен сөйлеу ойындарында сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу барысында олар дыбыстарды анық және анық айтуға, сөздердің дыбысталуын тыңдауға, ұқсас және әр түрлі сөздерді құлақ арқылы ажырата білуге, оларды айтуға үйренеді. дауыстың әр түрлі күші және әр түрлі қарқынмен. Балаларды өлеңдерді, ұқсас сөздерді тыңдауға, олардағы жиі қайталанатын дыбыстарды байқауға үйретеді. Бірте-бірте олар дыбыс сөзінің мағынасын меңгереді. Мұның бәрі балалардың назарын сөздің дыбыстық

формасына аударуға мүмкіндік береді. Содан кейін бұл жұмыс ересек топтарда жалғасады. Ол үшін дыбысты бөліп көрсетуге және оның мағыналық-ажыратушылық рөлін жүзеге асыруға бағытталған әр түрлі әдістемелік тәсілдер қолданылады: дыбыстарды интонациялық екпінмен сөздерді айту; әр түрлі сөздердің дыбысын тыңдау (ұзын, қысқа); жиі қайталанатын сөздер мен дыбыстарды оқшаулау тақпақтарда, әндер, өлеңдер; синонимдік сөздерді салыстыру (дәрігер – дәрігер, көңілді – қуанышты: сөздердің мағынасы жақын, дыбысы басқа); көп мағыналы сөздерді, омонимдерді салыстыру (ине; кілт – дыбысы бірдей, мағынасы басқа). Сөздің дыбыстық және мағыналық жағымен танысу сөз туралы тіл бірлігі ретіндегі түсініктерді қалыптастыруға көмектеседі және оның дыбыстық құрылымын талдауға кейінгі дайындықтың негізі болып табылады. Балаларды дыбыстық талдауға жетелеу орта топта басталады. Бұл кезең дыбыстық талдауды, содан кейін оқуды кейінгі оқытуда пропедевтикалық (дайындық) ретінде қарастырылады. Өмірдің бесінші жылындағы балалармен жұмыс істеу әдістемесін Н.В. Дурова зерттеді.

Балаларды дыбыстық талдауға дайындау мәселесін шешу үшін оларды сөзді біртұтас дыбыстық кешен ретінде емес, жеке дыбыстардан тұратын құрылымдық формацияның бір түрі ретінде қабылдауға үйрету керек, яғни. сөздегі жеке дыбыстарды естуге үйрету. Сөздегі дыбысты ерекшелеу тәсілі – сөздің ерекше айтылуы - ондағы бір дыбыстың интонациялық, ерекше екпінді екпінімен. (Жеке дыбыстарды кеңейтілген түрде айту – бұл мектеп әдістемесінде белгілі әдіс. Л.Е. Журова оны Д.Б. жүйесі бойынша оқытуға енгізді. Эльконин.) Күнделікті қарым-қатынаста сөздердің қалыпты айтылуымен мұндай міндет қойылмайды. Сондықтан балаға дыбыстың ерекше ұзақ айтылуын, оның интонациялық екпінін арнайы үйрету керек (ккү, кқкот). Бұл жағдайда сөзді бірге айту керек – бір дыбысты екіншісінен ажыратуға болмайды. Бұл жағдайда артикуляция сөзде бағдарлау қызметін атқара отырып, ерекше рөл атқара бастайды.

Дыбысты интонациялық оқшаулау тәсілін меңгеруге сөйлеу дыбыстарын желдің "әндерімен" салыстыру әдістері көмектеседі – қшш, сорғы – қққ, олардың айтылуы, дыбысты анықтау ("әндер") ересектер айтатын сөздерде (дыбыстың интонациялық екпінімен). Ол үшін ұзақ айтуға болатын сөздер таңдалады (ысқырған, дыбыссыз дыбыстармен). Әрі қарай балаларға желдің "әні" естілетіндей суреттер, ойыншықтар қою ұсынылады: шшшар, кошшка, қарындашпен; қоңыздың "әні" – күйік, қайшылар. Осылай айтылған кезде сөздегі дыбыстардың бірінен соң бірі жүретіні белгілі болады.

Зерттеушілер қандай да бір нақты дыбысты бөліп көрсетуден гөрі, сөздегі кез келген дыбысты ерекшелеудің жалпылама тәсілін меңгеруге ұмтылу керектігін баса айтады.

Бірте-бірте ән сөзінің орнына дыбыс сөзі қолданыла бастайды. Дыбыс интонациясымен сөздерді айта білу "Мен сияқты айт", "Май сөзіндегі с дыбысын барлығы еститінін айт", "Сөздерді ата" ойын тапсырмаларында бекітіледі.

Балалар сөздегі дыбыстың интонациялық ерекшелену тәсілін меңгергенде, оларға керекті дыбыстың қай жерде – сөздің басында, ортасында немесе соңында орналасқанын анықтауға үйрете бастайды. Содан кейін балалардың өздері қажетті дыбысы бар сөздерді атайды. Біріншіден, суреттер мен ойыншықтар арнайы таңдалады, олардың атауында берілген дыбыс бар, бұл сөз таңдауды жеңілдетеді. Көрнекі материалды қабылдау және сөздерді айту барысында балалар дыбыстың интонациялық екпін беру тәсілін меңгеруді жалғастырады. Бірте-бірте олар көрнекі материалға сүйенбей, белгілі бір дыбысы бар сөздерді атау қабілетін өз бетінше меңгереді. Бұл дағды әртүрлі ойындарда бекітіледі (ойындарды ұйымдастыру әдістемесі жоғарыда аталған әдістемелік әдебиеттерде сипатталған).

Жұмыстың келесі кезеңі – оқшауланған дыбысты атай білу және сөздегі бірінші дыбысты ажырата білу қабілетін қалыптастыру.

Балаларға интонациялық екпін үшін тек қатты дауыссыз дыбыстар ғана емес, сонымен қатар жұмсақ дыбыстар да ұсынылады: пппетух (п'), ққкит (к').

Оқу құралдарының бірі – үлкен өлшемді табло – сызғыш (4-тен 10 см) төртбұрышты терезелер қатарымен және сол түсті реңктегі жылжымалы жолақпен, оның соңында көк шаршы сызылған – "дыбыс". Тәрбиеші сөздегі бірінші дыбысты ұзақ айтқан кезде, жолақ бірінші терезеде соңында сызылған көк шаршы ("дыбыс") пайда болатындай етіп қозғалады. Шаршы бірінші дыбыс шыққанша сол жерде орналасады.

Екінші дыбысты айта бастағанда бірінші терезеде көк шаршы өшіп, екіншісінде пайда болады, т.б. Сөздің дыбысы тоқтаған кезде шаршы ("дыбыс") мүлде жоғалады. Осылайша, балалар бір уақытта кеңейтілген айтылымды естиді және сызғыштың терезелеріндегі "дыбыстардың" дәйекті түрде пайда болуы мен жоғалып кетуін қадағалайды.

Екінші нұсқаулық – бұл арнайы жасалған құрылғы, онда дыбыстардың дәйекті және баяу айтылуына сәйкес көгілдір шамдар кезектесіп жанады және сөнеді. Осылайша, балаларды сөздердің динамикасы мен сызықтығымен таныстырады, оларға сөзді дыбыстар тізбегі ретінде көрсетеді.

Сөздің "динамикасын" көрсетудің тағы бір түрі – сызғыштағы терезелер ретімен "дыбыстармен" толтырылған кезде. Терезеде пайда болған квадрат – "дыбыс" келесі терезе ашылғаннан кейін жоғалып кетпейді. (Сол сияқты екінші нұсқаулықта шамдар сөнбейді, бірақ ретімен жанады) Сөз динамикасын көрсетудің бұл формасы балаларды дыбыстық талдауды меңгеруде әрі қарай қолдануы тиіс сөз схемасына жетелейді.

Ересек топта балалардың дыбыстық (фонематикалық) талдау жасау қабілетін қалыптастыру міндеті қойылады. Естеріңізге сала кетейік, қазіргі заманғы әдістемедегі сөздердің дыбыстық талдауы деп түсініледі: 1) сөздегі фонемалардың орналасу ретін нақтылау; 2) фонемалардың айырым қызметін белгілеу; 3) белгілі бір тілге тән негізгі фонематикалық қарама-қайшылықтарды бөліп көрсету (Д.Б. Эльконин). Бұл дегеніміз, балалар сөздегі дыбыстардың ретін белгілеп қана қоймай, оларға сапалық сипаттама (дауысты, дауыссыз, қатты, жұмсақ) бере білуі керек. Дыбыстық талдау баланың алдында "сөздегі дыбыстар белгілі бір реттілікпен орналасатын сөздің дыбыстық формасын құрудың негізгі принципін" ашуға көмектеседі. Дыбыстық талдауды қалыптастыру әдістемесін Д.Б.Эльконин П.Я.Гальпериннің психикалық іс-әрекеттің кезең-кезеңімен қалыптасуы туралы теориясы негізінде.

Балалар сызбамен жақсы танысқаннан кейін тәрбиеші дыбыстық талдау әрекетін қалыптастыруға көшеді. Кейінгі ұйымдастырылған әрекетте оларды ауыстыруға үйретеді фишкалармен дыбыстар. Дыбыстар кезектесіп интонациямен ерекшеленеді, оқшау айтылады және фишкалармен бекітіледі. Бұл әрекет әр түрлі сөздермен бірнеше рет қайталанады. Сөздегі дыбыстың интонациялық екпінінің жақсы пысықталған әрекеті болашақ сауаттылықтың негізі болып табылады, жазуды жіберіп алмай. Біріншіден, талдау үшін үш дыбыстан тұратын сөздер ұсынылады: көкнәр, ірімшік, үй, кит, мысық, шар, пияз, қоңыз, түтін, мұрын, қатерлі ісік. Оларды талдағаннан кейін оқытуға дауысты және дауыссыз дыбыстарды ажыратуды енгізу ұсынылады. Талданған сөздердің бірінің мысалында дауысты дыбыс ерекшеленеді (оны айқайлауға болады; айтылған кезде ауызға "кедергі келтіретін" ештеңе жоқ – ерін де, тіс те, тіл де). Балалар дауысты дыбыстарды бұрын талданған барлық сөздерден тауып, оларды қызыл чиптермен белгілейді.

Болашақта балаларды дауыссыз дыбыстармен таныстырады (оларды айқайлауға да, ән айтуға да болмайды, олардың айтылуына әрқашан бір нәрсе "кедергі жасайды"). Балалар суретке және сызбаға сүйене отырып, бұрын талданған сөздердегі дауыссыз дыбыстарды атайды. Егер олар қазірдің өзінде қатты және жұмсақ дыбыстарды ("бауырлар") ажырата білсе, онда "қатты дауыссыз" және "жұмсақ дауыссыз" атаулары бірден енгізіледі. Оларды диаграммада белгілеу (ауыстыру) үшін көк және жасыл чиптер қолданылады..

Дауыссыз және дауысты дыбыстармен танысқаннан кейін төрт дыбыстан тұратын сөздерді талдауға көшеді. Әдістеме авторлары келесі сөздерді ұсынады: ара, ай, балық, түлкі, шана, сабын, қаз, моншақ. Балалар оларды талдаумен оңай күреседі. Асқыну сөздерді, дыбыстық ойындарды салыстыру арқылы жүреді. (Балалар дауысты және дауыссыз дыбыстардың рөлін атқарады. Мысалға: "Маған кел, бірінші дауысты дыбыс, енді екінші дауыссыз

дыбыс" т.б.; "Сөздерді ата" ойыны – балалар белгілі бір дыбысы бар сөздерді, мысалы, раушан сөзінің үшінші дыбысынан басталатын сөздерді атайды; балалар сөздерді олардың дыбыстық құрамының заңдылықтары (сызбалары) бойынша атайды; "Тап" ойыны және т.б.) Суреттер-схемалар тек сөз схемаларымен, сызбасыз қағаз жолақтарымен ауыстырылады.

Жұмыстың келесі кезеңі – ұрмалы дыбысты оқшаулауды үйрену. Біріншіден, балалар екпінді буынды ерекшелейді (әдістеме алдыңғы абзацта ашылған). Сөздерді дыбыстық талдау барысында бала сызбадағы екпіннің орнын дәл белгілейді. Ол үшін басқа (қара) түсті чип қолданылады.

Тренинг соңында балаларға су төгетін, құлып, аю, шыбын сияқты бес дыбыстан тұратын сөздер ұсынылады. Бірте-бірте дыбыс құрамының сызбасының қажеттілігі жойылады, тек чиптер ғана қалады, олардың көмегімен балалар үстелдерде сөздерді құрастырады. Сонымен, балалар сөздердің дыбыстық талдауын меңгереді.

Жыл соңына дейін олар кез келген ұсынылған сөзді талдай білуі керек; дауысты дыбыстарды, қатты және жұмсақ дауыссыз дыбыстарды ажырата білу; сөздің дыбыстық құрылымында еркін бағдарлану; ұсынылған үлгілер бойынша сөздерді таңдау.

Осылайша, дыбыстық талдау оның қалыптасуында келесі кезеңдерден өтеді: фонемалар тізбегін интонациялық таңдау және сөз сызбасы мен фишкалар негізінде сөздің жалпы фонематикалық талдауы; дауысты және дауыссыз фонемалардың дифференциациясы; сөздегі екпіннің орнын белгілеу; дауыссыз фонемаларды қаттылығы мен жұмсақтығы бойынша (бұдан әрі - керектік пен дауыстылық бойынша) саралау және сөздегі негізгі фонематикалық қатынастарды модельдеу; көрнекілікке – графикалық сызбаға сүйенбей дыбыстық талдау жүргізу, содан кейін чиптерден біртіндеп бас тарту. Толық дыбыстық талдау санада (ішкі жоспарда) жүзеге асырылады.

8.4. Жазуға үйретуге дайындық

Жазуды оқытуға дайындықтың мазмұны мен әдістемесін анықтау үшін ең алдымен жазу дағдысын меңгеру процесінің сипаттамаларына жүгіну керек. Бұл процесс күрделі аналитикалық және синтетикалық белсенділік болып табылады. Жазу құрылымында ауызша сөйлеу мен оқудың біртұтас ассоциативті тізбегі жаңа құрамдас бөліктермен күрделене түседі, атап айтқанда: бір жағынан көрінетін, сондай-ақ естілетін және айтылатын сөз арасындағы байланыстар, екінші жағынан қозғалыс реакциясы.

Демек, жазу механизмінде өзара әрекеттесу ең маңызды мәнге ие сөйлеу-қозғалтқыш және жалпы қозғалтқыштық анализаторлар (Е.В. Гурьянов, Б. Г. Ананьев).

Графикалық дағдылар – бұл бұлшықет күшіне негізделген іс-әрекеттер ғана емес, сонымен қатар дыбыс пен әріптің дұрыс арақатынасын, графикалық және орфографиялық ережелерді сақтауды талап ететін сөйлеу бірліктерін графикалық белгілерге (әріптерге) түрлендіру.

Демек, балаларды жазуға дайындау оқуды үйренуге дайындықпен бірлікте жүзеге асырылатыны анық. Жазу, оқу сияқты, ауызша сөйлеуді дамытудың жоғары деңгейінсіз мүмкін емес, бұл олардың қалыптасуына, оны жүзеге асыруға және талдауға негіз болып табылады, сонымен қатар аналитикалық және синтетикалық іс-әрекеттің жалпы қабілетін дамытпай.

Жазуға дайындықтың екінші аспектісі жазу техникасын меңгерумен, графикалық шеберліктің қозғалыс жағымен, жазуға психомоторлық дайындығын қалыптастырумен тікелей байланысты. Жазу дағдысын меңгерудің бастапқы кезеңі балалар үшін үлкен қиындық туғызады, өйткені ол қолдың бірқалыпты, ырғақты, үйлесімді қимылдарын, нәзік кеңістіктік бағдарларды, жақсы көзді дамытуды талап етеді. Осылайша, балаларды жазуға дайындау мазмұны, олардың интеллектуалдық және басқа жалпы сөйлеу тілінің фонематикалық қабылдауды, тіл мен сөйлеу құбылыстары туралы түсініктерді дамыту, қалыптастыру, осы құбылыстар туралы қарапайым хабардар болу қабілетін, дыбыстық талдау дағдыларын дамыту, жазу техникасын меңгеруге дайындық та қамтылған.

Балабақшаның мектепке дайындық тобында қол мен көзді жазуға дайындаудың негізгі міндеттері мыналар:

Көрнекі қабылдаудың дәлдігін дамыту, элементтерді бүтіннен бөліп алу және оларды қайтадан бүтінге біріктіру қабілетін қалыптастыру, кеңістіктік дифференциацияның дәлдігін дамыту.

Кеңістіктегі бағдарларды бағыттар бойынша дамыту (оңға, солға, оңға, солға; жоғарғы, төменгі сызғыш, ұяшық).

Жазу ережелерімен танысу: солдан оңға қарай жазу; элементтердің шамасын, олардың арасындағы қашықтықты бірдей сақтай отырып, парақты ретімен толтырыңыз.

Қолдың ұсақ бұлшықеттерін жазуға дайындау және берілген тапсырмаға сәйкес қимыл-қозғалысын басқара білу қабілетін дамыту (көлеңкелеу, жиектерді сызу және әріп элементтерін жазуға жаттықтыру).

Өз бақылаулары мен іс-әрекеттерін ауызша түсіндірмелермен сүйемелдеу қабілетін дамыту (ЕСКЕРТУ: Архангельская Н.В., Карлсен Е. Г. Балабақшада сауаттылыққа дайындық туралы. // Балабақшада мектепке дайындық. / Ред. А.П. Усова. – М., 1955).

Жазуға дайындық жаттығуларын орындау кезінде белгілі бір гигиеналық талаптарды сақтауға үйрету (дәптердің орналасуы, үстелге отыру, жазушының қалпы, дәптерден көздің қашықтығы, қаламды, қарындашты ұстау ережелері).

Бұл міндеттер ең алдымен жалпы жүйеде жүзеге асырылады тәрбиелік-балалармен тәрбиелік жұмыс.

Қолдың, білектің ұсақ бұлшықеттерінің дамуына, жазуға қажетті қимылдарды үйлестіруге (үйлестіруге) ықпал ететін бейнелеу іс-әрекетінің маңызы зор.

Дидактикалық жаттығулар саусақтардың ептілігін дамытуға пайдалы, педагогикалық жүйеде М. Монтессори.

Сондай-ақ арнайы таңдалған дайындық жаттығуларын өткізген жөн: геометриялық фигураларды, көкөністердің, жемістердің, саңырауқұлақтардың, жапырақтардың контурлық кескіндерін сызу және көлеңкелеу; әріп элементтеріне ұқсайтын заттарды салу (жалаушалар, саптыаяқтар, қияр, қармақ және т.б.); бұрыштардан, шаршылардан, шеңберлерден, жартылай сопақшалардан, ілмектерден, түзу сызықтардан, үстіңгі және астыңғы жағында дөңгелектелген сызықтардан және т.б. тұратын жиектерді салу. тігістің шекарасында.

Дәптердің бір шетінен екінші шетіне дейін доғалар болып табылатын жіңішке үлкен штрихтарды (қолды дамыту үшін) жүргізу сияқты жаттығулар да ұсынылады; жоғарыдан төменге қарай жіңішке қиғаш штрихтарды, сондай-ақ сопақшаларды, сегіздіктерді (қолдың саусақтарын дамыту үшін) жүргізу.

Бұл жаттығулар барысында көздің дамуына және көрнекі қабылдаудың дәлдігіне, дәптер парағындағы кеңістікті бағдарлауға, жазу кезінде гигиеналық ережелерді сақтауға көңіл бөлінеді.

9 БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДЫҢ ЭКСПЕРИМЕНТТІК ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ НӘТИЖЕСІ

9.1 Мектеп жасына дейінгі балалардың құрсақтан және ерте жастан сөйлеуін дамыту шарттары және тәжірибесі

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

АР19677736 «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың ғылыми-педагогикалық негіздері» тақырыбындағы 2023-2025 жылдарға арналған ғылыми жоба аясында

ТӘЖІРИБЕЛІК СЫНАҚ АЛАҢЫНЫҢ ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

- 1) *мақсаты;*
- 2) *міндеттері;*

3) *әдістемесі;*

4) *«Балалардың сөйлеуін диагностикалау» тақырыбындағы сынақ алаңының бағдарламасы.*

Мақсаты: Мектеп жасына дейінгі балалардың тілінің дамуы мен сөйлеуінің кешеуілдеу себептерін зерттеу және ұсынылатын әдістемелердің тиімділігін анықтау.

Міндеттері:

- анықтаушы тәжірибелік-сынақ жұмысы барысында мектепке дейінгі балалардың тілінің дамуы мен сөйлеуінің кешеуілдеу себептерін анықтау;
- мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудағы тілдік орта мен заттық дамытушы ортаның мүмкіндіктеріне талдау жасау;
- мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік дағдыларының даму көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау жасау арқылы ілгерілеу динамикасын зерттеу;
- мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуға ұсынылған әдістемелердің тиімділігін анықтау;
- педагог, бала, ата-ана үшін тиімділігін көрсете отырып, қолдануға болатын әдістемелік құралдарды ұсыну.

Зерттеу әдістері: Бақылау, эксперимент (анықтау, қалыптастыру, бақылау), әңгімелесу, сауалнама, талдау, жинақтау.

Эксперимент жүргізу кезеңдері:

дайындық кезеңі (2023 жж):

- мәселені қою, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік әдебиеттерді зерттеу, саралау;
- мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытуды бағалау инструменттерін (*деңгейлері, өлшемдері мен көрсеткіштері*) айқындау;
- мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың негізгі бағыттары мен олардың ерекшеліктерін анықтау;
- жоба барысына әзірленген теориялық материалдарды сынау үшін бақылау, сынақ базаларын анықтау, олармен келісім-шарт жасау;
- мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың тиімді әдіс-тәсілдері, құралдары мен шарттарын жүйелеу, топтау.

негізгі кезең (2024 -2025 жж):

1-кезең - эксперимент бағдарламасы мен материалдар іріктеу және дайындау (2024, шілде). Бақылау және сынақ алаңының педагогтерімен, тіл мамандары, ата-аналар арасында сауалнама өткізу) (2024, қыркүйек, қазан);

2-кезең – мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың тиімді әдіс-тәсілдері мен құралдарын сынақта қолдану;

3-кезең – мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту бағыттары бойынша әдістемелерді және дайындалған әдістемелік құралдардың сынақтағы тиімділігін бағалау.

«Балалардың сөйлеуін диагностикалау» сынақ алаңының бағдарламасы

Бағдарламаның мақсаты, міндеттері, зерттеу әдістері жоғарыда көрсетілді.

Негізгі бөлім

Бала тілінің дамуын диагностикалау процесінде:

- педагог бала тілінің дамуын жасына сәйкес нормаларына сәйкестігін қарайды;
- тілдік ортаның ықпалын бақылайды;
- заттық дамытушы ортаның әсерін бағалайды;
- баланың сөздік қорын диагностикалауды және оған бағыттап сөйлеуді түсінуін бақылауды;
- бала тілінің дыбыстық мәдениетінің қалыптасуын бақылайды;
- бала тілінің грамматикалық құрылымынның қалыптасуын зерделейді;
- баланың байланыстырып сөйлеуін зерттейді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілінің дамыту бағыттары бойынша диагностикалық құралдар:

1. Мектеп жасына дейінгі балалардың дыбыстау мәдениетін, сөздік қоры, грамматикалық дұрыс сөйлеуін және байланыстырып сөйлеу деңгейін анықтау диагностикалау құралы:

Кіші топ - 2 жас

1 нұсқасы

Мақсаты: балаларда сөздік қорының және дыбыстардың, сөздер мен сөз тіркестерінің анық айтылу деңгейін анықтау

Материал: 7 сурет (аяқкиім, қазан, қуыршақ, қоян, қозы, алма, сәбіз, машина).

Мазмұны: балаға суретті көрсеткен кезде атын атауы керек.

Нұсқаулық: "Мен суретті көрсетемін, ал сен суреттен не көргеніңді айтасың".

Қозы қалай маңырайды, машина жүргенде қандай дыбыс шығарады?

Бағалау критерийлері:

- 1 ұпай – бала 2-3 сөзді атады және сөздердегі дыбыстарды анық айта алмайды;
- 2 ұпай – бала 3-4 анық атай алады және дыбыстардан ішнара анық емес;
- 3 ұпай – бала 6-7 суретті анық атай алады.

2 нұсқасы

Мақсаты: балалардың ересектердің сөзін тыңдау және түсінуін, зат есім мен етістікті қолдану және анық айту деңгейін анықтау.

Материал: 7 сурет (аяқкиім, қазан, қуыршақ, қоян, қозы, алма, сәбіз, машина) немес ойыншықтарды қолдануға болады.

Мазмұны: балаға суретті көрсеткенде «Не істейміз?», «Не істейді?» деген сұрақтарға жауап беруі керек.

Нұсқаулық: "Мен суретті көрсетемін, ал сендер бұл заттармен істеуге болатынын айтасыңдар". Қазанды ашамыз, жабамыз деуге болады. Қимылын қайталату (қоян болып секіреміз)

Бағалау критерийлері:

1 ұпай – бала 2-3 сөзді атады және етістік қосып айтады немесе зат есіммен айтады, етістік қоса алмайды;

2 ұпай – бала 3-4 атай алады және етістікті қосып айтады;

3 ұпай – бала 6-7 суретті және етістікті қосып айтады.

3 нұсқасы

Мақсаты: балалардың ересектердің сөзін тыңдау, зат есім, етістік, сын есімді (үлкен-кіші) қолдану, дыбыстар, буындарды анық айту деңгейін анықтау

Материал: 7 сурет (аяқкиім, қазан, қуыршақ, қоян, қозы, алма, сәбіз, машина) немесе ойыншықтар. Екі көлемді сурет немесе ойыншықтар.

Мазмұны: балаға суретті көрсеткенде «Қандай аяқ киім, түсі қандай?», «Сәбіздің түсі қандай?» және т.б. деген сұрақтар қою. Ойыншық берілсе, онымен ойнауға заттық әрекетке жасатуға болады.

Нұсқаулық: "Мен суретті көрсетемін, ал сендер бұл заттармен болатынын айтасыңдар".

Бағалау критерийлері:

1 ұпай – бала 2-3 сөзді атады және етістік қосып айтады, сын есімді айта алмайды, дыбыстарды, буындарды дұрыс анық айта алмайды;

2 ұпай – бала 3-4 атай алады және етістікті, сын есімді қосып айтады, бірақ барлығын толық айта алмайды;

3 ұпай – бала 6-7 суретті және етістікті, сын есімді қосып айтады. Қарапайым сөз тіркестерін (2-4 сөз) дұрыс және дыбыстарды анық айтады.

4-нұсқау

"Мысықай мен күшік»

Мақсаты: әртүрлі интонацияларды ажырату және оларды мазмұнға сәйкес пайдалана алуы, дыбыстарды дұрыс айтуын, жеке дауысты және дауыссыз дыбыстарды, еліктеу сөздерін айта алады; сөздерді және қарапайым сөз тіркестерін (2-4 сөз) қайталап айта алуын зерттеу.

Мазмұны: Ересек адам қуыршақты алып: "бұл Айжан. Ол далаға серуендеп шығып еді бір дауысты естиді: біреу аянышты түрде мияулайды, осылай:

мияу-мияу... (шағымданған интонация). (Бала қайталайды.) Мияулап тұрған не? Айжан мысықайды қолына алып, үйге алып келді, оған табақпен сүт берді. мысықай қуанғанан рақмет айтып мияулады, осылай: мияу-мияу! (қуанышты ырғақпен). Бір кезде мысықты көрген күшік (ап-ап) үре бастады. Оған мысықай ренжіп мияулап жауап берді: мияу-мияу (ашулы ырғақпен). Бірақ Айжан оларды тез татуластырды. мысықай мен күшік дос болды

Нұсқаулық: Ойыншықтарды қолдануға болады. Балалар мысықай болып «мияулау» және күшік болып үру арқылы дыбыстарды дұрыс айтуын қадағалау. Балаларға бүкіл оқиғаны өз бетінше айтқызуға болады (ересек адам, қажет болған жағдайда, мазмұны бойынша барлық интонацияларды жеткізе отырып, жеке сөзбен немесе сөйлеммен көмектеседі).

Жоғары деңгей – бала әртүрлі интонацияларды ажырата алады, дыбыстарды дұрыс және еліктеу сөздерін айта алады; сөздерді және қарапайым сөз тіркестерін (2-4 сөз) қайталап айта алады (6-5 балл);

Орта деңгей – бала әртүрлі интонацияларды ажыратудан қиналады, дыбыстарды дұрыс және еліктеу сөздерін айта алады; сөздерді және қарапайым сөз тіркестерін (2-4 сөз) қайталап айтудан қиналады (4-3 балл);

Төменгі деңгей – бала әртүрлі интонацияларды ажыратудан қиналады, дыбыстарды айтуда қате бар және еліктеу сөздерін ап-ап айтады; сөздерді және қарапайым сөз тіркестерін қайталап айта алмайды (2-1 балл).

3 жас (орта топ)

1-нұсқа

Тапсырма. «Қуыршақ».

Мақсаты: балалар сөздік қорытың қалыптасуын диагностикалау.

Педагог балаға қуыршақты көрсетеді, келесі ретпен сұрақтар қояды.

1. Қуыршақтың аты кім? Оның атын ойлап табу.

1) бала сөйлемдегі есімді атайды (мен оны Айжан деп атағым келеді);

2) атау береді (бір сөзбен);

3) атау бермейді (қуыршақ сөзін қайталайды).

2. Айтшы, Айжан қандай?

1) екі немесе одан да көп сөздерді атайды (әдемі, талғампаз);

2) бір сөзді атайды (жақсы);

3) қасиеттерді, белгілерді атамайды (қуыршақ сөзін қайталайды).

3. Ол (Айжан) не киген?

1) өз бетінше екі киімді (жасыл көйлек, ақ шұлық киген) атайды;

2) педагогнің сұрақтарының көмегімен: "Бұл не? Көрсетіңіз..." (Бұл шұлық, бұл көйлек);

3) киім заттарын көрсетеді, бірақ оны атамайды.

4. Бір сөзбен қалай атауға болады? (Педагог: "көйлек, шұлық-бұл...?»))

- 1) бала жалпылаушы сөздерді (киім, заттар, көкөністер) атайды;
 - 2) киімнің басқа түрлерін атайды (көйлек, шұлық, жемпір...);
 - 3) педагог атаған сөздерді қайталайды (көйлек, шұлық, шалбар).
5. Сен қандай киім кидің?
- 1) екі сөзден артық атайды (көйлек, шалбар);
 - 2) екі киімді (сарафан, жейде) атайды;
 - 3) тек бір сөзді (көйлек) атайды немесе аяқ киімді (тәпішке, аяқ киім) тізімдейді.
6. Айжан не істейді? (Педагог әрекеттерді орындайды: қуыршақ отырады, тұрады, қолын көтереді, қолын бұлғайды.)
- 1) бала барлық әрекеттерді атайды;
 - 2) екі әрекетті атайды (тұрып, қолын көтерді);
 - 3) бір сөзді атайды-әрекет (тұру немесе отыру).
7. Қуыршақпен не істеуге болады?
- 1) екі сөзден артық атайды (ұйықтау, оны тербету, ойнау) ;
 - 2) екі әрекетті атайды (арбаға міну, қуыршақты тамақтандыру);
 - 3) бір сөзді атайды (ойнау).

9.1-кесте. Ортаңғы топқа арналған диагностикалық тапсырмалар.

№	Тапсырмалар	Жоғары	Орта	Төменгі
1	Қуыршақтың аты кім? Оның атын ойлап табу	бала сөйлемдегі есімді атайды (мен оны Айжан деп атағым келеді);	ат береді (бір сөзбен)	ат бермейді (қуыршақ сөзін қайталайды)
2	Айтшы, Айжан қандай?	екі немесе одан да көп сөздерді атайды (әдемі, талғампаз);	бір сөзді атайды (жақсы);	қасиеттерді, белгілерді атамайды (қуыршақ сөзін қайталайды).
3	Ол (Айжан) не киген?	өз бетінше екі киімді (жасыл көйлек, ақ шұлық киген) атайды;	педагогнің сұрақтарының көмегімен: "Бұл не? Көрсетші..."(Бұл шұлық, бұл көйлек);	киімдерін көрсетеді, бірақ оны атамайды.
4	Бір сөзбен қалай атауға болады? (Педагог: "көйлек, шұлық-бұл...?»))	бала жалпылаушы сөздерді (киім, заттар, көкөністер) атайды;	киімнің басқа түрлерін атайды (көйлек, шұлық, жемпір...);	педагог атаған сөздерді қайталайды (көйлек, шұлық, шалбар).
5	Сен қандай киім кидің?	екі сөзден артық атайды (көйлек, шалбар);	екі киімді (сарафан, жейде) атайды;	тек бір сөзді (көйлек) атайды немесе аяқ киімді (тәпішке,

				аяқ киім) тізімдейді.
6	Айжан не істейді? (Педагог әрекеттерді орындайды: қуыршақ отырады, тұрады, қолын көтереді, қолын бұлғайды.)	бала барлық әрекеттерді атайды;	екі әрекетті атайды (тұрып, қолын көтерді);	бір сөзді атайды-әрекет (тұру немесе отыру).
7	Қуыршақпен не істеуге болады?	екі сөзден артық атайды (ұйықтау, оны тербету, ойнау);	екі әрекетті атайды (арбаға міну, қуыршақты тамақтандыру)	бір сөзді атайды (ойнау).

"Суреттен көрсет және ата" әдісі.

Мақсаты: баланың суреттерде бейнеленген заттардың қызметін және не үшін қолданумақсатын түсінуін диагностикалау

Жабдық: балаға таныс заттардың суреттері: бас киім, қолғап, көзілдірік, жіппен ине, қолшатыр, қайшы.

Диагностика барысы: баланың алдында суреттер қойылады, ал берілетін тілдік нұсқаулары суреттердің орналасуына сәйкес келмейді. Бала ауызекі нұсқауларға назар аудара отырып, заттар бейнеленген суретті таңдауы керек: «адамдар көшеге шыққанда басына не киетінін көрсет», "Адамдар қыста қолдарына не киеді?", "Түймені немен қадайды?"- "Әже-ата айналасын жақсы көру үшін не қажет?", "Қағазды немен кесіп жатыр?", "Жаңбыр жауып кетсе, қолға не алу керек?"

Тіркеу: баланың айтқанға сәйкес суретті таңдау мүмкіндігі және суретте бейнеленген заттарды атауы.

Нәтижелерді бағалау.

Педагогтің нұсқауымен берілген тапсырманы түсінеді, нұсқаулыққа байланысты суретті таңдай алады және сөзбен жауап береді- 3 ұпай; Педагогтің нұсқауымен берілген тапсырманы тыңдайды, нұсқаулыққа байланысты суретті таңдаудан қиналады және өзіне жақын 3 тапсырмаға байланысты сөзбен жауап береді -2 ұпай; Педагогтің нұсқауымен берілген тапсырманы тыңдайды, нұсқаулыққа байланысты суретті таңдаудан қиналады және өзіне жақын 2 тапсырмаға байланысты сөзбен жауап береді- 1 ұпай

2-нұсқа

"Мен не көрсететінімді ата" әдісі.

Мақсаты: зат есім және етістік сөздіктерін түсінуін және айта алуын, сөздік қорын зерттеу.

Жабдық: баланың өмірінде кездесетін заттардың суреттері: алма, кесе, мысық, машина, сәбіз, пальто, доп, сағат, кәмпит; алмұрт, кастрюль, сиыр, кеме, пияз, етік, сөмке, қоян, жұмыртқа, диван, піл, өрік, тасбақа, аквариум, ат, қозы, лақ, бұзау, бота. Балаларға өз тәжірибесінен таныс әрекеттерді жасап көрсетсе болады. Мысалы: қоян секіреді, доп домалайды, сиыр шөп жейді, жүгіреді және т.б.

Нұсқаулық: ересек адам баланы әр түрлі іс-әрекет объектілері бейнеленген суреттерді қарауға шақырады және оларды атауын сұрайды. Қиындық туындаған жағдайда ересек адам белгілі бір суретті көрсетуді, содан кейін оны атауды сұрайды.

Нәтижелерді бағалау.

Педагогтің нұсқауымен суреттерді таңдайды, не бейнеленгенін айтады- 3 ұпай; Педагогтің нұсқауын таңдайды, суреттігі бейнені айтып беруден ішнара қиналады -2 ұпай; Педагогтің нұсқауын толық тыңдамайды, суретті тыңдауда шатасады, суреттігі бейнені айтаудан қиналады -1 ұпай

3-нұсқа

"Сурет бойынша әңгімелеу"

Мақсаты: балалардың белсенді сөздік қорының деңгейін анықтау.

Материал: сюжеттік суреттер сериясы.

Нұсқаулық: балаға сюжеттік суреттер сериясы көрсетіледі:

1. "Бала жерді қалақпен қазып жатыр. Жанында шелек тұр".
2. "Ұлықбек поездға мініп барады".
3. "Бала үстел үстіндегі гүлдерді суарады".
4. "Баланың үстел астынан доп алып жатқан".
5. «Бала әтешке жем бергелі жатыр»
6. «Бала досымен бірге шарды үрді»

Егер бала алаңдаса және суретте не бейнеленгенін түсіне алмаса, онда оған түсіндіріп, оған назар аудару керек.

Суреттер қаралғаннан кейін балаға олардан не көргені туралы айту ұсынылады. Әр сурет бойынша әңгімеге екі минут бөлінді.

Деректерді өңдеу: Баланың дыбыстау мәдениетін, грамматикалық формалары мен сөйлем құрылымдарын қолдануы және жиілігі жазылады.

Нәтижелерді бағалау.

5 ұпай-баланың сөйлеуінде тіл дамытудың бағыттары кездеседі.

5-6 балл – дауысты (а, ә, е, о, ұ) және кейбір дауыссыз (п-б, к-қ, т-д, ж-ш, с-з) дыбыстарды анық айту, дыбыстардың артикуляциясын нақты, сөздерді жіктелуіне, септелуіне қарай байланыстыру, зат есімдерді үстінде, астында, артында, жанында тәрізді көмекші сөздерді қолдана алады. Сюжет туралы әңгіме құрай алады.

3-4 балл - дауысты (а, ә, е, о) және кейбір дауыссыз (п-б, к, т-д, ж, з) дыбыстарды анық айтады, кейбір дыбыстарды айтудан қиналады,

дыбыстардың артикуляциясы нақты, сөздерді жіктелуіне, септелуіне қиындықтар болады, атауыш сөздерді (зат есімдерді) үстінде, астында, артында, жанында тәрізді көмекші сөздерді қолдануда ішнара шатасады. Сюжет туралы 2 сөйлемнен тұратын әңгіме құрай алады

1-2 ұпай- дауысты (а, е, о) және кейбір дауыссыз (б, к, д, ш, ж,) дыбыстарды анық айтады, қалған дыбыстарды айтудан қиналады, дыбыстардың артикуляциясынан қиындықтар бар, сөздерді жіктелуін шатастырады, зат есімдерді үстінде, астында тәрізді көмекші сөздерді қолдана алады. Әңгілеп айтудан қиналады.

Даму деңгейі туралы қорытындылар.

5-6 ұпай-жоғары деңгей,

3-4 балл - орташа деңгей.

1-2 ұпай - төмен деңгей.

4-нұсқа.

"Суретті сипаттау"

Мақсаты: сөздік қорының деңгейін, байланыстырып сөйлеуін, тілдің грамматикалық құрылымның, тілдің дыбысталу деңгейін анықтау.

Материал: сюжетті суреттер.

Нұсқаулық: балаға сюжеттік суреттер ұсынылды, оған беретін жауаптары: сөздік қорды заттардың сапасы мен қасиеттерін білдіретін, заттардың жалпылама атауларын (ойыншықтар, киім, аяқ киім, ыдыс, жиһаз), қарама-қарсы мағынадағы антоним сөздерді қосып айтуы және грамматикалық құрылымын, байланыстырып сөйлеу деңгейін анықтау.

Ұсынылған тапсырманы орындау саны баланың жинаған ұпайларының санын анықтайды.

Жәй сөйлем: зат есім немесе етістік - 1 ұпай

Жайылма сөйлем бастауыш, анықтауыш, баяндауыш - 2 ұпай,

Жалпылаушы сөздерді, оның құрамын (алма, алмұрт, өрік бұл жемістер) оның белгілерін атауы, қарама қарсы ұғымын айтады (үлкен, кіші) - 3 ұпай, -4 ұпай.

2. етістік және септік жалғауларында дұрыс келісілген сөз тіркестерін қолдану - 2 ұпай.

3. предлогтарды қолдану-2 ұпай.

Грамматикалық жүйенің даму деңгейі туралы тұжырымдар.

7-8 балл-жоғары деңгей,

3-7 балл - орташа деңгей,

0-2 ұпай - төмен деңгей.

5-нұсқа.

"Ертегі айтамыз"

Мақсаты: таныс ертегілер мен шағын шығармалардың мазмұны бойынша сұрақтарға жауап береді, мазмұнын өз бетінше қайталап айтуын зерттеу.

Материал: ертегінің иллюстрациялы кітапшасы немесе сюжетті суреттерді, үстел үсті театрын пайдалану

Нұсқаулық: ертегі сюжеттік суреттер арқылы ұсынылып, сол бойынша балаға сұрақ қойылады. Мақтаңыз бен Не дос болыпты? Мақтаңыз не тауып алады? Нені шақырады?

9.2-кесте. Ортаңғы топта нәтижелерді бағалау индикаторлары.

№	3 жасар баланың байланыстырып сөйлеу көрсеткіштері	Ұпайы	Деңгейі
1	шығарманы тыңдайды, сұрақтарға жауап береді, шығарма мазмұнын қысқа қайтадан өзбетінше айта алады	3	Жоғары деңгей
2	шығарманы тыңдайды, сұрақтарға жауап береді, шығарма мазмұнын тәрбиешінің көмегімен қысқа қайтадан айтады	2	Орта деңгей
3	шығарманы аяғына дейін тыңдамайды, сұрақтарға жауап беруде суретті көрсетумен шектеледі, шығарма мазмұнын қысқа қайтадан айтып бере алмайды.	1	Төменгі деңгей

Ересек жас – 4 жас

1-нұсқа

"Қарама-қарсы сөзді тап" әдісі.

Мақсаты: заттардың белгілерін білдіретін сөздерді қолдану қабілетін, мағынасы қарама-қарсы антоним сөздерді қолдана білуін диагностикалау.

Жабдық: қарама-қарсы белгілері бар заттардың суреттері: сау - ауру; таза-лас, ақ-қара; қалың-жұқа; жоғары-төмен орналасқан заттар бар суреттер.

Нұсқаулық: балаға қарама-қарсы мағынасы бар белгілерді таңдап, ойнау ұсынылады. Мысалы: "бір баланың қолы таза, ал екінші қолдары қандай?" және т.б. суреттер арқылы және ситуациялар құру арқылы абалардың сөздік қорын зерттеуге болады.

Диагностика нәтижесі: 1) бала суреттегі сюжетке байланысты антоним сөздерді айта алады – 3 ұпай;

2) екі жағдайдағы антоним сөздерді атайды -2 ұпай;

3) сөздердің қарама-қарсы ұғымын айта алмайды- 1-ұпай.

2-нұсқа

"Сөз-жалпылау" әдістемесі

Зерттеу "киім", "аяқ киім", "көкөністер", "жемістер", "жиһаз", "жануарлар" тақырыптары бойынша жүргізіледі.

Мақсаты: жалпылама сөздерді меңгеруді анықтау.

Нұсқаулық:

Педагог баланың алдына 4 сурет қояды (мысалы, көйлек, шалбар, юбка, блузка). Бейнеленген заттарды бір сөзбен атауды сұрайды. Жалпылау сөзіне сәйкес келетін заттар (объектілерді) бейнелейтін суреттер, муляждар пайдалануға болады. Қосымша "көкөністер, "жемістер", "киім", "аяқ киім", "жиһаз", "жануарлар" тақырыптары бойынша жалпылауға арналған суреттердің кейбір үлгілері бар қорапша беріледі. Бала суреттерді орнына салып, жалпылауыш сөздерді айтуы керек.

Диагностика нәтижесі: 1) бала суретті атай отырып, сәйкес қорапқа салады, жалпылауыш сөздерді атай алады— 3 ұпай;

2) бала суретті атай отырып, сәйкес қорапқа салады, бірақ 3 топтаманың жалпылауыш сөздерді атаудан қате жібереді -2 ұпай;

3) суреттегі заттарды атаудан және жалпылауыш сөздерді атаудан қателеседі- 1-ұпай.

3-нұсқа

. "Мамандықтар" әдістемесі

Мақсаты: баланың ересектердің кәсіптері туралы қарапайым түсінігін анықтау.

Нұсқаулық: 4 жастағы балада барлық ересектер жұмыс істейді деген қарапайым түсінік бар. Педагог зерттеуді келесідей жасайды:

1. Педагог: әрбір ересек адамның өз кәсібі бар — ол жақсы жұмыс істейді. Суреттерге қарап, оларда бейнеленген адамдар кім болып жұмыс істейтінін айтшы". Педагог суреттерді көрсетеді, балалар мамандықтарды анықтайды және атайды (аспаз, ұшқыш, сатушы, шофер, жүргізуші).

2. "Анаң жұмыс істей ме? Кім болып? Сенің әкең жұмыс істей ме? Кім болып?»

3. Адамдардың кез-келген белгілі кәсіптерін атауды сұрайды: "Сен тағы қандай мамандықтарды білесің? Оларды аташы".

Диагностика нәтижесі: 1) бала суретке қарап, мамандық түрлерін, әкесі мен шешесінің мамандығын атайды, басқа да мамандық түрлерін атай біледі— 3 ұпай;

2) бала суретке қарап, мамандық түрлерін, әкесі мен шешесінің мамандығын біледі, басқа да мамандық түрлерін атай біледі -2 ұпай;

3) суреттегі мамандық түрлерін атаудан шатасады- 1-ұпай.

Дыбыстау мәдениетінің қалыптасу деңгейі

4-нұсқа

"Мұқият бол" әдісі

Мақсаты: ызың және үнді (р, л) дыбыстарды анық айтуын, ұсынылған бірқатар дыбыстардан белгілі бір дауысты дыбысты а, у, о ө, қ, ү, ұ, і, ғ және т. б ажырата және айта білуін зерттеу.

Жабдық: экраннан суреттер көрсетіледі.

Нұсқаулық : ызың және үнді (р, л) дыбыстарды анық айтуда қолын көтеру ұсынылады. Педагог, мысалы: р, л, о, ө, қ, ү, ұ, і, ғ және т. б. дыбыстарын жеке, сөз ішінде анық айтуына мән беру.

Зерттеу нәтижесі:

"Суретті көрсет" әдісі.

Мақсаты: баланың дыбысына жақын сөздерді саралау қабілетін диагностикалау.

Жабдық: тақырыптық суреттер.

Зерттеу барысы: баланың алдында жұптасқан суреттер салынады, одан өрік мен оймақ, үйрек пен ұя, ғарышкер мен , тышқан, аю және іні, лақ пен ара қайда екенін көрсету сұралады.

"Жаңғырық" ойыны.

Мақсаты: дыбыстарды есту зейінін, қабылдауды, айта алуын және берілген ретпен буынды қабілетін диагностикалау.

Нұсқаулық: балаға "Жаңғырық" ойынын ойнау ұсынылады.

Ересек адам келесі буындарды қатарынан айтады және баладан оларды қайталауды сұрайды: па-ба-п..а , ра-ла- р..а, қа-ға-ғ..а , ой-өй, та-да-та, па-ба-па, ка-га-ка, ша-са -ша.

Диагностика нәтижесі: 1) бала дыбыстарды, буындарды анық атай біледі– 3 ұпай;

2) бала дыбыстарды айтуда қ-ғ, ұ-ү, с- ш дыбыстарын айтудан қиналады және буындарды айтуда шатастырады - 2 ұпай;

3) бала дыбыстарды айтуда қ-ғ, ұ-ү, с- ш дыбыстарын айтудан қиналады және ра-ла және т.б. буындарды айта алмайды - 1-ұпай.

5-нұсқа «Дыбыстар сөйлейді»

Мақсаты: ана тілінің барлық дыбыстарының дұрыс, айқын айтылуын, есту зейінін, қабылдауды және Сөйлеу қарқыны мен сөйлеу тыныс алуын жақсы ретей алуын диагностикалау.

Нұсқаулық: балаға дыбыстармен ойнау ұсынылады. Суреттен келесі дыбыстары барларды сұрайды: дыбысты ш, с, з, ж, о ө, қ, ү, ұ, і, ғ және т. б ажырата және айта білуін анықтау. Мысалы: ш - шана, шаш, шаңырақ, шанышқы, шөп; с- сағат, су, саусақ және т.б.

1."Ойыншықты жасыру" әдісі.

Мақсаты: предлогтердің жәй және күрделі сөйлемдерді айту және сөйлемдегі сөздерді байланыстыруға, көмекші сөздерді дұрыс қолдану, зат есімдерді жекеше және көпше түрде, сан есімдерді ретімен атауға, оларды зат есімдермен септіктерде, жекеше және көпше түрде, зат есімдерді сын есімдермен байланыстыруға белсенді қолдануын зерттеу:

Жабдық: ойыншықтар-қоян, машина, қорап.

Зерттеу барысы: балаға бірқатар әрекеттерді орындау және сұрақтарға жауап беру ұсынылады. Мысалы: "Қоянды машинаның астына жасыр. Қоянды қайда жасырдың? Қоянды ал. Қоянды қайдан алдың? Қоянды қорапқа жасыр. Қоянды қайда жасырдың? Қоянды ал. Қоянды қайдан алдым" және т. б.

9.3-кесте. Ересек топта нәтижелерді бағалау индикаторлары.

№	4 жасар баланың дыбыстау мәдениетінің даму көрсеткіштері	Ұпайы	Деңгейі
1	ана тілінің барлық дыбыстарының дұрыс, айқын айтылуы. Дыбыстарды есту және айту кезінде ажырата білу. Сөйлеу қарқыны мен сөйлеу тыныс алуын жақсы ретей алады	3	Жоғары деңгей
2	Дыбыстардың айтылуы мен дифференциациясының тұрақсыздығы және анықтығының жеткіліксіздігі	2	Орта деңгей
3	Дыбыстардың айтылуындағы ақаулар, олардың дифференциациясының болмауы. Сөйлеу және тыныс алу қарқынын реттей алмауы.	1	Төменгі деңгей

Баланың грамматикалық дұрыс сөйлеуін зерттеу

1-нұсқа "Көп нәрсені атау" әдісі

Мақсаты: зат есімдерді көпше түрде құру қабілетін диагностикалау.

Жабдық: бір және бірнеше элементтері бар суреттер: ақу-ақулар, қуыршақ-қуыршақтар, доп-доптар, аңшы-аңшылар, ұя-ұялар, әтеш - әтештер, доңғалақ - дөңгелектер.

Нұсқаулық: балаға бір және бірнеше заттар бейнеленген суреттерді қарастыру және зат есімдерді жекеше және көпше түрде атау ұсынылады.

2-нұсқа. "Нешінші жоқ екенін тап" әдісі

Мақсаты: баланың зат есімдерді көпше түрде сан есімдерді (көп, аз), (бірінші, екінші, үшінші жоқ) қолдану қабілетін диагностикалау.

Жабдық: үйлер, қарындаштар, кітаптар, жолдар бейнеленген суреттер.

Нұсқаулық: ересек адам балаға суреттерді көрсетеді және оларды қарап, есте сақтауды ұсынады. Содан кейін ол баладан көзін жұмуды сұрайды, бір суретті алып тастайды және оған жасырылған суретті атауды ұсынады. Нешінші, неше қалды деген сұраққа жауап береді.

Диагностика нәтижесі: 1) бала суреттен не көрсетілген заттардың «көп», «аз» деген сын есімдерді қосып айта алады, неше? деген сұраққа санмен жауап береді— 3 ұпай;

2) бала суреттен не көрсетілген заттардың «көп», «аз» деген сын есімдерді қосып айта алады, неше? деген сұраққа санмен жауап беруден қиналады - 2 ұпай;

3) бала суреттен не көрсетілген заттардың «көп», «аз» деген сын есімдерді қосып айта алмайды, қолмен көрсетеді, неше? деген сұраққа санмен жауап беруден қиналады - 1-ұпай

4."Сөзді таңдап сөйлейміз" әдісі

Мақсаты: баланың зат есімдерді сын есімдермен дұрыс үйлестіру қабілетін диагностикалау.

Нұсқау: ересек адам балаға берілген сөздерге белгілеріне қарай дұрыс сөздерді таңдауды ұсынады. Мысалы, мысық үлпілдек және мысықтың баласы қайсы? түлкі-қызыл және түлкінің баласы - (қайсысы)?; қоян-сұр және қоянның көжег - (қайсысы)?; күшік-қара, ал анасы-оның ит - (қайсысы)?

Диагностика нәтижесі: 1) бала суреттен не көрсетілген жануарлардың түсіне қарай таңдау және атау және қай жерде тұрғанын сұраққа жауап бере білу, «Сұра қоянның баласы, мына көжек» төлін көрсете алуы сын есімдерді қосып айта алады— 3 ұпай;

2) 1) бала суреттен не көрсетілген жануарлардың түсіне қарай таңдау және атау және қай жерде тұрғанын сұраққа жауап бере білу, «Сұра қоянның баласы, мына көжек» төлін көрсете алуы сын есімдерді қосып айта алады— 3 ұпай; бала суреттен не көрсетілген заттардың «көп», «аз» деген сын есімдерді қосып айта алады, неше? деген сұраққа санмен жауап беруден қиналады - 2 ұпай;

3) бала суреттен не көрсетілген заттардың «көп», «аз» деген сын есімдерді қосып айта алмайды, қолмен көрсетеді, неше? деген сұраққа санмен жауап беруден қиналады - 1-ұпай

5. Қайда ? Тапшы, көрсетші және айтшы.

Мақсаты: көмекші сөздер «астында», «үстінде», «жанында», «ішінде», «алдында», «артында» деген сөздерді қолдана алу деңгейін анықтау.

Нұсқау: бала суретте көрсетілген заттың немесе жануардың қайда екенін табуы керек. Мысалы: «алма үстелдің үстінде», «мысық үстелдің астында», «тиін інінің ішінде», «сиыр ағаштың арт жағында» деп айта алуы қажет. Суреттің орнына ойыншықтарды немесе бөлмедегі заттарды қолдануға болады.

Материал: суреттер немесе ойыншықтар, заттар

Диагностика нәтижесі: бала зат есімдерді көмекші есімдіктерді бірге қолданған жағдайда -3 балл

бір қателік жібереді-2 ұпай, 2 қате жібереді-1 ұпай

Байланыстырып сөйлеу деңгейін зерттеу

1-серия. Дәйекті үзінділердің-эпизодтардың көрнекі мазмұны негізінде үйлесімді сюжеттік әңгіме құрастыру.

Материал: "Түлкі мен Тырна" ертегісінің сюжеті бойынша суреттер сериясы.

Суреттер баланың алдына дұрыс ретпен орналастырылады және оларды мұқият қарауға мүмкіндік береді.

Нұсқаулық: суреттерді қарастырып, дәйекті әңгіме құрастыру. (Әңгіме құрастырудан бұрын жеке бөлшектердің мағынасын түсіндіре отырып, сериядағы әр суреттің тақырыптық мазмұнына шолу жасалады. Мысалы: Пазлдар құрастыру. Түлкі, тырна, құмыра, тәрелке -балалар біз танысатын ертегі не туралы болуы мүмкін? (сыни ойлау) деп бастауға болады. Тырна сенің үйіңе қонаққа келсе қалай күтер едің? - Қандай ыдыспен тамақ берер едің? - Қандай тамақ әзірлеп берер едің? деген сұрақтармен әңгімені өрбітуге болады. Қиындық туындаған кезде, жетекші сұрақтардан басқа, тиісті суретке немесе нақты жест-ишара қолданылады).

Диагностика нәтижесі: сұрақтарға жауап беріп, ертегіні толық айтқандар – 5-6 балл; сұрақтарға жауап беріп, ертегінің басын, ортасын және аяғын бөліп айтқандар – 3-4 балл; сұрақтарға жауап беріп педагогтың көмегімен айтқандар - 1-2 баллмен бағаланады.

2-серия. Жеке тәжірибеге сүйене отырып әңгіме құрастыру-өмірлік әсерлерін жеткізу кезінде монологты және диалогты сөйлеуді меңгерудің жеке деңгейі мен ерекшеліктерін анықтау, әңгімеге қатысуын және қойылған сұрақтарға дұрыс, толық жауап беру деңгейін анықтау.

Нұсқаулық: балаға өзінің өміріне жақын тақырып бойынша әңгіме құрастыру ұсынылады (мысалы, "Біздің алаңда", "Ойын алаңындағы ойындарымыз") және әңгіме жоспары беріледі: - алаңда не бар; балалар онда не істейді; олар қандай ойындар ойнайды; сүйікті ойындарынды ата және есте сақта; қыста және жазда қандай ойындар ойнайсыңдар? Қандай ойыншықтармен ойнағанды жақсы көрсіңдер? Соңында барлық ойларын әңгіме етіп айтып беруі керек.

Ескертпе. Зерттеуші ұзақ сөйлейтін баланы үзбей тыңдайды; балаға ойын айта алуы үшін сөз таңдап береді; балалардың сұрағына жауап береді.

Нәтижелерді бағалау: балалар көрнекіліксіз әңгімелеуіне, қойылған сұрақтарға дұрыс, толық жауап беру деңгейіне назар аудару, ақпараттың санына және олардың сипатын анықтау (тақырыпты немесе олардың әрекетін жай атау, оларға егжей-тегжейлі сипаттама беруіне) баланың тақырыпты қаншалықты толық ашып айтуына мүмкіндік беру. 1-деңгейдегілер - ойын алаңы, онда не және нелер бар екенін, қандай ойындарды ойнағанды ұнататынын, қыста және жазда қандай ойындар ойнайтынын, тіпті достары туралы жәй және күрделі сөйлемдермен айта алады; 2 –деңгейдегілер әңгі жоспары бойынша айта алады, бірақ педагогтың көмекші сұрақтар арқылы өз ойын екі-үш сөйлеммен жеткізеді; 3 –

деңгейдегілер әңгімелеуде реттілік сақталмайды, ойын жеткізуден қиналады, педагогтың көмекші сұрақтарын қажет етеді.

3-серия. Әжемнің әңгімесі.

Мақсаты: оқиғаның мазмұнын өз бетінше қайталап айта білуін анықтау.

Нұсқаулық: Әже айтады: "оқиғаны мұқият тыңда. Оның атын есте сақтауға тырыс. Алдымен мен сендерге мысықайдың басынан өткен оқиғаны әңгіме айтып беремін, содан кейін сендер оны қозыға айтып бересіңдер".

«Мысықай» Тамиристің кішкентай мысықайы болады. Тамирис мысықайды жақсы көрді. Ол мысықайға күнде сүт берді. Мысықай да Тамириспен ойнағанды ұнататын.

Материал: суреттер

Диагностика нәтижесі: бала естіген әңгімесін толық айтқан жағдайда -3 балл
Үш сөйлеммен айтқан жағдайда-2 ұпай; екі сөйлеммен айтқан жағдайда-1 ұпай

5 жас (Мектепалды топ)

Сөйлеудің дыбыстау мәдениетінің қалыптасу деңгейін зерттеу

Мақсаты: балалардың сөйлеуінің дыбыстау мәдениетінің қалыптасу деңгейін зерттеу

9.4-кесте. Мектепалды топта дыбыстау мәдениетінің қалыптасу деңгейін зерттеу бойынша нәтижелерді бағалау индикаторлары.

Бағалау өлшемі	Баллы	Деңгейі
Ана тілінің барлық дыбыстарының дұрыс, айқын айтылуы. Сөйлеу қарқыны мен сөйлеу тыныс алуын жақсы реттей алуы.	3	жоғары
Тұрақсыздық және айтылымның анықтығы жеткіліксіз	2	орта
Дыбыстардың айтылуындағы ақаулар. Сөйлеу қарқыны мен сөйлеу тыныс алуын реттеу мүмкіндігі жоқ	1	төмен

Фонематикалық процестердің жағдайы

Фонемалық процестердің қалыптасуын анықтау үшін фонемалық қабылдауды зерттеуге арналған тапсырмалар және фонемалық талдау мен синтезді зерттеуге арналған тапсырмалар ұсынылады. Дұрыс орындалған әрбір тапсырма 1 баллмен, қате жауап 0 баллмен бағаланады.

9.5-кесте. Фонемалық процестердің қалыптасуын анықтау.

Жасы	Баллдары	Деңгейі
5 жас	22 - 26	жоғары
	12- 21	орта
	0 - 11	төмен
6 жас	8-9	жоғары
	5-7	орта
	4-0	төмен

Сөздік қоры.

1. сериясы. Топта «Асар» жасаймыз ұжымдық еңбек

Мақсаты: балалардың қазақ халқының салт-дәстүрлерімен таныстыруды жалғастыру, "Асар" дәстүрінің мәнін түсінуін, балаларды бір-біріне «көмек», «бірлесу», «келісу» «қамқор болу» сөздерін қолдан алуын анықтау.

Нұсқаулық: Зерттеуші ұжымдық еңбекті ұйымдастыра отырып, қазақ халқының ежелден келе жатқан еңбек дәстүрі екенін, топ бөлмесін жинауға күтуші апайымыз үлгермей жатыр, ойыншықтарымыз, құралдарымызды жинауға көмекке келейік. Ертеде қазақтар мұндай бірлескен еңбек көмегін қалай атаған? Бірнеше бала атқарған жұмысты не дейміз? Ол үшін олар өзара не істейді? Біреуінің қолынан келмей жатса не істейміз? Бір затқа қол жетпесе не істейміз? «асар» ұғымын қолдану «көмек», «бірлесу», «келісу», «қамқор болу», «қол жалға» деген ұғымдарды түсінуін және қолдану арқылы балалардың әрекетін ұйымдастыру.

1.Әдістеме " бұл не?"»

Мақсаты: жалпылама сөздерді меңгеруді анықтау.

Жабдық: суреттері бар суреттер: киім, жеміс, жиһаз.

Емтихан барысы: ересек адам баланы бірқатар суреттерді қарап, оларды бір сөзбен (киім, жиһаз) атауға шақырады. Содан кейін ересек адам баладан Гүлдерді, құстар мен жануарларды тізімдеуді сұрайды. Әрі қарай, балаға сипаттама бойынша затты болжау ұсынылады:" дөңгелек, тегіс, шырынды, тәтті, жеміс " (алма). Қызғылт сары, ұзын, тәтті, бақша төсегінде өседі, көкөністер (сәбіз); жасыл, ұзын, дәмді ол тұзды, дәмді ол шикі, ол кім? (қияр); қызыл, дөңгелек, шырынды, жұмсақ, дәмді, көкөніс (қызанақ).

Байланыстырып сөйлеуін зерттеу

1-сериясы. Ы.Алтынсарин «Бір уыс мақта» әңгімесі

Мақсаты: әңгімеле мазмұнның бірізділігін сақтай отырып, шығарма мазмұнын қайталап айта алу деңгейін анықтау

Нұсқаулық: Зерттеуші Ы.Алтынсарин шығармаларынан «Бір уыс мақта» әңгімесін бала түсінігіне лайықты «жамап» дегенді «тігіп» деп жеңілдетіп ауыстырып қолдану болады. Бір кішкентай қыз әкесінің шапанын жамап отыр екен, шешесі қасына отырып, ақыл айтты:

— Балам, дүниедегі жаратылған жанды-жансыздардың ешқайсысының да керексіз болып, жерде қалатыны болмайды, — деп. Сол сөзді айтып отырғанда, қыз бала киімін жамап болып, жердегі мақтаның қиқымын терезеден лақтырып, далаға тастады:

— Әже, осы қиқымның еш нәрсеге керегі бола қалмас, — деп. Шешесі:

— Балам, сол да жерде қалмайды, — деді. Осылайша сөйлесіп, терезеден қарап отырса, манағы мақтаны жел көтеріп ұшырды. Мұны бір торғай көріп қуып барып, мақтаны тұмсығына тістеп қана алып, ұшып кетті. Қыз әжесінен: — Манағы мақтаның қиқымын бір торғай алып кетті, оны неғылады? — деп сұрады.

Әжесі айтты:

— Көрдің бе, балам, ол кішкентай мақтаны торғай ұясына төсеп, жас балапандарына мамық етеді, — деді. Деп оқып беріп, баладан есте сақтауы бойынша қайтадан айтып беруін сұрайды. Бала қиналса сюжеттің суреттерін және қосымша сұрақ қоюға болады.

Диагностика нәтижесі: 3 ұпай-әңгіменің тақырыбын есте сақтап, мазмұнын толық, логикалық қайталап бере алады;

2 ұпай-оқиғаның атауын есте сақтамады; қателіктер жіберіп немесе толық емес қайталап айтады;

1 ұпай-өз бетінше қайталамады, көмекші сұрақтарға жауап береді;

0 ұпай-сұрақтарға жауап бере алмады.

2-серия. Балаларға бірқатар суреттер ұсынылады (4-тен 6-ға дейін).

Нұсқаулық:

"Суреттерге мұқият қарау.

Онда нелер бейнеленгенін атау және олардың басына өткен оқиғаны аяқта. Бұл кейіпкерлер қайда болды, содан кейін не болды, оқиға қалай аяқталды? Әңгімені қалай атар едің".

Диагностика нәтижесі:

3 ұпай-әңгіменің атын берді. Әңгіме толық, дәйекті, грамматикалық қатесіз, кем дегенде 5-6 сөйлемді қамтиды өзінің тәжірибесіне сүйеніп, суреттер бойынша әңгіме құрастырады;

2 ұпай-әңгіменің атын бере алмады. Әңгіме қисынды, өз тәжірибесінен 3-4 қарапайым сөйлемнен тұрады;

1 ұпай-әңгіме құрастыра алмады, сұрақтарға толық сөйлемдермен жауап берді;

0 ұпай-әңгіме құрастыра алмады, сұрақтарға бір буынды жауап берді немесе мүлдем жауап бермеді.

Бағалау критерийлері: жоғары деңгейі: 3 ұпай; орташа деңгейі: 2 балл; төмен деңгейі: 1-0 ұпай

https://docs.google.com/document/d/17bEoP0bm9Onihwuso6cmw29E_YcEUcE/edit?usp=sharing&oid=115595939793714034638&rtpof=true&sd=true¹

2-кезең. Қалыптастырушы эксперимент (2024 жылғы қыркүйек)

https://docs.google.com/document/d/17bEoP0bm9Onihwuso6cmw29E_YcEUcE/edit?usp=sharing&oid=115595939793714034638&rtpof=true&sd=true¹

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың тиімді әдіс-тәсілдері мен құралдарын экспериментке ендіру. Ғылыми эксперимент жүргізу (балаларды ерте дамыту Институтының ғылыми-әдістемелік кеңесінің хаттамасымен бекітілген).

<https://drive.google.com/file/d/16ayZOHNnSkK5gSzcZlqSosiwx87ffu3X/view?usp=sharing>)²

<https://drive.google.com/file/d/16PuuRMQd7MjZr5raiFFqgO1yiFmHcTw/view?usp=sharing>³

4. Екі тілдегі сауалнама материалдары.

<https://forms.gle/yzZyJV42g4PfJCJ66>⁴

<https://forms.gle/mYtck3Wdqq29k2ZG8>⁵

https://docs.google.com/spreadsheets/d/1YZwL_WVHx3QhMw3W2it15v_jSS_JUKt/edit?usp=sharing&oid=115595939793714034638&rtpof=true&sd=true⁶

Сауалнама қорытындылары 1-қосымшада берілген.

1-КЕЗЕҢ. Эксперимент бағдарламасын әзірлеу үшін материалдарды іріктеу барысында жүргізілген талдау жұмыстарына шолу.

2023-2024 оқу жылындағы мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік бағдарламасын меңгерту кезеңіндегі МДҰ-да жүргізілген қорытынды мониторинг нәтижелеріне шолу.

Баланың тілінің дамуы мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту бағдарламасын игертуде алдымен оның коммуникативтік дағдыларының қалыптасуымен тікелей байланысты болғандықтан, зерттеу барысында мониторинг нәтижелері зерделенген болатын.

«Сөйлеу» - мектепке дейінгі білім берудің негізгі құрамдас бөлігі, сөйлеуді дамыту «Коммуникативтік дағдыларды дамыту» бөлімі арқылы қарым-қатынас пен тілді үйренуге ықпал етеді. Сонымен бірге, мектепке дейінгі ұйымдарда (бұдан әрі – МДҰ) баланың сөйлеу тілінің дамуы оның физикалық, танымдық-зияткерлік, шығармашылық, әлеуметтік-эмоционалдық қарым-қабілетін дамыту бағытындағы жұмыстармен кіріктіріле отырып жүзеге асырылады. Осы мақсатты толықтай іске асыру үшін 2022 жылы үлгілік оқу жоспарларындағы сағаттық жүктеме алынып, баланың балабақшаға келген сәтінен бастап үйіне қайтқанша, режимдік сәттерді қоса алғандағы

² <https://drive.google.com/file/d/16ayZOHNnSkK5gSzcZlqSosiwx87ffu3X/view?usp=sharing>

³ <https://drive.google.com/file/d/16PuuRMQd7MjZr5raiFFqgO1yiFmHcTw/view?usp=sharing>

⁴ <https://forms.gle/yzZyJV42g4PfJCJ66>

⁵ <https://forms.gle/mYtck3Wdqq29k2ZG8>

⁶ https://docs.google.com/spreadsheets/d/1YZwL_WVHx3QhMw3W2it15v_jSS_JUKt/edit?usp=sharing&oid=115595939793714034638&rtpof=true&sd=true

толыққанды дамуын ұйымдастырудың негізі нормативті түрде бекітілген болатын⁷.

Мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың тиісті дағдыларының қалыптасуының қорытынды мониторингі жыл сайын ҚР ОМ Балаларды ерте дамыту институтымен мамыр айында жүргізіліп, маусымда жинақталады. Жалпы жылына 3 рет өткізіледі (бастапқы, аралық, қорытынды). Нәтижелерін зерттеу, салыстырмалы талдау жүргізу үшін мониторинг материалдары Институт сайтынан, ал статистикалық деректер Ұлттық бірыңғай деректер қорынан⁸ алынды.

Жалпы, елімізде 2023-2024 оқу жылындағы мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік бағдарламасын меңгерту кезеңінде 11 634 мектепке дейінгі ұйым (бұдан әрі - МДҰ) жұмыс істеді, оларға 1 млн астам бала барды.

Оның ішінде қазақ тілінде 8 160 МДҰ (МДҰ-ның жалпы санынан алғанда 70 %) (оның ішінде 26 658 топ, 552,4 мың бала), орыс тілінде 1 403 МДҰ (МДҰ-ның жалпы санынан алғанда 12 %) (оның ішінде 4 454 топ, 70,6 мың бала), аралас тілде 2 062 МДҰ (МДҰ-ның жалпы санынан алғанда 18 %) (оның ішінде 15 760 топ, 341,9 мың бала), ұйғыр тілінде 3 МДҰ (МДҰ-ның жалпы санынан алғанда 0,03%) (оның ішінде 4 топ, 98 бала), өзбек тілінде 2 МДҰ (МДҰ-ның жалпы санынан алғанда 0,02%) (оның ішінде 9 топ, 94 бала), ағылшын тілінде 4 МДҰ (МДҰ-ның жалпы санынан алғанда 0,04%) (оның ішінде 12 топ, 87 бала). Балабақшадағы орыс тобындағы балалардың 85%-ы қазақ ұлтының балалары.

Үлгілік оқу бағдарламасын меңгеру бойынша мониторингтің қорытынды кезеңімен 2024 жылы мектепке дейінгі ұйымдардың **1 126 804** тәрбиеленушісі қамтылған. Оның ішінде:

- ерте жас тобы (1 жастағы балалар) – 18720;
- кіші топ (2 жастағы балалар) - 172 990;
- ортаңғы топ (3 жастағы балалар) - 301 066;
- ересек топ (4 жастағы балалар) - 277 601;
- мектепалды топтарда / сыныптарда (5 жастағы балалар) -355 241 тәрбиеленуші қамтылған.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың Үлгілік оқу бағдарламасы⁹ баланың туғаннан бастап 1-сыныпқа қабылданға дейінгі біліктері мен дағдыларының тізбесіне сәйкес мүмкін болатын жетістіктерін айқындайтын нысаналы нәтижелерге бағдарланған.

⁷ Қазақстан Республикасында «мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» ҚР БҒМ-нің 2012 жылғы 20 желтоқсандағы № 557 бұйрығына ҚР Оқу-ағарту министрінің 09.09.2022 № 394 бұйрығымен енгізілген өзгерістер, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1200008275>

⁸ ҰБДҚ мәліметтері, қосымшада берілген.

⁹ «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» ҚР БҒМ-нің 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235/history>

9.1 -сурет. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың Үлгілік оқу бағдарламасындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасу кезеңдері.

Осыған сәйкес, келесі кестеде әр жас ерекшелігі бойынша мониторинг

материалдарындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасу¹⁰ көрсеткіштері жинақталған (1-қосымша).

9.6-кесте. Мониторинг нәтижесіндегі балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы (маусым, 2024)

	Мониторингпен қамтылғандар саны (N) және пайызы (%)	Жасы бойынша балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасу көрсеткіші:		
		жоғары	орташа	төмен
1 жас	N	9225	6718	2778
	%	49,3	35,9	14,8
2 жас	N	95119	60520	17351
	%	55,0	35,0	10,0
3 жас	N	174533	103017	23516
	%	58,0	34,2	7,8
4 жас	N	168932	89550	19119
	%	60,9	32,3	6,9
5 жас	N	225277	109155	20749
	%	63,4	30,7	5,8

Анықтама.

N - мониторингпен қамтылған балалардың саны.

% - мониторингпен қамтылған балалардың барлық балаға шаққандағы үлесі.

¹⁰ <http://irrd.kz/page/read/Monitoring.html>

Кестедегі мәліметтерге сүйенетін болсақ, 1 жастағы мониторингпен қамтылған 9 225 баланың тілінің және коммуникативтік дағдыларының жасына сәйкес даму көрсеткіші 49,3 % құрайды. Ал енді 5 жастағы мониторингке қатысқан 225 277 балалардың ішінен 63,4%-ында коммуникативтік дағдылары критерийлерге сәйкес келген. Мәліметтер көрсетіп отырғандай, 5 жасқа дейін мектепке дейінгі тәрбие және біліммен қамтылған балалардың саны 216 052-ға артқанмен, 1 жастағы кезеңдегі коммуникативтік дағдыларының қалыптасу үлесімен салыстырғанда 5 жастағы балалардағы ілгерілеу динамикасы 14,1%-ды көрсеткен. Нәтижесінде 30,7% балалардың 5 жаста тілдік және коммуникативтік дағдыларының жас ерекшелігіне сәйкес толыққанды қалыптасып үлгермегенін көрсетеді.

Жалпы балалардың белгілі контингентімен жүргізілген мониторинг қорытындыларын қарайтын болсақ, сол балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуындағы 3 жылдағы ілгерілеу орташа есеппен тұрақты 10-14% шегінде болып отырғанын көруге болады.

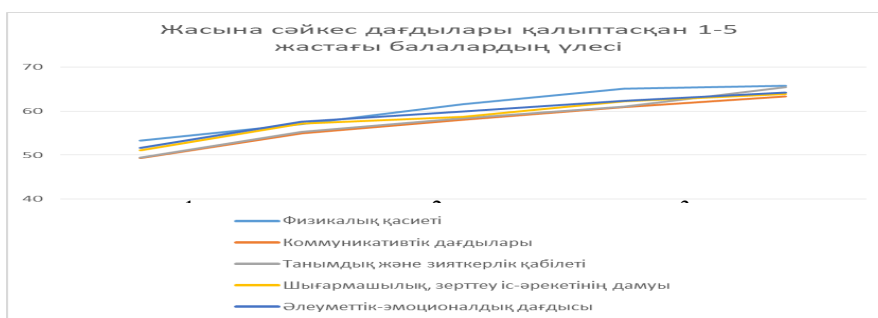
9.1-диаграмма. Балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуының жас ерекшелігі бойынша салыстырмалы көрсеткіші

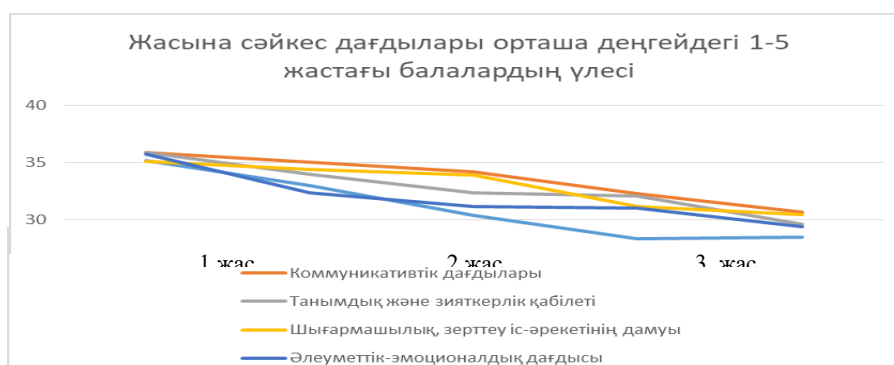
Келесі үш сызбада балалардың негізгі дағдыларының қалыптасуы бір-бірімен тығыз байланысты екенін көруге болады. Себебі, қандай да бір дағдыларының дамуындағы тежелістер баланың басқа іс-әрекеттерді орындауына, ойын ойнаған кезде қиялындағы сюжетті дамытуға, өз бетінше бастамашылдық танытуға, еркін тілдесуге кедергі болады.

Сызбадан балалардың қандай да бір білік, дағдыларының қалыптасу көрсеткішінде бір-бірінен қатты алшақтаудың жоқтығын, дегенмен тиісті дағдылары толыққанды қалыптасып үлгермеген балалардың үлесі өкінішке орай 30-35 % көрсетіп отырғанын аңғаруға болады.

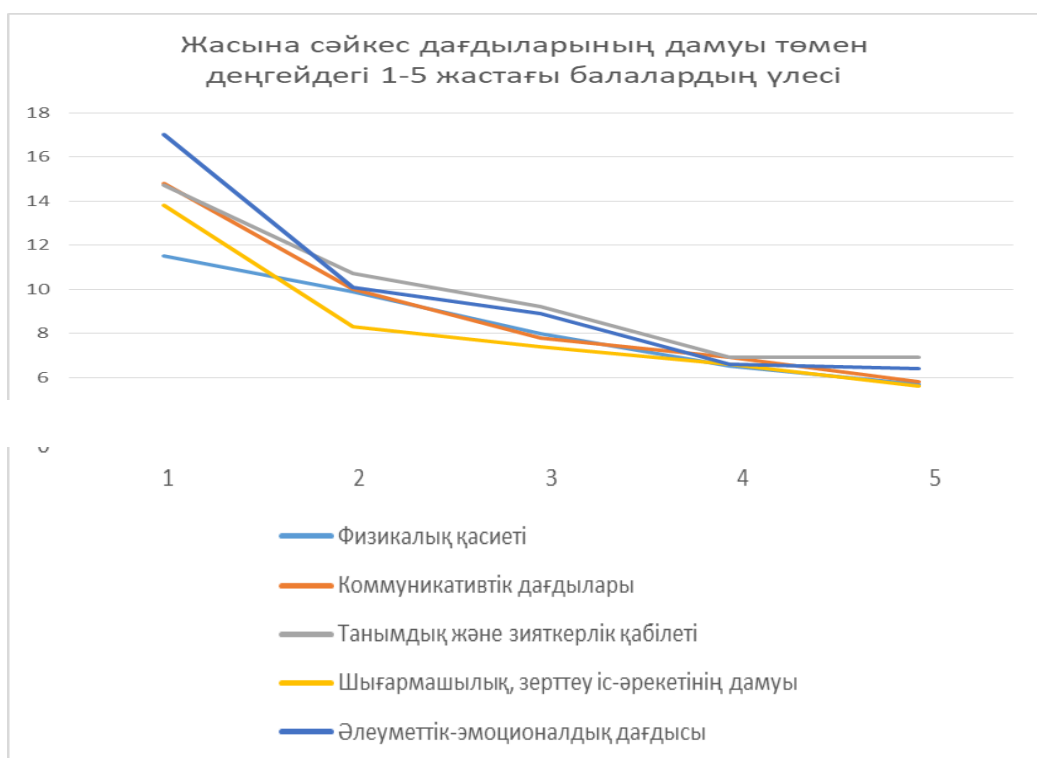
9.1-сызба. Жас ерекшелігі бойынша балалардың дағдыларының қалыптасу көрсеткіштері

9.2-сызба. Жас ерекшелігі бойынша дағдылары орташа деңгейде қалыптасқан балалардың үлесі

9.3-сызба. Жас ерекшелігі бойынша балаларда дағдыларының қалыптасу деңгейінің төмендеуінің көрсеткіштері

Мониторинг материалдары балалар мен педагогтің күтілетін нәтижелерге қол жеткізу деңгейін айқындауға және соның ішінде тілдік дағдыларының қаншалықты Үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнын меңгеруіне, өз

білімдерін қолдана отырып біліктер мен дағдыларды үйренуіне әсер ететінін бағалауға мүмкіндік берді.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы тілдік ортаның қалыптасуы бойынша талдау келесі әлсіз тұстарымызды көрсетті:

- кәсіби педагог мамандардың жетіспеушілігі;
- бала пайдаланатын әлеуметтік желідегі контенттің өзге тілде болуы;
- солтүстік аймақтардағы МДҰ-да тілдік ортаның қалыптаспағандығы;
- отбасындағы қарым-қатынас тілінің баланың ана тілінде болмауы.

Тәуекелді тұстарды саралау келесіні көрсетті:

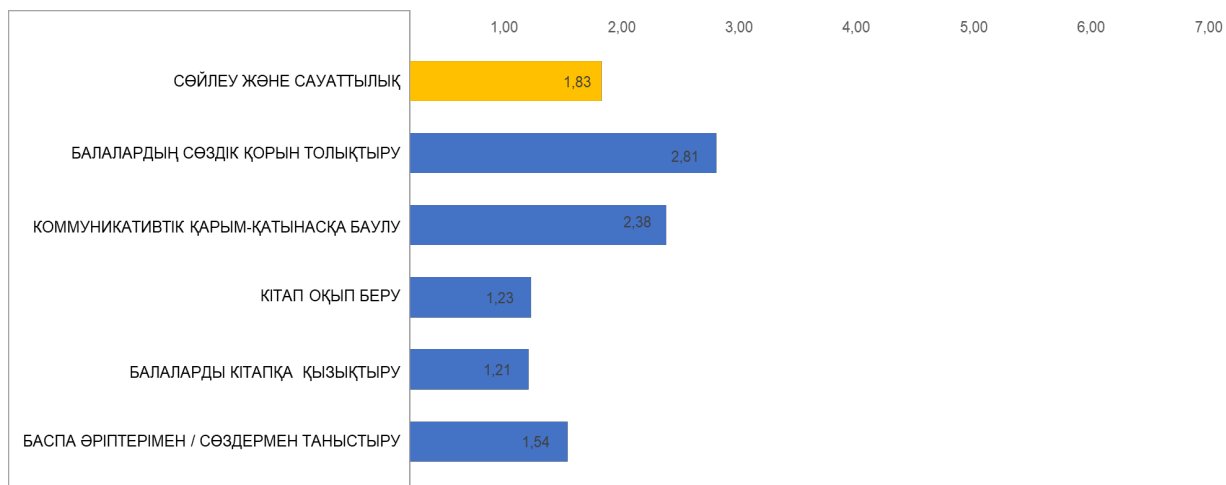
- аралас тілді балабақшаларда қарым-қатынас тілі орыс тілі болып қалып отыр;
- екі тілді 2062 балабақшалардағы қазақ тілді топтардың үлесі 18 % ғана құрайды;
- әлеуметтік желідегі, бұқаралық ақпарат көздеріндегі балаға қолжетімді контентті қазақшалаудың қажеттігі.

Балаларды ерте дамыту институтының 2021-2023 жылдарда жүргізген баланың қоршаған ортасының сапасын зерттеу нәтижелеріне шолу.

Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА-да 2021-2023 жылдардағы бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында «Білім және ғылым жүйесін модернизациялаудың ғылыми негіздері» (№OR11465474) тақырыбында жүргізілген зерттеу жобасының міндеттерінің бірі «*мектепке дейінгі білім беру сапасына зерттеу жүргізу және оны бағалау критерийлерін әзірлеу*» болған және ҚР Оқу-ағарту министрлігінің Баланы ерте дамыту институты (бұдан әрі – *Институт*) тарапынан орындалған болатын. Зерттеу аясында арнайы эксперттерді дайындау арқылы, ECERS-3 шкаласын қолданып жүргізілген бақылау нәтижелері «сөйлеу және сауаттылық» кіші шкаласы бойынша 1,83 балл көрсеткен (*жүйе максималды 7 баллдық көрсеткішпен бағалауды қарастырады*). Бұл жеткілікті ең төмен нәтиже саналатын 3 баллдық көрсеткіштен көп төмен. Сондықтан, бұл көрсеткіштер мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талдау негізінде теориялық, әдістемелік негіздерін нақтылауды, тиісті әдістемелік ұсыныстар әзірлеуді қажет ететіндігінің нақты бір дәлелі болып табылады.

9.2-диаграмма. ECERS-3 шкаласын қолданып жүргізілген бақылау нәтижелеріндегі «сөйлеу және сауаттылық» кіші шкаласының көрсеткіштері¹¹

¹¹ *Quality of Early Childhood Education and Care in Kazakhstan: The First Nationwide Study*, <https://vo.hse.ru/article/view/16870>

ECERS-3 мектепке дейінгі білім беру сапасын бағалау шкаласы. Бұл 6 ішкі сыныптамаға топтастырылған 35 көрсеткішті бағалайтын ликерт шкаласы бар бақылау парақтары:

I. Заттық-кеңістіктік орта

1. Ішкі бөлме
2. Күнделікті күтім, ойындар мен жаттығуларға арналған жиһаз
3. Ойындар мен жаттығуларға арналған кеңістікті ұйымдастыру
4. Оқшауланған орындар
5. Балаларға арналған кеңістікті визуалды безендіру
6. Үлкен моториканы дамытатын ойындарға арналған кеңістік
7. Ірі моториканы дамытуға арналған жабдық

II. Балаға қарау және күтім

1. Тамақтану/тамақтану
2. Дәретхананы пайдалану
3. Гигиена
4. Қауіпсіздік

III. Сөйлеу және сауаттылық

1. Балаларға сөздік қорын кеңейтуге көмектесу
2. Балаларды қарым-қатынасқа шақыру
3. Балалармен жұмыс кезінде қызметкерлердің кітаптарды пайдалануы
4. Балаларды кітаптарды қолдануға ынталандыру
5. Баспа сөзімен / мәтінімен танысу

IV. Белсенділік түрлері

1. Ұсақ моторика
2. Өнер
3. Музыка / қозғалыс
4. Текшелер
5. Рөлдік ойындар
6. Табиғат / ғылым

7. Математика сабақтарына арналған материалдар және математикалық қызмет

8. Күнделікті қызметтегі Математика

9. Графикалық түрде бейнеленген сандарды түсіну

10. Алуан түрлілікті қабылдауға жәрдемдесу

V. Өзара қарым-қатынас

1. Балалардың ірі моторикасын дамыту жөніндегі қызметті қарау

2. Оқу мен оқытуға жекеше дербес тәсіл

3. Қызметкерлер мен балалардың өзара қарым-қатынасы

4. Балалардың бір-бірімен өзара қарым-қатынасы

5. Пән

VI. Бағдарламаны құрылымдау

1. Қызметтің өзгеруі (ауысулар) және күту уақыты

2. Еркін ойын

3. Топтық сабақтар: ойындар және оқыту

Шкаланың 35 көрсеткішінде 468 индикатор бар.

Шкала материалдық ортаға, балалардың бір-бірімен және ересектермен қарым-қатынасына, пікірі балалар үшін маңызды және өзара тәуелді факторларының қамтылуына назар аударады. Сапа тек материалдық жабдықтармен (құрылымдық) ғана емес, сонымен қатар процестің сапасымен де бағаланады.

Шкаланың сенімділігі мектепке дейінгі бағдарламалардағы балалардың даму нәтижелерімен байланысы бірқатар халықаралық зерттеулермен сенімді түрде құжатталған. Жиналған деректер жоба аясында арнайы сертификатталған эксперттердің көмегімен алынғандықтан, сенімділігі 90% - дан жоғары екендігін растайды. Біз үшін, бұл деректер мектепке дейінгі жастағы балалардың тілінің дамуын зерттеу мақсатындағы тәжірибелік сынақ алаңы жұмысының өзектілігін айғақтайды.

Qualtrics платформасында құрастырылған ата-аналар мен балабақша тәрбиешілеріне арналған сауалнамалардың нәтижелері де педагогтарымыздың баланы тыңдай білетін, онымен бірге қоршаған ортасын зерттеуге дайын, дамытушы орта құра алатын жаңашылдықтарға дайын еместігін көрсеткен. Ата-аналар тарапынан да баланың болашағына деген жауапкершіліктің оларды ерте алаңдатпайтыны, балабақша тарапынан ықпалдастықтағы ынтымақтастыққа тартылмайтындығы байқалған. Содан бергі соңғы 3 жылда Институт тарапынан балабақша жанындағы консультациялық пункттер саны арттырылып, педагогтерге әдістемелік сүйемелдеу жасау мақсатындағы мобильдік топтар құрылған, курстар өткізілген. Алайда, ғылыми негізделген әдістемелік құралдар мен дидактикалық кешендердің қажеттігі өзекті болып қала береді.

Біз, бұл зерттеудегі I. «Заттық-кеңістіктік орта» және III. «Сөйлеу және сауаттылық» кіші шкалаларының нәтижелеріне ерекше мән беріп қарадық. Зерттеу мәліметтерінің негізінде келесі шұғыл шешуді талап ететін мәселелер анықталған, олар:

- «Балалардың сөздік қорын молайту әдістемесі» көрсеткіші бойынша педагогтер балалардың сөздік қорын байытуға тек ұйымдастырылған оқу қызметі барысында ғана 15-20 мин бөліп, режим сәттері мен еркін ойын кездерін пайдаланбауы, сондай-ақ қолданылатын сөздердің қарапайым, күнделікті шектеулі сөздерден аспайтындығы;

- «Балаларды қарым-қатынасқа баулу» көрсеткіші бойынша педагогтердің балалардың сөйлеуге деген құштарлығын ояту және балалардың жеке қарым-қатынас жасау қабілетін арттырудың орнына көбінесе балалардың «үнін» елемейтіні, сонымен қатар педагогтер тарапынан балалардың жасына сәйкес келмейтін немесе балаларды қызықтырмайтын «иә» немесе «жоқ» деген жауаптарды ғана талап ететін қарапайым сұрақтардың жиі қойылатындығы;

- «Мектепке дейінгі ұйымдағы кітаппен жұмыс әдістемесі» көрсеткіші бойынша кітаптарды бақылау кезінде мүлде қолданбауы, ал «Балалардың кітапқа қызығушылығын арттыру, баулу» көрсеткіші бойынша балаларға арналған жұмсақ ыңғайлы ұйымдастырылған орынның болмауы немесе болған жағдайда кітаптардың қолжетімді болмауы және ондағы кітаптардың қоры контентінің жұтаңдығы. Нақты бір мысал: «Шалқан», «Бауырсақ», «Шынашақ», «Қарға мен кірпі», «Күшік пен мысық», «5 ертегі», «Сәулетті үйшік», «Түлкі, тасбақа және кене», «Ақ тиін мен қасқыр» сияқты аударылған кітаптардың ғана болуы, ұлттық болмысқа сәйкес келетін иллюстрациялы балалар әдебиеттерін көбейтуге жеткілікті мән берілмей отырғанын көрсетеді. Сонымен қатар, психолінгвистикалық тұрғыда кітаптар идеясы мен мазмұнының мемлекетіміздің балабақшаларында тәрбие іс-шаралары мен оқыту үдерісін жүргізуде ұлттық сана сезімді қалыптастырудан түбегейлі алшақ болуы, балалардың өз тілін үйренуіне ынталандырмайтын факторлардың бірі ретінде шешімін күтуде. Қазіргі таңда осы жұмыстардың алғышарты болып табылатын стандарт, бағдарлама өзгертілген, мемлекеттік деңгейде біртұтас тәрбие бағдарламасы қабылданған. Ендігі кезекте, жаңа мазмұн арқылы ұсынылатын ғылыми еңбектер мен балаларға арналған кітаптардың, педагогтерге арналған оқу-әдістемелік құралдардың мәтіндік базасының ұсынылуы тиіс.

2022 жарық көрген жаңа Үлгілік оқу бағдарламасында мемлекеттік сөйлеуді дамытушы сөздік минимум берілгенімен, оны қолданудың әдістемесі ұсынылмаған.

Бұл міндет қазіргі АР19677736 «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың ғылыми-педагогикалық негіздері» тақырыбындағы 2023-2025

жылдарға арналған ғылыми жобада шешімін тауып, сөйлеуді дамытудың дидактикалық мәселелері анықтаушы эксперимент ретінде алынған «Тілге бойлау» пилоттық жобасының шеңберінде шешілуде. Эксперимент алаңының жұмысы барысында зерттеуші топ педагогикалық дидактиканың келесі маңызды сұрақтарына жауап іздеді: «нені үйрету керек?» (сөйлеуді дамытуда оқу мазмұны – балалардың жас ерекшелігіне сай сөздік минимумдар, клишелер (сөз тіркестері, фразалар, сөздік шаблондар)), «қалай оқыту керек?» (оқытудың әдістері, құралдары, ережелері мен ұйымдастырушылық формалары), «неге оқыту керек?» (мектепке дейінгі мекеменің оқу мақсатына сай), «кімді оқыту керек?» және «кім үйретеді?» (оқыту субъектілеріне қойылатын талаптар жүйесі), «тілді қайда оқыту керек?» (серуенде, ойын кезінде, мәдени-демалыс шараларында және т. б.) және «қашан оқу керек?» (балаларға ұйымдастырылатын әрекет түрін таңдағанына байланысты: күні бойы немесе уақыт ұзақтығы - шектеусіз). Анықтаушы тәжірибелік сынақ алаңының жұмысын ұйымдастыру үшін әдістемесін әзірлеп, бағдарламасын дайындауға негіз болатын келесі түйінді тұжырымдар жасалды:

- МДҰ-да дамытушы тілдік орта қалыптастырудың өзектілігі;
- отбасындағы қарым-қатынас тілінің баланың ана тілінде болмауы, аралас тілді балабақшалардағы қарым-қатынас тілінің мәселесі, мемлекеттік тілдегі контенттердің жетіспеушілігі және олардың сапасының төмендігі;
- педагогтарымыздың баланы тыңдай білетін, онымен бірге қоршаған ортасын зерттеуге дайын, дамытушы орта құра алатын жаңашылдықтарға дайын еместігі;
- ата-аналардың баланы ерте дамытуға мән бермеуі, балабақша тарапынан ықпалдастыққа тартылмауы;
- ғылыми негізделген әдістемелік құралдар мен дидактикалық кешендердің қажеттігі;
- балалардың сөздік қорының жетіспеуі, олардың кеш сөйлеуінің негізгі факторларының бірі;
- педагогтарға бағдарламада берілген сөздік минимумды қолдану әдістемесі қажет;
- педагогтар мен ата-аналарға балалардың кітап оқуға қызығушылығын арттырудың тиімді жолдары ұсынылуы тиіс;

— оқу-әдістемелік құралдар мен балалар әдебиеттерінің мәтіндік базасының қажеттігі.

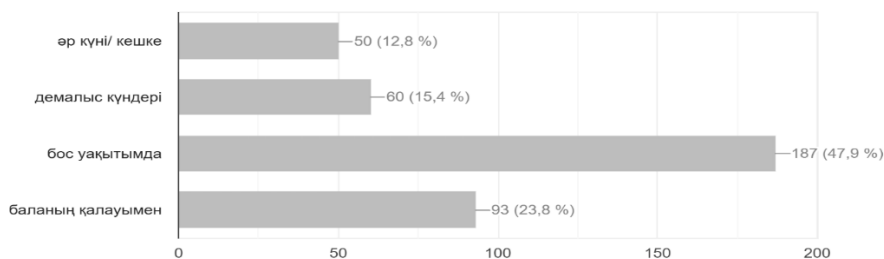
Сауалнама нәтижелеріне шолу

Ата-аналарға арналған сұрақтары 2 тілде дайындалған, жалпы 10 сұрақтан тұрады. Сауалнама онлайн форматта жүргізілді, оған **4 551** респондент қатысқан **(2-қосымша)**.

«Сіз балаңыздың сөйлеуін жетілдіру үшін онымен жұмыс жасайсыз ба?» деген сұраққа 90,6 % орыс тілді респонденттер және 79,5 % қазақ тілін таңдаған респонденттер «Иә» деп жауап бергенмен, одан кейін қойылған сұрақтардың жауабы ата-аналардың тарапынан баланың ерте дамуына жеткілікті көңіл бөлінбейтінін нақтылай түседі.

9.3-диаграмма. Ата-аналардың баланың кітап оқуға қызығушылығын қолдауы.

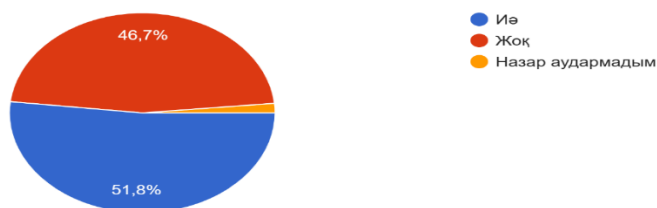
3. Балаңызбен бірге кітап оқуға қаншалықты жиі уақыт бөлесіз?
Верных ответов: 0 из 390

Мысалы, 61,4 % және 51,8 % орыс және қазақ тілді респонденттер балаларының кейбір дыбыстарды дұрыс айтпайтынын растаса, «баламен бірге кітап оқуға көңіл бөлесіз бе?» деген сұраққа негізінен тек бос уақыттарын арнайтынын немесе баланың қалауымен айналысатындарын айтқан. Ал, жүйелі түрде баланың кітап оқуға қызығушылығын ынталандыру көрсеткіші орыс және қазақ тілді респонденттерде тиісінше 19 % және 12,8 % ғана құраған.

9.4-диаграмма. Балалардың дыбыстарды дұрыс айта алуы.

2. Сіздің балаңыз дыбыстарды дұрыс айтуда қиналады ма?
390 ответов

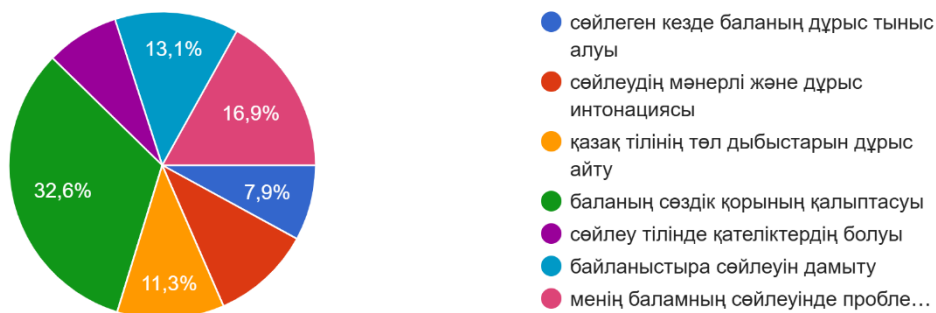
Сонымен бірге, «Сіздің балаңыздың сөйлеуінің дамуындағы ең үлкен қиындық қандай?» деген сұрақтың жауабында 30 %-дан астам респонденттер

«сөздік қорының аздығы» деп жауап берсе, 37 %-ы «ана тіліндегі кейбір дыбыстарды айта алмауы» деп көрсеткен.

9.5-диаграмма. Ата-аналардың баланың тілін дамытудағы қиындықтары.

4. Балаңыздың сөйлеуін дамыту үшін ең маңызды мәселе қандай?

390 ответов

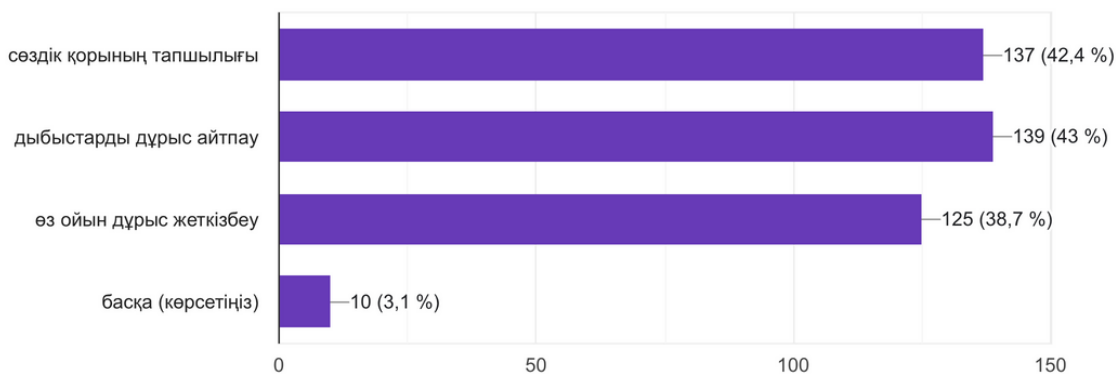

Бұл жерде атап өтетін маңызды дерек, «баланың сөздік қорының аздығы» және «дыбыстарды дұрыс айтпауы» деген екі мәселенің ата-аналардың сауалнама қорытындысы мен педагогтардың сауалнама нәтижелерінде сәйкестікте басым көрсеткішті көрсетуі. Бұл, осы сұрақтың өте өзектілігін дәлелдейді.

9.6-диаграмма. Педагогтардың баланың тілін дамытудағы қиындықтары.

Білім алушының сөйлеуін дамытудағы қиындықтар:

323 ответа

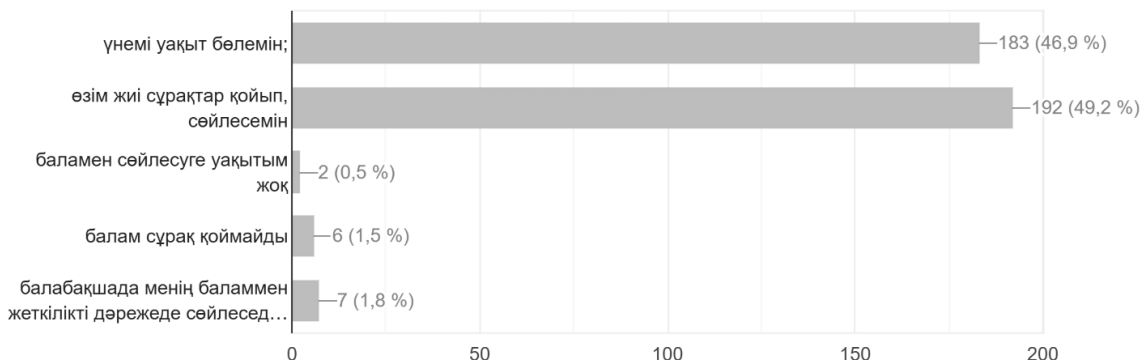

«Сіз балаңызбен сөйлесуге уақыт бөлесіз бе?» деген сұраққа орыс тілді респонденттердің 20,5 %-ы ғана, қазақ тілді респонденттердің де 46,9 %-ы ғана «Иә» деп жауап берген. Оның ішінде 42,9 % сауалнамаға қатысқан ата-ана «өзім жиі сұрақ қойып сөйлесемін» деген нұсқаны таңдаған.

- **9.7-диаграмма.** Ата-аналардың балаға жеткілікті көңіл бөлуі туралы мәліметтер.

6. Сіз балаңызбен сөйлесуге уақыт бөлесіз бе және балаңыз қойған сұрақтарға жауап бересіз бе?

Верных ответов: 0 из 390

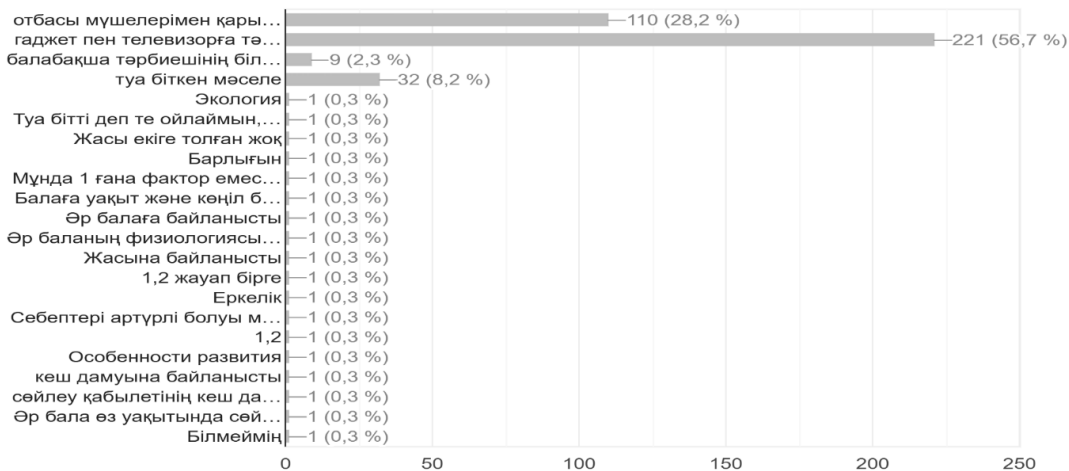
Жалпы сауалнамаға қатысқан ата-аналардың 54 %-дан астамы балаға арнайы тіл маманының көмегі қажет деп санайды және 80 %-дан астамы мұндай жағдайда тіл маманының кеңесін алған дұрыс деген пікірде.

Ата-аналардың басым көпшілігі балалардың тілінің шығуының кешеуілдеуінің негізгі себептері ретінде «гаджеттерге тәуелділік» пен «отбасында баламен қарым-қатынас орнатуға жеткілікті уақыт бөлінбеуі» деген жауаптардың нұсқасымен келіседі.

9.8- диаграмма. Балалардың сөйлеуінің кешеуілдеуінің себептері бойынша мәлімет.

8. Қалай ойлайсыз, баланың сөйлеуінің кешеуілдеу себептері неге байланысты?

Верных ответов: 0 из 390

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамыту моделінің 49-51 тармақтарына сәйкес¹² тәрбиелеу процесінде баланың өмірі мен дамуына ықпал ететін

¹² <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000137>

барлық факторларды ескеру қажет делінген. Баламен жұмысты ата-аналарымен, қоршаған ортамен өзара ынтымақтастықта құру аса маңызды. Барлық ерекшеліктерді: әлеуметтік жағдайды, отбасы тарихын, елдің мәдени ерекшеліктері мен салт-дәстүрлерін, баланың мінез-құлқы мен ерекшеліктерін ескеру қажет. Ата-аналармен үнемі қарым-қатынаста болу және оларды бейімдеу мен оқыту процестеріне тарту мектепке дейінгі ұйым ұжымының басты міндеттерінің бірі.

Жаңа нормативтік-мазмұндық тәсілдерді іске асыру жағдайында мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың алдына ашықтықты, ата-аналармен тығыз ынтымақтастықты және өзара іс-қимылды көздейтін нысаналы бағдарлар қойылды. Білім беру жүйесінің алдына қойылған міндеттер оқу-тәрбиелеу процесінің нәтижелі болуы үшін ата-аналардың жауапкершілігін арттыруды көздейді. Демек, зерттеу тобының ата-аналардың сауалнама нәтижелерінде айқындалған мәселелерге назар аударғаны, негізі бар деректердің толықтығын қамтамасыз етеді және педагогтар мен ата-аналарға қажетті құралдарды әзірлеуге бастама болады.

Педагогтармен жүргізілген сауалнамаға 400 адам қатысқан¹³. Сауалнама 17 сұрақтан тұрады, жауаптарының таңдау нұсқалары көрсетілген. Педагогтармен кәсіби пікірлесу алаңы олардың жұмысындағы біршама тәжірибені тыңдап, пікір алмасуға және ой бөлісуге негіз болды. Нәтижесінде келесі талдау жасалды.

Негізінде, бақылау көрсеткендей, көбіне баланың төмен мотивациясының себептерінің бірі – дамытушы заттық ортаның болмауы немесе сөйлеуге қажеттіліктің болмауы. Осыған байланысты педагогтың алдында келесі сипаттағы міндеттер тұрды:

1. Сөйлеуге қажеттілік туғызу.
2. Балаға өзінің мүмкіндіктерін терең ашуға мүмкіндік беретін жағдайларын қамтамасыз ету.
3. Тиімді тәсілдерді таңдау.
4. Белсенді коммуникативтік қарым-қатынас ұйымдастыру.
5. Мониторинг жүргізу.

Мектеп жасына дейінгі баланың әлемінде бұл міндеттерді педагогтар ойын арқылы шешеді. Баланың тілін дамыту үшін қолданылатын ойын түрлері және олардың мақсаттары туралы педагогтардан алынған жиынтық мәлімет келесі кестеде берілген.

¹³ https://docs.google.com/forms/d/1Jlza_M050ZDTgRzJYI7fpou21pN8368taKA1Nu9cReI/edit

9.7-кесте. Ойын түрлері және олардың мақсаттары.

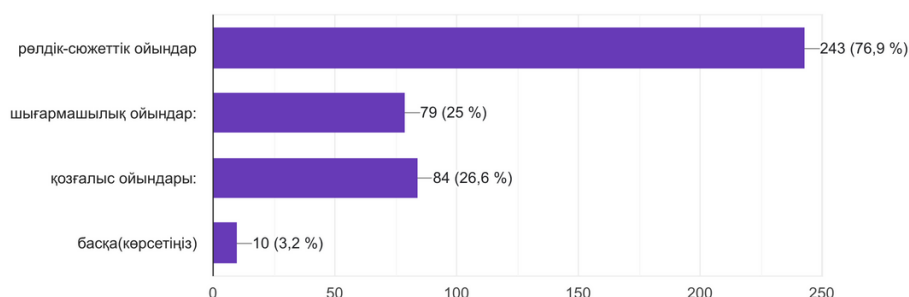
Ойын түрлері	Қолдану мақсаты
Лексикалық ойындар	Қарама-қарсы сөздерді, мағынасы ұқсас сөздерді, тақырыпқа байланысты сөздерді табуға, фразаны аяқтау мақсатында қолдануға болады. Карточка арқылы берілетін ойындар, жұмбақтар, сөзжұмбақтар алынады.
Фонетикалық ойындар	Үйренген сөздерін қолдануға, сөздерді бір-бірімен байланыстырып сөйлем құрауға, баланың өз ойын жүйелі түрде жеткізуге машықтандыру үшін қолданылады.
Коммуникативтік ойындар	Бұл ойын түрлері ойынға қатысушыларға тілдің қарым-қатынас құралы екенін сезінуге мүмкіндік береді, тіл қолданысының маңыздылығы туралы ұғымдарын кеңейтеді.
Сюжеттік-рөлдік ойындар	Баланың жас шамасына қарай қызығушылықтарын ескеруге мүмкіндік береді, олардың әрекетінің мәнін кеңейтіп, диалог жасаудың тиімді құралы болып саналады.
Дидактикалық ойындар	Балалардың айналадағы орта туралы түсініктерін жүйелеуге, кеңейтуге, тереңдетуге, қызығушылықтары мен қабілеттерін дамытуға бағытталған.

Осылардың ішінде педагогтардың сюжеттік-рөлдік ойындарға көп сүйенетіні келесі диаграммада көрінеді. Бұл, бір жағынан сюжеттік-рөлдік ойындардың басқа әдіс-тәсілдерді интеграциялауға ыңғайлы болуымен де түсіндірілуі мүмкін.

9.9-диаграмма. Педагогтардың баланың сөйлеу дағдыларын дамытуда қолданатын әдістері.

Баланың сөйлеу дағдыларын дамытуда қандай әдістерді қолданасыз?

316 ответов

Сонымен қатар, зерттеу кезінде педагогтермен жүргізілген сауалнамаларда арнайы тіл мамандары мектепке дейінгі ұйым педагогтеріне тиімді бірнеше әдістемелерді ұсынған болатын. Тәрбиешілер бұлардың кейбіреуін өз тәжірибесінде қолданады, бірақ жете зерттеп барып қолдануға кей жағдайда жеткілікті мән бермейтіні байқалады. Мысалы, Г. Доманның тақырыптық карталарын қолданғанда, баланың жас ерекшелігіне сәйкес картаның өлшемдері болатынын ескеру қажет, себебі баланың көлемді кескінді қабылдауына әсер етеді.

9.8-кесте. Педагогтардың тәжірибесінде балалардың сөйлеуін дамытуда интегративті тәсілмен жиі қолданылатын әдістемелер.

Р/с	Оқыту әдістемесі	Күтілетін нәтиже
1	Б. Элькониннің дыбыстық-әріптік жүйесі	Фонетикалық-фонематикалық есту қабілетінің дамуын болжайтын оқуға дайындық деңгейі. Ойындардың көмегімен дыбыстарды дұрыс айтуға үйретуге көмектеседі.
2	Зайцев әдістемесі	Оқыту текшелері мен кестелеріне негізделген сенсорлық дамуды біріктіреді. Баланы ойландыру, талдау және синтез арқылы дамытуды болжайды.
3	Г. Доманның әдістемесі	Тақырыптық карталар кластерін пайдалану визуалды зейінді дамытуға көмектеседі, визуалды қабылдау арқылы заттардың атауын есте сақтауды жеделдетуді қамтиды. Бұл әдістің ерекшелігі, балалар сөздік қорын тез толықтырады. Жетекші сұрақтармен тапсырмаларды оңай күрделендіруге болады.
4	М. Монтессори технологиясы	Монтессори кабинетінің «тіл аймағы» ресурстарын пайдалану.

Жалпы баланың сөйлеу тілін дамытуға бағытталған жан-жақты көзқарастың негізгі компоненттерінің бірі - контекстік өзара қарым-қатынас болатын болса, балалар белсенді қатыса алатын ынталандырушы тілдік орта – осы мағыналы қарым-қатынас үшін маңызды. Яғни, жиі сөйлесуге, балалардың сұрақтарын тыңдап, оларға жауап беруге, балаларды күнделікті өмірге араластырып әңгімелесуге және бала үшін маңызды сұрақтарды олармен бірге талқылауға мүмкіндік береді. Сондықтан, педагогтармен пікірлесуден соң, келесі кестеде педагогтер үшін кешенді көзқарасты қалыптастыруға арналған бірнеше

ұсыныстар топтастырылған.

9.9-кесте. Контекстік коммуникация түрлері мен сипаттамалары.

Р/с	Түрлері	Сипаттамалары
1	Ынталандырушы дамытушы орта жасау	Балалардың қоршаған ортасын кітаптармен, ойыншықтармен, музыкалық шығармалармен және басқа да материалдармен толықтырыңыз.
2	Балалармен жиі сөйлесіңіз, бай тілдік, сөздік қорды пайдаланыңыз	Балалармен ерте жастан сөйлесуді бастаңыз, тіпті олар өздері сөйлей алмаса да туылғаннан бастап сөйлесуді және эмоциялық қарым-қатынас орнатуды белсенді бастау ұсынылады. Не істеп жатқаныңызды сипаттаңыз, сұрақтар қойыңыз және балалардың сұрақтарына жауап беріңіз.
3	Сұрақтарға жауап беріңіз, баланы жігерлендіріңіз, оған сұрақтар қойыңыз	Балалар сұрақ қойғанда, бұл олардың әлемді үйренуге және түсінуге қызығушылығын танытады. Олардың сұрақтарына шыдамдылықпен және толық жауап беріңіз, сондай-ақ оларды көбірек сұрақтар қоюға шақырыңыз.
4	Күнделікті әңгімелер және талқылауларға балаларды қатыстырыңыз	Балаларды әдеттегі әңгімелер мен талқылауларға қосыңыз. Бұл оларға нақты жағдайларда тілдің қолданылуын естуге көмектеседі.
5	Вербалды емес қарым-қатынасты ынталандыру	Ым-ишара сияқты вербалды емес қарым-қатынас - байланыстың маңызды бөлігі. Балаларды осы вербалды емес сигналдарды қолдануға шақырыңыз, бұл өзінің эмоциясын білдіруге және басқаларды түсінуге арналған құрал.

Балалардың тілді түсінетініне көз жеткізу, бұл уақытты ұтымды қолдану үшін маңызды қадам. Түсіну - бұл адамның когнитивті процеске жауап беруі, яғни оның көмегімен адам қоршаған ортадан ақпаратты қабылдайды және түсіндіреді. Сөйлеуді түсіну - бұл белгілі бір мағынаны білдіретін түсінудің ішкі жиынтығы. Жинақтай келе, педагогтер үшін оны келесі түрдегі кестеде берген болатынбыз.

9.10-кесте. Түсіну және сөйлеуді түсінудің түрлері мен сипаттамалары.

Р/с	Түрлері	Сипаттамалары
1	Түсіну және сөйлеуді түсіну Көрнекі түсіну Дедуктивті және индуктивті пайымдау Рефлексия	Мұқият тыңдау Ауызша сөзге назар аудару және оның мағынасын түсіну Оқып берген жазбаша мәтінді түсіндіру және одан мағынаны тарту Көрнекі ақпаратты түсіндіру (суреттер, сюжет және қимылдар сияқты) Заңдылықтарды, байланыстарды анықтау және логикалық қорытындыларды шығару Өзі туралы сыни ойлау
2	Сөйлеуді түсіну Сөйлеуді өңдеу Сақтау және сөйлеуді шығару Сөйлеу прагматикасы Сөйлеу Сөйлеу семантикасы	Сөйлеуді қабылдау Сөйлеу дыбыстарын тану және интерпретациялау, оларды сөздер мен сөйлемдер ретінде анықтау Ауызша сөйлеудің мағынасы мен құрылымын талдау Сөйлеу ақпаратын жадта сақтау және қажет болған жағдайда оны алу Контекст пен вербалды емес сигналдарды түсіну Сөздердің, сөз тіркестерінің мағынасын түсіну

Сонымен қатар, педагогтерге күнделікті жұмыста бірнеше тиімді стратегияларды ескеру ұсынылды:

«Баламен әңгімелесуге дайындық»

1. Мобильді кітапхана, буккроссинг, кітаптар, кітап тізімдерінен нақты ертегі немесе әңгімелерді ұсыну, суреттер, фотосуреттер, ата-аналар чатына мәтін жіберу және т.б. арқылы ата-аналарға үйде балаға оқып беруге тапсырма беру.

Келесі күні, күн бойында балалармен сол тақырыпта сөйлесу және сұрақтар қою, балалардың өзін сұрақ қоюға ынталандыру. Соңында балалардың белсенділігін бағалауға болады, ата-аналармен талқылап, олармен бірге осы тәсілді жетілдіруге болады.

2. Балаларға қызықты, олардың қоршаған ортасымен, өмірімен байланысты тақырыптарды зерделеп, әңгімелесуге сұрақтар немесе қысқа бейнесюжеттер дайындап алу.
3. Балалардың қызығушылықтары, сүйікті ісі, көретін мультфильмдері туралы жеке әңгімелесу арқылы көпшілігіне ұнайтын және қатысатын ортақ тақырыптарды таңдау.

«Орта үшінші педагог»

Топ бөлмесінде, кең рекреация алаңдарында, дәлізде қабырғаларды пайдалы жұмыс құралдарымен безендіру, фетрадан жасалған сюжетті кілемшелерді ілу, оларды толықтыру, сюжеттерін өзгерту арқылы әңгіме өрбіту. Дамытушы аймақтардағы ойындарда коммуникативтік белсенділікті қолдау, диалог құрып ойнауға ыңғайлы ойындарға басымдық беру.

«Баланы кітапқа қызықтыру»

«Балалармен бірге иллюстрациялы кітаптарды қарау, әңгімелесу, кітап суреттерінің сюжетін сипаттау үшін балаларға сұрақтар қою, тыңдау, жетекші сұрақтар қойып отыру. Қызықты кітап оқып беру.

«Жаңа ертегі»

Баланың қоршаған ортасымен байланысты, соңы сәтті аяқталатын ертегілер құрастыру, өздерімен бірге ойластырып және сюжетін дамыту.

«Дыбыстар»

Р, С, Ш, Т дыбыстарын қоюға арналған артикуляциялық жаттығулардың қысқа (1-1,5 мин) видеоларымен кейбір ата-аналармен бөлісу. Үйде баламен бірге орындауды ұсыну.

Жалпы педагогтармен жүргізілген сауалнама қорытындысы келесі тұжырымдармен түйінделді.

1. Көбіне қолданылатын әдіс:

- Рөлдік-сюжеттік ойындар – 76,9% (243 дауыс) – ең танымал әдіс.
- Бұл балалардың тілін, әлеуметтік дағдыларын, және қиялын дамытуда маңызды рөл атқарады.
- **Қосымша әдістер:**
 - Қозғалыс ойындары – 26,6%
 - Шығармашылық ойындар – 25%
 - Басқа – 3,2%

 Қорытынды: Рөлдік және қозғалыс ойындары сөйлеуді дамытудың жетекші әдістері болып отыр. Бұл балалардың белсенді қатысуына негізделген.

2. Сөйлеуді дамытудағы басты қиындықтар:

- Дыбыстарды дұрыс айтпау – 43%
- Сөздік қорының тапшылығы – 42,4%
- Өз ойын дұрыс жеткізбеу – 38,7%

 Қорытынды: Фонетикалық және лексикалық қиындықтар – негізгі мәселе. Бұл сөйлеу жаттығуларына, логопедиялық жұмыстарға және сөздік қорын дамытуға назар аудару қажеттігін көрсетеді.

3. Тиімді әдістер

- Жеке жұмыс – 59,9% – ең тиімді әдіс ретінде бағаланған.
- Топтық және аралас жұмыстар – тиісінше 37,7% және 28,4%

 Қорытынды: Баланың жеке ерекшеліктеріне сай тәсіл – анағұрлым нәтижелі.

4. Сөйлеудің дамуына әсер ететін факторлар

- Денсаулық жағдайы – 48,3%
- Қоршаған орта – 46,8%
- Отбасы – 22,6%

 Қорытынды: Физиологиялық және әлеуметтік орта – шешуші факторлар. Сөйлеуді дамыту үшін жан-жақты қолдау қажет.

5. Тиімді құралдар

- Сөйлеу терапиясы – 47,7%
- Оқу материалдары – 45,3%
- Ойыншықтар – 40,4%

 Қорытынды: Тілдік жаттығулар, көрнекі құралдар және логопедиялық әдістер кеңінен қолданылады.

6. Ұсынылатын тапсырмалар

- Кері байланыс орнату – 43,1%
- Шығармашылық тапсырмалар – 46,8%
- Диалог-монолог – 39,1%

 Қорытынды: Балалардың белсенді сөйлеуін ынталандыратын тапсырмалар маңызды.

7. Сөйлеуді мотивациялау

- Қызығушылығын арттыратын тапсырмалар – 66,4%
- Мақтау-мадақтау – 53,5%
- Әңгімелесу – 38,5%

 Қорытынды: Мотивацияның басты құралы – баланың қызығушылығын оятатын тапсырмалар мен марапаттау.

8. Шығармашылық тапсырмалар

- Сурет бойынша әңгіме құрастыру – 62,1%
- Басқа тәсілдер – шамамен 18–18,3%

 Қорытынды: Көрнекілікке негізделген тапсырмалар — өте тиімді.

9. Сөз тіркестерін дамыту

- Суретке қарап сөз тіркесін құрастыру – 68,2%
- Сөйлемдер құрастыру – 35,2%
- Рөлдік ойындар – 24,8%

 Қорытынды: Визуалды материалдар арқылы сөз тіркестерін дамыту – тиімді тәсіл.

10. Дыбысты дұрыс айту әдістері

- Арт-жаттығулар – 71,6%
- Дыбыстық талдау – 30,6%

 Қорытынды: Жаттығулар мен логопедиялық әдістер шешуші рөл атқарады.

11. Сөздік қорды кеңейту әдістері

- Суреттер мен карточкалар арқылы – 54,1%
- Ертегілер оқу – 51,7%
- Тұрмыста кездесетін заттарды көрсету – 41,3%

 Қорытынды: Визуал мен өмірмен байланысты сөз үйрету — басым бағыт.

12. Тілдік даму деңгейі

- Көпшілігі жасына сай сөйлемейді – 42%
- Жасына сай сөйлейтіндер – тек 28,4%

 Қорытынды: Жеткілікті сөйлеу деңгейіне жетпеген балалар көп, бұл ерте тілдік қолдауды қажет етеді.

13. Сөйлеу деңгейі

- Сөйлем құрастыруда қиындықтар – 45,4%
- Дыбыстарды дұрыс айтпау – 41,5%
- Сөздік қорының шектеулігі – 33,2%

 Қорытынды: Комплексі тілдік даму мәселелері бар – грамматика, фонетика, лексика.

14. Қолданылатын әдістер

- Тілдік ойындар – 54,4%
- Суреттер көрсету – 44,1%
- Ертегі оқу – 41,9%

 Қорытынды: Баланың белсенділігі мен қиялын ынталандыратын тәсілдер — жетекші әдістер.

15. Қиындықтар

- Балалардың тілдік деңгейінің әртүрлілігі – 72%
- Ресурстардың жетіспеушілігі – 31,3%

 Қорытынды: Әртүрлілік пен материалдық база — басты кедергілер.

Осылайша, **1-кезеңдегі талдау қорытындылары** үш жақты триангуляция әдісімен алғанда балалардың мониторинг қорытындылары, ата-аналар мен педагогтардың сауалнама нәтижелеріндегі өзекті мәселелердің түйіскенін көрсетеді. Яғни, **басты қиындықтар:** дыбысты дұрыс айтпау, сөздік қордың шектеулілігі, сөйлем құраудағы қиындықтар. Сондай-ақ, топтағы балалардың тілдік деңгейінің алшақтығы мен қажетті ресурстардың жетіспеуі де қосымша қиындықтар туғызуда.

2-КЕЗЕҢ. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың тиімді әдіс-тәсілдері мен құралдарын сынақта қолдану.

Бақылау экспериментіне еліміздегі жалпы **7 өңірден¹⁴** **30**-дан астам балабақша топтары мен **500**-ден астам тәрбиеленуші қамтылды. Одан бөлек, сауалнамаға тартылған респонденттердің ішінде педагогтер мен ата-аналар бар.

Бақылау жүргізілген топтарда қолданылған тапсырмалар бойынша балалардың жас ерекшелігіне қарай өз ойын жеткізуіне, тілдік қорының байлығына, байланыстырып сөйлеуі мен дыбыстарды дұрыс айтуына мән берілді. Берілген әдістемеге сәйкес жүргізілген зерттеу жұмыстарының барысында бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға қол жеткізілді.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игерту барысында жүргізілетін дәстүрлі мониторинг өлшемшарттарындағы баланың дағдыларының қалыптасу көрсеткіштері «жоғары», «орташа», «төмен» деңгеймен анықталуына байланысты, диагностика нәтижелерінде де көрсеткіштердегі сәйкестікті тиісінше салыстыру мақсатында бағалаудың «1», «2», «3» сандық индикаторларымен қойылған үш баллдық диапазон қолданылды (кестелерде берілген).

Зерттеу тобы мүшелерінің жұмыстарын өңірлерден жинақтау нәтижелері келесіні көрсетті:

Көпшілік жағдайда бақылаулар балабақшадағы ересек топ (4 жас) және мектепалды топтарында (5 жас) жүргізілген. 4-5 жастағы балалардың тілінің даму деңгейін бақылау арқылы, ерте жастағы дамыту жұмыстарының сапасына қосымша зерделеу жүргізуге болады. Мұндай қадамдар жалпы зерттеу уақытының шектеулі болуына байланысты, тиімді шешімдерді қабылдаудан туындайды. Дегенмен, баланың тілінің шығуының кешеуілдеу

¹⁴ Қатысушылар тізімі 4-қосымшада берілгенін.

себептерін нақты анықтау үшін әр жағдайды жеке қарау қажет және ол үлкендерге зор жауапкершілік жүктейді.

Ересек топтағы бақылау эксперименттерінде «қарама-қарсы сөзді тап» әдісі арқылы заттардың белгілерін білдіретін сөздерді қолдану қабілетін, мағынасы қарама-қарсы антоним сөздерді қолдана білуін диагностикалау жүргізілді. Нәтижесінде бақылауға алынған балалардың 59%-ы бұл тапсырмаларды «жақсы» және «орташа» деңгейде орындады.

«Сөз-жалпылау» әдістемесі әртүрлі тақырыптар бойынша жүргізілді. Жалпы ұқсастығына байланысты бала суреттерді анықтап, атай алғанымен, 4 жастағы балалардың 17%-ы (1 ұпай) диагностика нәтижесінде жалпылауыш сөздерді айта алмады. Сөздерді атаудан қате жібергендердің үлесі 31% (2 ұпай) болса, тапсырманы дұрыс орындағандардың үлесі 52 % құрады. Жалпы «сөз-жалпылау» әдістемесі тәрбиешілердің, арнайы білім беру педагогтарының арасында өте кең таралғандығы байқалады, себебі бақылау барысында олардың бұл әдістемені өте жиі қолданатыны көрінді. Сондықтан, балалар да бұл тасырмаларды орындауға үйренген, дегенмен педагогтардың тарапынан көбінесе баланың өзіне айтқызу, қайталату жағына жеткілікті мән бермейтіні анық көрінді.

2-

суретте Алматы қаласындағы бөбекжай-бақшасындағы жұмыс сәтінен көрініс берілген.

«Мамандық түрлерін таңдау» тақырыбы бойынша суретке қарап, мамандық түрлерін, әкесі мен шешесінің мамандығын атай алған және басқа да мамандық түрлерін атай білетін балалардың үлесі 4 пен 5 жас аралығында біраз алшақтықты көрсетеді. Бұдан біз қазіргі кездегі тенденцияны анық байқаймыз, яғни балалардың көпшілігінің сөздік қорының толығы мен байланыстырып сөйлеуі тек 5 жасқа қарай қалыптасуда.

«Дыбыстар сөйлейді» әдістемесі арқылы дыбыстау мәдениетінің қалыптасуын (*ана тілінің барлық дыбыстарының дұрыс, анық айтылуын, есту зейінін, қабылдауды және сөйлеу қарқыны мен сөйлегенде дұрыс тыныс алуына*) диагностикалау жүргізілді.

9.11-кесте. Дыбыстау мәдениетінің қалыптасуын диагностикалау (ересек топ – 4 жас).

Ана тілінің барлық дыбыстарын дұрыс, анық айтады, ажыратады	Деңгей	Баланың жасы	Ұпай саны	Тиісті ұпайды иеленген балалардың үлесі, %
	жоғары	4 жас	3	39,6
Дыбыстардың дифференциациясы тұрақсыз, дұрыс айта алмайды	орташа	4 жас	2	23,4
	төмен	4 жас	1	37

Баланың грамматикалық дұрыс сөйлеуін зерттеу әдістері негізінен мектепалды даярлық тобында зерделенді. Алдымен сөйлеудің дыбыстық жағының күйін зерттеу үшін ересек топтарда қолданылған әдістеме пайдаланылды және нәтижелері келесі кестеде берілген.

9.12-кесте. Дыбыстау мәдениетінің қалыптасуын диагностикалау (мектепалды топ – 5 жас).

Ана тілінің барлық дыбыстарын дұрыс, анық айтады, ажыратады	Деңгей	Баланың жасы	Ұпай саны	Тиісті ұпайды иеленген балалардың үлесі, %
	жоғары	5 жас	3	41,5
Дыбыстардың дифференциациясы тұрақсыз, дұрыс айта алмайды	орташа	5 жас	2	36,2
	төмен	5 жас	1	22,3

9.13-кесте. Фонематикалық есту процесін бақылау көрсеткіштері (мектепалды топ – 5 жас).

Фонематикалық есту қабілеті	Деңгей	Баланың жасы	Ұпай саны	Тиісті иеленген балалардың үлесі, %
	жоғары	5 жас	22-26	46,6
	орташа		12-21	33,8
	төмен		0-11	19,6

Фонематикалық естуді дамытуда белгілі бір дыбыстан басталатын сөздерді есту арқылы ажырата білу және атауға үйрету маңызды болып табылатындықтан, практикада педагогтар дыбыстарды анық айтуға балаларды үнемі жаттықтырулары тиіс. Бұл артикуляциялық аппаратты жетілдірудің жолы.

Бақылауға алынған 4 жастағы балалардың 20-25 %-ы дауысты (а, ә, е, о, ұ) және кейбір дауыссыз (п-б, к-қ, т-д, ж-ш, с-з) дыбыстарды анық айтпайды, дыбыстардың артикуляциясын бекіту бойынша жеке жұмыс жасауға тәрбиешінің уақыты жетпейді, ал артикуляциялық аппаратты дамыту бойынша жұмыс жасайтын логопед мамандар барлық балабақшада жоқ (тек логопункттері бар балабақшаларда). Сөйлеуін дамыту үшін тәрбиешілер көбіне өлең жаттатып айтқызу, жаңылтпаштарды қолданады. Сондай-ақ балалардың сөздік қорын ойындар мен ойын жаттығулары арқылы кеңейту, заттардың сапасы мен қасиеттерін түсіндіретін құралдар мен ойыншықтар арқылы байыту педагогтердің тәжірибесінде ең көп таралған тәжірибе екені байқалды.

Астана, Алматы, Ақтөбе, Қарағанды, Көкшетау, СҚО, Павлодар қалаларында жүргізілген балабақшалардағы бақылау кезінде жеке әңгімелесу әдісі арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуі зерделенген болатын. Бақылау нәтижелері 4 жастағы ересек топ балаларының өзінде байланыстырып сөйлеу қабілеті толық қалыптаспайтындығын көрсетіп отыр. Жеке әңгімелесуге тартылған 60 %-дан астам бала өз ойын толыққанды жеткізе алмады. Ал, 3 жастағы ортаңғы топ балаларының ішінде бұл көрсеткіш одан да төмен болды, яғни 30-35 % шамасында. Сюжетті суреттерді әңгімелеу, заттарды сипаттау кезінде балалардың өз ойын бөлісуге, айтуға сөздік қоры жетпейтіндігі анық көрінді. Ересектердің сөзін тыңдап, түсіну деңгейі жас ерекшелігіне қарай қалыпты екені байқалады.

Бұл жерде баланың сөздік қорын толықтыруға байланысты онымен жұмыстың жеткіліксіздігі көрінеді. Айта кететін өте өткір мәселе, ата-аналардың тарапынан баланың ерте дамуындағы оның тілдік дағдыларының қалыптасуына қажетті уақытты өткізіп алуы да педагогтердің жұмысына қосымша салмақ салады. Сол себепті, бақылаулар барысында тәрбиешілерге ата-анамен ықпалдастықта жұмыс жасауға септігі тиетін кеңестер, жаттығу үлгілері мен ұсыныстар беріліп отырды.

3-суретте

Зерттеу тобы мүшелерінің балабақшадағы ортаңғы топ бүлдіршіндерімен әңгімелесу сәттері бейнеленген.

Иллюстрациялық кітаптардағы суреттерді балалармен бірге қарап, оларға суреттердің мазмұны туралы айтып беруді өтінгенде барлығы дерлік эмоциямен жеткізуге тырысты, бірақ пікірлерін айту кезінде сөздік қорларының жетпегендігі кедергі болды. Сондықтан, педагогтерге ұсыныс ретінде жаңа ертегілерді, әңгімелерді, өлеңдерді бірге оқып, тыңдатып, олардың мазмұнындағы әрекеттерді бірге талқылап, шығарманың кейіпкерлері туралы сипаттап айтуды үйрету туралы кеңес берілді.

3-4 жаста баланың дамуы үшін сюжеттік рөлдік ойындардың маңызы зор екендігін ескере отырып, бақылау жұмыстары аяқталғаннан кейін ересектермен бірге ертегілерді, қарапайым көріністерді ойнауға, бірлескен ойындарды бірге ұйымдастыруға ықпал жасауға, кейіпкерлердің образын беруге баулу қалай іске асырылатыны туралы педагогтермен пікірлесу болды.

Балабақшада жүргізілген бақылаулардың кезінде тағы бір маңызды факторға назар аударылды. Ол – солтүстік аймақтардағы, Астана қаласындағы балабақша топтарында тілдік ортаның қалыптаспағандығы және педагогтардың, баламен қарым-қатынас жасайтын персоналдың бағдарламада берілген қолданыс жиілігі жоғары сөздік минимумды пайдаланбауы. Өкінішке орай қазақ топтарының өзінде тілі ана тілінде шықпаған балалардың үлесі көп. Бұл жағдай әсіресе Астана қаласының балабақшаларында жүргізілген бақылауда анық көрініс тапты. Бақылау кезінде анықталған жағдай, мемлекеттік тілде тәрбиелейтін балабақшалардағы топтарда тілдік орта солтүстік өңірлерде қалыптаспаған, дегенмен балалар педагогпен бірге ұйымдастырылған әрекет барысында ана тілінде сөйлесуге талпынады. Сондай-ақ, логопед маманның кабинетіне, қазақ тілі кабинетіне алынған тіл дамыту тренажерларының бағдарламасы орыс тілінде орнатылған. Аталған интерактивті тренажерлардың бағдарламалық тілін ауыстыру туралы ұсыныс берілді.

Қоршаған ортадағы күнделікті жиі қолданылатын туыстық қатынасқа байланысты сөздерді, тұрмыстық заттардың, жемістердің, жануарлардың,

төрт түліктің атауларын айту және түсіну дағдыларын қалыптастыру мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту бағдарламасының ішінде берілген сөздік минимумды қолдануды міндеттеу арқылы күшейтілген. Тәжірибеде мұның педагог және басқа да қызметкерлермен балалармен тілдесу кезінде қолданылатыны бақылау барысында көрінді.

Ойыншықтар мен заттарды қарастыра отырып, сұрақтарға жауап беруге, оларды жай сөйлемдермен сипаттап айтып беруге баулудың қажеттілігі бақылау барысында анық көрінді. Себебі, тәрбиешілердің тарапынан балаларды ойландыратын немесе ойға жетелейтін жетекші сұрақтар аз қойылды. «Иә» немесе «жоқ» деген бірізді қарапайым жауапты ғана талап ететін сұрақтар баланың ойын сөзбен жеткізуге ынталандырмайды, тиісінше бала да қажеттілікті сезінбейді. Бұл жағдайдың тағы бір көрінісі, ол балалардың көбінің отбасында гаджеттерден үнсіз ақпарат қабылдауы. Нәтижесінде, бәрін түсініп отырғанымен, сөйлеуге қажеттілік туындамайды. Сондықтан, сұхбат барысында тәрбиешілерге мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту бағдарламасында қарастырылғандай, таныс ертегілер мен шағын шығармалардың мазмұны бойынша алдымен сұрақтарға жауап беруге, кейіннен өздігінен қайталап айтуға көбірек көңіл бөлу туралы ұсыныс берілді. Баланың зат есімдерді көпше түрде қолдана алуы сан есімдерді (көп, аз), (бірінші, екінші, үшінші жоқ) қолдану қабілетімен диагностикаланды.

Әдістемедегі диагностикалық құралдардың ішіндегі *«Нешінші жоқ екенін тап» әдісін* тәрбиешілер көбінесе математика негіздерін үйретуге арналған ұйымдастырылған әрекет кезінде қолданатынын балабақшада жүргізілген бақылаулар көрсетті.

Диагностика нәтижесінде балалардың суреттен не көрсетілген заттардың «көп», «аз» деген сын есімдерді қосып айта алуы және «неше?» деген сұраққа санмен жауап беруі ересек топ балаларында 56-60 % аралығында болса, мектепалды топтардағы бақылаулар бұл көрсеткіштің 20%-ға жоғары екенін көрсеткен.

Сөйлеу мен ойлау тығыз байланысты. Математикалық ұғымдарды меңгеру сөйлеу дағдысын да дамытады. Тәрбиешілер баланың ойы мен сөзін ұштастырып, сұрақ-жауап, сипаттау, дәлелдеу сияқты тапсырмалар арқылы баланың тілін жетілдіруге ұмтылатыны тәжірибеде байқалды.

Педагогтардың практикасынан математикалық ұғымдар арқылы сөйлеуді дамытудың төмендегі бірнеше мысалдары мен оңтайлы әдістерін атап кетуді жөн көрдік. Себебі, бұл әдістер баланың логикалық ойлауымен қатар, сөздің мағынасын түсінуге, сөздік қорын толықтыруға көмектеседі.

Математикалық жұмбақтар:

1. Көбейсе де азаймайды,
Көп болғанмен ауырламайды.
Қанша санасаң — жетерлік,

Ол не?

Жауабы: Сан

2. Бірінен соң бірі тұрады,
Ретімен санап шығады.
Кемімейді, көбеймейді,
Қатарынан тізіледі.

Жауабы: Сандар

3. Жеті күн бар, бәрі бір,
Бірі демалысқа кір.
Басталса дүйсенбімен,
Аяқталар жексенбімен.

Жауабы: Апта

4. Үш бұрышы бар,
Тұрақты тұр қалар.
Кез келген үйдің іргесінде,
Ол не деп ойлар?

Жауабы: Үшбұрыш

5. Шеті жоқ, ұшы жоқ,
Дөңгеленіп тұра қапты.
Басы жоқ, аяғы жоқ,
Айналымға тұра қалыпты.

Жауабы: Дөңгелек

6. Төрт бұрышты, төрт қабақ,
Әр бұрышы — нағыз шақ.
Есігі жоқ, терезесі жоқ,
Сызбада ол анық тап!

Жауабы: Төртбұрыш

7. Көбейгенмен салмақ емес,
Көбейді деп артық демес.
Үстел басында ол керек,
Саусақпен де санауға көмек.
Жауабы: Қасықтар (немесе Заттар саны)

8. Он саусақпен санаймыз,
Бірден онға барамыз.
Артқа санап көреміз,
Сонда неге жетеміз?

Жауабы: Нөлге

9. Кішкентай ғана таяқша,
Көрсетеді уақытты ашықша.
Бірі ұзын, бірі қысқа,
Екеуі де сағатта.

Жауабы: Сағат тілі

10. Санағанда ұмытпа,
Бірден бастап кете бер.
Бірге қоссаң бір-бірден,
Беске дейін жете бер!

Жауабы: Қосу

11. Қосу, азайту — достары,
Теңдікпен дос жастары.
Бірге жүрсе екеуі,
Таппай қоймас шешуін.

Жауабы: Математикалық амалдар [4]

Мұндай жұмбақтар баланың ойлау мен сөйлеу қабілетін белсендіреді.

Пішіндермен жұмыс: Баладан пішінді сипаттап беруін сұрау: «Бұл қандай пішін? Қанша бұрышы бар? Қайда кездеседі?»

1. Үшбұрышпен жұмыс

Сұрақтар:

- Бұл қандай пішін?
- Қанша бұрышы бар?
- Ол неге ұқсайды?
- Үшбұрышты заттарды қайдан көрдің?

Болжамды жауап:

«Бұл – үшбұрыш. Үш бұрышы, үш қабырғасы бар. Ол тауға ұқсайды. Мен үшбұрышты жол белгілерінен көргем.»

2. Шаршымен (төртбұрыш) жұмыс

Сұрақтар:

- Бұл қандай пішін?
- Қанша қабырғасы бар?
- Қай заттар шаршы болады?

Болжамды жауап:

«Бұл – шаршы. Төрт жағы бар, бәрі бірдей. Ол терезеге ұқсайды. Мен оны сурет дәптерімнен көрдім.»

3. Дөңгелекпен жұмыс

Сұрақтар:

- Бұл қандай пішін?
- Оның бұрышы бар ма?
- Қайда кездеседі?

Болжамды жауап:

«Бұл – дөңгелек. Бұрышы жоқ. Ол допқа ұқсайды. Дөңгелекті көліктен, сағаттан көрем.»

4. Тік төртбұрышпен жұмыс

Сұрақтар:

- Бұл қандай пішін?
- Ол қандай шаршыдан?
- Қайда көрдің?

Болжамды жауап:

«Бұл – тік төртбұрыш. Ол шаршыдан ұзындау. Бір жағы ұзын. Мен оны кітаптан, тақтадан көрдім.»

5. Жұлдызша пішінімен жұмыс

Сұрақтар:

- Бұл қандай пішін?
- Ол неге ұқсайды?
- Қай кезде көресің?

Болжамды жауап:

«Бұл – жұлдыз. Ол түнде аспанда болады. Безендіруде де бар. Ол жылтырайды.»

Осы жұмыс түрлері арқылы балалар: сипаттау сөздерін үйренеді («үлкен», «ұзын», «дөңгелек», «бұрышты»), қоршаған ортамен салыстырады, логикалық байланысты құрады. Мектепке дейінгі кезеңде қалыптасқан ұғымдар бастауыш мектепте жалғасып, күрделене түседі. Сан, пішін, кеңістік сияқты ұғымдар бастауыш математикада амалдармен, геометриямен, логикалық тапсырмалармен байланысады. Сабақтастықты қамтамасыз ету үшін бағдарламада бұл ұғымдарды беру көзделген, сондықтан бақылау кезінде зерттеу тобының назарынан бұл мәселе тыс қалмады.

Сөйлеу мен математикалық амалдарды біріктіріп, баланың тілдік дағдыларын қатар дамытатын келесі тапсырмалар пайдаланылды: санап, айтып беру, балаларға сурет көрсету және сұрақтар қою.

1. Сұрақтар:

- Бұл суретте неше алма бар?
- Қайсысы үлкен?
- Қызыл алманың саны сарыдан артық па?»

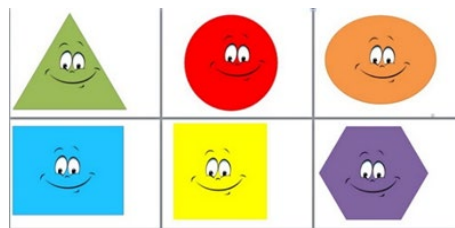
2. Сұрақтар:

- Қанша көлік бар?
- Жеңіл көлік саны автобус санынан көп пе?
- Жедел жәрдем нешеу?
- Ең үлкен көлік қайсы?

3. Сұрақтар:

– Барлық пішін саны қанша?
 – Қай пішін көп?
 – Үшбұрыш пен төртбұрышты
 қосқанда нешеу болады?
 – Барлық пішіндер қандай түсте
 болуы мүмкін? деген сұрақтар қою.

Диалогтық ойындар: «Мен саған тапсырма айтамын, сен оны санмен айт»
 Мысалы: «Сенің алдыңда үш шар бар. Оған екі шар қосылса, қанша болады?»
 «Үстелде төрт қуыршақ тұр. Оған бір қуыршақ қосылды. Қанша қуыршақ
 болды?»

«Саған сегіз конфета бердім. Егер төрт конфета жесең, қанша қалады?»

«Бақшада үш гүл бар. Әкем тағы екі гүл отырғызды. Барлығы неше гүл
 болды?»

«Егер сенде алты шар бар, ал сен оны үшке бөлсең, әр бөлікте неше шар
 болады?»

«Бір сөреде сегіз кітап тұр. Егер төрт кітап алынса, неше кітап қалады?»

«Бір топта тоғыз бала бар. Егер екі бала шығып кетсе, топта қанша бала
 қалады?»

Келесі тапсырмалар ойын түрінде өткізілді:

Кім көп, кім аз?

Заттарды салыстыру. «Бұл – ұзын қарындаш, ал бұл – қысқа. Қайсысы ұзын?»

Пішінді тап. Геометриялық фигураларды атау «Бұл – үшбұрыш. Оның үш
 қабырғасы бар»

Сюжеттік ойын «Супермаркет» ойыны «Маған екі нан, үш сүт беріңізші.
 Қанша зат болды?»

Орнын тап. Кеңістікте бағдарлау. «Доп үстелдің астында. Оны қай жерден
 табамыз?»

Қимылмен көрсет. Әрекет пен санды сәйкестендіру. «Екі рет секір, үш рет
 қолыңды шапалақта!»

Дыбыстап ата. Сандар мен пішіндерді атау. «Қане, шеңберді көрсет те, неге
 ұқсайтынын айт!»

Заттарды топта. Түріне, түсіне қарай топтастыру. «Қызыл ойыншықтарды бір
 жаққа, көктерін екінші жаққа қой»

Қарапайым есеп. Қосу, азайту арқылы есеп шығару. «Саған 3 кәмпит бердім.
 Тағы 2 берсем, барлығы қанша болады?»

Яғни, математикалық ойындар мен тапсырмалар баланың коммуникативтік
 дағдыларын дамытады. Мысалы, топтық ойындарда балалар өз ойларын
 жеткізуге, сұрақтар қоюға және жауап беруге үйренсе, геометриялық
 «шеңбер», «үшбұрыш») және олардың кейбір қасиеттерін (мысалы,
 «бұрыш») атап бере алды. Педагогтармен бірге бұл әдістерді сынап көру,

олардың баланың тілдік және аналитикалық дағдыларын қатар дамытуға ықпал ететінін тәжірибеде көруге мүмкіндік берді.

Қысқаша тұжырым (педагогтерге ұсынымдар):

- Интеграцияланған сабақтар жүргізу әдістемесін қолдануды ұсыну;
- Баланың сөйлеуін математикалық ұғымдармен байытуды ескеру.

9.14-кесте. Бақылау кезінде қолданылған ойын түрінде өткізуге болатын тапсырмалар кестеге жинақталды:

Тапсырма түрі	Мазмұны	Сөйлеуді дамыту үлгісі
Санайық	1-ден 10-ға дейін санау	«Маған 5 алма берші. Тағы неше алма қалды?»
Кім көп, кім аз?	Заттарды салыстыру	«Бұл – ұзын қарындаш, ал бұл – қысқа. Қайсысы ұзын?»
Пішінді тап	Геометриялық фигураларды атау	«Бұл – үшбұрыш. Оның үш қабырғасы бар»
Жұмбақ шешу	Логикалық жұмбақтар	«Үстелдің төрт бұрышы бар, оны ата»
Сюжеттік ойын	«Супермаркет» ойыны	«Маған екі нан, үш сүт беріңізші. Қанша зат болды?»
Орнын тап	Кеңістікте бағдарлау	«Доп үстелдің астында. Оны қай жерден табамыз?»
Қимылмен көрсет	Әрекет пен санды сәйкестендіру	«Екі рет секір, үш рет қолыңды шапалақта!»
Дыбыстап ата	Сандар мен пішіндерді атау	«Қане, шеңберді көрсет те, неге ұқсайтынын айт!»
Заттарды топта	Түріне, түсіне қарай топтастыру	«Қызыл ойыншықтарды бір жаққа, көктерін екінші жаққа қой»
Қарапайым есеп	Қосу, азайту арқылы есеп шығару	«Саған 3 кәмпит бердім. Тағы 2 берсем, барлығы қанша болады?»

Балалар ерте жастан бастап заттарды салыстыру, санау, топтау сияқты қарапайым логикалық әрекеттерді орындай алады. Бұл – олардың математикалық ұғымдарды меңгере бастауының белгісі. Мектепке дейінгі білім беру стандартында сандар, пішіндер, кеңістік пен уақыт ұғымдарын түсіндіру қарастырылған. Баланың математикалық ұғымдарды түсінуі сөйлеу арқылы бекітілген кезде оның логикалық тілдік құрылымдары да қалыптасады. Математикалық ұғымдарды меңгертудегі сабақтастық принципін түсіну, баланың сөздік қорын толықтыруға қажетті сөздерді дұрыс іріктеуге негіз бола алады.

9.15-кесте. Математикалық ұғымдарды меңгертудегі сабақтастық принципі.

Мектепке дейінгі кезең	Бастауыш мектеп мазмұны

Санау (1-ден 10-ға дейін)	Натурал сандар және олардың қасиеттері (1–100)
Заттарды салыстыру (артық/кем, үлкен/кішісі)	Қосу мен азайту амалдары, салыстыру, теңдік
Кеңістікте бағдарлау (жоғары/төмен, алды/артында)	Геометрия, координаталық жазықтық, бағыттар
Пішіндер (шеңбер, шаршы, үшбұрыш, т.б.)	Геометриялық фигуралар және олардың қасиеттері
Үлгі бойынша жалғастыру (қатар, үлгі құру)	Математикалық алгоритмдер
Сандық және заттық топтау (топтарға бөлу)	Жиындар, топтау және іріктеу
Қарапайым өлшемдер (ұзындық, салмақ, көлем)	Өлшем бірліктері, өлшеу құралдары
Уақыт ұғымы (күн, апта, жыл)	Уақыт пен календарь, сағат оқу
Қарапайым логикалық тапсырмалар (жұмбақтар, сұрақтар)	Математикалық логика, есептер шешу
Сандық қатармен жұмыс (қосу, азайту әрекеттерін ойын арқылы меңгеру)	Қосу, азайту, көбейту және бөлу амалдары

Жалпы мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың Үлгілік бағдарламасындағы күтілетін нәтижелерге сәйкес балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын педагог өз жұмысында бағалай алу үшін мониторингте тиісті критерийлер қарастырылған.

Бұл үшін қажетті алғышарттар:

- 1) дамытушы қолжетімді орта;
- 2) тиімді әдіс-тәсілдер;
- 3) баланың белсенділігі және оған сөйлеуге қажеттілік туғызу;
- 4) балаға педагог тарапынан қойылатын мазмұнды сұрақтар;
- 5) педагогтың кәсіби шеберлігі;
- 6) отбасының ықпалдастығы мен ата-ана жауапкершілігі;
- 7) баланың ілгерілеуін үнемі қадағалап, ынталандыру.

Осы бағытта педагогтерге қажетті жарық көрген ОӘК мен әдістемелік құралдардың Тізімдемесінің қолжетімділігін қамтамасыз ету керек, себебі педагогтар өзінде таңдау мүмкіндігінің бар екендігін біле бермейтін жағдайлар кездесті.

Зерттеу қорытындылары ата-аналармен бірге ықпалдастық, ынтымақтастықты қайта жаңғыртып, педагогтарымыздың бұған күш-жігерлерін салып еңбектенуі қажеттігін көрсетіп отыр. Себебі, жас ата-аналарымыз баланың салауатты ерте дамуына, отбасында тілінің дамуына жеткілікті мән бере алмай отырғаны ақиқат. Біздің байқағанымыз, салмақ педагогтерге түсіп отырғандығы.

Жалпы, қазақ қоғамында ата-аналар балаларын кішкентай жастарынан сөйлеуге, санауға, заттарды және олардың өзіндік ерекшеліктерін атауға үйреткен. Ал, баланың тілі шыққан бойда оған тақпақтар мен өлеңдерді,

жұмбақтар мен жаңылтпаштарды үйреткен, қазақ баласы ертеден жыр-дастандарды жатқа айтқан. Бұлар баланың есте сақтау қабілетін дамытумен қатар, оған қоғамның әлеуметтік құрылымы, көшпелі тұрмыстың шаруашылығы, отбасы мүшелерінің қарым-қатынастары туралы ең қарапайым түсініктер берген. Әдетте балаларды 7-8 жастан бастап оқытуды көздеген және сауаттылықтың, жазу мен санаудың әліппесін үйреткен. Халық педагогикасында дәстүрлі білім беру түрлерінің бірі ретінде ауыз әдебиетіне үлкен мән берді. Осыған қарап ертедегі қазақ баласының балалық шағы қаншама қиын кезеңдерге тап келсе де, білімнен, өнерден, жалпы адами қасиеттерден алыстамағанын аңғарамыз.

Қазақстандағы балаларды тәрбиелеудің мәдени тәжірибелерінің параметрлерін қарастыра отырып, 100-ге жуық этникалық топтардың балаларын өз дәстүрі мен тілінде тәрбиелейтінін ескерген жөн. «Бүгінгі таңда ұлтты ұлықтайтын басты фактор - қазақ тілі, мемлекеттік тіл» [4]. Яғни, қазақстандық бірегейліктің негізгі құрамдас бөлігі қазақ тілінде еркін сөйлеу қабілеті болып табылады. Қазақ тілі білім беру үшін міндетті болып табылады, ол оны ресми қолданумен оған барған сайын басым қатысуға мүмкіндік береді және кең экономикалық және мәдени өмірге қатысқысы келетін азшылық қауымдастықтарының мүшелері үшін әдепкі тілге айналады.

Қазір балабақша бағдарламасында мемлекеттік тілдің басымдылығы, оның ішінде 3 жастан бастап қазақ тілін оқыту қарастырылған. Тілді меңгеру деңгейіне қойылатын талаптар күтілетін нәтиже түрінде анықталған. Үлгілік оқу бағдарламасында берілген сөздік минимум игеріледі¹⁵.
<https://www.youtube.com/watch?v=01FpOJgCro&list=PL7n1e6FIz1sB0UfCzgqO8X62N2an0Msu-&pp=iAQB>

Қоғамға қозғау салатын **Отандық тәжірибедегі** бетбұрыстарға мысалдар келтіре кетсек, Институт тарапынан өткізіліп келе жатқан дәстүрлі байқаулар қазақ тілін дамыту құралына айналып келеді. 2023 жылы Наурыз айында 11 000 отбасы балаларымен бірге өткізілген аймақтық және республикалық «Ханталапай», «Шымырлық пен шеберлік күні», «Әжем, анам және мен» байқаулары өнегелі әже, тәрбиелі немере, шебер ана, еңбекқор бала өнегесін көрсетті. Қатысқан балабақшалар саны 850 болды. Республикалық кезеңге 350 балабақшадан 6000 отбасы балаларымен қатысты. Содан бері, бұл дәстүр жалғасын тапты.

Қыркүйек айында «Қазақшаң қалай, балақай?» байқауын өткізу дәстүрге айналған және бұл шара өзге ұлт өкілдерінің отбасы мен балаларын қамтуымен ерекшеленеді. Бұл шаралар тіл мен дәстүрге деген құрметті дәріптейді және ата-ананың басқаларға үлгі боларлықтай өнегесін, баланың болашағына деген жауапкершілігін, баланы бірге дамытуға және қолдау

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=01FpOJgCro&list=PL7n1e6FIz1sB0UfCzgqO8X62N2an0Msu-&pp=iAQB>

білдіруге деген ынтасын көрсетеді. Байқау материалдарын Институт сайтынан алып, тәжірибеге енгізу мақсатында танысуға болады.

Бұдан бөлек, «Әжелер мектебі», «Әкелер мектебі», «Аналар мектебі» жобалары бастау алып, балабақша жанындағы Құзыреттілік орталықтарының тәжірибесінде сыналып, қазіргі уақытта таратылуда. Бұл туралы Институт мамандары нұсқаулықтарда, әдістемелік ұсынымдарда педагогтерге бағыт берген және озық тәжірибе үлгілерін әлеуметтік парақшаларында орналастырған <http://www.youtube.com/@%D0%98%D0%A0%D0%A0%D0%94>

Сонымен қатар, әр елдің озық практикасын (Кюизенер таяқшалары, Дьенеш блоктары мен Васкобовичтің технологиялары және т.б.) өз тәжірибесінде қолданып жүрген педагогтеріміз «бірақ, біздің де өз ұлтымыздың бала тәрбиесіндегі қолданған әдіс-тәсілдері бар емес пе?» деген сұрақты өздеріне қоя отырып, бүгінгі күні балабақшада құрастыруда, мүсіндеуде, сурет салу мен санамақта, әріптермен бастыруда, жазумен жарысуда теңдесі жоқ ұлттық ойындарымызды кеңінен насихаттауда. Ата-әке-бала, үш ұрпақ өкілінің асық ойынынан сайыстарын өткізу, бала тәрбиесіне ер адамның ықпалын күшейтуге негіз болуда. Басқа балабақшалар қызығушылық танытып, аудандық, қалааралық семинарлар өткізіле бастады. Бір жасалған ойын құралы бірнеше жыл топтан топқа беріп қолдануға жарайды, берік, оңай тазаланады, ойынды түрлендіруге ыңғайлы, үздік ондықтағы «Дамыту құралы» ретінде Халықаралық Экспо көрмесіне қойылып, жоғарғы баға алған (*Алматы қаласының №187 бөбекжай-бақшасының тәжірибесінен*). Республика көлеміне кең таралып келе жатқан мектепке дейінгі білім беру деңгейіндегі ұлтық ойындардың тағы біреуі – «бестемше» ойыны.

Сингапурда тәжірибе алмасу іссапарында болып қайтқан педагогтеріміз біздің дамытушы құралдарымызға сұраныс жасалғанын және Корея, Жапон, Маңғолия елдерінен келген әріптестеріміздің өз практикасында қолдануға ынталы екенін айтқан болатын.

Педагогтермен жүргізілген сауалнамада «біздің тәжірибемізде, ұлттық ойындардың смартфоннан артықшылығын, пайдасын ашып түсіндірген кезде әр ата-ана «Білім жаһандық болса да – тәрбие ұлттық» болуы керектігін түсінеді» деген болатын (*Ф. Омарбековамен сұхбаттан үзінді, Алматы қ., №187 бб*).

Бүгінгі күні гаджеттерге телмірген бала мен ата-ананың арасындағы байланыс жоғалып, бүлдіршіндеріміздің тілінің шығуының кешеуілдеуі, 4 жасқа дейін дұрыс сөйлей алмауы белең алып бара жатқан құбылысқа айналды. Мұны, зерттеу барысында жүргізілген бақылау эксперименттері мен диагностика нәтижелері де дәлелдеп отыр.

Министрлік Балаларды ерте дамыту институтымен және ЖАО-мен бірлесіп, ата-аналарды педагогикалық технологиялар мен цифрлық ресурстар арқылы мектепке дейінгі тәрбие және оқытуға тарту жұмыстарын кеңейтуде.

«Виртуалды әдістемелік кабинетте» институт сайтында¹⁶ «ата-аналарға кеңес» айдары ашылды. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытумен қамтылмаған балалардың ата-аналарына арналған консультациялық пункттердің қызметіне әдістемелік сүйемелдеу, балаларды мектепке даярлау мәселелері бойынша консультациялық-түсіндіру жұмыстары жүргізіледі. Осы жұмыстардың аясында, отбасында баланың тілін дамытуға арналған ата-аналарға қажетті тиімді дидактикалық ресурстарды іріктеу, жүйелеу, ұсыну, қолжетімді ету қажет.

Шетел тәжірибелеріндегі балалардың тілін дамытудағы тиімді әдістер

Сөздік қорын дамыту

Балалардың сөздік қоры жылына 3000–ға жуық сөзден тұратын таңқаларлық жылдамдықпен артып келеді. Дегенмен, сөздік қорын дамыту үшін баланың сөздік қорының көлемін ғана емес, сөздік қорының тереңдігі мен күрделілігін де ескеру қажет.

Мынаған назар аудару керек:

- жаңа сөзді дауыстап айтуды аяқтау.
- сөздің мағынасын ашу.
- сөз бірнеше мағынаға ие болуы мүмкін.
- басқа сөздермен қалай байланысты екенін анықтау
- сөзді көптеген контексттерде қолдану.

Қарапайым әрекеттер

1. Категория: Балалар кезекпен кезек карточканы жиынтықтан таңдайды, кубикті айналдырып лақтырады, содан кейін берілген категориядағы сөздердің саны туралы ойланады.
2. Сұрыптау: Балаларға әртүрлі суреттер беру және оларды әртүрлі критерийлер бойынша сұрыптауын сұрау.
3. Күндегі сөзі: балаларға күн сайын жаңа сөзді егжей-тегжейлі үйретіп, балаларды шақыру.
(және өзің) бұл сөзді күннің әрбір әрекетіне қосу.
4. Бүтіндер мен бөлшектер: "Күнделікті зат" пайдалана отырып, балалар заттың жеке бөлшектерін атайды (мысалы, аяқ киім – бауы, тілі, өкшесі және т.б.)
5. Көркем тіл. Өзінің жеке тәжірибесіне сүйене отырып, балаларға қатысты теңеулер мен метафораларды қолдануға үйрету (мысалы, қоян сияқты қорқақ)

¹⁶ <http://irrd.kz/>

6. Миға шабуыл: Балалар сипаттайтын сөзге сәйкес келетін нәрселер туралы ойлануы керек. (мысалы, тар – жол, өткел, көпір, аяқ, жүгіру, ақыл-ой, шетімен)

7. Зияткерлік карталары. Классификациялық құрылымдарды пайдалана отырып, тақырып бойынша сөздерге миға шабуыл жасау. (мысалы: ағаштар – түрлері, қажеттіліктері, бөліктері, бізге қандай пайдасы бар және т.б.)

8. Жалғасы: Жеке балалардан еш ойланбастан бөлмеден көрген 5 затының атын айтуды сұрайды. Олар өз қабілеттеріне сенімді болған кезде, сын есімді қосып көру, содан кейін сын есімдері бар сөз тіркестерін айтқызу. Көзге көрінбейтін нәрселерді сипаттау арқылы қосымша күрделендіруге болады.

9. Зат есімдерді қолдану: Балалардан зат есімнен бұрын сын есімді немесе зат есімнен кейін үстеуді қосу арқылы зат есімді қосуды сұрайды.

Теннис ойыны: Балалар екі-екіден бөлінеді: бірі - беруші, екіншісі - алушы.

Таймерді немесе қол соғуды пайдалану. Беруші сөзді айтады (мысалы, жапырақ). Алушы бөлінген уақыт ішінде осы сөзбен байланысты сөзді айтуы керек (мысалы, бұтағы), ойын жалғасуда - ағаш, бұтақ, діңгек, бүршік, сабағы, от, аптап ыстық, жаз. . . .

Сипаттау

Сипаттау - маңызды дағды, себебі бұл балаларға алған әсерлері туралы дәл айтуға көмектеседі

Мыналарға назар аудару:

Объектінің атрибуттарына, бір нәрсе туралы әңгіме құрастыру

Қарапайым ұйымдастырылған әрекеттер

1. Бір күннің объектісі: Күннің тақырыбын белгілеу және оның барлығының атын талқылау әртүрлі бөліктердің және олар не үшін қажет екенін айтқызу.

2. Әңгімелесу: "SCUMPS" "Пішіні, түсі, қолданылуы, материалдары, бөліктері және өлшемі" дегенді білдіреді.

Жағдаятты және оқиғаны көрсету немесе жасырын затты табу үшін пайдалануға болатын жақтаулар (рамка).

3. Серіктестікпен сипаттау: Балалар бір-біріне қарама-қарсы және кезекпен жұп болып отырады.

бір-бірінің сыртқы келбетін егжей-тегжейлі сипаттау. Баланың есіне түсіру үшін нені бақылау керек тізімін пайдалану (мысалы, бойы, көздің түсі және т.б.).

4. Кім екенін тап? Бұл ойынды "Далаға шығады..." түрінде қолдану (мысалы, сыртқа шығу үшін). Топқа айту: "Мен кімнің шығатынын ойладым..", жеке басын болжағанша бет әлпетін, киімін және т.б. сипаттай беру керек.

5. Мен кімін? Бір бала затты таңдап, оны сипаттайды, ал топ бұл не сөз екенін болжауы керек. Еске түсіретін көрнекілік тізімі (мысалы, "SCRUMPS" карталары) пайдалы болуы мүмкін.

6. Feely/Object Bag (Сөмкеде не бар екенін тап): Бір бала сөмкеден затты басқа балалар көрмей қалатындай етіп таңдайды. Бала затты басқалар болжай алатындай етіп сипаттауы керек.

7. Өлше! Топтағы затты таңдап, басқа затпен салыстырып жеткізуі керек. (Мысалы, бұл кітап қарындаштан да үлкен, бірақ мен сияқты үлкен емес. Бұл кітап Саллидің түскі ас қорабы сияқты үлкен деп сипаттайды).

8. Бірдей және әртүрлі: жұпта балалардан заттарды салыстыру сұралады (мысалы, түскі ас салатын қорап, аяқ киім қорабы, сөмкелер) және біреуі бірдей, екіншісі басқаша екенін сипаттау.

9. Мен тыңшымын: Көзге көрінетін затты сипаттау және балаларды сіз сипаттап жатқан нәрсені болжауға, табуға шақыру.

10. Мен не істей аламын: Балалар не істей алатынын сипаттайды (мысалы, жіптің бір бөлігі, балға, сыпырғыш, скотч, күрек).

What could I do with? / Не қолымнан келеді жасау?

Hammer/балға ball of wool/шиыршық жүн spade/күрек

Нұсқауларды тыңдау және белсенді орындау

Белсенді тыңдау айтылғанды тыңдауды және маңызды ақпаратты дамытуды қамтиды. Содан кейін бұл ақпарат тиісті жауапты қамтамасыз ету үшін пайдаланылады.

Назар аудару:

☐ Нені тыңдау керек?

☐ Көрнекі матрицаларды қолдану.

☐ Бірінші, келесі және соңғы сияқты терминдерді қолдану.

☐ Балалардың басында қандай да бір бейне тудыруға ынталандыру.

Қарапайым әрекеттер

1. Кедергілері бар ойындар: жұптасып балалар бір-біріне тапсырманы орындау бойынша нұсқаулар береді (мысалы, сурет салу, кілемге заттарды қою)

2. Кілемдегі қоңыз. Балалар қоңызды қайда қою керектігі туралы нұсқауларды тыңдайды.

3. Түйінді сөздер. Балалар педагог оқыған әңгімені тыңдап, белгілі бір сөзді немесе есімді (атын) естігенде жауабын береді (мысалға шапалақтау, параққа нүкте қою).

4. Карталар. Балалар құпияны ашу үшін қарапайым картадағы нұсқауларды қадағалайды.

5. Абсурд. Балалар абсурдты сөйлемдерді немесе абзацтарды тыңдайды және олардың қайсысы абсурд немесе қате екенін анықтайды.

6. Тыңда және сурет салшы: Балалар педагогтің нұсқауы бойынша сурет салуы керек.

7. Саймон айтады: Бір мезгілде 2 немесе 3 нұсқау беру.

8. Бинго ойындары.

9. Болжау ойындары: балалардың болжауы үшін бөлмедегі зат немесе адам туралы 3 немесе одан да көп сыбырлау айтып жіберу. Кеңейту үшін – хайуанаттар бағындағы жануар туралы сыбырлап айтып жіберу немесе ұйымдастырылған әрекеттің тақырыбына байланысты заттарды көрсету.

10. Кедергілер бағыты: Заттарды ретімен қойып дайындау және балалардың әрқайсысына не істеу керек екеніне нұсқаулар беру (мысалы, орындыққа отыру, үстелді айналып өту, төсеніштің үстінен домалау).

Қайталау және есеп беру

Қайталау және есеп беру үйде де, балабақшада күнделікті жағдайларда табиғи түрде пайда болады. Болған оқиғаны әңгімелеуге ұқсас болғанымен, қайталаудың негізгі мақсаты - оқиғалар орын алған реті бойынша өткенді баяндау.

Назар аудару: баяндаудың құрылымы мен тілдік ерекшеліктерін үйрету үшін жоспарлаушыларды пайдалану; ауызша презентацияларды дайындау үшін мүмкіндіктер беру; презентацияның реттілігін жеңілдету үшін суреттерді пайдалануды қарастыру.

Қарапайым ұйымдастырылған әрекеттер

1. Ескі фотосуреттер/естелік заттар: Балалар фотосуреттерді, нақты заттарды немесе өткен оқиғаларды еске түсіретін кәдесыйлық заттарды пайдалана алады.

2. Балабақашадағы тәжірибені/экскурсияны еске түсіру: балалардың жақын арадағы балабақшада болған оқиғаны еске түсіруін сұрау.

Балалардан балабақшадағы соңғы оқиғаны немесе экскурсияны еске түсіруді сұрау. Оқиғалардың хронологиясын сақтау немесе керемет кітап жасау үшін фотосуреттерді пайдалану және миға шабуыл жасау. Содан кейін балалар оны өз ойларын құрдастарына қайталап айтып беру үшін қолданылады.

3. News Talk: Бұл пайдалы ресурс әрекеттің түрлері және оқиғаларға негізделген жаңалықтармен ақпарат алмасуға арналған көрнекі құралдарды ұсынады.

4. Кітап туралы әңгімелесу: Балаларлар топта үйде оқыған кітабы туралы әңгімелейді.

5. Сөйлейтін тізімдер: Белгілі бір таныс жағдаяттарда қажет болатын заттарды ата. (мысалы, жазғы демалысқа не жинау керек, балабақша ауласындағы ойын жабдықтары).

6. Кез келген жағдайда: Әртүрлі заттарды ескі чемоданға немесе себетке салу. Заттар кездейсоқ немесе тақырыпқа байланысты болуы мүмкін. Жинақты жүйелі түрде өзгерту. Нысанды таңдап, балалардан негізгі сұрақтарға жауап беруін немесе сол зат бойынша сұраққа жауап беруін және тәжірибесі туралы әңгімелесуін сұрау.

7. Түсіндің бе? Түсіндің бе? Жарайды! Бұл әрекетте балалар педагог оқыған қысқаша "әңгімелерді" тыңдайды. Педагог негізгі ойды анықтайды.

8. Дайындалған баяндамалар: Балалар өз таңдауы бойынша тақырып бойынша баяндама ұсынады. Баяндаманы жоспарлау кезінде олар идеяларды жүйелеуге және ұйымдастыруға көмектесу үшін проформаларды пайдаланады.

9. Газет қиындыларын пайдалану: Балалар газет қиындылары негізінде ауызша баяндама дайындай алады. Жазбаша есеп презентацияда немесе балалар фотосуреттерді тақырыпты пайдалана отырып, тақырыпты өздері ойлап таба алады.

10. Фотосуреттер: Екі екіден жұптасқан балалар журналдағы суретпен немесе жеке фотосуретпен жұмыс жасайды. Бір бала фотосуретті бір минут зерттейді, содан кейін оны құрдасына жібереді (фотосуретті жібереді) және сурет бойынша әңгімесін айтады оны досы басқа байқамаған тұстарын көреді, мүмкіндігінше көп мәліметтерді бірге еске түсіреді.

Оқиғаларды әңгімелеу

Балалардың "Оқиғаны әңгімелеу" қабілеті олардың өсіп келе жатқан өмірлік тәжірибесін және дамып келе жатқан қарым-қатынас пен ойлау қабілеттерін көрсетеді. Оқиғаны ауызша әңгімелеу - әңгіме құрастыру қабілетінің маңызды алғышарты. Балаларға әңгімелерге қатысты кеңестерді пайдалана отырып, жиі жаттығуға мүмкіндік берілсе, олар табысқа жетеді.

Төмендегіні ескеру:

- оқиғаны ауызша әңгімелеуді модельдеу
- оқиғаның құрылымын бөліп көрсету
- әңгімелеуді бай тілді қолдану арқылы жүзеге асыру
- уақыт ұғымдары мен күрделі сөйлем құрылымдары бойынша үйретуді жүзеге асыру.

Қарапайым ұйымдастырылған әрекеттер

1. Суретті кітаптар: Балаларды мәтінсіз суретті кітаптарға оқиғалар ойлап табуға шақыру, идеяларды ынталандыру ретінде иллюстрацияларды пайдалану.

2. Суреттер сериясын пайдалану: Әңгімелерден бірнеше иллюстрацияларды таңдап алу (бұл үшін ескі оқырмандарды немесе тозған кітапхана кітаптарын қиып алып, пайдалануға болады). Балалардан суреттерді белгілі бір ретпен орналастыруды сұрау. Кезекпен балалардан әр иллюстрацияға сәйкес сөйлем немесе абзац айтуды сұрайды.

3. Қуыршақтар: Қуыршақтарды таныс оқиғаларды сахналау үшін пайдалану.

4. Тақырыптық оқиғалар: Балаларды оқиғаға тақырып таңдауға шақыру. Мүмкін бәр кейіпкерлер динозаврлар немесе оқиға сиқырмен байланысты болуы мүмкін.

5. Сипаттамалық оқиғалар: Көптеген сипаттамалық сөздерді қолдана отырып, балаларды оқиға құрастыруға баулу. "Қыз итті құды" Қыз нүктелі көйлек

киген ханшайымға айналып, жолдың арғы жағындағы үлпілдек сары итті қуа бастады". Мұндай оқиғаларды суреттеу әсіресе қызықты.

6. Оқиғаны қайталау: Балалармен бір оқиғаны бөліскеннен кейін оны көрнекі құралдар (суреттер, киіз тақталар, реквизиттер) арқылы қайталап айтып беру немесе оны сахналау.

7. Оқиғаны өзгерту: Балалар таныс оқиғаны қайталай алады, бірақ бір маңызды элементті өзгерте алады (мысалы, жағдай, кейіпкерлер, мәселе және шешім).

8. Оқиға бойынша еске түсіретін карточкалар: Оқиғаның әртүрлі элементтері бейнеленген түрлі-түсті карточкаларды дайындау - кейіпкерлер, жағдай, мәселе, шешім. Балалар әр элементтен карточкаларды таңдап, барлық элементтерді қамтитын әңгіме құрастырады.

Балалардың нарративтік (баяндау) қабілетін дамытуға арналған оқиғалар тізбегі

9. Болған оқиға: балалар оқиғаны басқа адамның немесе жануардың көзқарасы бойынша баяндайды. Тышқан, қозы, күшік, ұлу немесе басқа жеңіл басқарылатын жануар топқа үй жануары ретінде енгізіліп, ауызша әңгіменің көзіне айналуы мүмкін.

10. Идеялар қорабы: Балалар оқиға құрастыру үшін таңқаларлық, ғажайып ерекше заттардың жинағын жинау (мысалы, киім бөліктері, таяқ, т.б.) немесе оқиғаға негіз болатын қызықты суреттер пайдалана алады. Ересек топтағы балалар үшін қызықты бастамалары бар идеялар жәшігін немесе олар таңдай алатын әңгіме тақырыптарын алу.

11. Кейіпкерлермен сұхбат: Әңгімені бірнеше рет оқығаннан кейін тыңдаушы балалардың бірі өзіне рөлді алады. Ал топтың басқа мүшелері кейіпкерге қатысты сұрақтар қояды. Сұрақты құруға көмектесу үшін "кім, не, қашан, қайда, неге, қалай" деген кубикті лақтырып отыруға болады.

12. Бақытты бас киімдер: Балалар бас киімді таңдап, "Кім кие алады" оны...? Қашан кие алады, оны...? Оны қайда кие алады. оны...? және т.б. Сұрақтар қою және оларға жауап беру

Сұрақтар ойлау стратегияларын үйрету және дамыту, әлеуметтік мәселелерді шешу және жоспарлау үшін маңызды. Сұрақтардың кең ауқымын және олардың қалай қолданылатынын көрнекі түрде үйрету математикалық тапсырмаларды түсіну мен шешуді оқуды жеңілдететін жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын дамыту үшін маңызды.

✓ *Назар аудару:*

- баланың қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес сұрақтарды таңдау;
- балаларды сұрақ қоюшы рөлін атқаруға ынталандыру;
- балаларға білетінен дамудың келесі кезеңіне өтуге көмектесу үшін сұрақтарды қолдану;
- ақпаратты өңдеуге көбірек уақыт беру үшін сұраққа жауап беруге ұзағырақ уақыт беру керек.

Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуіндегі нарративтік қабілетін дамыту әдістемесі

Тіл дамуының кешеуілдеуінің алдын алуда мектеп жасына дейінгі балаларды байланыстырып сөйлеуге үйрету, қабылдауы, есте сақтауы және қиялы бойынша әңгіме құрастырудың маңызы зор. Оның бір жолы әлемдік тәжірибеде қолданылып жүрген балалар нарративі негізінде дамыту болып табылады. Латын тілінен аударғанда "narrare" – тілдік акт, ауызша баяндау. Нарратология тұрғы сынан ауызша және жазбаша баяндау арқылы адам өмір жолындағы оқиғалардың тізбегін құрады, олардың себеп-салдарлық байланысын айтып және түсіндіреді.

Нарратив болған оқиға туралы және әрқашан өзіндік дамуы бар оқиғалардың келесі себептері туралы баяндауды білдіреді; ол тек іс-әрекеттің сюжеті мен дәйектілігін ғана емес, сонымен бірге кейіпкерлердің іс-әрекетін, уақытын, идеялары мен мотивациясын қалай қабылдауды қамтиды. Балалар нарративін зерттеу бастапқыда социалингвистер В.Лобов жасаған құрылымдар негізінде дами бастады. Ғалым өз жұмысында әңгіме бір немесе бірнеше уақытша ауысулармен бөлінген немесе біріктірілген екі немесе одан да көп нақты баяндау өрнектерінің қатары екенін сипаттады.

Қазіргі уақытта нарратив немесе оқиға туралы әңгімелеу кезінде бұл терминді қарастырудың әртүрлі тәсілдері жиі кездеседі. Әңгіме нақты немесе қиялдағы өмірді сипаттайтын бірқатар оқиғалардың тілдік көрінісі ретінде анықталады. Олар ғылыми әдебиеттерде нарративке берілген анықтамаларға ортақ нәрсе, ол әңгімеде әдетте оқиғалардың сипатталатынын атап өтеді. Сонымен қатар, әңгімедегі оқиғалар уақыт тізбегінде және олардың себеп-салдарлық байланысы бар тыңдаушыға айтылуы маңызды деп саналады. Мектеп

жасына дейінгі балаларды байланыстырып сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың қажеттілігі кейінгі мектепке жеңіл бейімделуінің бір көрсеткіші болып саналады. Осыған сүйенсек, балалардың дамуы үшін нарративтік қабілеттерінің маңыздылығын анықтау елімізде өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Атап айтқанда, балалар әңгімесінде қандай когнитивтік құрылымдар байланысты болатындығын түсіну, сөздік қорына, өз ойын жеткізуде қаншалықты маңызы бар екендігін анықтау.

Бұл мәселе өзектілікке ие болуда, себебі нарратив – өзінің субъективті ұстанымын білдіру нысандарынан тұрады. О.А.Шьянның мақаласында А.Козулиннің пікірін келтіреді, «қазіргі білім берудің фокусы – баланың шынайы субъект болу қабілетін дамыту («agency») өзінің жеке білім беру қызметінің қайнар көзі болып табылатын оның өмірі». Ал нарратив осы талаптарға толық жауап береді: бала өз әңгімесінде өзі «қиял әлемін жасайды». Әңгімелерді уақыт пен себеп-салдар байланысына байланысты оқиғалар тізбегін білдіретін дискурс бірліктері ретінде анықтауға болады. Уақыт әдепкі қатынас болып табылады және сипаттамаларға немесе сценарийлерге тән (Нельсон), оқиғалар арасындағы себеп салдарлық байланыс жақсы құрастырылған әңгімелер үшін өте маңызды (Stein, N. L., & Glenn, C.). Мектеп жасына дейінгі балалардың нарративтік қабілетін дамытудың түрлі бағыттарын, тәсілдерін әлемдік деңгейдегі зерттеулерде кеңінен қарастырып талдаған. Солардың бірнешеуіне тоқталайық. Ерте жастағы балалардан әңгімелеудегі қиындықтарын жеңу үшін (Bloome, D., Champion, T., Katz, L., Morton, M. B., & Muldrow), нарратив зерттеушілері кенеттен шыққан қойылымдарды жазып алудан бастап, оқиғаның суреттері арқылы (Jalongo, M. R.) қолдануды көрсеткен. Кейбір зерттеулер оқиғаны құру үшін ықпал ететін контекст ретінде шығармашылық ойынға сүйенді. Бұл зерттеулерде әрекет балалардың нарративіне драмалық компонент ретінде кешенді қарастырып, оларға әңгімелерді ойнауды ұсынған (Jalongo, M. R) немесе әңгімелеуді жеңілдету үшін ойыншықтарды қолданған (Boston, MA: Allyn and Bacon. McCabe, A.). Ресей ғалымдары (Н.Е.Веракса, И.Б. Шиян, О.А.Шьян, Н.М.Юрьева, Е.С. Ощепкова және т.б.) балалар нарративі, оның құрылымы, әдістерін, көпшілігінде балалардың сурет салуымен, картина арқылы нарративтік қабілетін байланыстырып сөйлеуін дамытудың әдістемесін әзірлеген.

О.С. Ушакова мен Е. Струнинаның зерттеуінде балаларға ертегі ойлап тауып, оған ат беру ұсынылды. Тапсырманың орындалуы мынадай көрсеткіштер бойынша бағаланды: 1) ертегі мазмұнының айқындылығы; 2) атаудың мазмұнына сәйкестігі; 3) құрылудың қисындылығы, аяқталуы; 4) сөйлеудің грамматикалық дұрыстығы; 5) тілдік мәнерді пайдалану қаражат. Баяндаудың құрылымдық жағы оның қисындылығы бойынша бағаланады, мұнда зерттеу авторлары мынадай параметрлерді бөліп көрсетті: оқиғаның

берілу жүйелілігі – басы, ортасы, соңы, сондай-ақ бүкіл әңгіменің және оның соңының атауымен арақатынасы.

Н.Е.Вераксаның және О.М.Дьяченконың «Мектеп жасына дейінгі балалардың мінез құлқын реттеу тәсілдері» мақаласында сипатталған зерттеулері біздің ерекше қызығушылығымызды тудырды. Авторлар баланың құрылымы жағынан күрделі ертегіні шығарған кезде қандай когнитивтік құрылымдар іске қосылатынына мән береді. Ынталандыру материалы ретінде балаларға симметриялық-асимметриялық сипаты бар ертегі ұсынылды: екі кейіпкер (біреуі жағымды, екіншісі жағымсыз) ертегідегі кейіпкерлерді кездестірдік, бірақ өздерінің бейнесін қарама-қарсы ұстады: бір кейіпкер өзін мейірімді, екіншісі – өзімшіл болып көрсетті. (Ы.Алтынсариннің «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесі). Балаларға әңгімені қазіргі өмірге бейімдеп «Баяғыда еңбекқор бала мен жалқау бала болыпты» деп бастап жартысын ғана айтып бердік, олар кейіпкерлердің қарама-қайшы екенін біліп, олардың біріншісінің жолдағы оқиғасын тыңдадық. Одан кейін балаларға антиципацияға тапсырма берілді: олар ертегінің жалғасы қандай болатынын болжауға тиіс болды. Зерттеу барысында қарсы тұру кезінде тек қана балалар көбінесе нормативтік құралдарға жүгінген (ол кезде оқиғаның реттілігін болжай алатын), басқалары – жағдайды өзгерту құралдарына (сол кезде олар қаһармандар әрекеттерінің қарама-қарсы сипатын болжап отырды: біреуі қарама-қарсы адамға көмектеседі, екіншісі – жоқ және т.б., үшіншісі – символикалық құралдарға (олар тұтастай алғанда мынаны түсінді: бір кейіпкер жақсы әрекет етеді, екіншісі нашар, бірақ нақты болжай алмады). Біздің бұл зерттеуден түйіндегеніміз, ересектердің жетекші сұрақтарының көмегімен ғана оқиғаны құрастыра алатындығына көзіміз жетті. кітаптың иллюстрациясын, мнемокесте, В.Я. Пропп әдісін[31] қолданған кезде, балалар бастапқыда оның мазмұнына түсініктеме бере отырып (Асан мен Үсеннің басынан өткен оқиғалары), сосын болашақ әңгімесінің сызбасын құрады (Асан мен Үсен ойнап кетсе, ауылы көшіп кетіпті. Асан мен Үсеннің көңіл күйлері. Үсеннің тапқырлығы. Асан мен Үсеннің тамақ табуы. Үсеннің от жағуы. Ауылдарын табуы). Осындай ұйымдастырылған әрекеттің нәтижесінде балаларда сызба бойынша сөйлеудің сүйемелдеу деңгейі жоғарылады. Сурет оқиғаны құру құралы ретінде әрекет етеді, бірақ сөйлеуді жоспарлау мұны одан сайын жақсартады. Осыдан кейін «Оқиға құрастыру» әдістемесін (А. МакКейб) пайдаландық. Балаларға болған оқиғалар туралы өз өмірлерінен әңгімелер айтуды ұсындық, бұл әңгіменің бұл түрі (басқа біреудің әңгімесін немесе суреттегі әңгімені қайталаудан айырмашылығы) балалардың әңгімелеу қабілеттерін көрсетеді. А. МакКейбтің балалардың әңгімелерінің даму деңгейлері, олардың әрқайсысы белгілі бір құрылымды қамтиды жеті деңгейін басшылыққа алдық. Олардың әрқайсысына сипаттама беретін болсақ, өзіндік ерекшелігі бар. Мәселен, әр жас кезеңдеріне байланысты

сатылап жүргізілуі қажет. 1. One-event Narrative «Бір оқиғадан тұратын әңгіме» – тек бір әрекетті қамтитын әңгіме. (Үш жаста) 2. Two-event Narrative «Екі оқиғадан тұратын әңгіме» – екі әрекеттен тұратын әңгіме (3-3,5 жас) 3. Miscellaneous Narrative «Аралас әңгіме» – бұл әңгіме, онда аталған оқиғалар жалпы тақырыппен байланысты емес. Бұл 3 жастан 6 жасқа дейінгі барлық балаларда кездеседі. 4. Leap-Frog Narrative «Секіру.» – оқиғалар ортақ тақырыппен байланысты әңгіме, бірақ дәйектілік пен себеп-салдарлық байланыстар бұзылған Мысалы: Бақа туралы әңгіме (4 жас). 5. Chronological Narrative «Хронологиялық әңгіме» – оқиғалар тізбегінен тұрады эмоционалды шыңы, шарықтау шегі жоқ әңгіме. Ол барлық жастағы балаларда кездеседі. 6. End at High Point Narrative «Оқиға шарықтау шегінде аяқталады» - шарықтау шегінде оқиғаның шыңымен аяқталатын әңгіме (5 жастағы) . 7. Classic Narrative «Классикалық тарих» – шарықтау шегінен кейінгі оқиғалар бар әңгіме-оның шешімі және оқиғаның аяқталуы (6 жастан бастап). Осы бағыттағы жұмыстар мектепке дейінгі ұйымдарда жүргізілді.

Шетел зерттеушілері Stadler and Ward, Applebee, Stein and Glennдің [11] деңгейлеріне де талдау жасадық. Applebee орталықтандырудың (тақырыпқа назар аударудың) және тізбектегі (оқиғалар тізбегі) маңызды элементтеріне негізделген алты дамушы баяндау деңгейін ұсынды [35]. Бұл деңгейлер 2-ден 6-ға дейінгі жастағы балалардың әңгімелерінің қалай дамитынын түсіну үшін Стан мен Гленннің әңгімесін дамыту моделі ең қолайлы деп саналады [11]. Екі модельде әңгіме грамматикасының элементтеріне және еуропалық әңгімелеу дәстүріне негізделген. Аталған авторлардың әдістемесін негізге алып еліміздегі мектепке дейінгі ұйымдағы 4-6 жас аралығындағы баланың әртүрлі әңгімелерін жинау және зерттеу үшін пилоттық зерттеулер жүргіздік. Он бір баланың әдетте дамуы жеткілікті, ал үшеуіне сөйлеу немесе тілдік бұзылулары бар, қалғандары бір қалыпты деген диагнозы қойылды. Әр бала бір түпнұсқаны айтып берді және оны құрдастарының шағын тобына қайтадан айтып беруі қажет. Содан кейін әрқайсысы басқа түпнұсқаны айтып беруі қажет болды. Бұл әдістемелер бойынша бес деңгейлі бойынша жұмыстар жүргізілді. *Ең алғашқысы — таңбалау (Labeling)* . Осы кезеңдегі әңгімелер белгілермен және қайталанатын синтаксиспен сипатталады әр түрлі сәтті сипаттайды және әңгімеде байланысты емес ойлары да кездеседі. Жеке баяндауды құру және ұсыну аудиториясы Техника Бала атайды: (суретті көрсету) "мысық". Ересек: "иә, ала мысықты бояй ғой " баланың заттарды қолымен ұстап сезінуі және таңбалауы үшін ғажайып дорбаны пайдалану. Баладан суреттегі бейнелерді түсіндіруді сұрау ересек адам баланың қызығушылығына жауап ретінде суреттерді атайды және сипаттап береді мысалы: "бұл кім?"бұл не? Олар не істеп жатыр? деп сұрақ қойып, -өзінің әңгімесін құруды ұсыну "Me Wag" жобасын қолдану (Догерти) балалар ата-аналардың көмегімен таңдалған заттарды әкеледі. Бұл жеке үшін оқиға

құруда мнемотехниканы қолдану. *Листинг (Listing) екінші деңгей-тізім құру.* Осы кезеңдегі әңгімелер қабылдау атрибуттарының тақырыпты ашатын кейіпкерлердің әрекеттері немесе сөздері. Бұл оқиға заттардың, кейіпкерлердің әрекеттерінің тізімі алдын-ала берілгенімен, олардың арасындағы уақытша немесе себеп-салдарлық байланыстарсыз тізім түрінде айтылады.

Тізімін құру, өзара әрекеттесуді қолдау стратегиясы (Listing) балаларға жабық сұрақтар қою. 'хайуанаттар бағында не көрдің?' және ашық сұрақтар 'хайуанаттар бағына сапарың туралы айтшы'. Жеке әңгімелердегі әрекеттердің үлгі тізімі. Күннің соңында ақпараттық бюллетень жасау үшін балалар сөздерін пайдаланып оқиғаларды шолу. Әр түрлі жанрдағы тақырыптық кітаптарды оқу. Кейіпкерлердің сипаттамаларын балалардың тәжірибесімен байланыстыру үшін сұрақтар қою, мысалы: "кемпірқосақ балығын" не ерекше етті? Сен қандай нәрселермен бөлісесің?" (The Rainbow Fish, Pfister, 1992). Мейрамхана сөздігі, «аш», "мәзір", "салат" және "гамбургер" сияқты байланысты нысандар мен ұғымдарды топтастыруға шақыру. Педагог сөздікті қолдануды модельдейді «Бақа» жобасын жүзеге асырудемалыс күндері үйге ата-ана арына арналған жазбасы бар. Жұмсақ бақа жіберіледі, онда олар бақаның шытырман оқиғаларының сипаттамасын жазуды сұрайды. Содан кейін бала «Бақаның басынан кешкендері орталық кейіпкер болатын оқиғаны айтады. Кейбір жерлерінде байланыс болмайды. Сондықтан келесі кезеңге көшеміз. *Байланыс – бұл біздің үшінші кезеңіміз.* Осы деңгейдегі әңгімелер байланысты кейіпкерлерді немесе оқиғаларды байланыстыратын кейіпкерлердің әрекеттерімен ортақ тақырыпты ұсыну.

Дауыстап оқу немесе бірге кітап оқу Символдық ойынға жетешілік Жеке баяндау және аудиториға ұсыну кейіпкерлерді оқиғалармен байланыстыру үшін сұрақтар қою керек, мысалы: "Неге ұя жасайды сонша жағымсыз нәрселер?" (Шулы шұңқыр, Уэллс) миниатюралық заттарды сындарлы ойын аймағына қосу "сөйлесу уақыты" кестесін беру (Селман): педагог балалар мен бірге тамақ ішіп отырғанда тақырыпты ұсынады және әр балаға өз үлесін қосуды ұсынады. Ересек адам балалардың әрекетін кеңейтеді және байланыстырады. *Әрекеттердің бірізділігін қолдау стратегиялары төртінші кезең.* Себептері мен салдары туралы сұрақтар қою: 'неліктен шынжыр табан соншалықты аш болды?' ("The Very Hungry Caterpillar", Карл, 1969) әрекеттер тізбегі туралы сұрақтар қою, әрі қарай не болғанын айту. Құрдастарын кейіпкерлердің әрекеттерін талқылауын ынталандыру. Сурет салу немесе штамптау сияқты кинестетикалық әрекеттерді ынталандыру.

Кейіпкерлері бар жинақталған кітаптармен бөлісу. Қолмен жасалған, жиналған немесе зерттелген заттарды көрсетуге және айтуға шақыру. *Наративтілігін қолдау стратегиясы бесінші кезең.* Педагог қуыршақтар, заттар немесе сюжеттік ойыншықтар арқылы әңгімелер айтып, оқиға

элементтерін көрсетеді. Тыңдау кезінде балалар әңгімелерге суреттер салады. Болжам жасау үшін сұрақтарды пайдалану. Подносқа оқиға элементтерін бейнелейтін кішкентай көлемді заттарды орналастыру. Графикалық карталар-әңгімелер жасау. Сөзі жоқ суретті кітаптарды пайдалану. Оқиғаның басталуын қамтамасыз ету. Ұйымдастырылған әрекет туралы әңгімелер жазу. Ертегілерді болжамдылықпен, уақыт тізбегімен және себеп/салдармен оқып беру. Ертегілерді болжамдылықпен, уақыт тізбегімен және себеп/салдармен оқып беру. демалыс, маусымдық іс-шаралар немесе топтық сапар сияқты жеке тәжірибелерден әңгімелер айтуға шақыру, оларды жұп та, шағын топтарда немесе шеңберге бөлуге болады

Тілдік оқытуда KIKUS әдістемесін қолдану

1998 жылы неміс лингвист, профессоры Эдгардис Гарлин ойлап тапқан ғылыми негізделген көптілділік «KIKUS» (Kinder in Kulturen und Sprachen) әдісі. Бұл аталған әдіс 20 жылдан астам Еуропа елдерінде тәжірибеден өтіп, қолданысқа енгізілген. Тіл үйретудің бұл әдісі қазақ тілін тереңдетіп меңгеруге және де өзге ұлт өкілдері балаларына қазақ тілін үйретуге арналған таптырмас құрал болып отыр.

Бағдарламаның мақсаты:

- балалардың сөздік қорын дамыту.
- балалардың сөйлеу, тыңдау, оқу және жазу дағдыларын жетілдіру.
- балалардың мәдени аралық қарым-қатынасын және түсіністігін арттыру.
- балалардың өзіне деген сенімділігін және әлеуметтік дағдыларын дамыту.

Бағдарламаның міндеттері:

- Тілге деген тиянақты, мүдделі көзқарасты және құрмет сезімін қалыптастыру, қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу.
- Балалардың карточкалардағы суреттің ретімен әңгімелеп беруіне деген қызығушылығы артады.
- Балалармен жұмыста қолданатын тәсілдерін игереді,
- Балалардың сөздік қоры толығып, байланыстырып сөйлеуге үйренеді.

KIKUS бағдарламасының компоненттері

Оқыту материалдары:

Сурет карточкалары, ойындар, жаттығулар мен әндер. Тіл үйренуге арналған арнайы әзірленген кітаптар мен ресурстар. Бағалау жүйесі:

Балалардың тілдік прогресін бақылау үшін түрлі тесттер мен бағалау құралдары. Әр баланың жеке тілдік деңгейіне сәйкес келетін жоспарлар жасау.

«KIKUS» бағдарламасының негізгі ерекшеліктері:

Мультитілдік қолдану: Бағдарлама кез келген тілдік ортадан шыққан балаларға жарайды. Аталған бұл тіл үйрету әдісі балалардың ана тілін қолдай отырып, жаңа тілді де үйренуге мүмкіндік береді. Яғни бала белгілі бір деңгейде суреттер арқылы сөйлем құрауға машықтанады.

Тілді үйренуге қолданылатын көрнекі құралдар: суреттер, белгілі бір іс-қимылға негізделген суретті карточкалар, боямақтар, салыстырулар және басқа да визуалды құралдар қолданылады. Сөздер мен түсініктерді бейнелеу арқылы балалардың тіл үйренуін жеңілдетеді. Ұйымдастырылған іс-әрекет ойын түрінде өтетін болғандықтан баланың тілді меңгеруге деген қызығушылығы арттырады. Тіл үйренуді көңілді және қызықты етеді. Бала өзін еркін сезінеді. Яғни бала өзі білетін суреттерді қою арқылы еркін сөйлем құрай алады.

Қарқынды интерактивтілік:

Балалар топтық жұмыс және диалог арқылы белсенді түрде қатысады. Тілдік дағдыларды шынайы жағдайларда қолдануға ынталандырады. Сонымен қатар, суреттерді өзінің түсінігі бойынша суреттеп, әңгімелеуге бейімделеді.

Отбасылық қолдау: Балаға тіл меңгеру оңай әрі тиімді болуы үшін ата-аналармен де жұмыстар жүргізіледі. Тілді үйрету мақсатында ата-аналарға арналған нұсқаулықтар мен кеңестер беріледі. Балалардың үйде тіл үйренуін жалғастыруына көмектеседі.

Сөйлем құрастыруға арналған карточкаға тоқтала кетсек, ұлттық киімдегі ұл баланың әрбір жолдағы көрсетілген іс-қимылдарды қолдана отырып сөзден сөйлем жасауға үйренеді. Мысалы, Мұрат киініп жатыр. Мұрат шашын тарап тұр. Мұрат оянды. Мұрат жуынып жатыр. Мұрат сурет салып тұр. Мұрат жүгіреді. Бұл жерде бала екі-үш сөзден сөйлем құрап үйренеді және күнделікті өмірде іс-қимылдардың атауын қолдана алады.

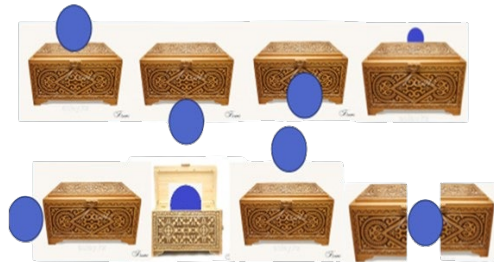
Түстер. Қандай түстерді көріп тұрсың? Ата-анаңмен бірге боя. Бұл тапсырманы үйге беруге болады. Балабақшада түстерді үйрену арқылы есіне сақтағанын үйінде жалғастыруға болады.

Қатардағы артық затты табу, атау. Бұл тапсырмада топтастыру керек, яғни ұлттық ойындар, ұлттық тағамдар.

Боямақтар. Бұл тапсырмада жануарлар, құстар, жемістер, көкөністер, жидектер, өсімдіктер, жәндіктер, ойыншықтар, азық-түлік, ыдыс-аяқ, киімдер, ұлттық киімдер суреттері берілген. Аталған боямақтарды сәйкес түстеріне қарай бояп, түстерді ажыратады және біледі. Бұл тапсырмада ұсақ қол моторикасы да есепке алынады.

Кеңістікті бағдарлау

«KIKUS» тіл үйрету әдісі түрлі сурет картасына негізделген. Олар әртүрлі мотивтерді көрсетеді. Балалар әлеміне қатысты тақырыптар негізінде сөздік қорын қамтиды. Барлық сурет карталарын түрлі-түсті сурет ретінде, ақ-қара сызықтық сурет ретінде, сондай-ақ қаріп ретінде пайдалануға болады. Мұндағы карталар белгілі бір іс-

әрекетке негізделіп жасалған, өзге тілді үйренуіне сансыз мүмкіндіктер жасалған. Яғни бала түрлі суреттерді сөйлету арқылы сөйлемдер құрай алады. Мәселен төменде көрсетілген кестелі суретке қараңыз. Яғни бала мұнда бірнеше сөзді меңгеріп, сөйлем құрай алады.

Бұл аталған Германия, Англия, Түркия, Испания, Ресей елдерінде тәжірибеден өтіп, қолданысқа енгізілген. Тіл үйретудің бұл әдісі қазақ тілін тереңдетіп оқытумен қатар, өзге ұлт өкілдері балаларына үйретуге де қолайлы.

Бұл «KIKUS» тіл үйрету әдісінің ең бір тиімді тұсы педагогпен ата-ана бірге жұмыстанады. Ата-ана интуитивті түрде өз баласына не керек екенін түсінеді, сезеді. Яғни ата-ана тіл үйретуде ыңғайлы, бағдарлама іздейді. 3-10 жас аралығындағы балаларға ерекше қолайлы тілдерді үйрену ұғымы яғни екінші тіл, ана тілін қолдау болып табылады.

Мұнда басты назар ауызша тілді үйретуге бағытталған. 1998 жылы неміс лингвисті Эдгардис Гарлин тәжірибе жүзінде енгізген бұл бағдарлама осы кезден бастап үздіксіз кеңейтіліп, жаңартылып, дамып, тың креативті идеялармен толығып келеді. Яғни баланың ерте жастан тілді меңгеруін жеңіл және оңай жолмен үйретуді көздейді.

Ата-ана педагогтің баламен жұмыстанатын карталарын үйіне де алып баламен үйде де жұмыстануға мүмкіндік бар. Концептуалды түрде балалардың алғашқы тілдік, сөздік

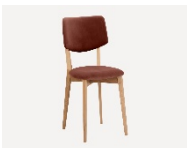
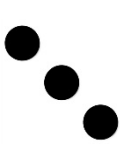
қорларын қамтитын суретті карталар барлық салаларға арналған. Яғни отбасы, азық-түлік, көкөністер мен жемістер, үй жануарлары, ферма – хайуанаттар бағы жабайы жануарлары, асхана ыдысы, тұрмыстық техника, жиһаз, музыкалық аспаптары, көлік құралдары қоршаған орта, кескіндер, пішіндер, сандар, белгілер бар. Етістік, зат есім, сан есім сын есімдер сипаттамалар сызықтық сызбалар түрлі-түсті болады. Бұл тақырыптар шынайы балалармен жұмыс жасағанда балаларға таныс дүниелерді суреттер арқылы көрсетіп, сөйлем құрауына жағдай жасайды. Әрине бұл кезеңде ата-

ана тарапынан да баламен жұмыс жасау маңызды болып табылады. Яғни бұл:

- 20 жылдан астам тәжірибеден іске көшкен бағдарлама;
- ата-аналармен жұмыс;
- интеграциялық үйлесім;
- лингвистикалық және педагогикалық принциптер сақталады;
- мақсатты және күнделікті тілдік қарым-қатынас байланысады;
- тіл меңгеру дағдыларына арналған 11 ойын әні;
- түрлі тақырыптағы қимыл-әрекетті бейнелейтін суретті карталар;
- қиындықсыз оңай тіл үйрену.

«KIKUS» тіл үйрету әдісі ғылыми тұрғыда негізделіп, атап айтқанда функционалдық прагматикада жүзеге асырылды. Сөйлеуді өзара әрекеттесудегі адам әрекетінің маңызды формаларының бірі ретінде түсіну арқылы әрекет ету. Яғни нақты мақсаттарға қызмет ететін лингвистикалық әрекет заңдылықтарын алу арқылы жүзеге асады. Іс-әрекеттің лингвистикалық заңдылықтары (мысалы, шақыру, сұрақ-жауап, (наррация) өзара байланысқан оқиғаларды оқырман, не тыңдарманға сөздер мен бейнелер (образ) арқылы жеткізеді т.б.) әр түрлі қоғамдар мен тілдерде әр түрлі формаларға ие болады (бір-бірімен сәлемдесудің немесе сый-сияпат берудің әр түрлі нұсқаларын ойластырады). Тілді меңгеру барысында іс-әрекеттің лингвистикалық заңдылықтары «толығыады», әрі қарай лингвистикалық құралдармен дамиды. Мұны тіл үйрету кезінде ескеру керек. Мәселен мына төмендегі кестедегі суретті карталар арқылы бала бірнеше сөзді меңгеруге болады.

9.16-кесте. Бірнеше сөзді қатар меңгертуге арналған карталар.

					
Орындық	қызыл	отыру	үстінде	үш	Қосу
зат есім	сын есім	етістік	сөйлем (пропозиция)	сан нөмірі	мінезі

Тиісті суреттерді таңдау арқылы осыған ұқсас кестелерді дайындауға болады. Төменде бірнеше мысалдар берілген.

9.17-кесте. Бірнеше сөзді қатар меңгертуге арналған карталар.

		
Жанында	ішінде	арасында

		
Секіру	жүзу	ұшу

Бұл тіл меңгерту әдісі бағдарламасының миссиясы жалпы балалардың ерте жастан тілді меңгеруі болашақта көп мүмкіндік беретінін алға тартады. Тіл мен білімді әлемнің барлық балалары үшін қолжетімді етуі, осылайша оларды сөзсіздіктен арылтып, тіл үйренуге еркін ендіру. Осылайша балалар өздері өмір сүріп жатқан қоғамға кірігудің маңызды құралын меңгерту. Практика жүзінде тіл үйретуде көптеген елде қолданыста жүрген «KIKUS» бағдарламасының тиімділігі жоғары екені дәлелденген, сондықтан педагог-практиктерге танысу мақсатында ұсынамыз.

9.18-кесте. KIKUS бағдарламасындағы педагогтерге арналған бақылау парағының үлгісі

№	Баланың аты-жөні	Заттың орналасу тәртібін ажыратады	Іс-әрекет түрлерін ажырата алады	Берілген үлгі бойынша түстерді ажырата алады	Заттарды салыстыра алады	Артық, кем ұғымдарын біледі	Суреттерді ретімен қояды	Сурет бойынша сөйлем құрап, сөздерді байланыстырады	Қорытынды : III - «жоғары» II - «орташа» I - «төмен»

Мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейтудің бірден бір жолы оған деген қажеттіліктің артуы. Ал, ол сұранысты толықтыратын білімді, білікті педагогтарымыз.

Қазіргі таңда интернет кеңістігі балалар өміріндегі аса маңызды мәселеге айналды. Баланың күнделікті өмірі телефонмен өтеді, оны ешкім жоққа шығара алмайды. Балалардың денсаулығына және санасына әсер етеді. Балаға жылулық, қарым-қатынас, байланыс қажет. Сондықтан осы бағдарламаны қолдану барысында бала телефонға деген қызығушылығы мен тәуелділігі кеми бастайды. Себебі, бала түрлі-түсті карточкаларға,

интерактивті тақта қолдану аясында педагогпен тілдік қарым-қатынас жасайды, сөзден сөйлем құрастырады, пішіндерді, математикалық ұғымдарды, кеңістікті салыстыру, ұқсастықтарын табу, түстерін табу, көрсету, айту арқылы сөздік қорын дамытады, ойлау процесін жетілдіреді, еркін сөйлеуге дағдыланады.

«Балалықтың қанына ойын азық» (С. Торайғыров)

Баланың өсіп-өнуінде ойынның мәні зор. Әсіресе, мектеп жасына дейінгі балалар өмірінде ойынның атқаратын орны айрықша. Қай заманда қай халықтың өмірінде болсын мектеп дейінгі жастағы балалар мүмкіндігінше, шамасына қарай ойын ойнайды. Осы бір шақты ескергендіктен мектепке дейінгі шақты ойын баласы деп халық тегін айтпаған.

Мектепке дейінгі ұйымдарда оқу қызметінің өн бойы ойын әрекетін ұйымдастыру арқылы жүзеге асады. Себебі, бала оқу қызметін оқығаннан гөрі ойын ойнағанды қалайды, зейіні тұрақсыз, бір іспен ұзақ уақыт шуғылдана алмайды. Бала ойынмен өседі. Ойында баланың қарым – қатынасы кеңейіп, таным қабілеті өседі, мінез – құлық қалыптасады. Ойын баланың даму құралы, таным көзі, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық, мәнге ие бола отырып, адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Көп ойнаған адамның дүниетанымы кең, жаны таза, жүрегі нәзік сезімтал тұлға болмақ.

«Марблс тастары» әдісі арқылы баланың тілін дамыту

Мектеп жасына дейінгі балалардың **«Марблс тастары»** әдісі арқылы тілін дамыту дегеніміз не?

Марбл тастары дегеніміз: (ағылшын тілінен marble, «мәрмәр») – бұл түрлі-түсті шар, сопақ немесе дөңгелек пішінді жалпақ тас түріндегі сферикалық ойыншық.

Марблс тастары сенсорлық даму үшін қызықты, қолжетімді, табиғи және көп қырлы материал болып табылады.

Балаларды тастармен ойнату арқылы жаңа нәрсе жасау, математиканы зерттеу, сөйлеуді, шағын моториканы дамыту, қабылдау және логикалық ойлау тұрғысынан қолдану туралы тың ойлар пайда болады.

Сыртқы қарапайымдылығы мен қолжетімділігіне қарамастан, Марблс тек математикалық және танымдық даму саласы бойынша бірқатар міндеттерді шешуге ықпал етеді:

- сенсориканы дамытады;

- шама, форма, түс, сан туралы ұғымдарды бекітуге ықпал етеді;
- салыстыру, жіктеу, топтастыру, белгісі бойынша кезектестіру, талдау іскерліктерін дамытады;
- реттік және сандық есеп дағдысын дамытады;
- ырғақ, түстер, композиция сезімталдығын дамытады;
- кеңістікте, қағаз парағында бағдарлаудың дамуына ықпал етеді;
- қолдың ұсақ моторикасын, қозғалыстың дәлдігі мен өнімділігін дамытады;
- қиял мен шығармашылықтың дамуына ықпал етеді;
- дербестігі мен бастамашылдығын дамытуға ықпал етеді.

Бұл міндеттерді басқа тәсілмен де шешуге болады, бірақ Марблс бұл үдерісті балаға оңай, нәтижелі және пайдасы жағынан үлкен ықыласпен ұйымдастыруға көмектеседі.

Марблс тастарын қай жастан бастап қолдануға болады?

Бұл түрлі-түсті тастармен баланы 2-3 жастан бастап ойнатуға болады. Барлық жаттығулар балалардың жас ерекшеліктеріне, таным, қабілетіне олардың ақыл-ой және моторлық қабілеттеріне, сондай-ақ ойынға қызығушылығына байланысты түрленіп отырады. Балаларға тасты ойын барысында қалай қолдану керек екендігі туралы, бір-біріне соғуға болмайтындығы туралы толық түсіндіріледі.

Марблс тастарымен лексика, сөйлеуін дамытуға арналған тапсырмалар

1. Тастарды зерттеу

Бала марблс тастары салынған құтыға қолын салып, тастарды біртіндеп алып шығып, тастардың түсін, пішінін, бітімін сипаттап беру.

2. Әрбір бала тастардың түсіне назар аударып, тастардың түсін атай отырып, тастарды шапшаң түстерге бөліп шығады.

3. Арнайы А3 форматта шығарылған көкөніс, жеміс, табиғат, жабайы аңдар, үй жануарлары т.б сынды марблс тастарына арналған суреттерді марблс тастарымен безендіріп шығып, оларды атап, сипаттау. (Мысалы: бұл көкөніс, бұл қияр. Қияр бақшада өседі. Қиярдың түсі жасыл. Қияр жерде өседі.)

4. Марблс тастарын көлеміне пішініне, үлкендігіне қарай кішкентай тастардан үлкенге қарай бөліп, тастарды атау. Түсі бірдей түрлі пішіндегі тастардан, жолақ жасау.

5. Марблс тастарымен балалар өз "өрнектерін" ойлап табуы керек. Сондай-ақ, марблс тастарын кездейсоқ орналастырып, әңгіме құрауға баулу. Мысалы: Жасыл жапырақ өсіп тұр. Сары күн жарқырап тұр. Менің қызыл добым бар. Кемпірқосақ түрлі түсті болады. Менің қызыл қуыршағым бар.

Марблс тастарымен математикалық қабілеттерді дамыту

-Геометриялық фигураларды, сандарды салу: сіз бір парақ қағазға фигураның контурын (сұлбасын) саласыз, ал бала сол контурды(сұлбаны) таспен қайталап жүргізеді. Жасы үлкендеу балалар фигураны нүктелерге қарап таба алады: мысалы, бала үш тасты төсеп, оның үшбұрыш екенін таба білуі керек.

-Тастардан геометриялық фигуралар, заттар мен қатарларды үлкеннен кішіге қарай және керісінше орналастыруға болады. Балалар тастардан түрлі ұзындықтағы жолдарды, ал жалпақ тастардан түрлі биіктіктегі мұнараларды қуана жасайды.

-Егер бала 1-ден 10-ға дейінгі сандарды білсе, мына ойынды ұсыныңыз. 1-ден 10-ға дейінгі сандарды жазыңыз да, оларды жайып тастаңыз. Бала әр санның жанына тастардың сәйкес мөлшерін қойып шықсын.

Балалардың өзіне деген сенімділігін және әлеуметтік дағдыларын дамытуға арналған дидактикалық ойындар

«Жыланшық» дидактикалық ойыны

Мақсаты: тастарды бір-біріне қоса отырып, оларды жинауды үйрету; ұзын және қысқа жыланшықты ажырата білу дағдысын, қолдың ұсақ моторикасын дамыту.

Құралдар: Марблс шыны тастары.

Тапсырма: педагог ұзын және қысқа жыланшықты барлық тастар бірінен кейін бірі арасы ажырамай жататындай етіп қоюды ұсынады. Түрлі түстерді қолдануға болады.

Күрделендіру: Педагог сандық көрсеткішті қолдана отырып жыланшықты бір түспен, екі түспен кезектестіріп жасауды ұсынады (бір түсті 5 тас және басқа түсті 4 тас алыңыз).

«Графикалық диктант» дидактикалық ойыны

Мақсаттар: жазықтықта бағдарлауды үйрету. Қолдың ұсақ моторикасын дамыту.

Құрал-жабдықтар: 3х3; 4х4 өлшемдегі квадраттарға бөлініп сызылған жазықтық (парақ қағаз), «Марблс» тастары.

1 –нұсқа: Педагог ауызша тапсырма береді:

Қағаз парақтың дәл ортасына қызыл тасты салыңыз. Көк түсті тасты - сол жоғарғы бұрышқа, жасыл түстіні – оң жоғарғы бұрышқа, көк түстіні – оң төменгі бұрышқа; жасыл түсті тасты – сол төменгі бұрышқа қойыңыз. Тапсырманы тексеруді эталонды көрсету және педагогтың ауызша бақылауы арқылы жүзеге асыруға болады.

2 нұсқа:

Педагог жазықтықта орналасқан тастардың эталонын ұсынады, ал бала осы суретті қайталауы тиіс.

«Фигураларды жина» дидактикалық ойыны

Мақсаттар: қандай да бір фигураны құрайтын заттардың есебін жүргізуге үйрету.

Құрал-жабдықтар: түрлі түсті «Марблс» тастары.

Мазмұны. Тәрбиеші балаларға тастары бар табақшаны өздеріне қарай алуды ұсынады және "Тастардың түсі қандай? Әр түстен неше тас бар?" деп сұрайды. Тастардың әртүрлі түстерін түрлі фигуралар шығатындай етіп бөліп қоюды ұсынады. Тапсырманы орындағаннан кейін балалар тастарды қайтадан санап шығады. Әр фигураны жасауға неше тас кеткенін анықтайды. Педагог тастардың әртүрлі болып орналасқанына, бірақ олар тепе-тең – әрқайсысы 8 тастан екеніне көңіл аударады. «Тастардың тең екенін қалай дәлелдеуге болады?» Балалар тасты бірінің астына бірін қатарластырып жайғастырады.

«Контур(сұлба) бойынша орналастыр» дидактикалық ойыны

Мақсаттар: түстерді ажыратып, оларды атай білу дағдысын дамыту. Көру зейінін, есте сақтауды, қолдың ұсақ моторикасын дамыту

Құрал-жабдықтар: Марблс тастары, суреттері бар шаблондар.

Тапсырма: Педагог тастарды сурет салынған үлгі-карточка үстіне орналастыруды ұсынады.

Күрделендіру:

Бос жазықтықта орналасқан үлгіні ескере отырып, тастарды орналастыру. Карточкадағы өрнекті есте сақтап, оны есте сақтауы бойынша қойып шығу.

«Моншақты жина» дидактикалық ойыны

1 нұсқа. Педагог сөздер қатарын айтады, ал бала сөздегі бірінші (соңғы) дыбысты анықтайды және сәйкес қажетті тасты жіпке тізеді (көк түс – дауыссыз, қатаң, жасыл - дауыссыз, жұмсақ, қызыл - дауысты). Тапсырманы тексеруді эталонды көрсету және педагогтың ауызша бақылауы

арқылы жүзеге асыруға болады.

2 нұсқа. Педагог меңгеріліп жатқан дыбысқа сөздерді немесе аптаның лексикалық тақырыбы бойынша сөздерді есте сақтауды ұсынады. Бала сөздерді айтады, ал педагог сөздердің қайталанбауын қадағалайды. Кім бірінші болып моншақты жинап алады, сол адам «Ойын тоқтады!» деп қатты дауыстап айтады.

«Шыршаны безендір» дидактикалық ойыны

Берілген дыбысқа сөздер айту немесе заттың неғұрлым көп белгілерін атау ұсынылады. Әрбір сөзге тас қойылады. Шыршасы ең әдемі болып шыққан адам жеңімпаз болып табылады.

«Ғажайып дорба» дидактикалық ойыны

1 нұсқа. Мөлдір емес қаптарға түрлі пішіндегі, көлемдегі, әртүрлі түстегі кішкене шарлар салынады. Баланың алдында тастың үлгісі болады. Педагог баладан қаптың ішінен дәл сондай тасты табуды өтінеді.

2 нұсқа. Бала қаптан кез келген түсті тасты алады, сөз-зат пен сөз-белгіні дұрыс келістіре отырып, оның түсін затпен сәйкестендіреді.

Мақсаты: түстерді, форманы ажырата білу дағдысын дамыту, берілген үлгіге және сөзбен с..... қарай отырып түсті табу. Түс атауларын бекіту Қолдың ұсақ моторикасын дамыту.

Құрал-жабдықтар: «Марблс» тастары, түс эталондары бар карточкалар, бөліп салып қоятын ыдыстар (олардың саны қолданылатын түстер санына байланысты).

Тапсырма: Педагог әртүрлі түстегі тастардың араласуына мән береді. Оларды түстеріне қарай бөліп тастау керек. Түстің эталоны көрсетіледі және бірінші көрсетілген түсті бөліп шығару керек. Балалар жасыл түсті атап айтады да өздерінің ыдыстарына тек сол түстегі тастарды жинайды. Осы жаттығуды қайталаған кезде көрсетілетін түстер саны арттырылады.

Күрделендіру: Түс карточкамен көрсетілмейді, ол тек сөзбен айтылады.

Қорытынды: Практикалық бөлімде байқағанымыздай марблс тастары мектепке дейінгі балалардың тілін, зейінін, ойлау қабілеттерін, қиялын дамытады. Марблс тасының қанық түстері баланы әсемдікке талпыныс сезімдерін оятады. Балалардың өзіне деген сенімі артып, жағымды эмоция сыйлайды.

Балаларда сөйлеуді дамытуға жан-жақты көзқарас маңызды және олардың мектепте оқуға дайындығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады, өмірлік жетістігінің кепілі болып табылады.

Әртүрлі әдістерді біріктіру - сөйлеуді ынталандыруда интерактивті оқыту және лексиканы байытудың көмегімен фонологиядан семантика мен прагматикаға дейінгі сөйлеуді дамытудың барлық аспектілерін шешеді.

Балалардың сөйлеуін дамытуға жан-жақты көзқарас, ата-аналар мен педагогтердің және басқа арнайы білім беру мамандарының берік ынтымақтастығының негізгі ұстанымы болғанда, нәтиже бере алады. Себебі, олардың әлеуеті баланың тілін дамытудағы, оның коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын толық жүзеге асыруға жететін болады.

«Тілге бойлау» пилоттық жобасы

Зерттеу барысындағы тәжірибелік сынақ алаңының жұмысындағы кейбір маңызды қорытындылар, Балаларды ерте дамыту институтының тарапынан «Тілге бойлау» жобасын қолға алуға негіз болды. Осылайша, 2024-2025 оқу жылында министрліктің рұқсатымен анықтаушы тәжірибе алаңының жұмыстары зерттеу жұмысындағы бақылаулармен қатар, солтүстік 5 өңірдің **(Ақмола, Қарағанды, Қостанай, Солтүстік Қазақстан облыстарында және Астана каласында)** 135 балабақшасында жалғасты.

Мақсаты: 2024-2025 оқу жылында басқа тілде оқытатын мектепке дейінгі ұйымдарда қазақ тілін үйрету, ана тілі қазақ тілі болып табылмайтын балабақша балаларының тілдік дағдыларын дамыту.

Міндеттері: мемлекеттік тілді меңгерту мақсатында балаларды күн сайын «Тілге бойлау» бағдарламасында айқындалған сөздік минимумға үйрету, тәрбиеленушілердің ауызекі тілде үйлесімді сөйлеуін дамыту, сондай-ақ қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен таныстыру, белсенді сөздікті байыту, сөздік нормаларын, қарым-қатынас мәдениетін меңгерту.

Жобаны жүргізу кезеңдері – 2024-2025 оқу жылы.

Басталуы: 2024 жыл, 1-қыркүйек.

Аяқталуы: 2025 жыл, 31-мамыр.

Зерттеу әдістері: Бақылау, сынақ, әңгімелесу, сауалнама, талдау, жинақтау.

Бағдарламасы¹⁷: мақсат, міндеттері, күтілетін нәтижесі анықталған.

<http://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/09/pr2.pdf>

Әдістемелік құрал¹⁸: «Кәусар бұлақ» хрестоматиясы әзірленді.

http://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/09/chr_k.pdf

¹⁷ <http://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/09/pr2.pdf>

¹⁸ http://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/09/chr_k.pdf

I. Ақмола облысы бойынша пилоттық жобаға 30 мектепке дейінгі ұйымдар қатысып, барлығы 1481 бала, оның ішінде ересек топтардан - 751 бала, мектепалды топтардан -703 бала қамтылды. Жобаны іске асыруға дайындық кезінде 2024 жылдың маусым айында Балаларды ерте дамыту институтының мамандары 152 адамды қамти отырып Ақмола облысының педагогтері үшін біліктілікті арттыру курстарын өткізді. Курстар меңгерушілер, әдіскерлері, тәрбиешілері мен қазақ тілінің мұғалімдері үшін ұйымдастырылды.

Пилоттық жоба аясында оқыту орыс тілінде жүргізілетін ересек және мектепалды топтарда қазақ тілін үйрету «Тілге бойлау» бағдарламасына сәйкес жүргізілді.

Мемлекеттік тілді меңгеру мақсатында балаларды күн сайын «Тілге бойлау» бағдарламасында айқындалған сөздік минимумға үйрету, тәрбиеленушілердің ауызекі тілде үйлесімді сөйлеуін дамыту, сондай-ақ қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен таныстыру, белсенді сөздікті байыту, сөздік нормаларын, қарым-қатынас мәдениетін меңгеру ұсынылды. Пилоттық жобаны жүзеге асыру барысында «Кәусар бұлақ» хрестоматиясы, интерактивті, анимациялық бейнероликтер топтамасы кеңінен қолданылған. Әр балабақшала «Тілге бойлау» жобасын жүзеге асыру барысында жоспарға сәйкес іс-шаралар өткізілді.

Балаларды қазақ ұлттық аспаптарымен таныстыру үшін музыка залдарында арнайы бұрыштар жасалды. Күн сайын таңертеңгі жаттығуларды орындау кезінде, серуендеуге дайындық, ұйқыға дайындық кезінде қазақ халқының әуендерін, күйлерін тыңдау, «Тақия тастамақ», «Теңге алу», «Асық ату», «Бәйге» және т. б. қазақ ұлттық ойындарын ойнау ұсынылды. Ата-аналарға ақпараттық материал (буклет) ұсынылды «Аналар мектебі», «Әжелер мектебі» және «Әкелер мектебі» бойынша іс-шаралар өткізілді.

II. Қарағанды облысы бойынша «Тілге бойлау» пилоттық жобасына 25 мектепке дейінгі ұйым қатысып, барлығы 1345 бала, оның ішінде ересек топтардан 681 бала пен мектепалды топтан 664 бала қамтылды.

Пилоттық жобаға қатысушы мектепке дейінгі ұйымдар қалалық, облыстық деңгейде әр түрлі іс-шаралар өткізді.

Атап өтсек, Қарағанды қаласындағы «Айгерім» бөбекжайында «Ұлттық қазынаны- қазақ тілі арқылы ұлықтау» ток –шоу, «Ғажайып кілемше» танымдық шығармашылық ойындар, жасанды интеллект (Zarworks сайтын пайдалану арқылы 3D нысанға генерация жасау) дидактикалық ойындар, «Booktrailer» ертегілерді жандандыру іс-шаралары ұйымдастырылды. Жыл бойы «Бестемше», «Хан талапай», «Бес асық», «Қазанқап», «Бәйге» ұлттық ойындары, «KIKUS» тіл үйрету бағдарламасы бойынша танымдық ойындар ұйымдастырылды. «Әжелер мектебі», «Аналар мектебі», «Әкелер мектебі» жұмыстары «Тілге бойлау», «Біртұтас тәрбие» бағдарламаларымен байланыстырылды.

«Тілге құрмет – елге құрмет» тақырыбында ата-аналар арасында мемлекеттік тілде ән-жыр айту, эстафета-челленджі (өзге ұлт өкілдері) ұйымдастырылды. Ертеңгіліктер «Наурыз-Думан салтымыз», «Шаңырақ» күні отбасылық салт дәстүрлер: «Аталардың ақ батасы» бата беру түрлері т.т. шаралар ұйымдастырылды. Бұқар жырау ауданының, Доскей ауылында «Ақбота» бөбекжайында «Тіл –тәрбие бастауы» тақырыбында облыстық семинар өтті. Қарағанды облысының пилоттық жобаға қатысушы мектепке дейінгі ұйымдары облыстық семинарда шеберлік-сыныптарын өткізді.

Қарағанды қаласының, «Алпамыс» бөбекжайында «Тіл баға жетпес мұра» тақырыбында мәнерлеп оқу сайысы, «Тіл үйрету оқылымын болжау, стратегияларын тиімді ұйымдастырудың жолдары» тақырыбында шеберлік-сыныбы, «Тіл-ең асыл құндылық» тақырыбында облыстық семинар-практикум өткізілді.

Шахтинск қаласының «Березка» бөбекжайы 2024 жылғы 6 қарашадағы «Новый вестник» облыстық газетінде «Тілге бойлау» пилоттық жобасын енгізу туралы мақала жариялады. «Қазақ тілін үйренуге арналған креативті инновациялық технологиялар туралы» ауызша журнал, «Абай және қазіргі заман» квест-ойыны жоспарланып, консультациялар өткізілді. Балабақшадағы басшылық пен бақылау әртүрлі нысандарда: «Педагогтердің сабақтарда және режимдік сәттерде қазақ тілін қолдануы» сараптамалық бақылау, «Сөйлеуді дамыту мәселелері бойынша балалармен жұмыс жағдайы» тақырыптық бақылау жүзеге асырылады.

Қарағанды қаласының «Шаңырақ» бөбекжайында педагогтер мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшелігіне сәйкес тіл дамытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер тізбегі ұсынылды:

1. Көру-есту әдісі (визуалды-аудио тәсіл).

Суреттер, карточкалар, плакаттар арқылы сөздерді үйрету; дыбысты ертегілер, аудиожазбалар тыңдату; мультфильмдерден үзінді көрсету, кейін бірге талдау.

2. Қайталау және жаттау әдісі.

Қарапайым сөздер мен тіркестерді күнделікті өмірде қайталап айту; өлең, тақпақ, жаңылтпаш жаттату; диалогтар мен шағын рөлдік ойындарда қайталап қолдану.

3. Ойын әдісі.

Сөздік ойындар: «Не жоқ?», «Қайда не жатыр?», «Қай жануар қалай дыбыстайды?». Қимыл-қозғалыс ойындары: «Кім қалай жүреді?», «Көрсет те айт!». Рөлдік ойындар: дүкенші мен сатып алушы, дәрігер мен науқас, т.б.

4. Жағдаяттық (ситуациялық) әдіс.

Баланы күнделікті өмірге байланысты жағдаяттарға енгізу: амандасу, танысу, қоштасу «Қонақ келді», «Саяхатқа шығу» сияқты тақырыптармен шағын сахналау.

5. Дидактикалық құралдармен жұмыс.

Картотекалар, жұмбақтар, мақал-мәтелдер, санамақтар, жаңылтпаштар, суретті кітаптар, пазлдар, лото, домино, суретті тақта ойындары.

6. Ән мен тақпақ арқылы үйрету.

Тіл үйренуді жеңіл әрі қызықты ету үшін: ән айту, қимылды өлеңдер, хормен айту.

7. Сұрақ-жауап әдісі.

Мысалы: «Бұл не?», «Қандай түсті?», «Қайда тұрады?» деген сұрақтар арқылы балалардың белсенділігін арттырды.

Қарағанды облысының 25 мектепке дейінгі ұйымдары пилоттық жобаға белсенділікпен қатысқан.

III. Қостанай облысында пилоттық жобаға 30 мектепке дейінгі ұйымның 2108 тәрбиеленушісі, оның ішінде ересек топтарда - 944, мектепалды топтарда 1164 бала қатысқан.

Педагогтердің шығармашылық топтары балаларды тілдік ортаға тиімді үйрету бойынша әдістемелік ұсынымдар: «Развитие языковых компетентностей дошкольников на государственном языке с использованием речевых технологий», «Қазақ тілін үйренейік - Изучаем казахский язык» (сөздік, педагогтерге көмек) әзірледі.

Рудный қаласының №12 балабақшасының педагогы ересек және мектепалды топтардың тәрбиеленушілеріне арналған «Сөз шебері» ойын-викторинасын әзірледі, оның барысында балалар қазақ тілінің білімдерін әртүрлі тақырыптар бойынша көрсетеді, олардың нәтижелері бойынша қазақ тілін меңгергендер айқындалды. Біртіндеп, сөздік минимумды меңгере отырып, викторинадағы тапсырмалар деңгейлері күрделене түседі.

2024-2025 оқу жылында «Тілге бойлау» пилоттық жобасын іске асыру аясында мектепке дейінгі ұйымдардың педагогтері әріптестерімен келесідей бағыттар бойынша жұмыс тәжірибесімен бөлісті:

- сөздік минимумы бар балалардың білімін көрсете отырып, ұйымдастырылған іс-әрекет;
- мектеп жасына дейінгі балаларды мамандықтармен таныстыру кезінде сөздік минимумды пайдалану бойынша материалдар;
- қазақ тілі педагогы, музыка жетекшісі және дене шынықтыру нұсқаушысы мектеп жасына дейінгі балалардың қазақ тілінің сөздік нормаларын үйретудің ойын тәсілдері;
- «Балабақша – мектеп сабақтастық жағдайында мемлекеттік тілді үйрену» тақырыбындағы шеберлік-сыныптары тағы басқа іс-шаралар өткізді.

Сонымен қатар, тәрбиеленушілермен жұмыстың интерактивті түрлері: Үлгілік оқу бағдарламасымен айқындалған сөздік қорын кеңейтуге және айтылымын арттыруға ықпал ететін ойындар, театрландырған қойылымдар, бейнематериалдар мен ойын сабақтары, балалардың ауызекі тілде сөйлеуін

дамыту, сондай-ақ қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен танысу жүзеге асырылды.

Пилоттық жобаны іске асыру кезеңінде педагогтердің шығармашылық тобы келесідей:

- «Мектеп жасына дейінгі балалардың тамақтану мәдениетін қалыптастыруда қазақ тілін күнделікті қолдану»;
- «Сөйлеу технологияларын пайдалана отырып, мемлекеттік тілде мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік құзыреттілігін дамыту»;
- балалар мен ата-аналарға арналған «Қазақша сөйлейік» интерактивті курсы және тағы басқа әдістемелік құралдар әзірледі.

Билингвизм элементтерімен кіріктірілген ұйымдастырылған іс-әрекет өткізу бойынша озық педагогикалық тәжірибені, оның ішінде қазақ тілі педагогтерінің озық педагогикалық тәжірибесін жинақтау және тарату аясында Youtube арнасында, Балаларды ерте дамыту институты әлеуметтік желісінде мектепке дейінгі ұйымдарда қазақ тілін оқыту бойынша 12 бейнематериал орналастырылды.

Рудный қаласы № 7, №10, №5, №12, №14 бөбекжай-бақшалары, Қостанай қаласы № 17, № 14, № 44 бөбекжай-бақшалары педагогтері өз жұмыс тәжірибелерін ұсынды.

IV. Солтүстік Қазақстан облысы бойынша пилоттық жобаға қатысушы 30 мектепке дейінгі ұйымнан барлығы 1436 бала, оның ішінде ересек топтарда 876, мектепалды топтарда 560 бала қамтылды.

Тәрбиеленушілер «Менің отбасым», «Балабақша», «Сандар», «Түстер», «Жемістер мен көкөністер» және т.б тақырыптар бойынша негізгі сөздік қорын меңгерді. «Тілге бойлау» жобасы бойынша қыркүйектен наурызға дейін қазақ тілін меңгерген мектепалды топ балаларының даму деңгейіне педагогикалық диагностика жүргізілді. Әр дағды бойынша ай сайынғы өзгерістер байқалады.

«Тілге бойлау» жобасы аясында педагогтер ұлттық нақышта безендірілген заттық-дамытушы орта құрды. Қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Шыр», «Шертпек» және т.б., сонымен қатар этно стильдегі кілемшелер, қазақ тілін үйренуге арналған «Ұлттық киімдер», «Қамшы өру», «Ұлттық ойындар», «Бәйге», «Шыр», «Шертпек «Менің отбасым» дидактикалық ойындары жасалды.

Солтүстік Қазақстан облысының «Ақбота», «Алпамыс», «Айгөлек», «Мирас» балабақшалары бұл жобаға белсене қатысып, мектепке дейінгі жастағы балаларға қазақ тілінде еркін сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда инновациялық әдістерді енгізді. Соның ішінде «Ұлттық құндылықтар» атты қалалық тәжірибелік семинарлар ұйымдастырылып өтті.

V.Астана қаласы бойынша пилоттық жобаға 20 мектепке дейінгі ұйым қатысып, 968 тәрбиеленуші, оның ішінде ерсек топ 347, мектепалды топ 621 тәрбиеленуші қамтылды.

Астана қаласы бойынша жоспарға сәйкес 124 іс-шара өткізілді (қатысқан бала саны-967, ата-ана саны-736). Оның ішінде: 14-і қалалық семинар, қалғандары балабақшаішілік спорттық сайыс, танымдық ойын, ертегі желісімен сахналық қойылымдар өткізілді.

«Тілге бойлау» пилоттық жобасы барысында Астана қаласының пилоттық жобаға қатысушы мектепке дейінгі ұйымдары:

- баланың жас ерекшелігіне сай тіл үйренуге қолайлы жағдай жасауға;
- ойын, ән, мультфильм, көркем әдебиет арқылы қазақ тілін үйренуді жандандыруға;
- баланың сөйлеу, тыңдау, түсіну қабілеттерін күнделікті өмірде қолдана отырып дамуына мүмкіндік беруге;
- тілді жаттату арқылы емес, қолданып, түсініп, сезініп дағды арқылы меңгеруге;
- ата-аналар мен педагогтердің серіктестігін арттыру, баланың тіл үйрету жолында бірлесіп жұмыс жасауға;
- баланы тілге қызықтыра отырып, қарапайым «бойлатуға», яғни мектепке дейінгі ұйымдарда тілдік орта қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдерімен бөлісуге назар аударды.

Қазақ тілін меңгертудің жаңаша жолдарын талқылау және тәжірибе алмасу мақсатында «Тіл – достықтың тірегі» тақырыбында қалалық тәжірибелік семинар өткізді.

Балалардың қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыру, сөздік қорын байытып, мемлекеттік тілде еркін сөйлеуге баулу мақсатында «Қазақшаң қалай, балақай?» танымдық ойын, рөлге ену арқылы шығармашылық қабілеттерін дамыту, балалардың қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыру, сөздік қорын байытып, мемлекеттік тілде еркін сөйлеуге баулу мақсатында «Мақта қызбен мысық» ертегілік қойылым ұйымдастырылды.

Сонымен бірге №3 «Күншуақ» балабақшасы «Тілге бойлау» пилоттық жоба аясында педагогтердің озық идеяларын тарату қалалық семинары, № 8 «Думан» балабақшасы «Ойнайық та, ойлайық» ұлттық нақыштағы ойындар, №20 «Арайлым» балабақшасы «Ойната отырып, қазақ тілін үйретеміз» тақырыбында қалалық тәжірибелік семинар, № 53 «Мерей» балабақшасында Оқу ағарту министрлігі қатысуымен «Тілге бойлау» пилоттық жобасы жұмыстарының таныстырылымы, №87 «Қадыр» балабақшасы «Тіл –ұлттың қазынасы» қалалық музыкалық кеш өткізді.

Пилоттық жоба аясында Астана қаласының балабақшаларында ұйымдастырылған әртүрлі іс-шаралар (мәнерлеп оқу сайысы, брейн-ринг, ертеңгіліктер, ұлттық ойындар сайысы, таңғы челлендж, семинар-практикум)

балалардың тілдік, танымдық және әлеуметтік дағдыларын дамытуға айтарлықтай ықпал еткен.

Қорытынды

«Тілге бойлау» пилоттық жобасының нәтижесі 2024-2025 оқу жылының соңында барлық өңірлер бөлінісінде оң динамика көрсетті. Кейбір талдау деректері төменде келтірілді. Соның ішінде 5 дамытушы бағыттың интеграциясындағы балалардың тілдік қабілеттерінің даму динамикасы берілген.

1. Физикалық даму

- **Облыстар бойынша жалпы алғандағы орташа «жоғары» көрсеткіштер:**
 - 5 жаста: ~475 балл
 - 4 жаста: ~325 балл
- **Негізгі тұжырым:**
 - 5 жаста: қыркүйектен мамырға дейін тұрақты өсім бар (шамамен +50-90 балл)
 - 4 жаста: өсім бар, бірақ баяу (+20–40 балл)

Қорытынды. 5 жаста балалар таңғы жаттығу нұсқауларын және іс-қимылды білдіретін сөздерді қабылдауда 4 жастағыларға қарағанда әлдеқайда сенімді, әсіресе жыл соңына қарай.

2. Коммуникативтік дағдылар

- **«Жоғары» көрсеткіштер:**
 - 5 жаста: ~430 балл
 - 4 жаста: ~265 балл
- **Негізгі тұжырым:**
 - 5 жаста желтоқсаннан мамырға дейін +150 баллға дейін өседі
 - 4 жаста өсім біркелкі, бірақ +80–100 балл аралығында

Қорытынды. 5 жаста бала-педагог арасындағы тілдесім, этикет сөздерді қолдану және қазақ тіліндегі дыбыстарды игеру қарқыны 4 жастағылардан анағұрлым жедел.

3. Танымдық қабілет

- **«Жоғары» көрсеткіштер:**

- 5 жаста: ~325 балл
- 4 жаста: ~375 балл
- **Негізгі тұжырым:**
 - 4 жаста «ауызша санау» және «геометриялық фигура атаулары» бойынша көрсеткіштер жоғары
 - Ал «түстерді тану» салыстырмалы түрде 5 жаста біршама жоғары

Қорытынды. Танымдық дағдыларда 4 жастағылар бастапқы математикалық ұғымдарды (санау, фигуралар) тез меңгереді, 5 жаста балалардың артықшылығы – түстерді ажырату мен негізгі түс атауларын есте сақтаулары қалыптасқан.

4. Шығармашылық (зерттеу-іздену)

- **«Жоғары» көрсеткіштер:**
 - 5 жаста: ~400 балл
 - 4 жаста: ~315 балл
- **Негізгі тұжырым:**
 - Екі топта да желтоқсаннан наурызға дейін +100–150 балл өсім байқалады.

Қорытынды. 5 жаста шығармашылық сөздерді қолдану қабілеті 4 жастан әлдеқайда жоғары, әсіресе жыл соңына қарай айқын байқалады.

5. Әлеуметтік-эмоционалдық дағдылар

- **«Жоғары» көрсеткіштер:**
 - 5 жаста: ~415 балл
 - 4 жаста: ~360 балл
- **Негізгі тұжырым:**
 - Екі топта да қыркүйек–желтоқсан айларында жоғары көрсеткіш, наурызда әлсіреген.

Қорытынды. 5 жаста балалар ортада өзін ұстау және эмоция білдіру дағдысын 4 жастан жақсы меңгерген.

Негізгі қорытындылар:

1. Физикалық даму: 5 жаста балалар 4 жастан орташа 150 балл жоғары көрсеткіш көрсетеді, бұл моторлық дағдылар мен нұсқауды түсіну қабілетінің тез жетілуін білдіреді.

2. Коммуникативтік дағдылар: 5 жаста +170 балл айырмашылық (430 - 260), әдеп сөздер, педагогпен тілдесу және дыбыс игеруде артықшылық бар.

3. Танымдық қабілет: санау және геометриялық пішіндерді атауда 4 жастағылар алда, түстерді тануда 5 жаста +30 балл артық.

1. Шығармашылық: заттарды атау мен сурет салу терминдерінде 5 жаста орташа +85 балл

2. Әлеуметтік-эмоционалдық дағдылар: сәлемдесу/қоштасу және эмоциялық тұрғыда 5 жаста орташа +55 балл жоғары.

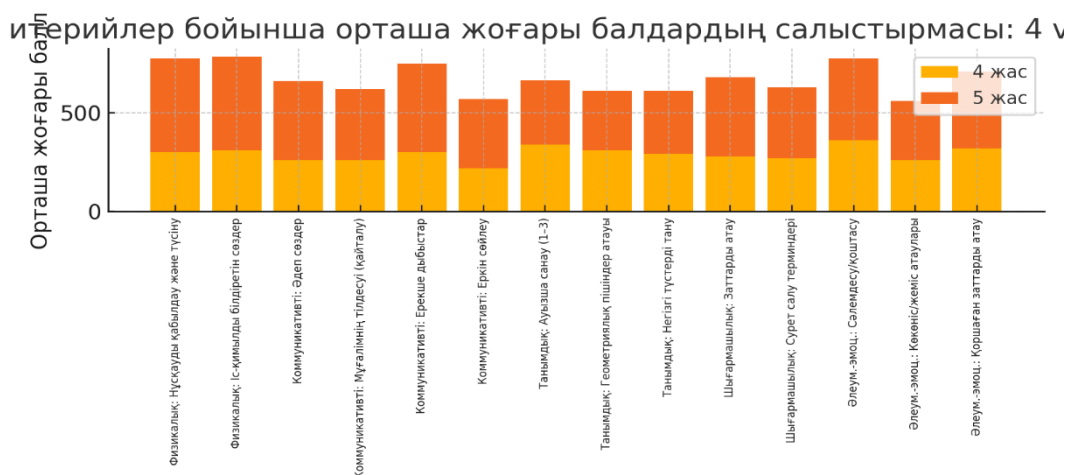
14 критерий бойынша орташа жоғары баллдар

Критерий	4 жас (орташа жоғары)	5 жас (орташа жоғары)
Физикалық: Нұсқауды қабылдау және түсіну	300	475
Физикалық: Іс-қимылды білдіретін сөздер	310	475
Коммуникативті: Әдеп сөздер	260	400
Коммуникативті: Мұғалімнің тілдесуі (қайталу)	260	360
Коммуникативті: Ерекше дыбыстар	300	450
Коммуникативті: Еркін сөйлеу	220	350
Танымдық: Ауызша санау (1–3)	340	325
Танымдық: Геометриялық пішіндер атауы	310	300
Танымдық: Негізгі түстерді тану	290	320
Шығармашылық: Заттарды атау	280	400
Шығармашылық: Сурет салу терминдері	270	360
Әлеум.-эмоц.: Сәлемдесу/қоштасу	360	415
Әлеум.-эмоц.: Көкөніс/жеміс атаулары	260	300
Әлеум.-эмоц.: Қоршаған заттарды атау	320	390

9.10-диаграмма. Критерийлер бойынша баланың тілінің дамуының «жоғарғы» және «орташа» көрсеткіштері.

3-КЕЗЕҢ. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту бағыттары бойынша әдістемелерді және дайындалған әдістемелік құралдардың сынақтағы тиімділігін бағалау:

1. дамытушы заттық орта коммуникативтік қарым-қатынас белсенділігін арттырады;

2. бiрге иллюстрациялы кiтаптарды қарау, әңгiмелесу, кiтап суреттерiнiң сюжетiн сипаттау, сұрақтар қою және жауаптарын тыңдау, жетекшi сұрақтар қою, қызықты кiтап оқып беру балаларды ынталандырады;
3. баланың қоршаған ортасымен байланысты, соңы сәттi аяқталатын ертегiлер құрастыру, өздерiмен бiрге ойластырып және оның сюжетiн дамыту, бiрге қайталау олардың сөздiк қорын толықтырады;
4. Р, С, Ш, Т дыбыстарын қоюға арналған артикуляциялық жаттығулардың қысқа (1-1,5 мин) видеоларымен ата-аналармен бөлісу. Үйде баламен бiрге орындауды ұсыну ата-ананың ықпалдастық жауапкершiлiгiн арттырады;
5. рөлдік және қозғалыс ойындары сөйлеуді дамытудың жетекшi әдiстерi, себебi балалардың белсендi қатысуына негiзделген;
6. фонетикалық және лексикалық қиындықтар – негiзгi мәселе екенi анықталды. Бұл сөйлеу жаттығуларына, логопедиялық жұмыстарға және баланың сөздiк қорын толықтыруға назар аудару қажеттiгiн көрсеттi;

7. мүмкіндігінше баланың жеке ерекшеліктерін ескеру, тиімді тәсілдер мен құралдарды таңдауға негіз болады;
8. физиологиялық және әлеуметтік орта – шешуші факторлар. Сөйлеуді дамыту үшін тілдік орта, барлық қатысушылардың ықпалы қажет;
9. тілдік жаттығулар, көрнекі құралдар және логопедиялық әдістерді кіріктіріп қолданудың нәтижелері жоғары;
10. балалардың белсенді сөйлеуін ынталандыратын тапсырмалар жинағын әзірлеу – маңызды;
11. мотивацияның басты құралы – баланың қызығушылығы мен оны ынталандыру, мадақтау;
12. балаға берілетін ақпаратты көрнекі визуалды материалдар арқылы ұсыну олардың сөздерді есте сақтап қабылдауын жылдамдатады, тез сөйлеп кетуіне көмектеседі;
13. белсенді сөздің қорды жиі қолданылатын тұрмыстық сөздермен байыту маңызды қадам;
14. 4-5 жаста толық сөйлей алмайтын балалардың көбеюі ерте қолдаудың өзектілігін көрсетеді;
15. негізгі кедергілер: заттық дамытушы ортаның дұрыс ұйымдастырылмауы; тілдік ортаның болмауы; дыбысты дұрыс айтпау, сөздік қордың шектеулілігі, сөйлем құраудағы қиындықтар;
16. балаға бағдарламаны меңгерту мониторингі, ата-аналармен және педагогтармен жүргізілген сауалнама нәтижелері, тәжірибе алаңындағы зерттеу қорытындылары үш жақты триангуляция әдісімен қарағанда өзекті мәселелерді тоғыстырды. Бұл зерттеу нәтижелерінің сенімділігін растайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы. [Электрондық ресурс] – URL: [P_137_150321_kaz.docx](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P_137_150321_kaz.docx) (live.com) (жүгінген күні: 07.05.2024).
2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031> (жүгінген күні: 07.05.2024).
3. 4. "Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазандағы № 422 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200030183> (жүгінген күні: 07.05.2024).
4. Аралбаева Р.К. Мектеп жасына дейінгі балалардың (орыс және қазақ) ересектер еңбегі туралы білім меңгеруі барысында сөздігін қалып тастыру: педагогика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған дисс. –М., 1991.
5. Бакраденова А.Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың қазақша сөйлеу тілін дамыту: педагогика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған дисс. –А., 1993.
6. Метербаева К.М. Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың (5-7 жас) байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру: педагогика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған дисс. – А., 2005
7. Өмірбекова К.К., Оразаева Г.С., Түлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия: оқулық.-Алматы, 2011. - 648 стр.
8. Есенжолова Г.Ж. Ерте жастағы балалардың сөйлеу тілін дамыту: ата-аналарға арналған әдістемелік ұсынымдар.- Алматы, 2014.
8. Жинкин Н.И. К вопросу о развитии речи у детей// Советская педагогика.- 1954. - № 6.
9. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. -С.31–57.

10. Запорожец А.В. Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения // Труды Всероссийской научной конференции по дошкольному воспитанию. – М., 1949.
11. Соловьева, Л.Г. Развитие вербальной коммуникации дошкольников, имеющих речевые нарушения. – М., 2007.
12. Дмитриева Е.Д. Учебно-методическое пособие для студентов-заочников III-IV курсов факультета педагогики и методики начального обучения педагогических институтов. — М.: Просвещение, 1981. — 79 с.
13. Гербова В.В. Занятия по развитию речи в первой младшей группе детского сада. – М.: Мозаика-синтез, 2007. – 241с.
14. Струнина Е.М. Лексическое развитие дошкольников // В кн.: Развитие речи дошкольника. — М., 1990.
15. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей: формирование грамматического строя речи//Методическое пособие для воспитателей. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Мозаика-синтез, 2005.- 296 с.
16. Александрова, Т. В. Практические задания по формированию грамматического строя у дошкольников : пособие для логопедов и воспитателей. – Санкт-Петербург : Детство-пресс, 2007. – 48 с. – Текст : непосредственный.
17. Алексеева, М. М. Методика развития речи и обучение родному языку дошкольников : учебное пособие для студентов высших и средних учебных заведений / М. М. Алексеева, В. И. Яшина. – 3-е издание. – Москва : Академия, 2000. – 400 с. – Текст : непосредственный.
18. Алексеева, М. М. Речевое развитие дошкольников / М. М. Алексеева, В.И.Яшина. –3-е издание, стереотипное. – Москва : Академия, 2000. – 159 с. – Текст : непосредственный.
19. Бондаренко В.С. Избыточность сегментных средств в речи детей старшего дошкольного возраста [Текст]: дисс. канд. фил. наук – Таганрог, 2015 -233 с.
20. Быкова О.Н. Психолого-педагогические условия развития мнемической деятельности у детей старшего дошкольного возраста [Текст]: дисс. канд. пед. наук – Чебоксары, 2016 -265 с.
21. Виноградова Н.И. Акмеология профессиональной деятельности педагогов дошкольного и начального общего образования: монография [Текст] / Н.И. Виноградова, А.И. Улзытуева, Н.М. Шибанова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 256 с.
22. Дошкольное образование [Текст]: инновации, перспективы развития: коллективная монография / Л.В. Коломийченко, Л.В. Трубайчук, Л.Н. Худякова; под науч. ред. Л.В. Трубайчук. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2014. – 269 с.
23. Ефремова О.А. Использование мнемотехники в работе с дошкольниками по речевому развитию [Текст] // Современное

дошкольное образование: опыт, проблемы и перспективы сборник научно-методических статей. — Йошкар-Ола, 2016. — С. 93-96.

22. Павлова В.А., Проценко Н.Н. Метод мнемотехники как эффективное средство развития и коррекции речи дошкольников [Текст] // Инновационные технологии в науке и образовании. -2015. — № 2 (2). — С. 98-100.

23. Торопова С.Ф. Использование мнемотехники в работе с дошкольниками по развитию речи [Текст] // Наука и образование: новое время. 2014. — № 2 (2). — С. 239-242.

24. IchtMichail. The production effect in memory: a prominent mnemonic in children / Journal of Child Language / Volume 42, Issue 5 September 2015, p. 1102-1124

25. McPherson Fiona. Mnemonics for Children / Mnemonics for study (2nd ed.) Publisher: Wayz Press. 2010 – 249 pages

26. Tracy P.Alloway, Susan E. Gathercole, Susan J. Pickering. Verbal and Visuospatial Short-Term and Working Memory in Children: Are They Separable? // Child Development/ Volume 77, Issue 6, November/December 2006, p. 1521-1866

27. преподаватель Эдук. 57, 39–50. DOI: 10.1016/j.tate.2016.03.00

28. Шахнарович а.м. проблемы формирования языковой способности //В кн.: Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991.- с. 185-220.

29. Ядэшко В.И. Развитие речи детей от трех до пяти лет: о формировании предложений в речи детей. – Москва: Просвещение, 1966. – 96 с.

30. Голдфарб У. Проблемы развития ребёнка в условиях депривации.- СПб., 1989.

31. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – СПб., 2007.

32. Лямина Г.М. Особенности развития речи детей дошкольного возраста // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста: Учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / сост. М.М. Алексеева, В.И. Яшина. — М.: Академия, 2000.

33. Гвоздев А.Н. Развитие словарного запаса в первые годы жизни ребенка. – Саратов, 1990. 22. Гвоздев А.Н. От первых слов до первого класса. Дневник научных наблюдений. - Саратов, 1981.

34. Гвоздев А.Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка: в 2-х ч. – М., 1949.

35. Короткова Э.П. Беседа как средство развития речи у детей дошкольного возраста.- М., 1977.

36. Методика развития речи детей дошкольного возраста/ под ред. Л.П. Федоренко, Г.А. Фомичева, В.К. Лотарев, А.П. Николаевича. - М., 1984. - 240с.

37. Короткова Э.П. Принципы обучения речи в детском саду. – Ростов на/Д., 1975.
38. Ушакова О.С. Развитие речи дошкольников. – М., 2001.
39. Федоренко Л.П., Фомичева Г.А., Лотарев В.К . Методика развития речи детей дошкольного возраста.-М., 1977.
40. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М., 1956. – 519 б.
41. Чуковский К. Стихи для детей.-М., 1962.
42. Гвоздев А.Н. Формирование у ребенка грамматического строя рус ского языка: в 2-х ч. – М., 1949.
43. Лурия А.Р. Развитие речи и формирование психических процессов. Т.1. Психологическая наука в СССР. - М.,1959.
44. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности: Некоторые пробле мы общей теории речевой деятельности. – М., 1965.
45. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте//Вопросы психологии. – 1971.- № 4. 35. Сохин Ф.А. Развитие речи детей дошкольного возраста. - М.: Просвещение, 1979

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	3
I БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМУЫ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІНЕ КІРІСПЕ	7
1.1 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың теориялық және әдіснамалық негіздері	7
1.2 Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту пәнінің зерттеу бағыттары және әдістері	17
1.3 Балалар сөйлеуі ғылыми пән ретінде – онтолингвистика	24
1.4 Тіл дамыту әдістемесінің қалыптасу тарихы	28
II БӨЛІМ. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ТІЛ ДАМУЫ БОЙЫНША ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ	47
2.1 Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың мақсат, міндеттері, шарттары	47
2.2 Мектепке дейінгі ұйымдағы педагогикалық процесс. Баланың сөйлеуін дамыту мазмұны, ұстанымы, құралдары, әдіс-тәсілдері	51
2.3 Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту бойынша бағдарламадағы мазмұны және оның даму тарихы	57
III БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРИН МОЛАЙТУ ӘДІСТЕМЕСІ	69
3.1 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайтудың мәні	69
3.2 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайтудың мақсат, міндеттері, мазмұны	71
3.3 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын молайту әдіс-тәсілдері	81
IV БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЫБЫСТАУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	87
4.1. Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті туралы түсінік, оның баланың тұлғалық дамуындағы маңызы	87
4.2 Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеудің дыбыстық мәдениетін меңгеру ерекшеліктері	89
4.3. Балалардың сөйлеуінің типтік фонетикалық жас ерекшеліктері және оқыту мазмұны, формалары және кезеңдері	93
4.4. Сөйлеудің дыбыстық мәнерлілігін қалыптастыру әдістемесі	101
V БӨЛІМ. СӨЙЛЕУДІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	105
5.1. Ана тілінің грамматикалық құрылымын меңгерудің балалардың тілін дамытудағы маңызы	105
5.2. Балалардың сөйлеуінің грамматикалық жағын қалыптастыру бойынша жұмыстың міндеттері мен мазмұны	114
5.3. Сөйлеудің морфологиялық жағын қалыптастыру әдістемесі	116
5.4. Сөйлеудің синтаксистік жағын қалыптастыру әдістемесі	123
5.5. Сөзжасам тәсілдерін қалыптастыру әдістемесі	129
VI БӨЛІМ. БАЛАНЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІН ДАМУЫ ӘДІСТЕМЕСІ	134
6.1 “Байланыстырып сөйлеу” ұғымы және оның баланың дамуындағы маңызы	134
6.2. Байланыстырып сөйлеуге үйретудің міндеттері мен мазмұны	136
6.3 Мектеп жасына дейінгі балаларды диалогты сөйлеуге неседеме әңгімелеуге үйрету түрлері және әдістемесі	144
6.4 Көркем шығармаларды қайтадан айтуға үйрету әдістемесі	160
6.5. Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеудегі нарративін қалыптастыру	163
VII БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТПЕН ТАНЫСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	168
7.1. Көркем әдебиеттің балалар тілінің дамуындағы рөлі және ерекшеліктері	168
7.2. Балаларды көркем әдебиетпен таныстырудың міндеттері мен мазмұны, әдістері	168
7.3. Өлеңдерді жаттау әдістемесі	170
7.4 Мектеп жасына дейінгі балалардың жұмбақты жасыру және шеше білуге үйрету әдістемесі	177
7.5 Мектепке дейінгі ұйымда кітап бұрышын ұйымдастыру	183
VIII БӨЛІМ. САУАТ АШУ НЕГІЗДЕРІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	193
8.1 Сауат ашуға дайындықтың мәні	193
8.2. Сауаттылыққа дайындықтың міндеттері мен мазмұның тарихи қалыптасуы	195
8.3 Сөзбен және сөйлеммен таныстыру. Сөйлемдердің сөздік, буындық, дыбыстық құрылымымен таныстыру	197
8.4. Жазуға үйретуге дайындық	205
IX БӨЛІМ. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДА ҚОЛДАНАТЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	208
9.1 Бала тілін дамытуда қолданылатын педагогикалық технологияларға сипаттамасы және жіктелуі	208

9.2 Сөздік қорын және грамматикалық дұрыс сөйлеуін қалыптастыруда қолданатын технологиялар.....	209
9.3 Әңгімелеуге үйретуде қолданылатын технологиялар.....	213
9.4 Көркем әдебиетпен жұмыста қолданылатын технологиялар.....	217
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР	239

1-ҚОСЫМША

ҚР Білім және ғылым министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығымен бекітілген (14.10.2022 ж. өзгерістерімен, №422) Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасындағы күтілетін нәтижелерге сәйкес балалардың әр жас тобындағы коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын бақылауға арналған критерийлер (мониторинг құралының көрсеткіштері).

1-2 жас аралығындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын бағалау критерийлері:

- 1) суреттерден айтылған сөзге сәйкес келетін ойыншықтарды, заттарды табады және көрсетеді;
- 2) дыбыстық тіркестер мен кейбір сөздерді еліктей отырып, айтады эмоционалды көңіл-күйді түсінеді және өзінің эмоциясын ым-ишарамен көрсетеді;
- 3) заттардың атын, түсін, мөлшерін, көлемін, орнын біледі және атайды;
- 4) сөзбен немесе қысқа сөз тіркестерімен өз өтінішін білдіреді;
- 5) ойыншықтармен күрделі емес бейнелі ойындарды ойнайды;
- 6) екі, үш сөзден тұратын сөйлемді айтады;
- 7) шағын, мазмұны түсінікті әңгімелерді, тақпақтар мен өлеңдерді қызығушылықпен тыңдайды және түсінеді;
- 8) жалпақ және көлемді иллюстрацияларымен кітаптарды қарайды.

2-3 жас аралығындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын бағалау критерийлері:

- 1) ересектердің сөзін тыңдайды және түсінеді;
- 2) жеке дауысты және дауыссыз дыбыстарды, еліктеу сөздерін айта алады;
- 3) қарапайым сөз тіркестерін (2-4 сөз) қайталап айтады;
- 4) шағын әңгімелерді көрнекі сүйемелдеусіз тыңдап, қарапайым сұрақтарға жауап береді;
- 5) оқылған шығармадағы жекелеген сөздерді қосылып қайталап айтады;
- 6) таныс шығармаларды көрнекіліксіз тыңдайды;
- 7) кітаптардағы иллюстрацияларды қарайды, суреттердің мазмұны бойынша қойылған сұрақтарға жауап береді;
- 8) педагогтің көмегімен шағын тақпақтарды қайталап айтады.

3-4 жас аралығындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын бағалау критерийлері:

- 1) дауысты және кейбір дауыссыз дыбыстарды анық айтады;
- 2) дұрыс сөйлеу қарқынына ие;
- 3) қоршаған ортаға қатысты әртүрлі сұрақтарға жауап береді;
- 4) қажетті сөздер мен сөз тіркестерін қолданады;
- 5) сөздерді жіктелуіне, септелуіне қарай байланыстырады;

- 6) зат есімдерді үстінде, астында, артында, жанында тәрізді көмекші сөздермен бірге қолданады;
- 7) ересектердің сөзін тыңдайды және түсінеді, өз ойын айтады;
- 8) бір-бірімен, ересектермен сөйлеседі;
- 9) естігені, көргені, өзі қолдан жасаған заттары туралы айтады;
- 10) қазақ халқының құндылықтарына қызығушылық танытады;
- 11) кітаптардағы суреттерді өз бетінше, басқа балалармен бірге қарастырады;
- 12) көрген суреттері бойынша өз ойын айтады;
- 13) әдеби шығармалардың мазмұнын тыңдайды және түсінеді;
- 14) әдеби шығарма кейіпкерлерінің дауыс ырғағы мен мәнерлігін оларға еліктеп, жеткізеді;
- 15) сюжетті эмоционалды қабылдайды, кейіпкерлерге жанашырлық танытады;
- 16) ересектермен бірге ертегілерді, қарапайым көріністерді ойнайды;
- 17) еркін ойындарда таныс кейіпкерлердің рөлін сомдайды;
- 18) оқылған шығармадан қызықты үзінділерді, сөздер мен қарапайым сөз тіркестерін қайталап айтады;
- 19) тақпақтарды, өлеңдерді мәнерлеп жатқа айтады;
- 20) қазақ тіліне тән дыбыстарды, осы дыбыстармен берілген сөздерді айтады;
- 21) өзіне айтылған сөздерді ынта қойып тыңдайды және түсінеді;
- 22) алынған ақпаратқа сәйкес өзінің ойын білдіреді;
- 23) күнделікті жиі қолданылатын сөздердің мәнін түсінеді және оларды ауызекі сөйлеуде өз бетінше дұрыс қолданады;
- 24) туыстық қатынасты білдіретін сөздерді түсінеді және атайды;
- 25) сөз тіркестерінің мәнін түсінеді, оларды өз бетінше құрайды;
- 26) қысқа тақпақтар мен санамақтар, жаңылтпаштарды жатқа айтады;
- 27) сөйлегенде бұйрық райлы етістіктерді жеке қолданады;
- 28) кітаптағы суреттерді, ойыншықтар мен заттарды қарастыра отырып, сұрақтарға жауап береді, оларды жай сөйлемдермен сипаттайды;
- 29) таныс ертегілер мен шағын шығармалардың мазмұны бойынша сұрақтарға жауап береді, мазмұнын өз бетінше қайталап айтады.

4-5 жас аралығындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын бағалау критерийлері:

- 1) дауысты, дауыссыз дыбыстарды дұрыс айтады;
- 2) ақырын, жылдам сөйлейді;
- 3) сөздер мен сөз тіркестерін дұрыс, анық айтады;
- 4) естіген дыбыстарды дұрыс айтады;
- 5) белгілі дыбысқа ауызша сөздерді табады;
- 6) сөйлегенде сөйлемдердің түрлерін (жай және күрделі), сын есімдерді, етістіктерді, үстеулерді, қосымшаларды қолданады;
- 7) өзін қоршаған ортадан тыс заттар мен құбылыстардың атауларын біледі;

8) адамдардың мамандықтарын білдіретін зат есімдерді, еңбек әрекетін білдіретін етістіктерді біледі;

9) тұрмыстық заттар және қоршаған табиғат заттарының мәнін түсінеді;

10) қазақтың ұлттық тұрмыстық заттарын таниды, атайды;

11) қазақ халқының құндылықтарын құрметтейді;

12) тұрмыстық электротехника заттарын таниды және атайды;

13) зат есімдерді жекеше және көпше түрде айтады;

14) сан есімдерді ретімен атайды, оларды зат есімдермен септіктерде, жекеше және көпше түрде байланыстырып айтады;

15) зат есімдерді сын есімдермен байланыстырып айтады;

16) өзі зерттеген заттарды, суреттерді сипаттайды;

17) бейнелеген суреттері, бұйымдары бойынша әңгімелер құрастырады;

18) шығармалардың, ертегілердің қызықты үзінділерін қайталап айтады;

19) бейтаныс заттар, құбылыстар, оқиғалар туралы ақпаратты қызығушылықпен талқылайды;

20) ұсынылған сюжеттер бойынша қойылымдарды сахналайды;

көркем әдебиет бойынша:

21) көркем шығармаларды эмоционалды қабылдайды;

22) таныс ертегілер мен әңгімелердің мазмұнын қайталап айтады;

23) әдеби кейіпкерлердің әрекеттерін бағалай алады;

24) шығарма мазмұнын қайталап айтуда сюжет желісінің реттілігін сақтайды;

25) тақпақтарды, санамақтарды, өлеңдерді мәнерлеп, жатқа айтады;

26) ересектермен бірге ертегі мен әңгіменің басын, соңын ойдан құрастырады;

27) кітаптағы иллюстрацияларды өз бетінше қарап, ертегі, әңгіме құрастырады;

28) дауыс күшін өзгерте отырып, әртүрлі интонацияларды жаңғыртады;

29) әдеби кейіпкерлердің әрекеттеріне өз көзқарасын білдіреді;

30) сахналық қойылымдарға қатысады;

31) образды бейнелеу үшін мәнерлілік құралдарын қолданады;

32) еркін ойындарда таныс кейіпкерлердің образын өздігінен сомдайды;

33) еркін ойындарда таныс кейіпкерлерді басқа қырынан көрсетуге тырысады;

34) рөлді, сюжетті таңдауда бастамашылық пен дербестік танытады;

35) қазақ тілі бойынша:

36) айналасындағы өзін қоршаған ортадан тыс заттар мен құбылыстар туралы біледі;

37) ұжымдық әңгімеге қатысады, әңгімелесушінің сөзін бөлмей, кезекпен сөйлейді;

38) еркін ойындарда және сахналық қойылымдарда адамдар мен жануарлардың эмоционалды көңіл-күйін жеткізеді;

39) түрлі балалар әрекеттерінде өзінің және құрдастарының әрекетін түсіндіреді және дәлелдейді;

40) қазақ тіліне тән ө, қ, ү, ұ, і, ғ дыбыстарын жеке, сөз ішінде анық айтады;

41) туыстық қарым-қатынасты білдіретін сөздерді біледі;

- 42) өзінің отбасы, отбасылық мерекелер, отбасындағы қызықты оқиғалар, салт-дәстүрлер туралы айтады;
- 43) төрт түлікті бағатын адамдардың кәсіпшілік атауларын біледі;
- 44) төрт түліктің төлдерін дауыстап шақыра алады;
- 45) өлеңдер, санамақтар, жаңылтпаштар, тақпақтарды жатқа айтады;
- 46) жұмбақтардың жауабын табады;
- 47) шешендік өнерге, айтыс өнеріне қызығушылық танытады;
- 48) шығарма кейіпкерлеріне жанашырлық танытады;
- 49) кейіпкердің іс-әрекетіне өз ойын білдіреді;
- 50) шығарма кейіпкерлерінің бейнесін сахналық қойылымдарда жеткізеді;
- 51) еркін ойындарда кейіпкерлердің бейнесін басқа қырынан көрсетуге тырысады;
- 52) сөздерді жіктеп, тәуелдеп, септеп қолданады;
- 53) өз ойын жай және жайылма сөйлемдермен жеткізеді;
- 54) қарым-қатынас барысында балаларды қойылған сұрақтардың сипатына сәйкес хабарлы, лепті, бұйрықты сөйлемдермен жауап береді;
- 55) өзі мен құрдастарының жауабындағы қателіктерді және жауаптың дұрыстығын ажырата алады;
- 56) бір-бірімен еркін диалог құрады;
- 57) таныс немесе бейтаныс ертегілер мен шағын көркем шығармалардың мазмұнын иллюстрациялар бойынша, өз бетінше ретімен қайталап айтады;
- 58) өзінің тәжірибесіне сүйеніп, суреттер бойынша әңгіме құрастырады;
- 59) ойыншықтар мен заттарды 4-5 сөйлеммен сипаттайды;
- 60) берілген сурет бойынша оған дейінгі және одан кейінгі оқиғаны ойлап табады.

5-6 жас аралығындағы балалардың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуын бағалау критерийлері:

- 1) ана тіліндегі барлық дауысты дыбыстарды анық айта алады;
- 2) сөздегі дыбыстардың орнын анықтайды;
- 3) айтылуы және дыбысталуы ұқсас дауыссыз дыбыстарды анық айтады;
- 4) артикуляциялық жаттығуларды жасауға қызығушылық танытады;
- 5) сөздерге дыбыстық талдау жасай алады;
- 6) сөйлегенде зат есімдерді, сын есімдерді, үстеулерді, көп мағыналы сөздерді, синонимдер мен антонимдерді қолданады;
- 7) зат есімдерді сан есімдермен және сын есімдерді зат есімдермен байланыстырып айтады;
- 8) қазақ халқының құндылықтарын құрметтейді;
- 9) хабарлы, сұраулы, лепті сөйлемдерді қолданады;
- 10) құрдастарымен өз бетінше қарым-қатынас жасай алады, әртүрлі ойындарды бірге, келісіп ойнайды;

- 11) әңгімелесушіні мұқият тыңдап, сұрақтарды дұрыс қояды және қойылған сұрақтарға қысқаша немесе толық жауап береді;
- 12) негізгі ойды дұрыс тұжырымдайды, өз пікірін айтады;
- 13) әңгімелерді бірізді айтып береді;
- 14) ересектердің көмегімен әңгіменің жалғасын және соңын ойдан шығарады;
- 15) бақылаулар мен сюжеттік суреттер бойынша әңгімелер құрастырады;
- 16) әңгімелесу кезінде өзін мәдениетті, әдепті ұстайды;

көркем әдебиет бойынша:

- 17) шығармалардың мазмұнын эмоциямен қабылдайды;
- 18) себеп-салдарлық байланыстарды, әдеби жанрларды ажыратады;
- 19) өлеңдерді мәнерлеп, интонациямен оқиды;
- 20) мазмұнның бірізділігін сақтай отырып, шығарма мазмұнын қайталап айтады;
- 21) кітаптарға қызығушылық танытады;
- 22) кейіпкердің ерекшеліктерін жеткізу үшін мәнерлілік құралдарын қолданады;
- 23) кейіпкерлерге және олардың әрекеттеріне өз көзқарасын білдіреді;
- 24) көркем шығарманы рөлдерге бөліп, сахналауға қатысады;
- 25) рөлдерде кейіпкердің көңіл күйі мен мінезін, бейненің қимылын, интонациясы мен мимикасын береді;
- 26) қойылымдағы өзінің рөлін мәнерлі, дербес орындайды;
- 27) түрлі дереккөздерден алған ақпараттарымен, әсерлерімен бөліседі;
- 28) айналасында болып жатқан оқиғаларға өзінің көзқарасын білдіреді;
- 29) сөйлегенде мақал-мәтелдерді қолданады;

сауат ашу негіздері бойынша:

- 30) сөздің мағынасын түсінеді;
- 31) сөздерге дыбыстық талдау жасайды: сөздегі дыбыстардың ретін, дауысты және дауыссыз дыбыстарды анықтайды;
- 32) сөздерді буындарға бөледі, олардың саны мен ретін анықтайды;
- 33) берілген буынға сөз құрастырады;
- 34) сөздегі буындардың санын анықтайды;
- 35) үш-төрт дыбыстан тұратын сөздерге дыбыстық талдау жасайды;
- 36) сөйлем сөздерден тұратынын біледі;
- 37) берілген сөздерден жай сөйлемдер құрастырады;
- 38) қаламды дұрыс ұстай алады;
- 39) жазу парағында бағдарлай біледі, жазу жолы мен жоларалық кеңістікті ажыратады;
- 40) дыбыстардың белгілерін ажыратады (дауысты/дауыссыз);
- 41) геометриялық фигуралардың, көгөністер, жеміс-жидектердің дайын суреттерінің сыртын контурдан шықпай бастырады, бояйды;
- 42) түрлі сызықтарды салады;
- 43) қолды жазуға дайындауға берілген тапсырмаларды қызығушылықпен орындайды;

қазақ тілі бойынша:

- 44) қоршаған ортаға өзінің қарым-қатынасын білдіреді;
- 45) ауызекі сөйлеуде көркем сөздерді қолданады;
- 46) қазақ тіліне тән ә, ө, қ, ү, ұ, і, ғ, ң, ь дыбыстарын, осы дыбыстардан тұратын сөздерді дұрыс айтады;
- 47) сөздегі дыбыстардың орнын ажыратады;
- 48) қазақ халқы қолөнер шеберлерімен жасалған бұйымдарды біледі;
- 49) киіз үйдің заттарын және тұрмыстық заттарды білдіретін сөздерді біледі;
- 50) азық-түлік атауларын атайды;
- 51) аңшылық кәсіпке, мал өсіруге байланысты, егіншілік кәсіпке байланысты сөздерді біледі және оны ауызекі тілде өз бетінше қолданады;
- 52) туыстық қарым-қатынасты білдіретін сөздерді біледі;
- 53) өзінің бауырлары, туыстары, ағайындары, отбасылық мерекелер, басқосулар, тойлар, салт-дәстүрлер туралы айтады;
- 54) өлеңдер, санамақтар, жаңылтпаштар, тақпақтарды жатқа айтады;
- 55) жұмбақтардың жауабын табады;
- 56) шешендік өнерге, айтыс өнеріне қызығушылық танытады;
- 57) сөздерді жіктеп, тәуелдеп, септеп қолданады;
- 58) интонациясы бойынша сөйлемдерді (хабарлы, сұраулы, лепті) ажыратып, сөйлегенде қолданады;
- 59) өз ойын жайылма сөйлемдермен жеткізуге тырысады;
- 60) өз бетінше қарым-қатынас жасауға, әңгімелесуге тырысады, әңгімелесушінің сөзін мұқият тыңдайды;
- 61) әңгімелесушіге сұрақтарды дұрыс қояды, оған қысқа және толық нақты жауап береді;
- 62) таныс немесе бейтаныс ертегілер мен шағын көркем шығармалардың мазмұнын иллюстрациялар бойынша қайталап айтады;
- 63) тыңдалған көркем шығарма мазмұнын ретімен, жүйелі түрде жеткізеді;
- 64) кейіпкерлердің диалогын мәнерлі интонациямен береді;
- 65) шығарманы рөлдерге бөліп сомдайды, кейіпкерлердің мінез-құлқын жеткізеді;
- 66) тыңдалған шығарманы еркін талқылауға қатысады;
- 67) бір-бірімен еркін диалог құрады;
- 68) өзінің тәжірибесіне сүйеніп, суреттер бойынша әңгіме құрастырады;
- 69) ойыншықтар мен заттарды 5-6 сөйлеммен сипаттайды;
- 70) заттар мен ойыншықтар, сюжетті суреттерді сипаттауда сөздерді дәл және дұрыс қолданады;
- 71) берілген мәтіннің басталуын және соңын ойдан құрастырады;
- 72) ересектермен қарым-қатынас жасауда өз ойын еркін жеткізеді.

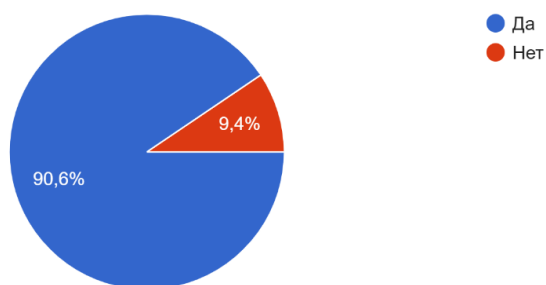
2-ҚОСЫМША

Ата-аналармен жүргізілген сауалнама талдамалары.

Сауалнама қорытындылары. Қатысқандар саны - 4 161 адам.

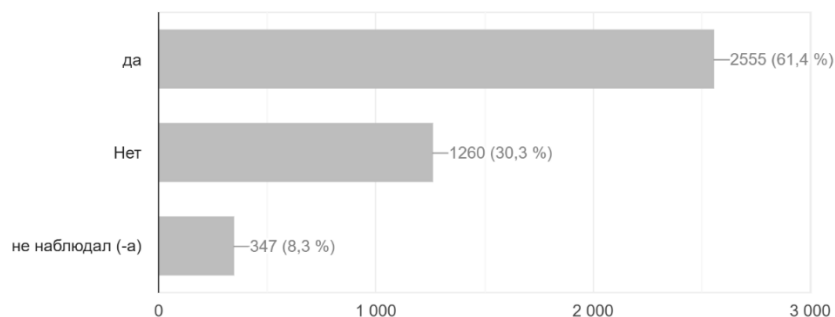
1. Проводите ли Вы со своим ребенком работу по совершенствованию его речи?

4 161 ответ

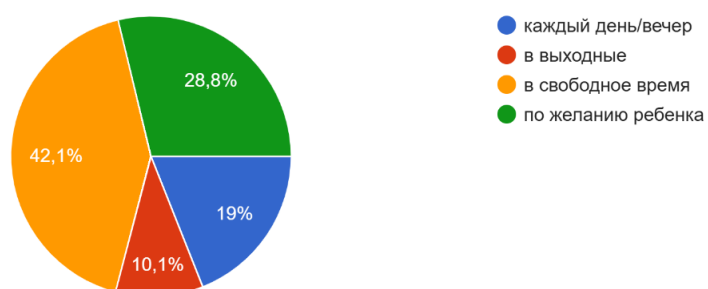
2. Ваш ребенок испытывает трудности с правильным произношением звуков?

Верных ответов: 0 из 4 162

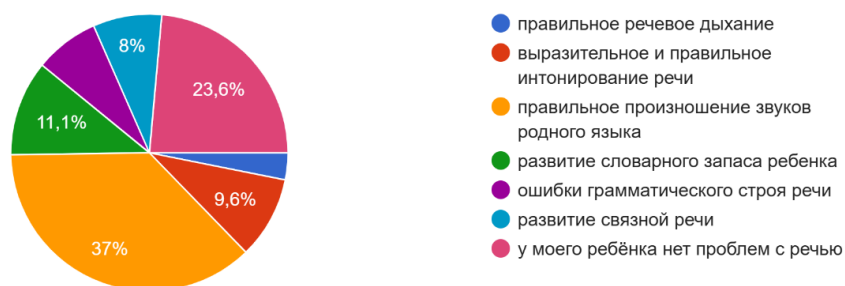
3. Как часто Вы уделяете время и внимание совместному чтению вместе с ребёнком?

4 162 ответа

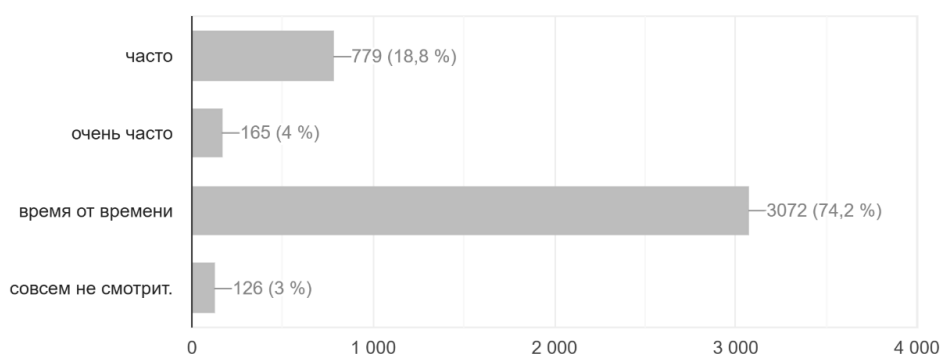
4. Какую проблему развития речи Вы считаете наиболее актуальной для своего ребёнка?

4 162 ответа

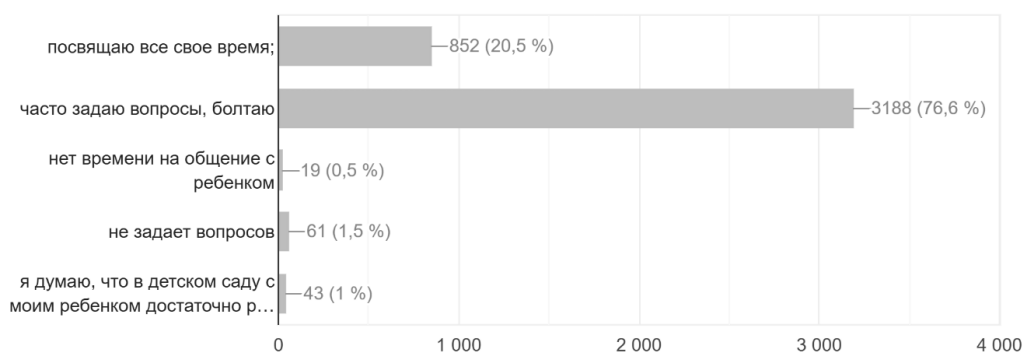
5. Сколько времени в сутки Ваш ребенок сидит перед телевизором и использует гаджет:

Верных ответов: 0 из 4 142

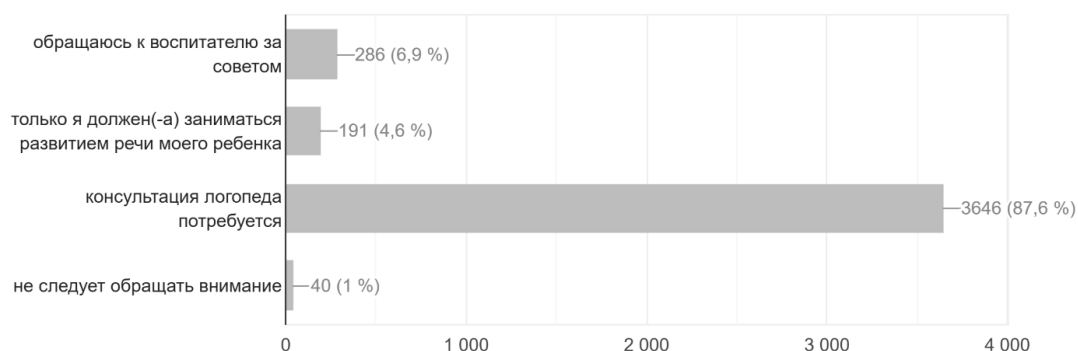
6. Уделяете ли время разговору с ребенком и отвечаете ли Вы на заданные ребенком вопросы?

Верных ответов: 0 из 4 163

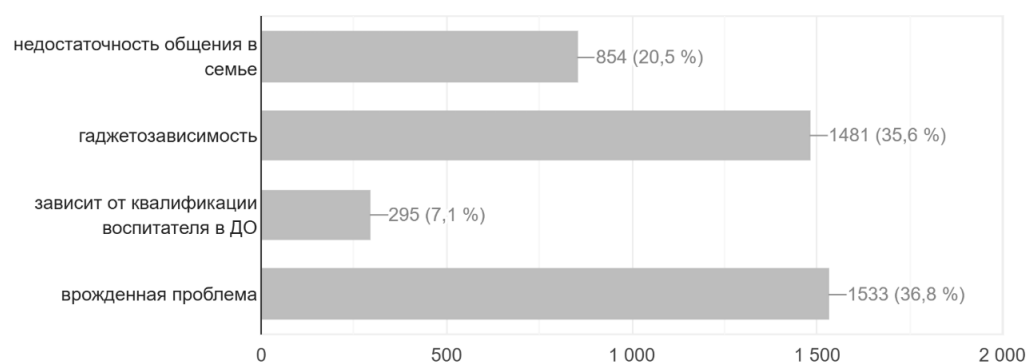
7. Как вы думаете, что делать, если у ребенка нарушения речи?

Верных ответов: 0 из 4 163

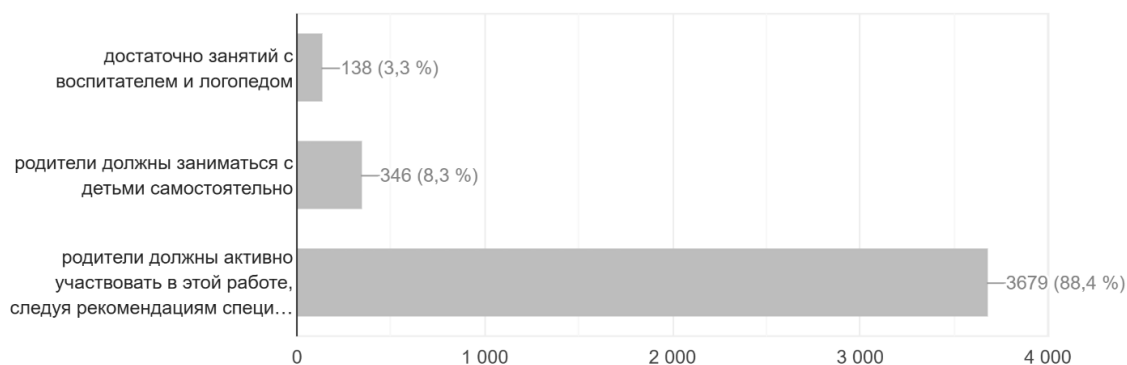
8. Каковы причины задержки речи у ребенка?

Верных ответов: 0 из 4 163

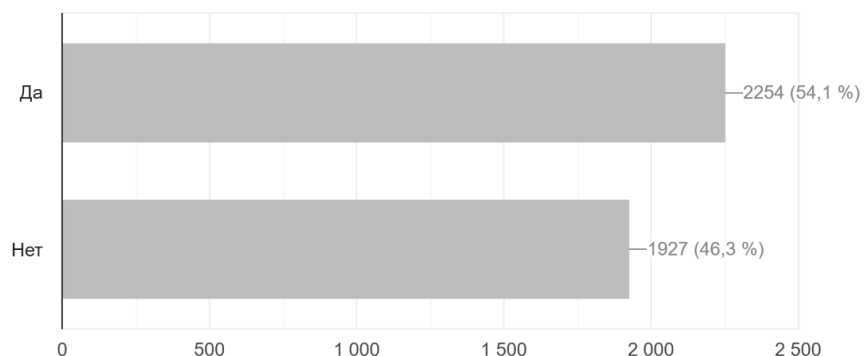
9. Какова, на ваш взгляд, роль семьи в развитии речи ребенка?

Верных ответов: 0 из 4 163

10. Требуется ли консультация специалистов по коррекции речи вашего ребёнка?

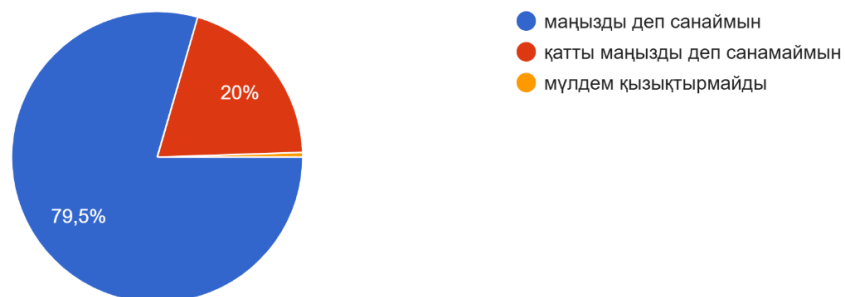
Верных ответов: 0 из 4 163

Количество участников 390

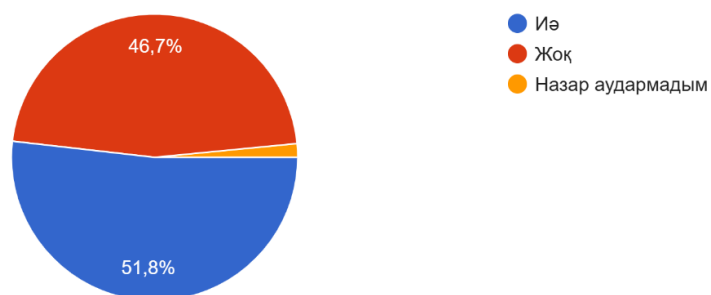
1. Сіз балаңыздың сөйлеуін жетілдіру бойынша онымен жұмыс жасайсыз ба?

390 ответов

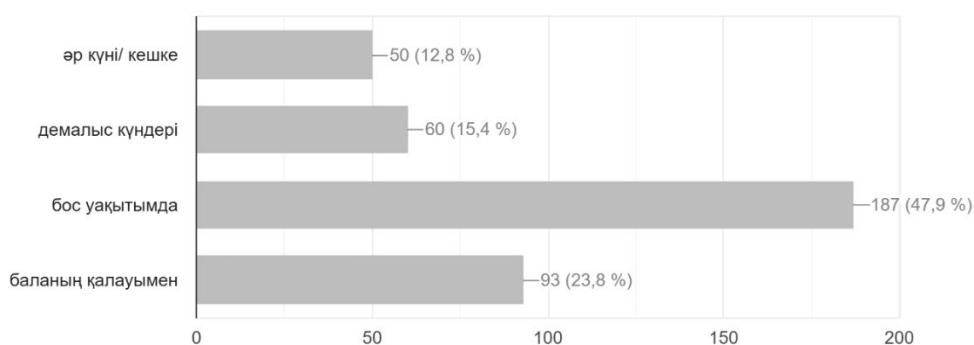
2. Сіздің балаңыз дыбыстарды дұрыс айтуда қиналады ма?

390 ответов

3. Балаңызбен бірге кітап оқуға қаншалықты жиі уақыт бөлесіз?

Верных ответов: 0 из 390

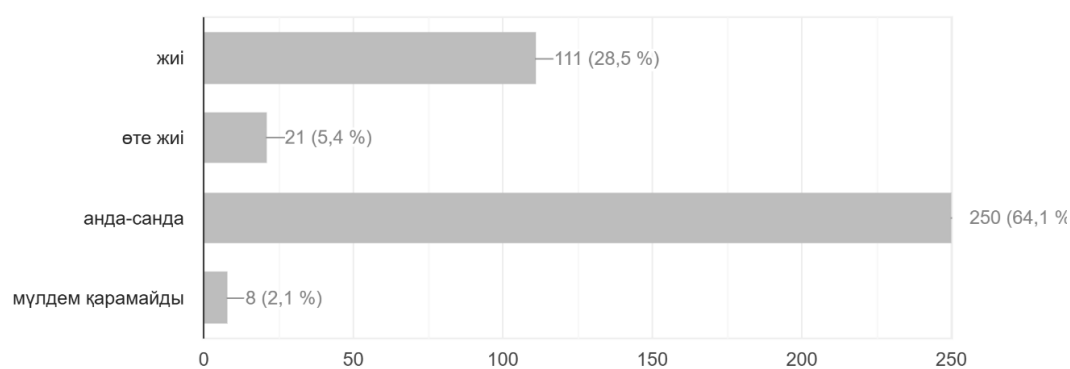
4. Балаңыздың сөйлеуін дамыту үшін ең маңызды мәселе қандай?

390 ответов

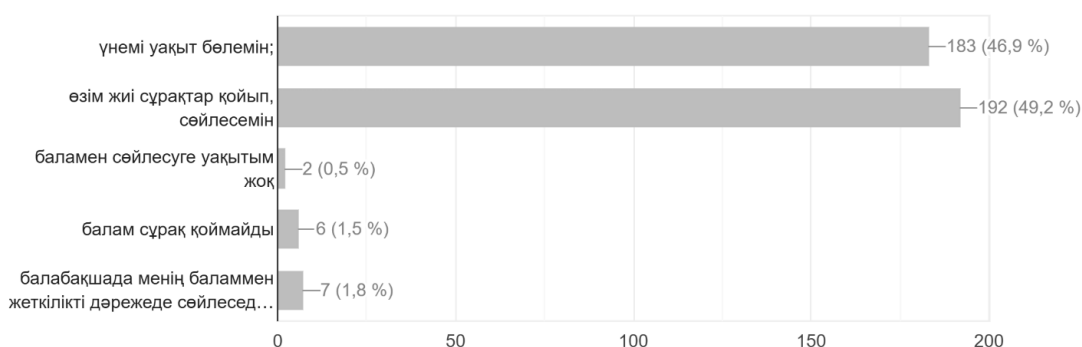
5. Сіздің балаңыз күніне қанша уақыт теледидар алдында отырады және гаджетті пайдаланады:

Верных ответов: 0 из 390

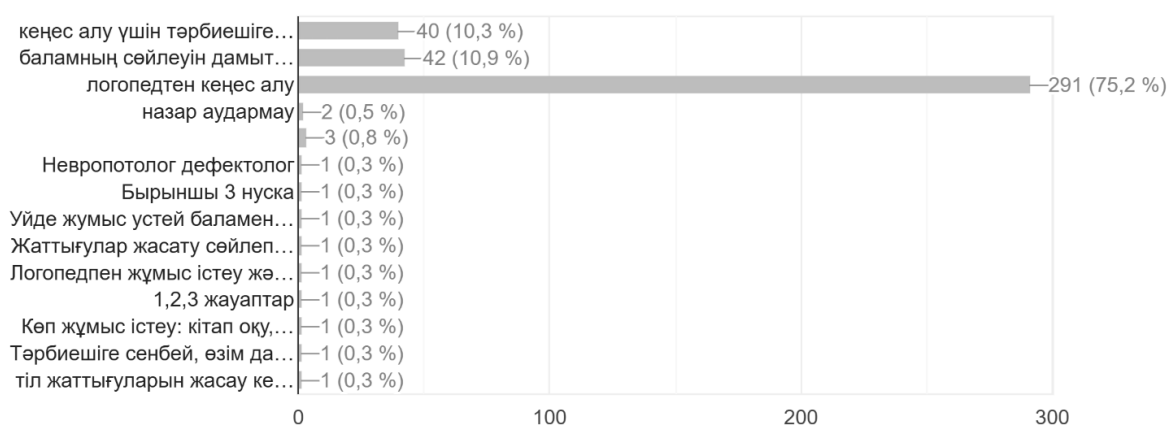
6. Сіз балаңызбен сөйлесуге уақыт бөлесіз бе және балаңыз қойған сұрақтарға жауап бересіз бе?

Верных ответов: 0 из 390

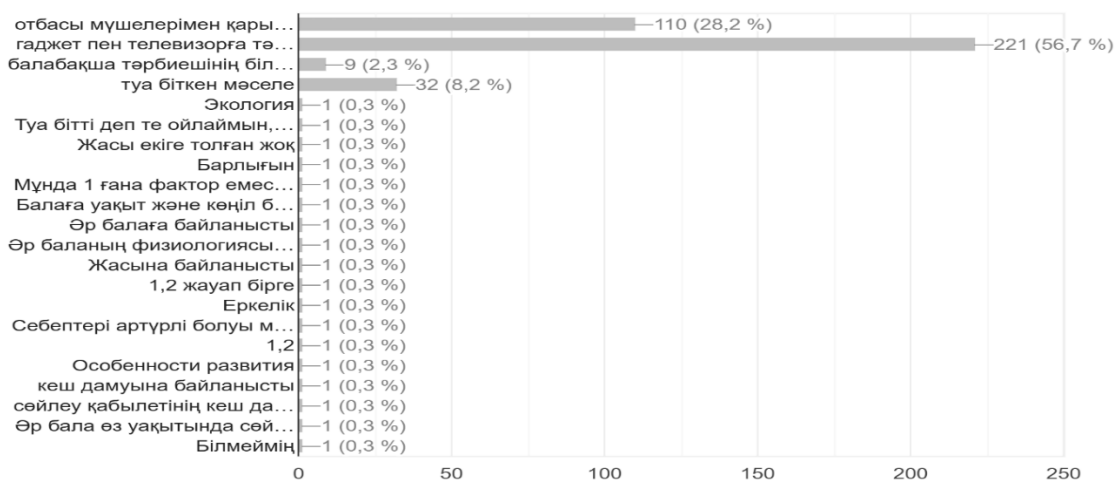
7. Егер балада сөйлеуінде бұзылыстар болса, не істеу керек деп ойлайсыз?

Верных ответов: 0 из 387

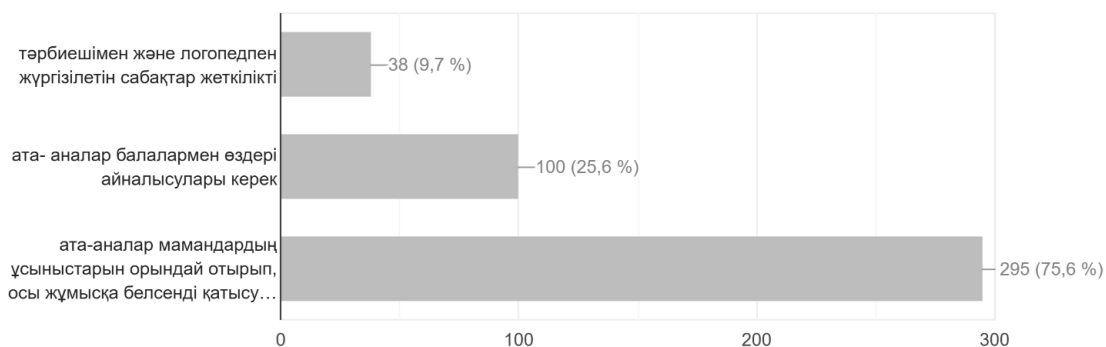
8. Қалай ойлайсыз, баланың сөйлеуінің кешеуілдеу себептері неге байланысты?

Верных ответов: 0 из 390

9.Сіздің ойыңызша, отбасының бала сөйлеуінің дамуына рөлі қандай?

Верных ответов: 0 из 390

10.Балаңыздың сөйлеуін дамыту үшін мамандардың кеңесі қажет пе?

390 жауап

Ия

Жоқ

Жок

Иә

Иа

Қажет

Әрине

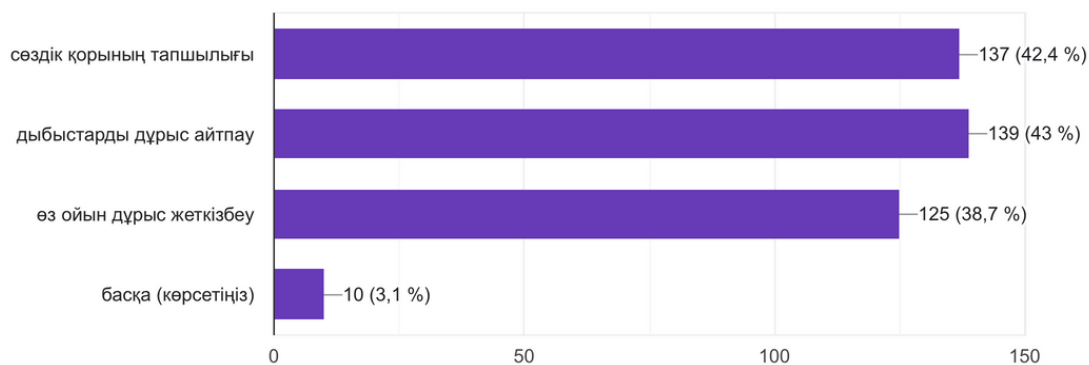
Жок

Да

Педагогтармен жүргізілген сауалнама талдамалары.

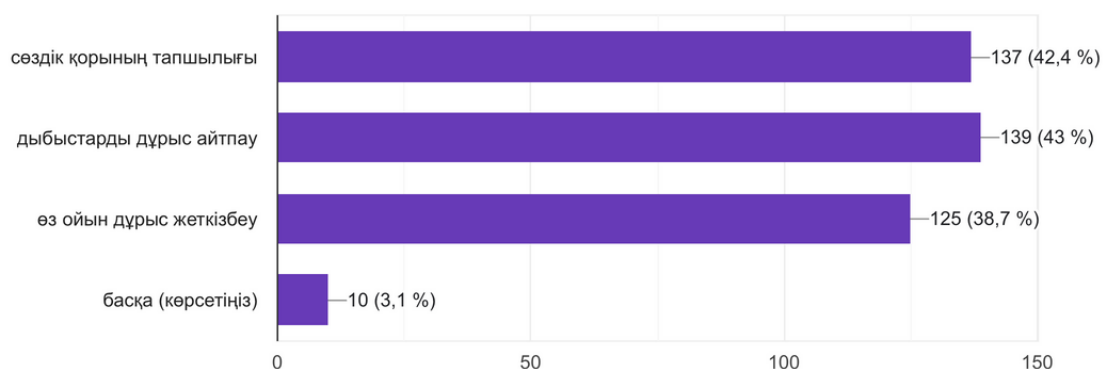
Білім алушының сөйлеуін дамытудағы қиындықтар:

323 ответа

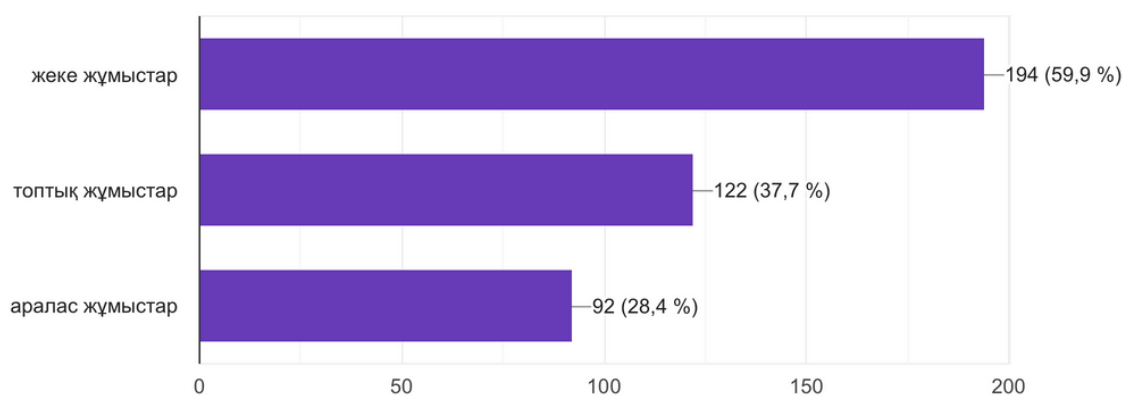
Білім алушының сөйлеуін дамытудағы қиындықтар:

323 ответа

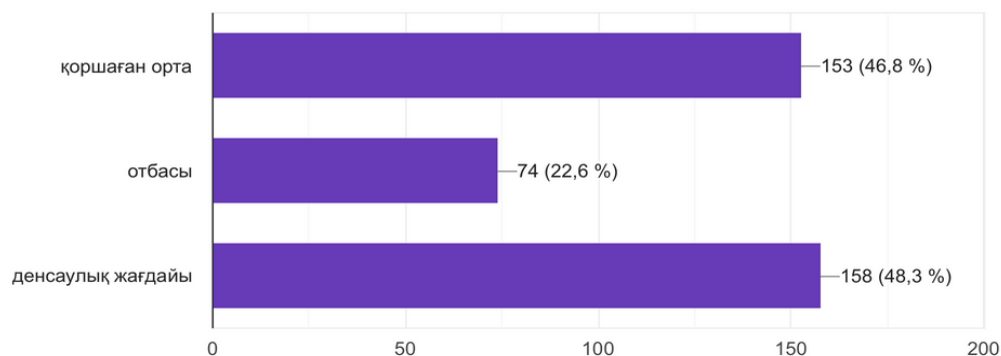
Баланың сөйлеуін дамыту үшін тиімді әдістерді белгілеңіз:

324 ответа

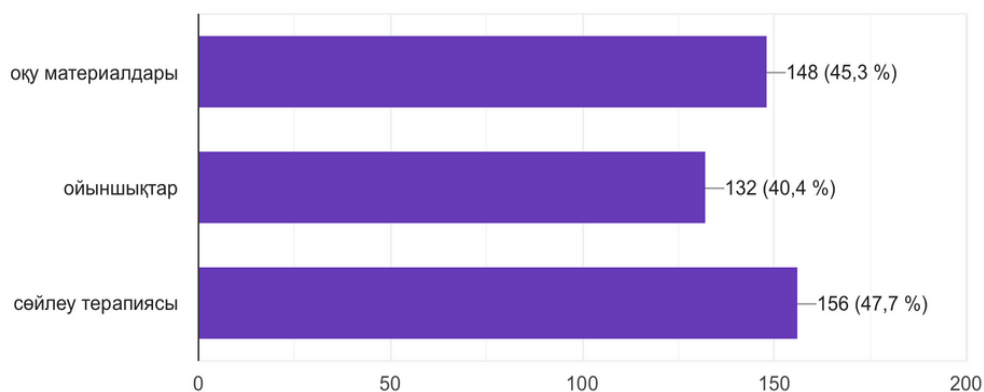
Сіздің пікіріңізше, баланың сөйлеуінің дамуына кері әсер ететін факторлар:

327 ответов

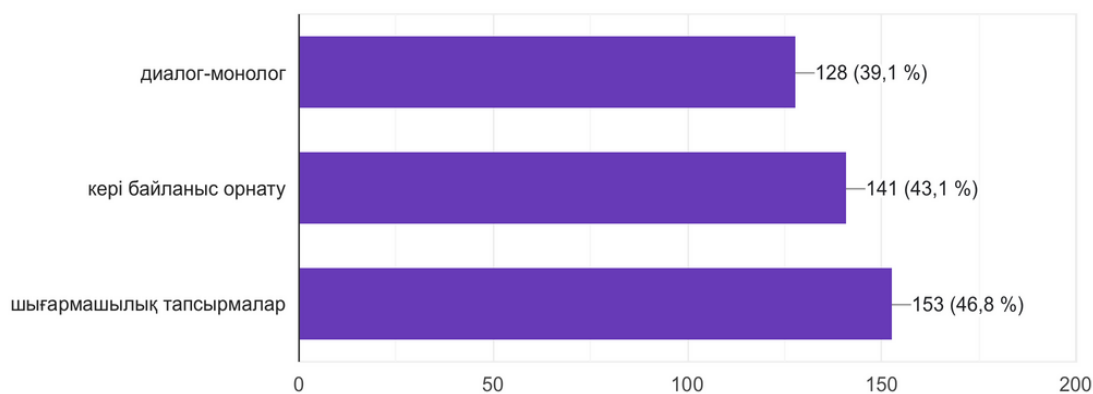
Баланың сөйлеуін дамыту үшін қолданылатын тиімді құралдар:

327 ответов

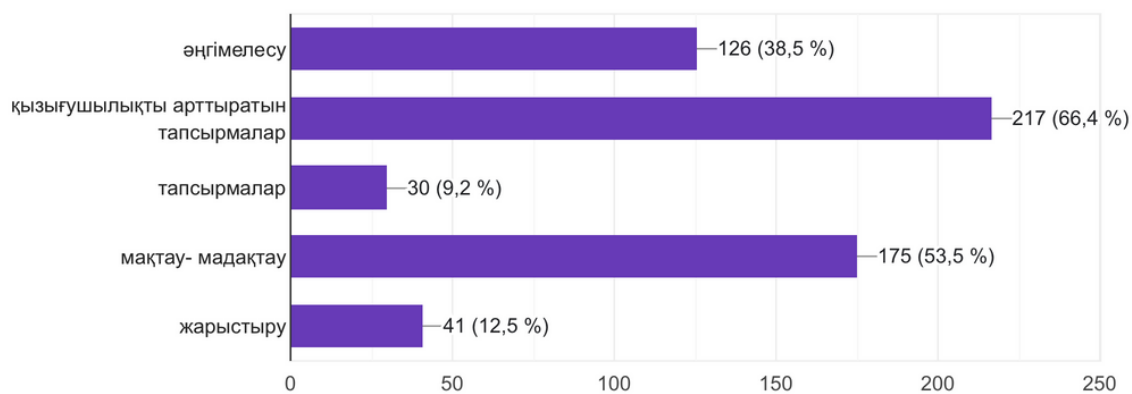
Балалардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, ұсынылатын тапсырмаларды белгілеңіз:

327 ответов

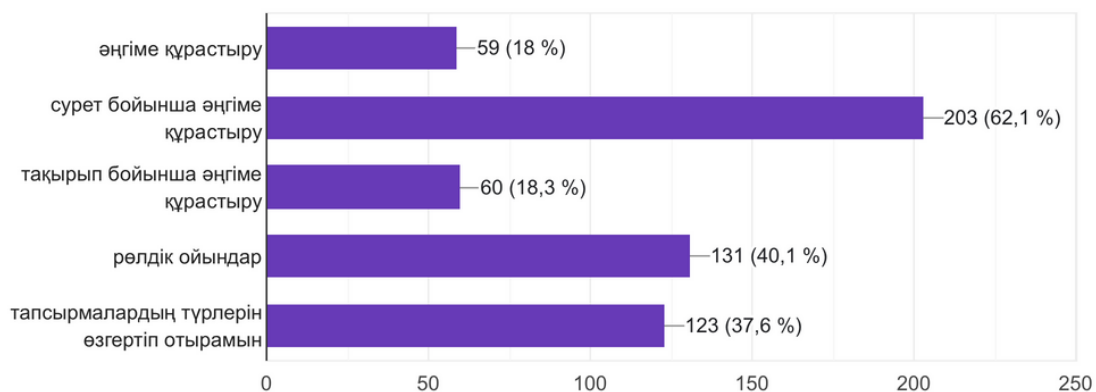
Баланың сөйлеуін мотивациялау:

327 ответов

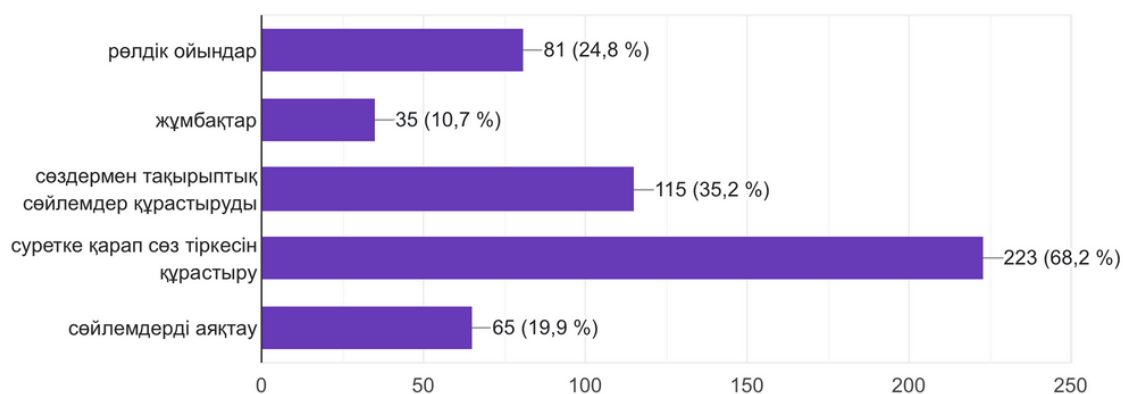
Балалардың сөйлеуін дамытуда шығармашылық тапсырмаларды белгілеңіз:

327 ответов

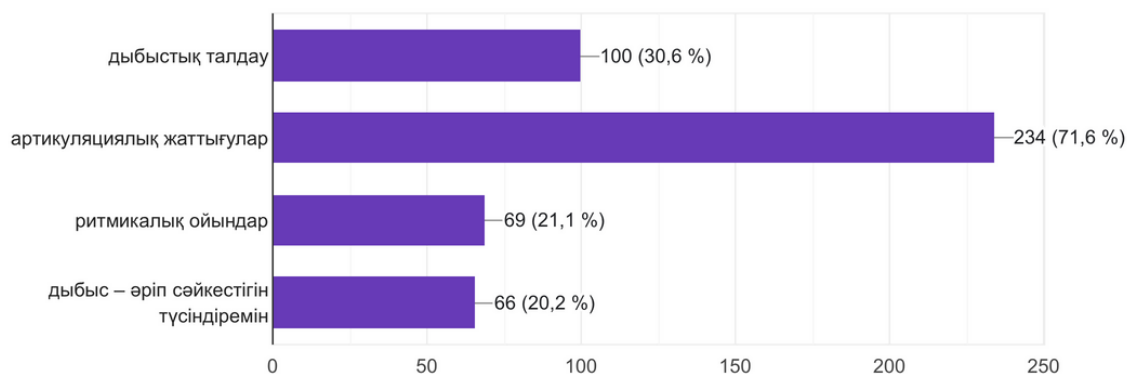
Сөз тіркестерін дұрыс құрастыруға арналған тапсырмаларды белгілеңіз:

327 ответов

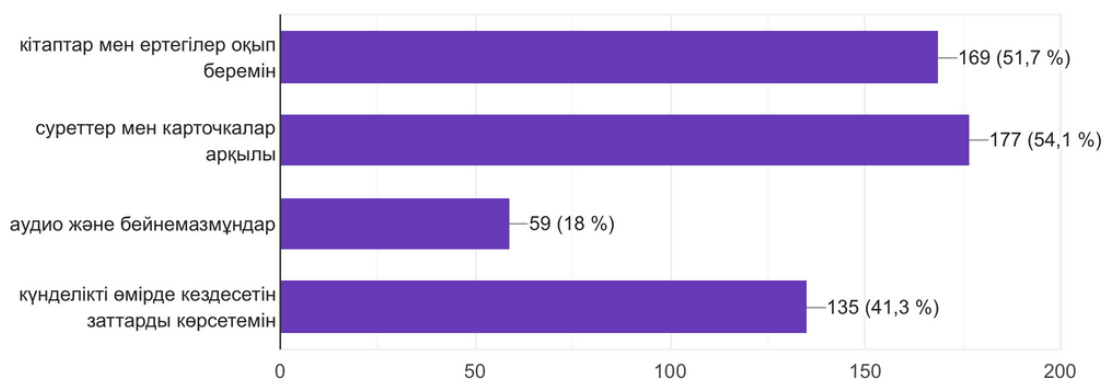
Балалардың дыбыстарды анық айтуын қадағалап, оларды дұрыс айтуға үйрететін әдістерді ұсыныңыз:

327 ответов

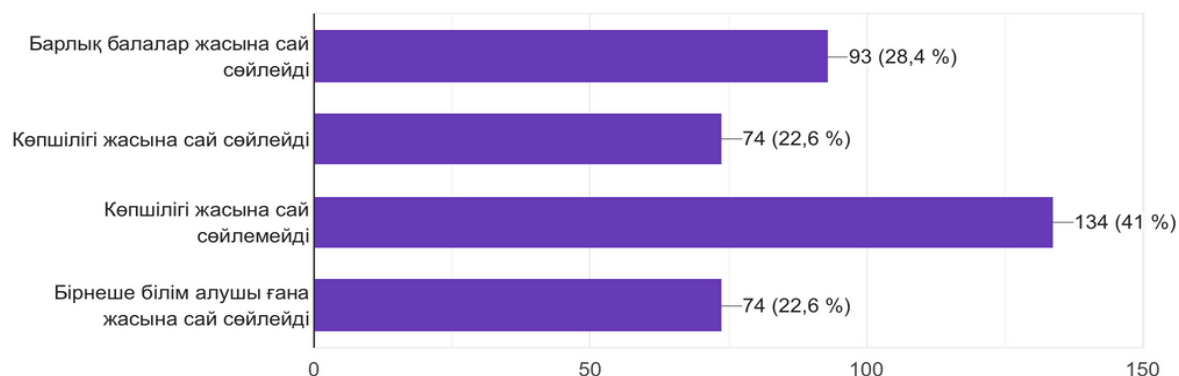
Балалардың сөздік қорын кеңейтіп, жаңа сөздерді үйрету үшін қолданылатын әдістерді белгілеңіз:

327 ответов

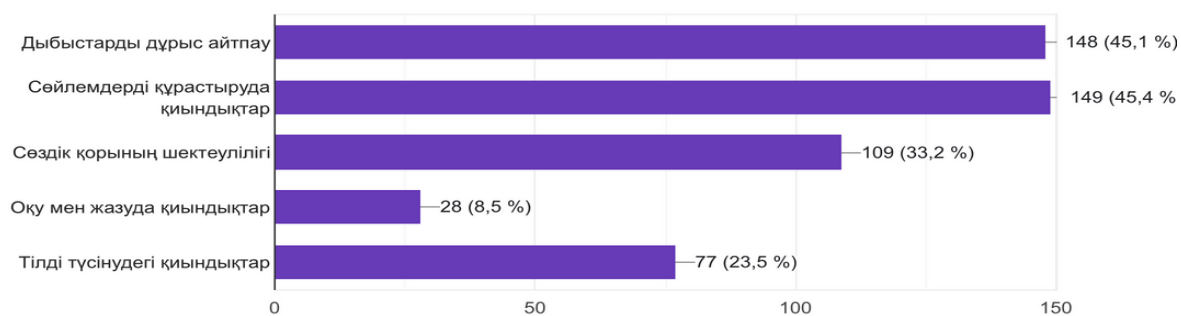
Балалардың тілдік даму деңгейі қандай?

327 ответов

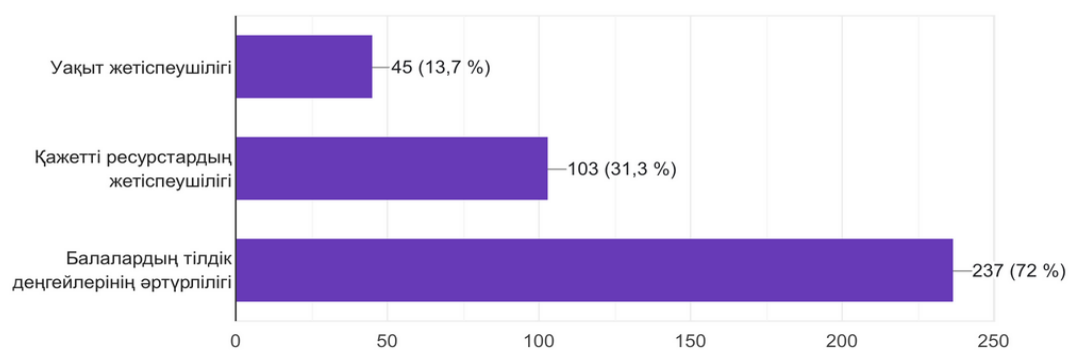
Балалардың сөйлеу деңгейі қандай?

328 ответов

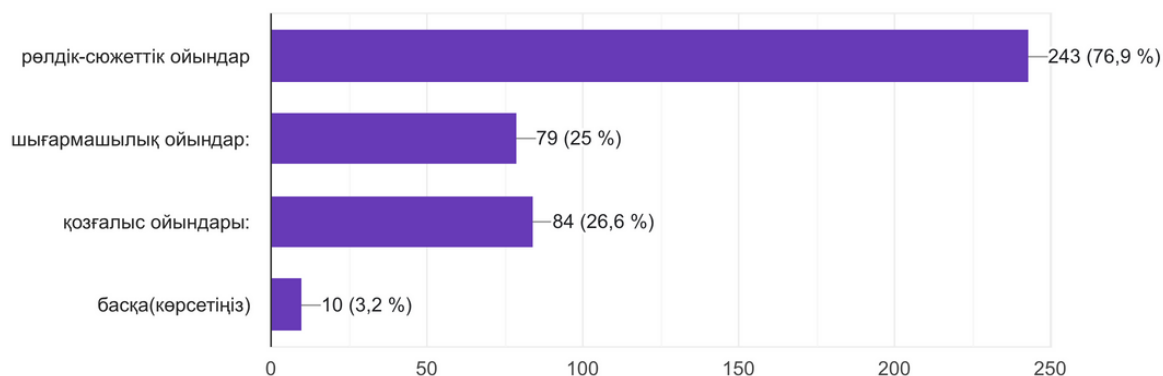
Балалардың тілін дамытуға байланысты сіздің қандай қиындықтарыңыз бар?

329 ответов

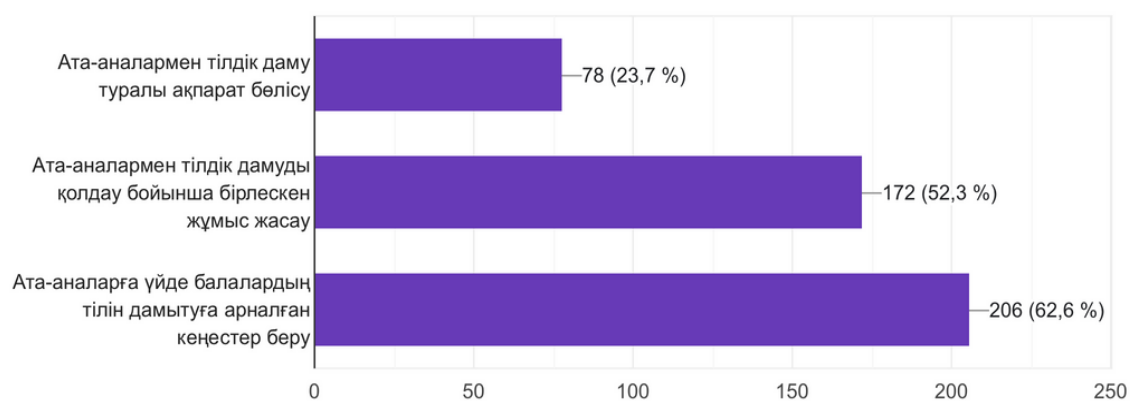
Баланың сөйлеу дағдыларын дамытуда қандай әдістерді қолданасыз?

316 ответов

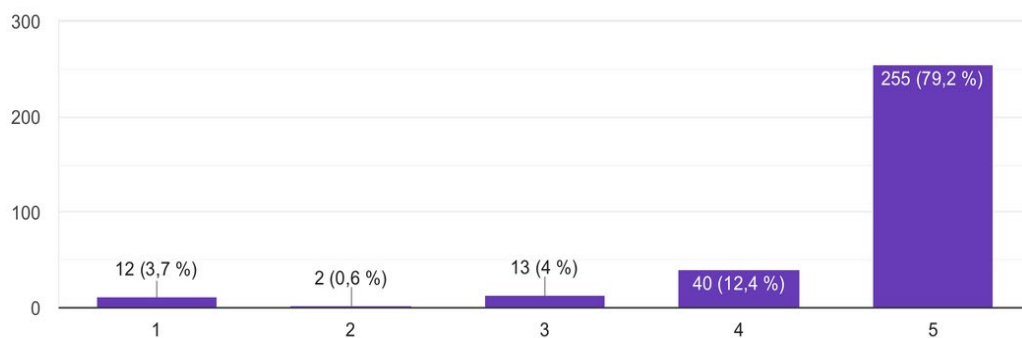
Сіздің ойыңызша, балалардың тілін дамыту үшін ата-аналармен қалай жұмыс істеу керек?

329 ответов

Сауалнаманы бағалаңыз

322 ответа

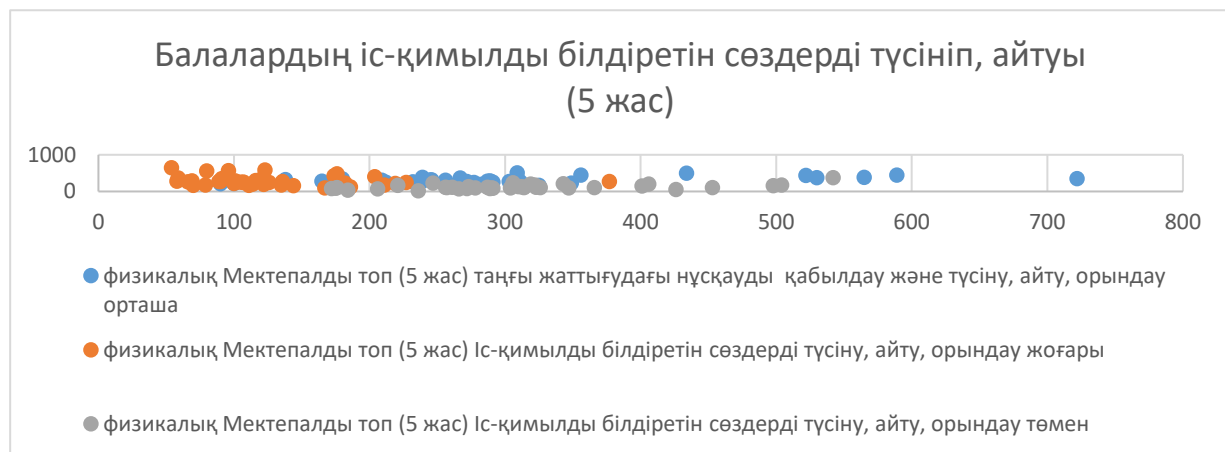

«Тілге бойлау» жобасының мониторинг қорытындылары.

1-кесте. Баланың физикалық процесте іс-қимылды білдіретін сөздерді түсініп, айтуы (5 жас).

№	Өңір	Кезең	физикалық					
			Мектепалды топ (5 жас)					
			таңғы жаттығудағы нұсқауды қабылдау және түсіну, айту, орындау			Іс-қимылды білдіретін сөздерді түсіну, айту, орындау		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	212	258	219	217	247	225
2		Қазан	180	338	211	172	343	214
3		Қараша	170	183	70	167	172	84
4		Желтоқсан	256	308	227	244	306	241
5		Қаңтар	239	382	182	228	326	109
6		Ақпан	267	372	114	203	401	149
7		Наурыз	175	301	135	179	314	118
8		Сәуір	289	286	101	286	290	100
9								
1	Астана							
2		Қазан	138	322	186	121	319	206
3		Қараша	90	207	79	173	312	130
4		Желтоқсан	209	308	122	197	323	119
5		Қаңтар	256	276	105	255	176	106
6		Ақпан	287	280	66	260	289	84
7		Наурыз	240	297	89	271	272	83
8		Сәуір	349	227	59	371	236	19
9								
1	Қарағанды	Қыркүйек	100	216	167	97	221	165
2		Қазан	303	268	120	329	257	108
3		Қараша	245	318	126	245	310	134
4		Желтоқсан	120	269	144	156	322	179
5		Қаңтар	272	270	136	276	287	115
6		Ақпан	311	276	90	275	304	98
7		Наурыз	246	312	116	295	291	88
8		Сәуір	267	299	101	247	314	106
9								
1	Қостанай	Қыркүйек	309	508	377	275	542	378
2		Қазан	356	450	204	405	406	198

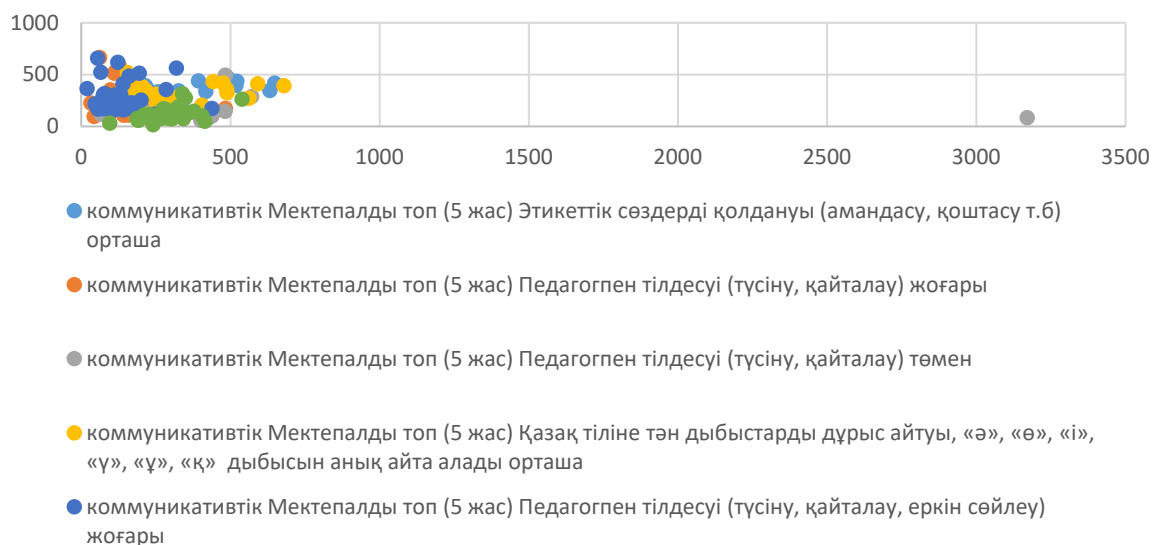
3		Қараша	434	498	174	426	504	176
4		Желтоқсан	522	438	176	483	498	155
5		Қаңтар	589	444	96	572	453	104
6		Ақпан	565	389	80	563	366	105
7		Наурыз	530	374	123	583	347	97
8		Сәуір	722	353	54	648	426	55
9								
1	СҚО	Қыркүйек	165	281	111	165	256	119
2		Қазан	232	267	100	221	278	100
3		Қараша	277	245	107	249	261	119
4		Желтоқсан	291	256	107	251	273	130
5		Қаңтар	290	211	69	292	206	72
6		Ақпан	325	164	58	281	175	91
7		Наурыз	282	196	91	351	184	34
8		Сәуір	266	230	116	272	266	74
9								

2-кесте. Коммуникативтік қарым-қатынаста баланың сөйлеуінің дамуы (5 жас).

Өңір	Кезең	коммуникативтік											
		Мектепалды топ (5 жас)											
		Этикеттік сөздерді қолдануы			Педагогпен тілдесуі (түсіну,			Қазақ тіліне тән дыбыстарды			Педагогпен тілдесуі (түсіну,		
		жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
Ақмола	Қыркүйек	405	206	78	247	274	168	405	206	78	247	274	168
	Қазан	199	332	197	221	334	176	216	351	163	220	334	175
	Қараша	168	182	142	109	215	102	195	172	56	170	192	61
	Желтоқсан	253	329	209	225	328	238	201	305	285	356	287	148
	Қаңтар	215	395	193	176	235	242	284	318	201	254	302	107
	Ақпан	221	365	167	176	413	173	204	385	173	229	378	146
	Наурыз	235	316	177	146	308	157	168	265	178	164	277	170
	Сәуір	236	309	131	321	270	85	305	270	101	258	343	75
Астана	Қазан	197	278	171	162	322	161	148	314	184	198	280	168
	Қараша	165	286	164	229	67	119	170	295	150	208	302	105
	Желтоқсан	159	136	54	166	332	141	175	332	141	161	319	159
	Қаңтар	217	308	112	230	294	113	207	94	46	218	96	34
	Ақпан	252	291	90	231	3171	85	227	315	91	190	324	119
	Наурыз	219	307	100	232	299	95	208	315	103	150	318	158
	Сәуір	297	240	84	269	263	89	323	283	20	368	241	17
Қарағанды	Қыркүйек	316	125	43	99	264	120	181	229	73	173	233	77
	Қазан	258	336	98	354	244	94	282	331	80	316	302	77
	Қараша	232	310	147	298	267	124	252	311	126	247	317	125
	Желтоқсан	139	324	194	204	300	153	138	354	165	229	343	116
	Қаңтар	219	304	155	109	295	139	148	269	126	173	287	83
	Ақпан	298	259	120	206	342	129	178	363	136	204	314	159
	Наурыз	254	312	108	210	333	131	204	314	159	178	363	136
	Сәуір	260	301	106	261	301	105	285	262	120	250	300	117
Қостанай	Қыркүйек	632	349	207	333	571	291	442	436	319	565	349	278
	Қазан	393	442	175	380	482	148	487	362	160	488	328	195
	Қараша	492	469	145	521	414	171	488	328	195	515	316	117
	Желтоқсан	522	438	483	176	483	498	155	522	438	176	539	264
	Қаңтар	418	339	127	589	438	102	592	414	123	621	405	103
	Ақпан	506	414	114	526	396	112	476	418	140	411	280	105
	Наурыз	519	397	111	514	390	123	562	275	66	523	305	75
	Сәуір	648	419	62	667	400	62	679	395	55	661	415	53
СҚО	Қыркүйек	425	82	33	229	211	99	254	213	72	277	187	76
	Қазан	233	271	95	275	236	88	248	252	99	251	268	80
	Қараша	233	262	144	302	228	99	257	259	113	305	212	112
	Желтоқсан	244	276	134	277	250	127	226	296	132	307	230	117
	Қаңтар	326	346	159	276	204	90	310	182	78	317	189	64
	Ақпан	168	237	212	98	275	166	106	181	245	121	339	316
	Наурыз	239	230	100	244	227	98	255	221	93	180	280	109
	Сәуір	282	224	106	310	232	70	228	310	74	308	226	78

Педагогпен тілдесудегі баланың кері байланыс деңгейінің көрсеткіші және дыбыстарды анық айта алуы (5 жас)

3-кесте. Танымдық іс-әрекеттегі баланың сөйлеуінің дамуы (5 жас).

Өңір	Кезең	танымдық								
		Мектепалды топ (5 жас)								
		Ауызша санай алады (1-3 ке дейін)			Геометриялық фигуралардың қазақша атауын біледі (үшбұрыш, төртбұрыш)			Негізгі түстерді атайды (ақ, қара)		
		жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
Ақмола	Қыркүйек	401	178	110	244	245	200	175	295	219
	Қазан	328	263	138	161	300	267	171	35	204
	Қараша	179	207	106	82	249	261	187	184	221
	Желтоқсан	352	271	168	345	272	174	255	333	203
	Қаңтар	263	362	178	331	341	131	329	242	92
	Ақпан	259	334	160	186	394	173	313	348	92
	Наурыз	177	396	155	216	240	155	191	246	174
	Сәуір	249	292	135	243	286	147	278	264	134
Астана										
	Қазан	254	266	124	168	285	195	195	275	175
	Қараша	265	238	112	127	313	175	216	296	103
	Желтоқсан	169	142	38	123	190	36	193	121	35

	Қаңтар	199	107	42	83	214	51	178	127	43
	Ақпан	229	286	118	193	3240	116	307	227	99
	Наурыз	258	250	91	227	289	110	282	257	87
	Сәуір	310	237	74	19	11	272	182	15	15
Қарағанды	Қыркүйек	291	150	42	81	223	177	101	262	118
	Қазан	444	196	53	204	359	130	239	364	86
	Қараша	345	221	123	175	372	142	277	293	119
	Желтоқсан	213	327	148	219	342	127	211	352	125
	Қаңтар	229	234	80	114	276	153	291	110	233
	Ақпан	247	313	247	313	117	196	350	131	327
	Наурыз	307	274	93	250	321	103	315	269	90
	Сәуір	236	322	109	216	341	110	234	318	115
Қостанай	Қыркүйек	708	295	194	291	553	345	272	610	315
	Қазан	459	231	113	259	339	206	324	318	160
	Қараша	557	384	146	438	463	205	503	434	169
	Желтоқсан	149	613	361	160	548	434	154	577	227
	Қаңтар	682	352	95	627	389	113	558	471	100
	Ақпан	520	418	96	563	382	89	420	298	78
	Наурыз	500	398	129	502	320	81	523	303	77
	Сәуір	678	396	55	671	393	65	690	389	50
СҚО	Қыркүйек	342	176	36	176	259	142	161	237	111
	Қазан	372	174	53	152	301	147	234	254	111
	Қараша	338	210	81	230	268	131	306	214	109
	Желтоқсан	296	281	77	307	227	120	265	254	135
	Қаңтар	331	188	51	304	194	72	287	203	80
	Ақпан	79	213	224	110	312	165	70	409	245
	Наурыз	346	156	67	286	212	71	293	195	81
	Сәуір	227	314	71	249	263	100	249	281	82

Танымдық процесстердегі баланың сөйлеуінің дамуы (5 жас)

4-кесте. Шығармалық іс-әрекеттегі баланың сөйлеуінің дамуы (5 жас).

№	Өңір	Кезең	Шығармашылық					
			Мектепалды топ (5 жас)					
			Тұрмыстық заттарды біледі, атайды			Сурет салу, құрастыру кезінде қолданылатын сөздерді бірге айтады		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	373	190	126	259	258	172
2		Қазан	116	347	234	160	354	215
3		Қараша	205	165	53	185	166	72
4		Желтоқсан	327	305	154	300	307	184
5		Қаңтар	341	309	153	241	379	183
6		Ақпан	190	414	158	221	356	186
7		Наурыз	195	389	144	176	403	149
8		Сәуір	279	290	91	259	319	98
9								
1	Астана							
2		Қазан	51	185	111	209	276	161
3		Қараша	150	134	92	186	293	136
4		Желтоқсан	246	276	117	196	121	32
5		Қаңтар	227	317	93	291	251	59
6		Ақпан	110	172	66	155	139	54
7		Наурыз	127	163	57	266	284	76
8		Сәуір	325	116	242	284	141	18
9								
1	Қарағанды	Қыркүйек	148	269	66	110	226	147
2		Қазан	157	365	129	229	369	92
3		Қараша	230	315	110	243	337	109
4		Желтоқсан	236	322	130	102	355	200
5		Қаңтар	131	311	101	105	318	120
6		Ақпан	345	191	257	315	105	225
7		Наурыз	102	353	198	259	313	102
8		Сәуір	197	348	115	286	270	111
9								
1	Қостанай	Қыркүйек	332	332	156	419	508	267
2		Қазан	285	495	222	403	275	122
3		Қараша	464	493	149	498	440	168
4		Желтоқсан	147	563	416	157	600	378
5		Қаңтар	405	396	83	523	493	113
6		Ақпан	506	426	102	534	392	108

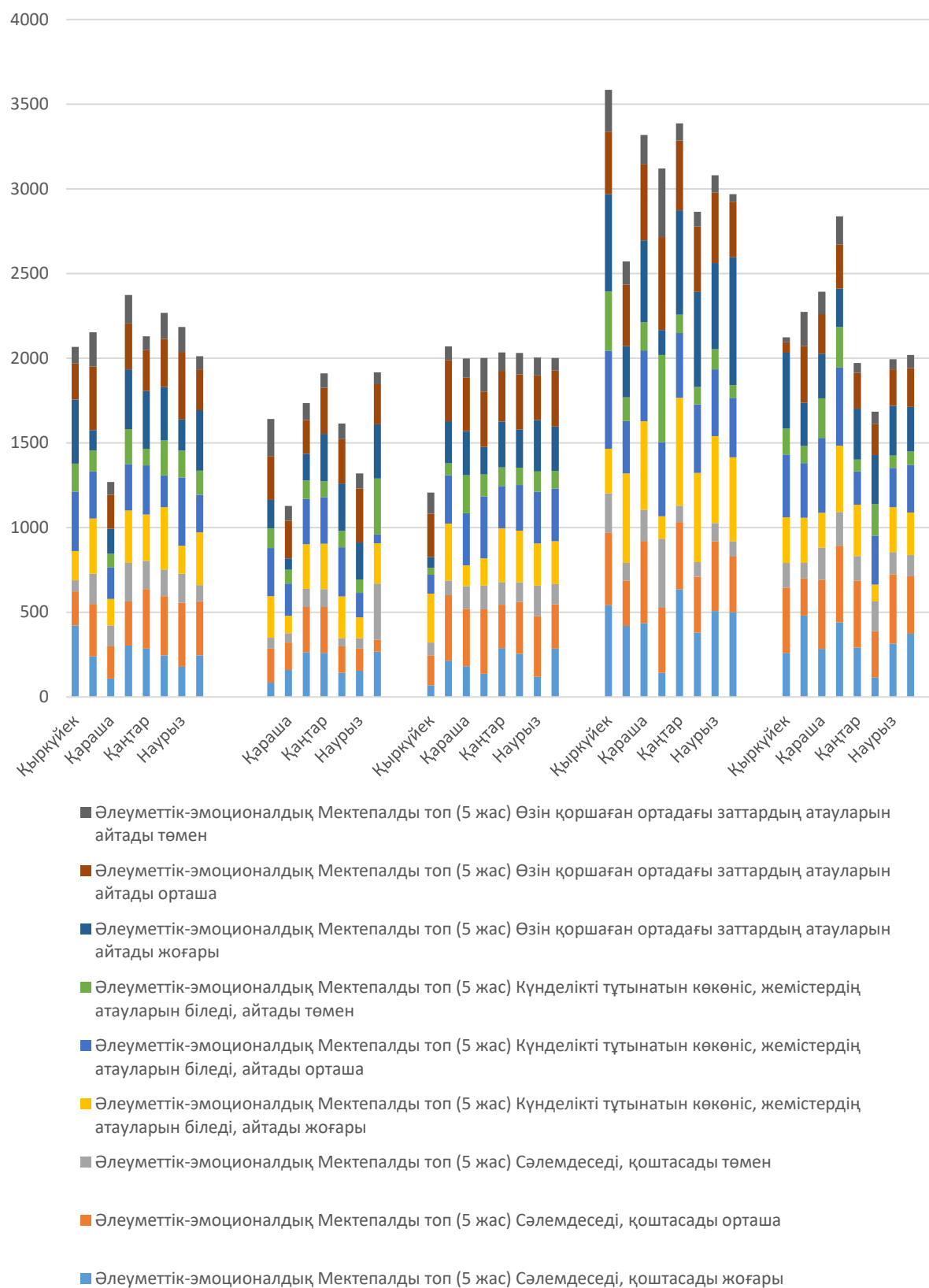
7		Наурыз	534	376	117	502	397	128
8		Сәуір	588	268	64	675	391	63
9								
1	СҚО	Қыркүйек	314	323	153	228	275	37
2		Қазан	171	306	122	250	274	75
3		Қараша	228	433	221	330	212	87
4		Желтоқсан	268	293	93	368	491	233
5		Қаңтар	253	373	205	259	222	89
6		Ақпан	136	254	200	93	289	170
7		Наурыз	266	420	170	280	202	87
8		Сәуір	384	345	109	296	244	72
9								

5-кесте. Әлеуметтік-эмоционалдық қарым-қатынаста баланың сөйлеуінің дамуы (5 жас).

№	Өңір	Кезең	Әлеуметтік-эмоционалдық								
			Мектепалды топ (5 жас)								
			Сәлемдеседі, қоштасады			Күнделікті тұтынатын көкөніс, жемістердің атауларын біледі, айтады			Өзін қоршаған ортадағы заттардың атауларын айтады		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	423	200	66	173	350	166	378	212	99
2		Қазан	239	310	178	326	278	125	120	375	202
3		Қараша	109	190	124	156	186	81	148	200	75
4		Желтоқсан	303	261	227	310	274	207	352	271	168
5		Қаңтар	285	352	166	275	289	99	341	241	81
6		Ақпан	245	350	158	368	189	205	315	285	153
7		Наурыз	179	378	171	165	403	160	183	398	147
8		Сәуір	246	320	94	311	223	142	358	241	77
9											
1	Астана										
2		Қазан	84	202	64	245	285	116	168	258	220
3		Қараша	159	163	54	103	190	83	66	222	88
4		Желтоқсан	265	266	108	263	268	108	158	200	99
5		Қаңтар	261	270	106	268	275	94	279	273	85
6		Ақпан	142	157	49	245	291	97	279	262	92
7		Наурыз	154	131	62	123	144	80	218	318	90
8		Сәуір	268	70	331	238	52	331	320	236	70
9											
1	Қарағанды	Қыркүйек	69	175	77	289	111	43	62	256	124
2		Қазан	214	387	87	336	286	69	249	361	81
3		Қараша	181	338	136	121	308	226	260	316	113
4		Желтоқсан	137	381	139	162	365	130	164	326	198
5		Қаңтар	288	257	133	318	250	110	270	300	108
6		Ақпан	254	307	116	305	270	102	225	325	127
7		Наурыз	119	359	179	249	305	120	305	262	107
8		Сәуір	286	261	120	253	310	104	262	331	74
9											
1	Қостанай	Қыркүйек	541	428	233	263	579	350	574	370	247
2		Қазан	419	268	105	528	309	140	303	363	137
3		Қараша	436	485	185	522	418	166	485	447	174
4		Желтоқсан	143	384	407	133	438	515	147	548	405
5		Қаңтар	636	396	97	637	383	109	615	412	102
6		Ақпан	379	330	87	527	404	103	562	386	86
7		Наурыз	508	411	108	513	395	119	509	414	104
8		Сәуір	500	329	91	495	351	74	756	328	45
9											
1	СҚО	Қыркүйек	260	385	147	269	370	153	448	62	30
2		Қазан	480	219	93	266	323	101	256	335	201
3		Қараша	284	408	190	206	442	234	262	234	133
4		Желтоқсан	441	452	199	391	462	239	227	261	166
5		Қаңтар	291	397	143	305	195	70	301	211	58
6		Ақпан	116	272	176	99	290	185	290	185	72
7		Наурыз	315	410	131	264	233	72	294	216	59
8		Сәуір	373	340	125	251	282	79	262	230	77
9											

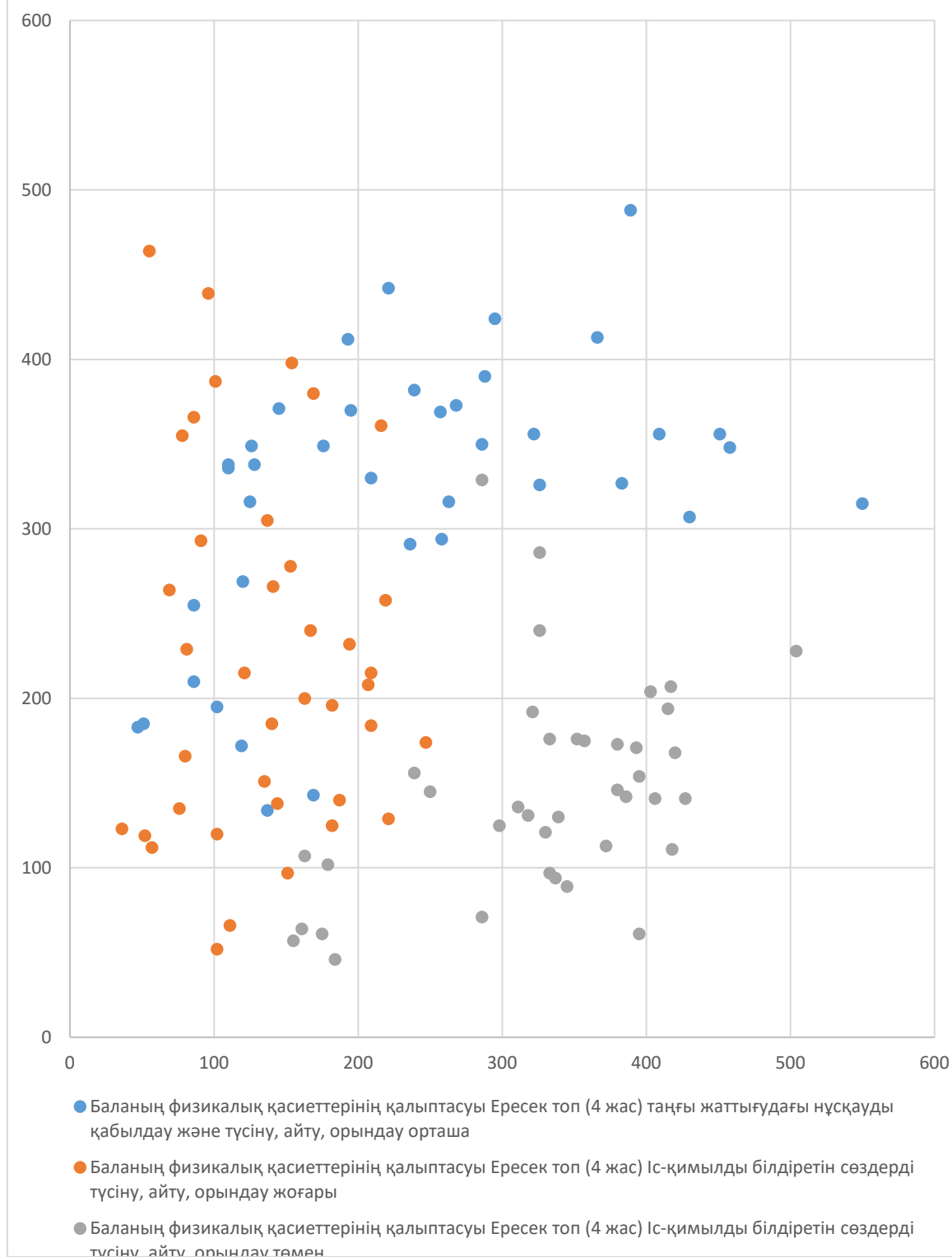
Әлеуметтік-эмоционалдық қарым-қатынаста баланың сөйлеу тілінің дамуы (5 жас)

6-кесте. Баланың физикалық процесте іс-қимылды білдіретін сөздерді түсініп, айтуы (4 жас).

№	Өңір	Кезең	Баланың физикалық қасиеттерінің қалыптасуы					
			Ересек топ (4 жас)					
			таңғы жаттығудағы нұсқауды қабылдау және түсіну, айту, орындау			Іс-қимылды білдіретін сөздерді түсіну, айту, орындау		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	236	291	209	215	286	329
2		Қазан	110	336	221	129	326	240
3		Қараша	86	255	151	97	239	156
4		Желтоқсан	209	330	247	174	326	286
5		Қаңтар	239	382	182	196	403	204
6		Ақпан	268	373	121	215	406	141
7		Наурыз	195	370	163	200	386	142
8		Сәуір	263	316	81	229	337	94
9								
1	Астана							
2		Қазан	51	185	111	66	179	102
3		Қараша	86	210	80	166	318	131
4		Желтоқсан	102	195	52	119	184	46
5		Қаңтар	169	143	36	123	161	64
6		Ақпан	119	172	57	112	175	61
7		Наурыз	137	134	76	135	155	57
8		Сәуір	258	294	69	264	286	71
9								
1	Қарағанды	Қыркүйек	47	183	102	52	163	107
2		Қазан	145	371	140	185	339	130
3		Қараша	110	338	207	208	311	136
4		Желтоқсан	120	269	144	138	250	145
5		Қаңтар	125	316	102	120	298	125
6		Ақпан	126	349	182	125	357	175
7		Наурыз	128	338	187	140	321	192
8		Сәуір	176	349	135	151	333	176
9								
1	Қостанай	Қыркүйек	257	369	194	232	420	168
2		Қазан	286	350	167	240	393	171
3		Қараша	366	413	169	380	427	141
4		Желтоқсан	409	356	154	398	380	146
5		Қаңтар	458	348	78	355	418	111
6		Ақпан	383	327	86	366	333	97
7		Наурыз	451	356	96	439	345	89
8		Сәуір	550	315	55	464	395	61
9								
1	СҚО	Қыркүйек	326	326	141	266	352	176
2		Қазан	193	412	209	184	415	194
3		Қараша	221	442	219	258	417	207
4		Желтоқсан	389	488	216	361	504	228
5		Қаңтар	288	390	153	278	380	173
6		Ақпан	322	356	91	293	372	113
7		Наурыз	295	424	137	305	395	154
8		Сәуір	430	307	101	387	330	121
9								

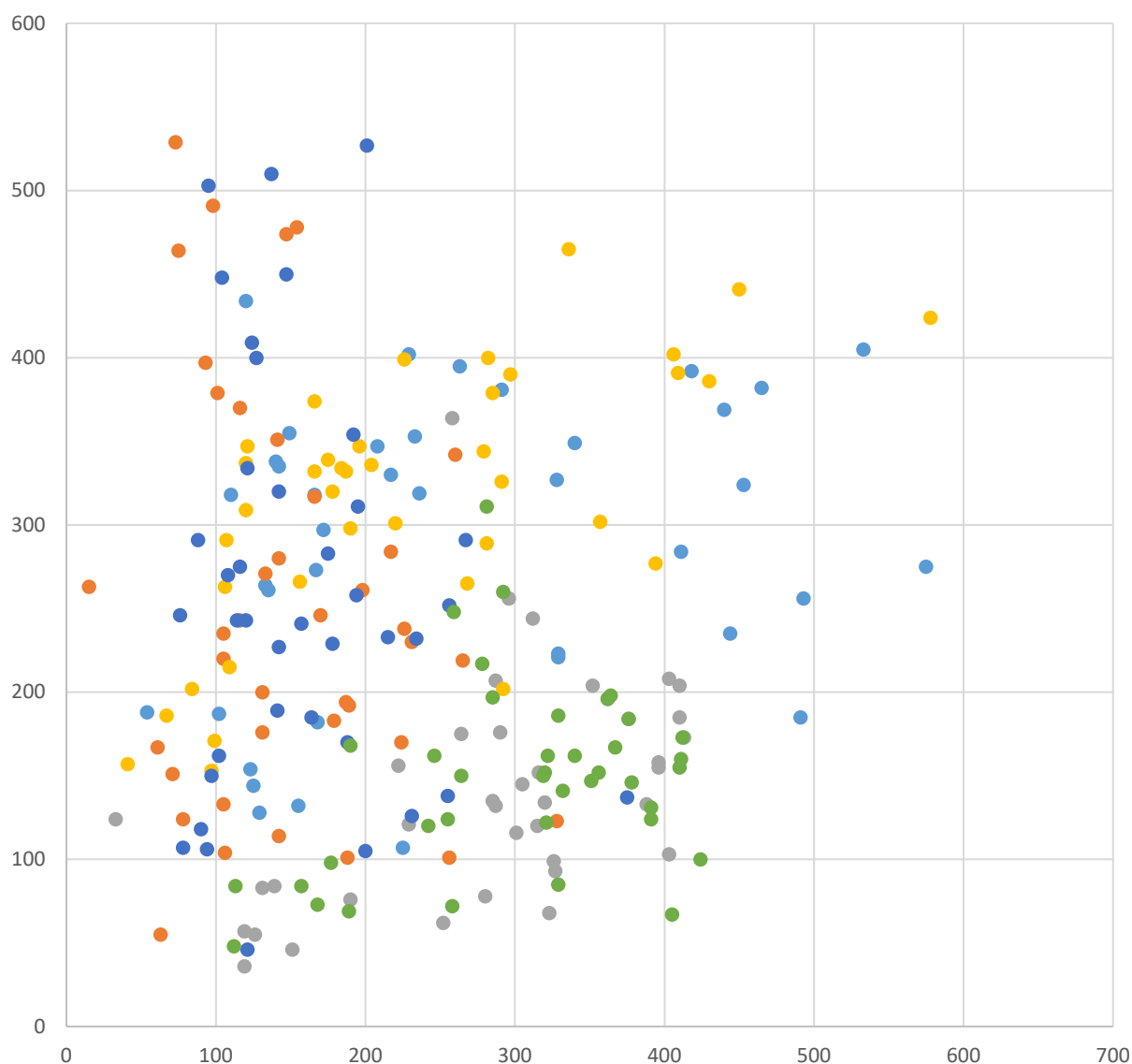
Балалардың іс-қимылды білдіретін сөздерді түсініп, айтуы (4 жас)

7-кесте. Коммуникативтік қарым-қатынаста баланың сөйлеуінің дамуы (4 жас).

№	Өңір	Кезең	Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы											
			Ересек топ (4 жас)											
			Өз бетінше өтініш білдіре алады, қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс айтады			Педагогпен тілдесуі (түсіну, ұғу, қайталау, еркін сөйлесу)			Қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс айтуы, «ә», «ө», «і», «ү», «ұ», «қ» дыбысын анық айта алады			Жиі қолданыстағы сөздерді пайдалануы		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	329	223	170	246	287	207	190	298	256	252	259	248
2		Қазан	110	318	265	219	290	176	121	347	234	232	285	197
3		Қараша	168	182	142	114	222	156	109	215	102	162	190	168
4		Желтоқсан	236	319	231	230	312	244	187	332	267	291	278	217
5		Қаңтар	217	330	116	243	376	184	196	347	120	243	376	184
6		Ақпан	229	402	131	176	413	173	175	339	178	229	378	146
7		Наурыз	149	355	224	170	362	196	166	374	188	170	362	196
8		Сәуір	208	347	105	235	326	99	184	334	142	227	321	122
9														
1	Астана													
2		Қазан	54	188	105	133	131	83	67	186	94	106	157	84
3		Қараша	166	318	131	200	119	57	84	202	90	118	189	69
4		Желтоқсан	102	187	187	194	119	36	166	332	141	189	112	48
5		Қаңтар	155	132	61	167	126	55	220	301	116	275	242	120
6		Ақпан	123	154	71	151	151	46	99	171	78	107	168	73
7		Наурыз	125	144	78	124	139	84	97	153	97	150	113	84
8		Сәуір	225	107	15	263	280	78	268	265	88	291	258	72
9														
1	Қарағанды	Қыркүйек	129	128	63	55	190	76	41	157	121	46	177	98
2		Қазан	135	261	260	342	252	62	204	336	114	243	329	85
3		Қараша	329	221	105	220	315	120	178	320	157	241	264	150
4		Желтоқсан	140	338	179	183	229	121	106	263	164	185	320	152
5		Қаңтар	167	273	106	104	264	175	281	289	108	270	246	162
6		Ақпан	172	297	188	101	352	204	120	337	200	105	292	260
7		Наурыз	133	264	256	101	296	256	107	291	255	138	329	186
8		Сәуір	142	335	189	192	316	152	120	309	231	126	367	167
9														
1	Қостанай	Қыркүйек	444	235	141	351	320	134	226	399	194	258	364	198
2		Қазан	233	353	217	284	287	132	282	400	121	334	319	150
3		Қараша	575	275	98	491	33	124	336	465	147	450	351	147
4		Желтоқсан	453	324	147	474	305	145	409	391	124	409	391	124
5		Қаңтар	440	369	75	464	327	93	578	424	127	400	322	162
6		Ақпан	411	284	101	379	301	116	357	302	137	510	424	100
7		Наурыз	418	392	93	397	403	103	406	402	95	503	391	131
8		Сәуір	465	382	73	529	323	68	430	386	104	448	405	67
9														
1	СҚО	Қыркүйек	491	185	116	370	285	135	291	326	175	283	356	152
2		Қазан	120	434	226	238	396	158	394	277	142	320	332	141
3		Қараша	493	256	133	271	403	208	297	390	195	311	411	160
4		Желтоқсан	533	405	154	478	410	204	450	441	201	527	410	155
5		Қаңтар	340	349	142	280	396	155	292	202	76	246	412	173
6		Ақпан	328	327	328	123	258	364	156	266	375	137	281	311
7		Наурыз	263	395	198	261	410	185	285	379	192	354	340	162
8		Сәуір	291	381	166	317	388	133	279	344	215	233	255	124
9														

Педагогпен тілдесудегі баланың кері байланыс деңгейінің көрсеткіші және дыбыстарды анық айта алуы (4 жас)

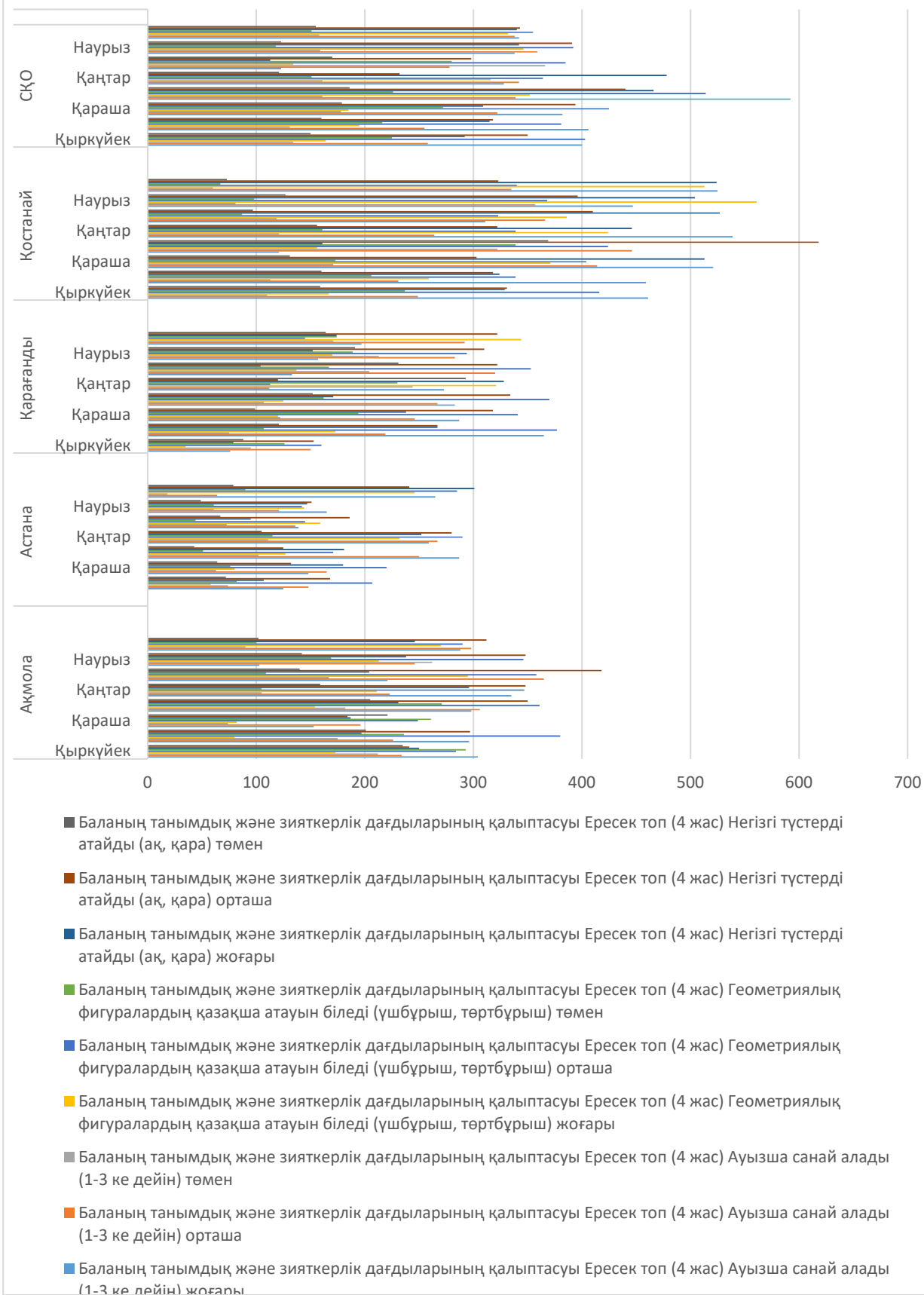

- Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы Ересек топ (4 жас) Өз бетінше өтініш білдіре алады, қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс айтады орташа
- Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы Ересек топ (4 жас) Педагогпен тілдесуі (түсіну, ұғу, қайталау, еркін сөйлесу) жоғары
- Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы Ересек топ (4 жас) Педагогпен тілдесуі (түсіну, ұғу, қайталау, еркін сөйлесу) төмен
- Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы Ересек топ (4 жас) Қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс айтуы, «ә», «ө», «і», «ү», «ұ», «қ» дыбысын анық айта алады орташа
- Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы Ересек топ (4 жас) Жиі қолданыстағы сөздерді пайдалануы жоғары
- Баланың коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы Ересек топ (4 жас) Жиі қолданыстағы сөздерді пайдалануы төмен

8-кесте. Танымдық іс-әрекеттегі баланың сөйлеуінің дамуы (4 жас).

№	Өңір	Кезең	Баланың танымдық және зияткерлік дағдыларының қалыптасуы								
			Ересек топ (4 жас)								
			Ауызша санай алады (1-3 кедейін)			Геометриялық фигуралардың қазақша атауын біледі (үшбұрыш, төртбұрыш)			Негізгі түстерді атайды (ақ, қара)		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	304	234	212	173	284	293	250	241	235
2		Қазан	296	226	175	80	380	236	197	297	201
3		Қараша	153	196	74	82	249	261	187	184	221
4		Желтоқсан	298	306	182	154	361	271	231	350	205
5		Қаңтар	335	223	105	211	347	105	296	348	159
6		Ақпан	221	365	167	295	358	109	204	418	140
7		Наурыз	103	246	262	213	346	169	238	348	142
8		Сәуір	288	298	90	270	290	100	246	312	102
9											
1	Астана										
2		Қазан	125	148	74	58	207	82	107	168	72
3		Қараша	148	165	63	80	220	76	180	132	64
4		Желтоқсан	287	250	102	127	171	51	181	125	43
5		Қаңтар	259	267	111	232	290	115	252	280	105
6		Ақпан	139	136	73	159	145	44	95	186	67
7		Наурыз	165	121	61	144	142	61	147	151	49
8		Сәуір	265	64	18	246	285	90	301	241	79
9											
1	Қарағанды	Қыркүйек	76	150	95	35	160	126	79	153	88
2		Қазан	365	219	75	173	377	107	267	267	121
3		Қараша	287	246	122	120	341	194	238	318	99
4		Желтоқсан	283	267	107	125	370	162	171	334	152
5		Қаңтар	273	112	244	321	113	230	328	120	293
6		Ақпан	133	320	204	137	353	167	104	322	231
7		Наурыз	157	283	213	170	294	189	152	310	191
8		Сәуір	197	292	171	344	145	174	174	322	164
9											
1	Қостанай	Қыркүйек	461	249	110	167	416	237	329	331	159
2		Қазан	459	231	113	259	339	206	324	318	160
3		Қараша	521	414	171	371	404	173	513	303	131
4		Желтоқсан	121	446	322	156	424	339	161	618	369
5		Қаңтар	539	264	121	424	339	161	446	322	156
6		Ақпан	311	366	119	386	323	87	527	410	97
7		Наурыз	447	357	81	561	368	98	504	396	127
8		Сәуір	525	335	60	513	340	67	524	323	73
9											
1	СҚО	Қыркүйек	400	258	134	164	403	225	292	350	150
2		Қазан	406	255	131	195	381	216	315	318	160
3		Қараша	382	322	178	185	425	272	309	394	179
4		Желтоқсан	592	339	161	352	514	226	466	440	186
5		Қаңтар	328	342	161	316	364	151	478	232	121
6		Ақпан	123	278	366	134	385	280	113	298	170
7		Наурыз	338	359	159	346	392	118	342	391	123
8		Сәуір	342	338	158	332	355	151	340	343	155
9											

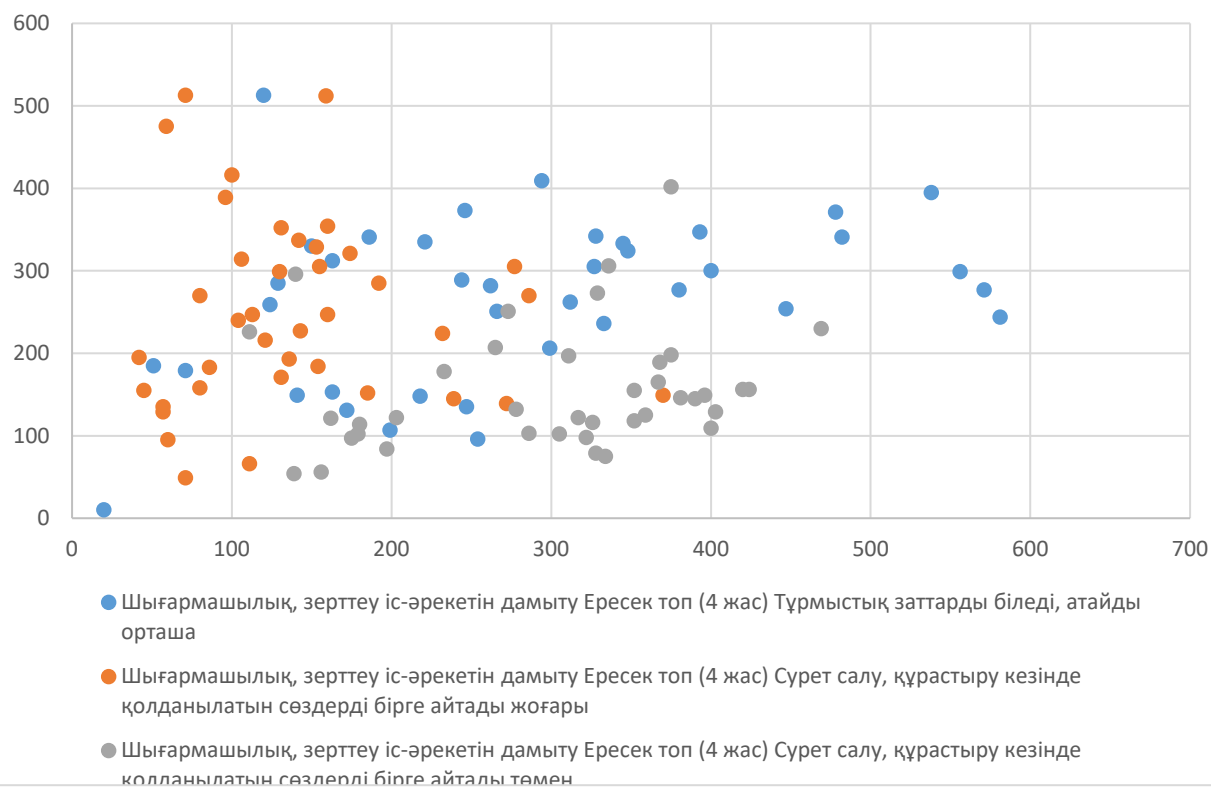
Танымдық процесстердегі баланың сөйлеуінің дамуы (4 жас)

9-кесте. Шығармалық іс-әрекеттегі баланың сөйлеуінің дамуы (4 жас).

№	Өңір	Кезең	Шығармашылық, зерттеу іс-әрекетін дамыту					
			Ересек топ (4 жас)					
			Тұрмыстық заттарды біледі, атайды			Сурет салу, құрастыру кезінде қолданылатын сөздерді бірге айтады		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	266	251	232	224	273	251
2		Қазан	299	206	192	285	233	178
3		Қараша	218	148	57	129	180	114
4		Желтоқсан	327	305	154	184	329	273
5		Қаңтар	186	341	136	193	352	118
6		Ақпан	246	373	143	227	390	145
7		Наурыз	150	330	131	171	368	189
8		Сәуір	221	335	104	240	322	98
9								
1	Астана							
2		Қазан	51	185	111	66	179	102
3		Қараша	163	153	60	95	197	84
4		Желтоқсан	244	289	106	314	203	122
5		Қаңтар	199	107	42	195	326	116
6		Ақпан	172	131	45	155	139	54
7		Наурыз	141	149	57	135	156	56
8		Сәуір	20	10	286	270	111	226
9								
1	Қарағанды	Қыркүйек	71	179	71	49	175	97
2		Қазан	312	262	80	270	286	103
3		Қараша	333	236	86	183	265	207
4		Желтоқсан	262	282	113	247	278	132
5		Қаңтар	247	135	277	305	140	296
6		Ақпан	254	96	174	321	162	121
7		Наурыз	129	285	239	145	311	197
8		Сәуір	163	312	185	152	352	155
9								
1	Қостанай	Қыркүйек	328	342	160	247	375	198
2		Қазан	556	299	155	305	469	230
3		Қараша	571	277	100	416	403	129
4		Желтоқсан	120	513	272	139	375	402
5		Қаңтар	581	244	59	475	334	75
6		Ақпан	400	300	96	389	305	102
7		Наурыз	482	341	80	158	400	109
8		Сәуір	478	371	71	513	328	79
9								
1	СҚО	Қыркүйек	348	324	121	216	420	156
2		Қазан	380	277	131	352	317	122
3		Қараша	393	347	142	337	396	149
4		Желтоқсан	538	395	159	512	424	156
5		Қаңтар	447	254	130	299	367	165
6		Ақпан	124	259	370	149	336	306
7		Наурыз	294	409	153	329	381	146
8		Сәуір	345	333	160	354	359	125
9								

Шығармашылық іс-әрекетте баланың сөйлеуін дамыту көрсеткіштері (4 жас)

Profession	Барлық	Ақмола облысы	Ақтөбе облысы	Алматы облысы	Астана қаласы
Қараша	~480	~180	~150	~150	~100
Ақпан	~630	~250	~200	~150	~130
Қазан	~470	~180	~150	~150	~100
Қаңтар	~350	~150	~120	~100	~80
Сәуір	~400	~180	~150	~150	~100
Қыркүйек	~380	~150	~120	~100	~110

- 323

10-кесте. Әлеуметтік-эмоционалдық қарым-қатынаста баланың сөйлеуінің дамуы (4 жас).

№	Өңір	Кезең	Әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларды қалыптастыру								
			Ересек топ (4 жас)								
			Сәлемдеседі, қоштасады			Күнделікті тұтынатын көкөніс, жемістердің атауларын біледі, айтады			Өзін қоршаған ортадағы заттардың атауларын айтады		
			жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	Ақмола	Қыркүйек	309	229	211	238	267	245	219	275	253
2		Қазан	174	372	183	310	300	118	329	196	171
3		Қараша	185	163	75	195	185	112	186	185	121
4		Желтоқсан	318	277	196	339	227	225	251	278	262
5		Қаңтар	167	398	238	240	314	109	187	332	144
6		Ақпан	261	361	131	219	397	137	399	136	227
7		Наурыз	158	285	168	119	340	152	156	208	247
8		Сәуір	252	285	139	289	270	117	251	319	90
9											
1	Астана										
2		Қазан	197	289	160	181	368	97	202	89	55
3		Қараша	95	197	84	186	193	136	184	302	129
4		Желтоқсан	158	152	39	173	135	41	192	311	136
5		Қаңтар	193	116	39	177	135	36	139	160	49
6		Ақпан	186	328	119	195	103	50	181	117	50
7		Наурыз	251	267	108	166	336	124	127	154	66
8		Сәуір	351	167	22	338	122	74	279	283	68
9											
1	Қарағанды	Қыркүйек	234	187	62	122	139	60	68	182	71
2		Қазан	468	128	60	167	360	130	173	319	164
3		Қараша	244	332	113	278	304	107	321	211	123
4		Желтоқсан	265	311	112	268	298	122	232	274	151
5		Қаңтар	151	286	106	105	318	120	131	311	101
6		Ақпан	335	117	117	188	306	163	119	359	179
7		Наурыз	286	286	102	157	305	191	126	300	227
8		Сәуір	198	335	127	155	368	137	176	347	137
9											
1	Қостанай	Қыркүйек	441	267	112	302	374	144	343	306	164
2		Қазан	393	259	151	350	269	184	336	465	202
3		Қараша	535	289	124	406	406	136	290	354	159
4		Желтоқсан	158	582	417	137	544	289	91	427	354
5		Қаңтар	624	403	102	568	455	106	472	399	73
6		Ақпан	533	383	118	423	297	76	404	305	87
7		Наурыз	458	372	73	450	363	90	460	363	80
8		Сәуір	644	425	60	702	371	57	515	338	67
9											
1	СҚО	Қыркүйек	196	262	81	226	236	78	495	198	99
2		Қазан	316	222	61	205	431	154	256	335	201
3		Қараша	267	255	107	338	221	70	331	387	164
4		Желтоқсан	309	253	110	330	267	57	478	439	175
5		Қаңтар	260	228	82	328	179	63	368	343	120
6		Ақпан	88	238	218	91	382	285	111	367	295
7		Наурыз	266	230	73	243	218	108	279	432	145
8		Сәуір	186	282	144	362	327	149	359	353	126
9											

УДК 373.2
ББК 74.100
М41

ЖИЕНБАЕВА С.Н., АДАМОВА М.Е., САГАЛИЕВА Ж.К., ЕРМАНОВА М.Н

ISBN 978-601-7075-60-6

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ**

ИП «Бика» баспасы» ,
Г. Астана, ул.Абылайхана,10
Директор Б. Токабаева
87017739833